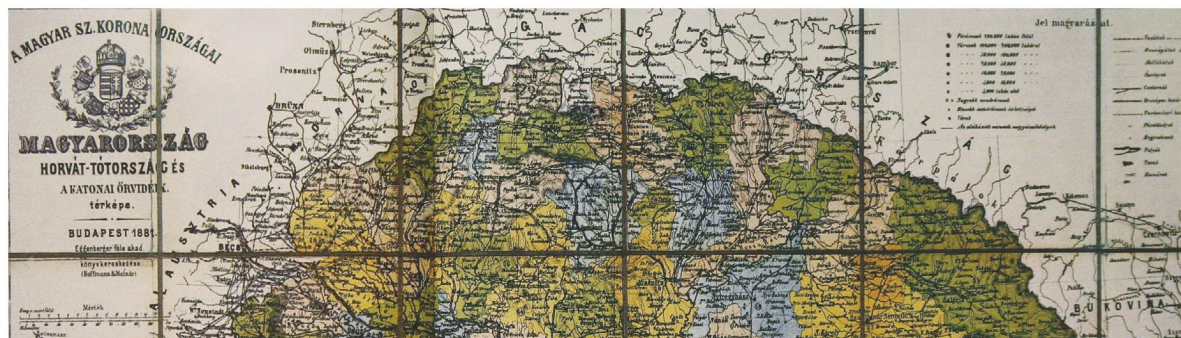

TÖRTÉNELMI TRAUMÁINK KEZELÉSI LEHETŐSÉGEI LÉLEKTANI MEGKÖZELÍTÉSBEN

SZERKESZTETTE:

DR. BORDÁS SÁNDOR, GLAVANOVICS ANDREA

TÖRTÉNELMI TRAUMÁINK KEZELÉSI LEHETŐSÉGEI
LÉLEKTANI MEGKÖZELÍTÉSBEN

Szerkesztette:

Dr. Bordás Sándor
Glavanovics Andrea

A kiadvány az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok - Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” TÁMOP-4.2.2. A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

© a szerzők
© a szerkesztők
© Kodolányi János Főiskola

Szakmai lektor: Ujpál Emőke, tanácsadó, szakpszichológus (Jankó Judit, Strédl Terézia/2, Ujma Péter, Ujváry Gábor tanulmányai)
Ujváry Gábor, történész (Bordás Sándor, Koudela Pál, Eőry Áron, Strédl Terézia/1 tanulmányai)

Nyelvi lektor: Török Márta

Műszaki szerkesztés, borító: Nagy és Heteyi Kft.
www.aposztrof.hu

Borítóterv: © Hervai Laura, 2015

ISBN 978-615-5075-26-1

Kiadja: © Kodolányi János Főiskola, 2015
Felelős kiadó: Dr. h. c. Szabó Péter, PhD, rektor
8000 Székesfehérvár, Fürdő u. 1.

Nyomdai kivitelezés: Séd Nyomda Kft.
Felelős vezető: Katona Szilvia
www.sednyomda.hu

TÖRTÉNELMI TRAUMÁINK KEZELÉSI LEHETŐSÉGEI LÉLEKTANI MEGKÖZELÍTÉSBEN

Szerkesztette:

Dr. Bordás Sándor
Glavanovics Andrea

SZÉKESFEHÉRVÁR • KJF • 2015

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
NEMZETI ÉS ETNIKAI KONFLIKTUSKEZELÉSI MÓDSZEREK ÉS ESZKÖZÖK A 19–20. SZÁZADBAN A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN <i>Koudela Pál</i>	9
TANKÖNYVVITA. MAGYAR ÉS NÉMET KÍSÉRLETEK A MÁSIK ORSZÁG TANKÖNYVEINEK MÓDOSÍTÁSÁRA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN <i>Ujváry Gábor</i>	79
KONFLIKTUSOK KEZELÉSÉRE HASZNÁLANDÓ ESZKÖZÖK A KORÁBBI KUTATÁSAINKKAL ÖSSZEFÜGGŐ RENDSZERBEN <i>Dr. Bordás Sándor</i>	125
TÖRTÉNELMI TRAUMÁK KONFLIKTUSKEZELÉSE – MÓDSZERTANI AJÁNLÁS <i>Eőry Áron</i>	193
KONFLIKTUSOLDÁS ÉS -MEGOLDÁS, AZ INTERKULTURÁLIS KÖLCÖNHATÁSOK TÜKRÉBEN <i>Strédl Terézia</i>	221
TÖRTÉNELMI TRAUMÁK ÉS POLITIKAI ATTITŰDÖK MAGYAR VÉLEMÉNYFORMÁLÓKKAL FELVETT STRUKTURÁLT INTERJÚK ALAPJÁN <i>Ujma Przemysław Péter</i>	257
A MŰLT RÓL A JELENBEN – A TRÉNINGEK ÉRTÉKELÉSE <i>Strédl Terézia</i>	285
HUMÁNERŐFORRÁS-FEJLESZTŐ HÁZAK MŰKÖDÉSÉNEK ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI PROGRAMJA <i>Jankó Judit</i>	301

ELŐSZÓ

Tisztelt Olvasó!

A Kodolányi János Főiskola három évre szóló kutatási projektre nyert támogatást. E munka a Kodolányi János Főiskola vezetésével több szervezet együttműködésében valósult meg. Az e célból létrehozott konzorciumban részt vett a Széchenyi István Egyetem, valamint az MTA Közgazdasági és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete.

A pályázat fő kutatási témája a Társadalmi konfliktusok és a társadalmi jól-lét, valamint a biztonság összefüggéseinek a feltárása volt, s ennek alapján a társadalmi konfliktusok kezelésének a kidolgozását, a nemzeti versenyképesség növelését, a társadalmi fejlődés felgyorsításának elősegítését célozta meg.

Az alap kutatás öt alprojektből¹ épült fel, s ezek komplex vizsgálati, megközelítési módot kínáltak. A gazdasági és a társadalmi alrendszerek feltárása mellett a nemzeti és az etnikai ellentétek forrásainak, történelmi előzményeinek, az ezek feloldására tett – többnyire kudarccal végződött – kísérleteknek a kutatását, illetve a többségi és a kisebbségi társadalom kulturális kohéziójának erősítését célzó program(ok) kidolgozását terveztük és valósítottuk meg.

A jelen témával foglalkozó alprojekt címe: *A nemzeti és etnikai, kisebbségi és többségi társadalom kulturális kohéziója erősítése* volt.

Ebben az alprojektben a magyarországi magyar és kisebbségi, illetve a határon túli magyar és az ottani többségi nemzethez tartozó véleményformálók és döntéshozók (a közösségük fennmaradásában aktív szerepet játszó értelmiségiek, természetesen beleértve a tanítókat,

1

I. alprojekt: A gazdasági és társadalmi alrendszerek konfliktusainak feltárása és enyhítése.

II. alprojekt: Új, komplex megközelítésen alapuló versenyképességi modell kialakítása.

III. alprojekt: Inkluzív, jól-léti társadalom alapjainak megteremtése.

IV. alprojekt: A nemzeti és etnikai kisebbségi és többségi társadalom kulturális kohéziójának erősítése.

V. alprojekt: Összegző, fejlesztő alprojekt.

tanárokat, papokat, lelkészeket is) segítségével kívántuk bemutatni és értékelni a nemzeti és etnikai konfliktusok jelenlegi okait. A felmérés eredményeként született ez a kötet, amelyben megoldási javaslatokat kívánunk nyújtani a nemzeti és etnikai, valamint a kisebbségi és a többségi társadalom kulturális kohéziójának erősítése érdekében. A kérdőíves felmérés és a strukturált interjúk eredményeit feldolgoztuk, és ezek alapján szerveztük a konfliktusokat feldolgozó tréningeket. Kidolgoztuk a humánerőforrás-fejlesztő házak elméleti koncepcióját, a koncepció bizonyos elemeit a tréningek során a gyakorlatban is felhasználtuk.

Köszönjük mindazoknak, akik segítették munkánkat a felmérések és a tréningek során!

Reméljük, hogy az olvasó egy hasznos kézikönyvet tart a kezében, amely hozzájárul a társadalmi és etnikai konfliktusok megértéséhez és kezeléséhez. A kötet tanulmányainak többsége a lélektani folyamatokra összpontosít, és a témában tartott tréningek tapasztalataira építve a csoportterápia szükségességére és a közösség erejére hívja föl a figyelmet, amelyek nagymértékben befolyásolják a különböző konfliktusok kezelését.

E lélektani megközelítést megalapozandó a kötet két történeti tárgyú tanulmánnyal indul, amelyek rávilágítanak a probléma gyökereire és összetettségére.

A szerkesztők

NEMZETI ÉS ETNIKAI KONFLIKTUSKEZELÉSI MÓDSZEREK ÉS ESZKÖZÖK A 19–20. SZÁZADBAN A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN¹

Koudela Pál²

A KÉRDÉS: NEMZETISÉG, NYELV, VALLÁS VAGY ETNIKUM?

A konfliktusok ilyen tág intervallumban és tematikában való tárgyalása mindenképpen valamilyen logikai rendezést igényelnek, minthogy az összefüggések teljességét nem tárhatjuk fel. Elsőként felmerül a Kárpát-medence politikatörténeti és földrajzi tagolásának kérdése. Trianon előtt viszonylag egyszerű a területi kérdés – miszerint Magyarországról vagy az Osztrák–Magyar Monarchiáról, ill. Horvátországról van szó – de a korszak lezárultát követően meglehetősen bonyolult kérdéssé válik az államiság és a terület egyeztetése. Külön kérdés marad Kárpátalja Csehszlovákia, Szovjetunió, ill. Ukrajna részeként valamint Jugoszlávia és 1991 után az utód országok és 1993 után Szlovákia két önálló szakasza.

Szintén kérdéses, hogy minden etnikai konfliktust azonos megközelítésben tárgyalhatunk-e – tekintettel az államalkotó, ill. nemzetiségi mivoltukra, az etnikai-vallási/felekezeti jellegükre, nyelvi vagy etnikai megkülönböztetésükre, ill. a belső heterogenitásukra –, amennyiben ez befolyásolta az egyes politikákat. Gondolok olyan választóvonalakra is, mint az 1867-es Eötvös-féle törvény, vagy olyan belső megosztottságra, mint a cigányság teljesen asszimilálódott, ill. egyáltalán nem asszimilálódott részei, amelyek szociálpolitikai értelemben eltérő megítélés alá esnek.

1 A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a `Társadalmi konfliktusok - Társadalmi jól-lét és biztonság - Versenyképesség és társadalmi fejlődés, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

2 PhD, Kodolányi János Főiskola, Nemzetközi Tanulmányok és Történelem Intézeti Tan-
szék, főiskolai docens

Ha szigorúan akarjuk értelmezni az etnikai-nemzetiségi jellegget, akkor pl. 1867 után nem beszélhetünk a zsidóságról, mert a teljes egyenjogúsítás után vallási konfliktusként kéne megítélnünk minden további eseményt. „A mérvadó hazai tudományos és politikai irodalom a németeket, szlovákokat, délszlávokat (szerbeket, horvátokat, szlovénokat) és románokat tekinti nemzetiségeknek. A mai Magyarországon a cigányok etnikai csoportnak minősülnek; a zsidóságot mint önálló csoportot elsősorban vallási közösség értelmében határozzák meg.”³ Nem kívánok elméleti vitát nyitni a fenti idézet szellemével, mégis azt gondolom, hogy a konfliktusok és azok kezelésének jellege az elmúlt két évszázadban nem ad igazat ezen állításnak, így pl. nem tekinthetem kádári értelemben szociális kérdésnek a cigányságot sem.

Ilyetén módon tehát a kérdés sokrétű kezelési módjának, módjainak egyfajta – mindenképpen önkényes – csoportosítását vagyok kénytelen alkalmazni. Mindenképpen kronologikusan és korszakolva tárgyalom a témát, és országon, országokon belüli konfliktusokról írok, nem pedig nemzetközi konfliktusokról, valamint nem tekintek el a zsidósággal kapcsolatos konfliktusok, ill. a cigányság egyre fokozódó nehézséget jelentő integrációs problémáitól sem.

Ugyancsak fontos előjáróban kiemelni, hogy az oktatás különleges helyzetet foglalt és foglal el ma is a kisebbségi, nemzetiségi politikában. Az oktatás egy adott ország, vagy ezzel éppen ellentétben, a kisebbség tagjává szocializál, átad egy olyan identitástudatot, amelynek ereje a családdal verseng, ennek elsődleges eszköze maga a nyelvhasználat. De különösen fontos olyan korszakokban, amikor a civil társadalmi élet nem kap nagy szerepet, mint az 1850-es évek vagy a szocialista évtizedek, hiszen a kisebbségi társadalmi élet alapvető intézményét testesíti meg, de egyben olyan elit képzését is, amelynek jelentősége a nemzetiségi, sőt nemzeti politikára is kihat – gondoljunk csak az Eperjesi Kollégiumra, ahol nemcsak Kossuth szocializálódott, hanem Michal Hodža is.

3 JOÓ Rudolf (1984): *Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. p. 161.

A NEMZETISÉGI KÉRDÉS A REFORMKORBAN

Az 1843-44-es országgyűlésen az 1844. évi II. törvénycikk, amely – a nemzeti mozgalom részeként – hivatalossá tette a magyar nyelvet, fordulópontnak tekinthető a konfliktuskezelések történetében.⁴ Igaz, hogy a vármegyékben már 1805-től sok helyen a magyar nyelvet használták az ügyintézéshez és a kormányhatóságokkal való érintkezéshez, de csak 1844-től lett a törvényhozás nyelve magyar, ekkortól tért át a Helytartótanács és a bíróságok is a magyar nyelv használatára. 1844. január 25-én tehát kiszorult a latin, csupán Horvátországban, illetve a vele kapcsolatos hivatalos érintkezés nyelveként maradt használatban. A törvény ugyanakkor már a magyar oktatási nyelvként való használatát is kilátásba helyezte. A latint – hiába őrizte hivatalos jellegét eme fordulópontig – leginkább csak a nemesség és a honorácior réteg beszélte.

Az elemi oktatásban és a falvak templomaiban nemzetiségi nyelvet használtak korábban is, akárcsak a hétköznapi életben. A nagyobb városok és intézmények azonban ekkor változtatták meg tanítási nyelvüket, így pl. a Selmechányai Bányászati Akadémián⁵ 1845-től, az Eperjesi Evangélikus Kollégiumban⁶ 1846-tól. Habár a 9. paragrafus kitétele volt a tanítási nyelvre vonatkozóan, hogy „ahol csak lehet”, ennek értelmezése mindig az intézmények vagy azok fenntartói kezében volt.

Az oktatás problematikáját természetesen elsősorban a még II. József által 1784-ben bevezetett német tanítási nyelv jelentette a felsőbb oktatásban. Már 1844 előtt hét törvény született a magyar nyelv oktatásáról. 1830-ban írták elő pl., hogy a köztisztviselők, ügyvédek és papok tudjanak magyarul, de a reformkor a magyar kultúra fellendülését más módon is segítette: gondoljunk csak a Nemzeti Múzeumra, az Akadémiára, a Nemzeti Színházra. A nemzeti színek, a címer használata, a magyar feliratú pénzek bevezetésének követelése ugyancsak erősítette, intézményesítette a kor nemzetállamról

4 PAJKOSSY Gábor (1989): *A magyar államnyelv megszületése*. In: *Magyarok a Kárpát-medencében. História könyvek*. Szerk. Glatz Ferenc. Budapest, Pallas. pp. 138-141.

5 A Selmeczi M. K. Bányász- és Erdész-Akadémia évszázados fennállásának évkönyve 1770-1870. Selmecz, 1871. pp. 1-75.

6 GÖMÖRY János (1933): *Az Eperjesi Evangélikus Kollégium rövid története (1531-1931)*. Prešov. Kósch. pp. 37-38.

alkotott felfogását. Mindez természetes módon ellenérzést váltott ki a soknemzetiségű ország nem magyar anyanyelvű vagy magyarul nem tudó tagjai között.

Már 1832-ben megjelent Gróf Janko Drašković röpirata, amely egy önálló szláv államról szólt.⁷ A horvát nemzeti újjáéledés eme korai szakaszban az Illír Mozgalom⁸ néven ismertté vált értelmiségi tevékenységet jelentette. Céljuk egy önálló délszláv állam létrehozása volt. A század első felében a nemzetiségi mozgalmak – akár szeparatizmusként, akár nem – mégsem elsősorban a magyar nemzeti törekvések hatására, hanem a Habsburg Birodalom német dominanciája ellen születtek meg. Ilyen tágabb kontextusban kell a cseh, szlovák, horvát, ruszin vagy éppen szlovén vagy szerb nemzetiségi-nemzeti mozgalmak és a következményképpen kialakult konfliktusokat értelmeznünk.⁹ A horvát nemzeti mozgalom már 1813-ban megjelenik Maksimilijan Vrhovac¹⁰, Zágráb püspökének a nemzeti kincsekről szóló írásában, és 1833-ban már Samuel Hoič: Sollen wir magyaren werden? című vitairatát terjesztik Horvátországban.¹¹ Érthető, hogy a horvátok ragaszkodtak a latin nyelvhez, és az is, ha a magyarok ebben ellenségeskedést láttak.¹²

A közoktatás terén azonban nem csupán elvi vagy nemzeti ellenállásról beszélhetünk, hiszen a valóságban a magyarul nem beszélő gyerekek magyar nyelvű oktatása kivihetetlen volt. A rendezés kérdése tehát alapvetően törvényi volt, de hogy ennek hol volt a határa, minden esetben külön kérdés. Pl. a horvátországi hivatalos nyelv ugyan latin maradt, de ott még az is vitát kavart, hogy vajon az erről

7 KOPEČEK, Michal (2007): *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770-1945)*. Central European University Press. p. 339.

8 DESPALATOVIC, Elinor Murray (1975): Ljudevit Gaj and the Illyrian Movement. 12. vol. East European Monographs. New York. *East European Quarterly*

9 SPERBER, Jonathan (2005): *The European Revolutions, 1848-1851*. New York, Cambridge University Press. p. 99.

10 FRANJO, Šanjek (1996): *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*. Zagreb, Kršćanska sadašnjost.

11 FERENČUHOVÁ, Bohumila (2000): Megbékél Szlovákia a maga nacionalizmusával? In: *Művészet és Gondolat*. Kalligram, 9. évf. 1-2 sz. <http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/2000/IX.-evf.-2000.-januar-februar-OS/Megbekel-Szlovakia-a-maga-nacionalizmusaval>

12 RAVLIĆ, Jakša (1965): *Hrvatski narodni preporod: ilirska knjiga*. Zagreb Matica hrvatska: Zora

való döntés nem inkább a saját belügyük-e, semmint hogy az országgyűlésen dönthetnének erről. Ezzel szemben az iskolák oktatási nyelvének törvényi szinten eldöntött kérdését már azt megelőzően felülírta pl., hogy a református iskolákban magyarra tértek át 1844 előtt, és ugyancsak lokálissá változtatta az érdemi kivitelt, hogy 1844 után sem oktathattak sok helyütt magyarul (mígnem a problémát megint csak a törvényhozás szintjén oldja meg Eötvös 1848 nyarán, mikor is nemzetiségi nyelvet vezet be). Ráadásul egyáltalán nem lett tökéletes vagy teljes a magyar nyelv dominanciája, hiszen 1847 októberében még mindig nem magyar a nyelv a kancellárián, a kincstári igazgatásban, a katonai hatóságoknál és – ahogy említettük – a közoktatásban sem. Kossuth 1848 januárjában már csak a magyar nyelv oktatását tartja általánosan kötelezően szükségesnek.¹³

A reformkor mozgalmának alapvetően a fejlődés adta alap gondolatát a nemzetiségi etnikai konfliktuskezelésben is. Mind külföldi tapasztalatai, mind eszmerendszere szerint a probléma törvényi szintű kezelése csupán technikai segítség, a gazdasági növekedés elégséges lehet a teljes asszimiláció folyamatában. Az urbanizáció, a munkaerőpiacok átrendeződése és hatása a hagyományos közösségekre nem elhibázott, de Magyarországon nem egészen érvényes gondolat volt. Részben éppen a nagy tökekoncentráció hiánya és az ennek következtében későn megindult urbanizáció okolható ezzel, részben pedig a nyelvi magyarosítás eltúlzása. Míg hivatalos nyelvként megállta helyét a magyar, a hétköznapi életben – pl. a nem magyar egyházak anyakönyveinek kötelező magyar nyelvű vezetése esetén – sokszor elfogadhatatlan volt. Az osztrák politikára is jellemző volt a konfliktusok generálása: rendszeresen fáradozott saját hatalmi pozíciójának erősítése végett, s ehhez a hagyományosan magyarbarát horvát nemességet a negyvenes évek végére sikeresen szította fel a magyarság ellen.¹⁴

Ugyancsak közjogi-rendi keretek között maradt a nemzetiségi kérdés Erdélyben, ahol a nyelvi törvény csak 1847-ben vált hatályossá.¹⁵

13 GERGELY András (2002): Kossuth nemzetiségi politikája 1847-1853. In: *Tiszatáj* 56. évf. 9. sz. pp. 78-84.

14 RESS Imre (2008): A horvát liberalizmus irányzatai különös tekintettel a hungaroszláv nemesi liberalizmusra. In: *Magyar Tudomány* 169. évf. 1. sz. pp. 35-46.

15 SZEKFŰ Gyula (1926): *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790-1848.* Budapest. p. 622.

Erdélyben azonban a német nyelv is megőrizte korábbi státusát és a román sem korlátozták oly módon, mint Magyarországon. Igaz az is, hogy a politikát befolyásoló érdekek sem voltak egységesek: míg a szászok egyértelműen korábbi privilégiumaikat féltették, addig a bánági svábok már közelebb álltak az asszimiláció gondolatához, elfogadásához.¹⁶ A kormány által támogatott szász önállóság, amely kifejezésre jutott a nyelvhasználat megtartásában is, éppen a magyar nemzeti mozgalom mellé terelte a svábokat; hasonló logika szerint osztotta meg a törvényhozás a többi nemzetiséget is.

NEMZETISÉGI POLITIKA A SZABADSÁGHARC ALATT

Az áprilisi törvények régóta felemlgetett hiánya a nemzetiségek egyenjogúságáról rányomta pecsétjét a szabadságharcra és az általa képviselt szellemiségre.¹⁷ Fogalmazhatunk úgy is, hogy éppen a magyar nemzeti egység és annak polgári államként való definiálása, francia nemzetállami párhuzama hozta meg a fordulatot vagy a végző lökést a nemzetiségek önálló identitásában. Igaz – Horvátországot leszámítva – autonómiát még nem követeltek, de az egységes nemzetként való kezelés gondolata egyértelműen mutatkozik a márciusban azonnal megjelenő petíciókban, feliratokban és más heves reakciókban a nemzetiségek részéről.¹⁸ Az önrendelkezés gondolata intézményesült a nem magyar országgyűlések szükségességének sürgetésében. Filozófiai értelemben ez lehetett a két oldal félreértése is: míg a forradalmi kormány egy elvont eszmét, egy szupranacionális nemzetfogalmat dédelgetett, addig ez a nemzetiségek számára csupán ideológia volt a politikai akarat alátámasztására.¹⁹

Ugyancsak nehézséget jelentett a nemzetközi helyzet ismeretének

16 KATONA Tamás (1989): Nemzeti összeütközések 1848-49-ben. In: *Magyarok a Kárpát-medencében*. História könyvek. Szerk. Glatz Ferenc. Budapest. Pallas. pp.148-155.

17 CSIZMADIA – ASZTALOS – KOVÁCS (1972): *Magyar Állam- és jogtörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó. p. 348.

18 SPIRA György (1980): *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon*. Budapest. Kossuth Könyvkiadó. p. 23. és pp. 42-43.

19 DEÁK István (1983): *Kossuth Lajos és a magyarok 1848-49-ben*. Budapest. Gondolat Kiadó. pp. 107-116.

és a gyors reakciónak a hiánya – gondoljunk csak Bécs bizalmi embe-
rének Jelačić-nak horvát bánná való kinevezésére. Szintén kerékkö-
tő volt – vagy ha úgy tetszik, a Kárpát-medence nemzetállamainak
megteremtéséhez vezető út egyik szülőatyja – Kossuth személye: gon-
doljunk csak az április 8-i szerb petícióra, ill. a másnap Kossuth szál-
lásán zajló egyeztetésre, amelynek eredményképp a szerbek szembe-
fordulnak a magyar ügygel és 14-én már területi követeléseket fogal-
maznak meg Karlócán.²⁰ Némileg más a helyzet csupán az Erdélyt Ma-
gyarországhoz csatolás miatt elégedetlen románokkal. Velük legalább
tárgyalni sikerül, s bár az esélyek csupán Kossuth és Bălcescu²¹ szege-
di tárgyalásán válnak valós törvénné, ez 1849 júliusában már későn
történik.

A szlovák etnikai mozgalom ekkoriban még igen gyenge társadal-
mi bázissal, elsősorban és inkább cseh támogatással működik. Talán
Jozef Miloslav Hurban, Michal Miloslav Hodža és Ľudovít Štúr ne-
vét emelhetjük ki.²² A három vezető sokáig igyekezett megőrizni az
együttműködést és a szabadságharc alatt kialakult ellentétes nézetek
nyomán is csak kevés eredménnyel folytattak fegyveres harcot. Első-
ként a májusi liptószentmiklósi szlovák gyűlésen fogalmaznak meg
egy tizennégy pontból álló feliratot, majd a prágai pánszláv kongresz-
szuson való részvételük után Hurban vezetésével próbálnak csapatot
alakítani és betörni a Felvidékre, kevés sikerrel. Szellemük és tevé-
kenységük elsősorban 1849 után éri majd el tetőpontját.

A nem állami összetevő

Viszonylag konszenzusos elképzelésünk van a történelemben a
magyar társadalom szerveződéséről. Ha sokan képviselik is – akár-
csak eszmeileg vagy tudományos koncepcióként – az átmenetiség
gondolatát, Hajnal István Közép-Európája kevéssé érhető tetten az

20 HERMANN Róbert (1996): *Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc története*. Buda-
pest, Videopont Kiadó. pp. 43-45.

21 I. TÓTH Zoltán (1958): *Bălcescu Miklós élete (1819-1852)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
pp. 174-191.

22 KISS László (2006): *Magyarellenes szlovák fegyveres megmozdulások 1848–1849-ben*.
In: *Aetas* 2006/2. pp. 132-153.

ennyire felülről szervezett struktúrában. Törvények, vezetői döntések és hierarchikus, egyirányú döntési mechanizmusok jellemzik a korszakot – nemzetiségi-etnikai konfliktuskezelés terén mindenképpen. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy a változások nem minden esetben a közvetlen döntéseknek, erőviszonyoknak vagy éppen gazdasági összefüggéseknek köszönhetők. A nemzetiségek történetében igen nagy jelentősége van azon szervezeteknek, amelyeknek más területen hiába keressük hosszú távú hatását.

A Matica Srpska már 1826-ban létrejött Pesten. Jovan Hadžić és más tehetős szerb kereskedők irodalmi, kiadói társaságot hoztak létre, saját folyóirattal, majd később, a 30-as években tudománnyal is foglalkozott. A szabadságharc után (1864) azonban Újvidékre költözött, főként irodalmi műveket fordítottak szerbre.²³ Ebben az időben, 1861 júniusában, Túrócszentmártonban már összeült az első szlovák gyűlés, ami önálló nyelvhasználat és kulturális jogok mellett már autonómiát is követelt. Sem az első memorandum – amelyet a magyar országgyűlésnek címeztek – nem talált visszhangra a véleményező felvidéki vármegyéknél, sem a Ferenc Józsefnek küldött második memorandum, de ezt követően a szlovák nemzeti mozgalom alapeszméje maradt.²⁴

Ugyanitt, 1863. augusztus 4-én létrejött a szlovák Matica. Már jóval korábban működtek nemzetiségi identitást erősítő társadalmi mozgalmak: iskolai önképzőkörök, városi felolvasó körök, könyvtárak, hiszen már az 1844-es törvény előtt tiltottak be ilyen tevékenységet. Pl. 1841. augusztus 17-én a tiszai evangélikus egyházkerület közgyűlése (rozsnyói ülésén) betiltott mindenféle szlovák kört.²⁵ Az Eperjesi Kollégium élénken példázza az ilyen tevékenységet. A nemzetiségi körök legrégebbike a húszas években alakult Csehszlovák Intézet (Ústav československý) volt, nem sokkal utána követte a Szlovák Társaság (Slovenský spolok), majd 1832-ben hozták létre a teológiai fakultás diákjai a Szlovák Homiletikus Társaságot (Společnost

23 SOKCSEVITS Dénes – SZILÁGYI Imre – SZILÁGYI Károly (1994): *Déli szomszédaink története*. Budapest. Bereményi Kiadó. pp. 71-81.

24 SZARKA László (1995): *Szlovák nemzeti fejlődés - magyar nemzetiségi politika 1867-1918*. Pozsony. Kalligram Könyvkiadó. p. 13.

25 GÖMÖRY János (1933): *Az Eperjesi Evangélikus Kollégium rövid története (1531-1931)*. Prešov, Kósch. pp.40-42.

homiletickú slowenskú) és a Cseh–szlovák könyvtárat (Knihownu česko–slowenskú).²⁶ Gyűléseiken szlovák prédikációkat olvastak és énekeltek, közvetlen kapcsolatban álltak a pozsonyi, késmárki és a lőcsei szlovák diáktársaságokkal. A betiltás után a negyvenes években ismét megújult a homiletikus társaság, de hatása csökkent és csakhamar fel is oszlott.²⁷ 1875-ben majd a Maticát is betiltja Tisza Kálmán belügyminiszter.

Minden nehézség ellenére jelentőségük nagyobb, mint elsőre feltűnhet. Az Eperjesi Kollégiumban nem csupán Kossuth, Görgey, Dessewffy Arisztid vagy Pulszky Ferenc tanult, hanem Michal Hodža is. Az ilyen önképzőkörök komoly összetartó és világnézet-formáló erőt jelentettek, a kapcsolatokról nem is beszélve. Olyan kiskörei voltak a szabadságnak, amelyeket méltán tekinthetünk jelentősnek a szabadságharc tekintetében, de legalább annyira a nemzetiségi mozgalmakéban is.

NEMZETISÉGI ÉS ETNIKAI KONFLIKTUSKEZELÉS A DUALIZMUS ALATT

A szabadságharc leverése után a Bécs kezében összpontosuló hatalom a nemzetiségi kérdésben egyértelműen stratégiája továbbélését látta: leválasztotta a társországokat, Horvátországot, Erdélyt közvetlenül saját irányítása alá rendelte és létrehozta az önálló Szerb Vajdaságot, Temesi Bánságot és egy külön kormányzott katonai határőrvidéket. A kiegyezést követő évben aláírt XLIV. törvénycikk végül is egy kompromisszum eredménye, amit aztán sokféleképpen kritizáltak.²⁸ Az ország területén 1850-ben alig több mint egyharmad volt a magyarság aránya, és a gyorsnak nevezett asszimiláció is csupán különböző mértékben integrálta a nem magyar etnikumokat.²⁹

26 Lásd még: ŠOAP EKP 371: *Pamětník Společnosti homiletické slowenské Prešově* 1832.

27 KÓNYA, Peter (1996): Prešovské evanjelické kolégium počas pôsobenia Fridricha Hazslinszkého (1846-1896) In: *Život a dielo Fridricha Hazslinszkého*. Prešov. pp. 4-10.

28 KATUS László (1993): Egy kisebbségi törvény születése. In: *Regio - Kisebbség, politika, társadalom* 1993. 4. évf. 4. sz. pp. 99-128.

29 KATUS László: (1982): Magyarok, nemzetiségek a népszaporulat tükrében (1850–1918). In: *História* 1982/4 45. sz. pp. 18-21.

Az urbanizáció és a gazdasági fejlődés okozta belső migráció, mint az egyik természetesnek tartott ok, elég lassú volt – hazánk tőkeakkumulációja nem hasonlítható a kor nehéziparra épülő országainak vagy Anglia textiliparra támaszkodó fejlődéséhez. A törvényt tehát tekinthetjük mérsékelt megoldásnak, ami tovább segítette a nemzetiségek autonómiájának kialakulását, de inkább értelmezhetjük úgy, hogy az önkormányzati szintre utalt nyelvhasználati kérdés éppen a már meglévő nyelvi határokat erősítette, vagy úgy is, hogy a magyar szupremáciát féltő megyei vezetőség került ezután konfliktusba a megye nem magyar lakosságával.

A törvényhatóságok hivatalos nyelve a magyar lett, a megyék és községek érintkezésében lehetőséget kapott a nem magyar nyelv. A községi, megyei beadványokat ezután tehát benyújthatták nem magyarul is és a választ is így kapták meg. A községek – és természetesen az egyház – maguk választhatták meg nyelvét és iskoláinak nyelvét. A törvény azonban nem ismerte el a nemzetiségek külön politikai egyéniségét. Gondolat és javaslat szinten sokféle elképzelés volt, ami eltért a valóságtól. Eötvös még egy konföderációs megoldást is elképzelhetőknek tartott, a román Mocsonyi–Miletić–Hodoş féle javaslat 1870-ben pedig hat egyenjogú országos nemzetet akart elismertetni: nemzetiségi alapú megyéket, teljes politikai önkormányzatot, az állami intézményekben pedig arányos részesedést a nemzetiségeknek.³⁰ Saját történelemoktatást, nyelvhasználatot és zászlóhasználatot kívánt, megteremtve az egyébként elsőként magyar adoptációjú francia nemzetállam eszményét formailag is a nemzetiségek autonómia gondolatában. A szellem kiszabadult a palackból. Már az 1869. január 28-i Nagybecskerekén tartott szerb konferencia is olyan programmal látta el a szerb képviselőket, ami a többi szláv nemzetiséget is támogatja; egy ilyen fejlődési folyamatnak természetes következménye volt, hogy a liberális nemzetiségi politikát elnyomónak, még később egyenesen sovínisztának tekintsen.

Az Eötvös-féle törvény beiktatására a nemzetiségek politikusai nemtetszéssel reagáltak és ellenséges volt a többi tagország is: 1871. szeptember 20-án a Horvát Nemzeti Párt kiáltványban nyilvánított

30 SZÁSZ Zoltán (1968): Tisza István első kormányának román nemzetiségi politikája. In: *Történelmi Szemle* 1968. 3. pp. 254–293. és SZÁSZ Zoltán (2009): Autonómiavágatok és realitások a Habsburg Monarchia alkonyán. In: *Regio – Kisebbség, politika, társadalom* 20. évf. 3. sz. pp. 167–178.

ta törvénytelennek a kiegyezést. Az ellenségeskedés születése pillanatában fordította egymás ellen az etnikumokat, a magyar részről rögtön élve az eséllyel, hogy minden törvény adta lehetőséget ellenük fordítsanak. 1874-ben három szlovák gimnáziumot szüntetnek meg, 1875-ben a Matica Slovenskát tiltják be nemzetellenesnek titulált tevékenysége miatt.³¹ Ugyancsak a magyar érdekek kedvezett a választójogi rendszer, ami egyrészt magasabb adót határozott meg cenzusnak Erdélyben, mint az $\frac{1}{4}$ úrbéri telek Magyarországon, másrészt a városi polgárságnak kedvezett, ahol a magyarok aránya szintén nagyobb volt.³²

A hosszú távú megoldást továbbra is a magyar nyelv és ennek intézménye, az iskola jelentette volna. Magyar iskolákat építeni azonban sokba került volna, így maradt a konfliktusok tárháza: nemzetiségi vagy nemzetiségi egyházak kezén lévő iskolákat rávenni a magyar nyelv oktatására, esetleg a magyar nyelvű oktatásra. 1879-ben a XVIII. törvénycikk tette kötelezővé a magyar nyelv oktatását a népoktatási intézményekben. Állami nemzetiségi iskolák, pláne egyetem, természetesen, hogy ilyen politikai szituációban nem épültek; nem vonatkozik ez az egyházi intézményekre azonban. A magyar nyelv oktatása persze sikertelen maradt, a századfordulón a nemzetiség 83%-a még mindig nem beszélt magyarul.³³

A központi, felülről szervezett politika csődöt mondott, de nem úgy az etnikai konfliktusok kezelésének alsóbb szintjei. Csakhogy ez nem a magyar nyelvnek kedvezett. A gazdasági liberalizmus – különösen állami tőke hiányában – nemzetiségi vállalkozások fejlődését is segítette. Az ilyen növekvő pénzügyi erejű vállalatok, mint a szlovák Tatra bank – amit 1884-ben alapított Rudolf Krupec Túrócszentmártonban³⁴ – vagy a román Albina és Victoria bankok aztán segítették a nemzeti-eszmét; vezetőik közé emelte politikusait.

A Bánffy kormány továbblépett a nemzetiségi konfliktusok kezelésében. Elsőként a nemzetiségi mozgalmak megfigyelését rendelte

31 SZARKA László (1993): A szlovák Matica. In: *História* 1993/2. pp. 20–21.

32 PÖLÖSKEI Ferenc (2009): A választójog és a választási rendszerek Magyarországon 1848.1939 között. In: *Jogtörténeti Szemle* 2009/2. pp. 16–28.

33 KATUS László (2001): Etnikumok, nemzetiségek. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia. Magyarország művelődéstörténete 1867–1918. Magyar Kódex 5.* Főszerk. SZENTPÉTERI József Budapest, Kossuth Kiadó. pp. 348–349.

34 TKÁČ, Marián (2004): Hornouhorská Banka Tatra. In: *Biatec*. 12(9): pp. 34–35.

el, valamint létrehozta a miniszterelnökségen a nemzetiségi ügyosztályt. Az utóbbi célja elsősorban a hatósági rendszabályok központi irányítás alá vonása volt és maga Bánffy látta el a vezetését. Egyik legfontosabb intézkedése az 1898-ban meghozott IV. törvénycikk, amely a községnevek elnevezését a Belügyminisztérium hatáskörébe helyezte és egyben az új nevek kötelező társadalmi életben (iratokon, táblákon, térképeken) való használatát is elrendelte. A tankönyvekben is a magyar nevet használták, de kiegészíthették a nemzetiségi névvel.³⁵

Mindezen folyamatok a korban élesen elváltak egymástól. Az állami szerepvállalás gondolata mint ilyen, s hogy ennek kapcsolata lehessen más felekkel fel sem merült. A nemzetiségi politika pedig folytatódott: 1907-ben a híres Lex Apponyi közhivatalnoknak minősített minden tanítót.³⁶ Habár társadalmi szempontból egy éles határvonalat zilált szét – és ebben a tekintetben akár pozitívan is értékelhetjük –, így lehetővé tette, hogy közvetlenül befolyásolják felülről a tanítók tevékenységét; és szankcionálják is, ha kell. Államsegélyt adott a szegényebb nemzetiségi intézményeknek a magyartanítást immár nem csupán törvénnyel előmozdítva, és minden iskolára állami zászlót és címet tetetett fel. A nyomtatványokat viszont két nyelven kellett írniuk. A kor sok ilyen és hasonló intézkedése – beleértve a sajtópereket is, melyek mind a nemzetiség ellen irányultak – nem teremtett barátságos együttélésre lehetőséget.³⁷

Részben a nemzetközi helyzetre való tekintetre, részben a belső feszültségek okán, a háború előtti évek kezdtek változásokat hozni. Tisza István 1910-től tárgyalni kezdett a román nemzetiséggel, amelynek eredményeképp a Román Nemzeti Pártot hatalmi tényezőként ismerte el és kulturális téren már engedményeket is tett. Az ilyen irányú fejlődést, pl. a szlovákokkal való tárgyalások megkezdését a háború derékba törte.

35 KÁPOLNAI Iván (1997): A történeti Magyarország városainak és községeinek névváltozatai az országos községi törzskönyvbizottsági anyaga alapján (1898-1913). In: *Statisztikai Szemle* augusztus-szeptember. pp. 767-770.

36 DOLMÁNYOS István (1968): A „Lex Apponyi”: az 1907. évi iskolatörvények. In: *Századok*. 102. évf. 3-4. sz. pp. 484-535 és SZARKA László: (2008): Modernizáció és magyarosítás. In: *Irodalmi Szemle*, 2008/2. <http://irodalmiszemle.bici.sk/lapszamok/2008/2008-februar/125>

37 SZÁSZ Zoltán (1989): Kormánypolitika és nemzetiségek. In: *Magyarok a Kárpát-medencében*. História könyvek. Szerk. Glatz Ferenc. Budapest. Pallas. pp. 175-180.

A ZSIDÓSÁG A 19. SZÁZADBAN

Nehéz kérdés, hogy etnikai konfliktusnak tekintsük-e a zsidóság asszimilációját Magyarországon. Nem célunk azonban sem politikai, sem elméleti megfontolásokat érvényesíteni olyan történeti helyzetekre, amelyek egyértelműen nemzetiségként kezelték a hazai zsidóság ügyét. Az egymással szembeállítható érvek között a legnyilvánvalóbbak talán azok lehetnének, hogy egy vallást, amelyet egyébként a statisztika is vallásként kezelt 1869-től, hogyan lehetne etnikumnak tekinteni? Ezt kiegészíthetjük azzal, hogy az egyébként ebben a korban nagyrészt magyar anyanyelvű zsidóság (az 1890-es népszámláláskor az izraelita lakosság 63,8%-a, 1910-ben 76,89%-a volt magyar anyanyelvű)³⁸ a Trianont követő új államokban statisztikailag is etnikummá válik – így lehettek lojálisabbak az új államokhoz (nem kellett az anyanyelvüket firtatni, a nemzetiség pedig választható).

De már az 1840-ben meghozott XXIX. törvénycikk igyekezett valamilyen társadalmi integrációs folyamat segítésére: a türelmi adót nem törölte ugyan el – ezt csak 1846-ban teszik, miután a hazai zsidóság megegyezett az udvarral, miszerint az 1828 óta nem fizetett adót, ill. annak egy részét egy összegben befizetik a kincstárba –, de a bevándorlást, a letelepedést (a bányavárosokat kivéve), a szabad kereskedelmet és iparalapítást nem korlátozta.³⁹ A hivatalok – akárcsak a nemesi birtokok vásárlása vagy bérlése – még elérhetetlenek voltak számukra. 1849-ben a szegedi országgyűlés, nem sokkal a világosi fegyverletétel előtt, kimondta a zsidók egyenjogúsítását, a törvény végrehajtására azonban már nem kerülhetett sor. A zsidókat a világosi fegyverletétel után – a szabadságharccal való azonosulásuk miatt – óriási hadisarc megfizetésére kényszerítették. Ferenc József ezt a pénzt később visszaadta és az összegből rabbiképzők, tanítóképzők épülhettek.⁴⁰

38 A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. X. Végeredmények összefoglalása. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 27.) A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. VI. Végeredmények összefoglalása. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 64.) pp. 63–67.

39 PREPUK Anikó (1997): *A zsidóság Közép-és Kelet-Európában a 19–20. században*. Budapest, Csokonai. p. 98., p. 329.

40 Lásd még: MISKOLCZY Ambrus (1999): *A zsidóemancipáció Magyarországon 1849-ben*. Budapest, Múlt és Jövő.

A döntő fordulatot természetesen az 1867-es XVII. törvénycikk hozta a mindössze két szakaszával: az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánítatnak. Minden ezzel ellenkező törvény, szokás vagy rendelet ezennel megszüntetettik. A törvény az első valós társadalmi integrációt, egyenlőség megteremtését tette lehetővé. Az immáron felekezetnek tekintett társadalmi csoportot azonban csak 1895-es XLII. törvénycikk nyilvánította törvényesen bevett vallássá. 1867 után tehát beszélhetünk vallási és nem etnikai csoportról: ezt a megnevezések egyöntetűvé válása is megerősítette.

Az emancipációs törvény után, a rákövetkező évben, a felekezet egyházzá szervezésének ügyében – Eötvös József kultuszminiszter kezdeményezésére – kongresszust hívtak össze a pesti vármegegyházában. Miközben a korábbi regionális igazgatási egységeket, a Communitas Judeorumokat megszüntették, egyben vallásszervezeti kérdések miatt sikerült a zsidóságot belülről is megosztaniuk. A következő évtizedekben az állammal szembeni autonómatörekvések rendre zátonyra futottak, mert a kormányzat azzal érvelhetett, hogy a zsidóság szervezetileg megosztott. Ugyanakkor az Erdéllyel együtt 26-ot kitevő hitközségek és az országos Kongresszus felállítása az állami szervekkel való kapcsolattartást szolgálták, nem hitéleti vagy valláson belüli funkciókat. 1895-ben pedig még mindig hiányzott az egységes autonóm egyházi szervezet. 1877-ben megnyílt az Országos Rabbiképző Intézet, és a korban rengeteg szervezet, folyóirat indult, ami – a vegyes házasságok nemzetközileg is egyedülálló számával együtt – nagymértékű beolvadást, társadalmi integrációt eredményezett.⁴¹

A növekvő mértékű bevándorlás, a városokba való költözés szintén növekvő mértéke, és elsősorban talán a sokáig tartó elkülönülés és külső jegyekben (pl. öltözködés) megnyilvánuló különbségek segítettek az antiszemitizmus terjedését. Persze az előítélet-képződést nem lehet így leegyszerűsíteni, ahogyan az gazdasági redukcionizmus lenne, ha a társadalmi csoportok státuszfeltésével vagy a tőkebegoszlás

41 *Magyarország a XX. században. II. KÖTET Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság.* Szerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd, Babits Kiadó. pp. 316-321.

eltolódásával próbálnánk választ találni a jelenségre. Az 1848 áprilisában, Pozsonyban történt zavargás – amelyben zsidó családokat bántalmaztak – csupán ritka eseménynek számított hazánkban és a katonaság hamar megfékezte.⁴² Hasonló esemény volt néhány napra Szereden is.⁴³

A keletről érkezett, az ország keleti részében letelepedett zsidóság (Munkács lakosságának 46%-a, Ungvár lakosságának 36%-a izraelita 1880-ban⁴⁴) számtalan szokást hozott magával Oroszországból, és velük együtt a legendák, előítéletek is áterjedtek a Kárpát-medencébe. De ahogy a pogromok, zsidóüldözés vagy a májusi törvényekhez hasonló diszkrimináció nem ért ekkor még hazánkba, úgy a vérvádak vírusa is csak egyetlen egyszer jelent meg: 1882-ben Tiszaeszláron, az ország keleti felén.⁴⁵ A vérvád egyébként egy igen elterjedt boszorkányüldözési forma volt tőlünk keletre, amiben azzal vádolták a zsidókat, hogy keresztény emberek vérért vették különféle titkos vallási szertartásaikhoz, aminek során a vért belesütötték pészahkor a macszbe. Mindez csupán egy volt a sokféle ok közül, hogy kényükrekedvükre gyilkolhassanak bűnbakokat. Elég jól ismert a mechanizmus, részletesebb kifejtése helyett olvassák el Bernard Malamud: A mesterember c. regényét. Vita helyett pedig: „Csak a húst az őt elevevítő vérral meg ne egyétek.”⁴⁶ Az eset hatására azonban – hiába ítéli el a középkori esetet maga Kossuth is Torinóból – megalakult az antiszemita párt, amely ezután kétszer is bejutott a parlamentbe.⁴⁷

42 MISKOLCZY Ambrus (2002): Zsidóüldözés Pozsonyban 1848. április 23-24-én. In: ERDŐDY Gábor és HERMANN Róbert szerk. *Magyarhontól az újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára*. Budapest. pp. 227–248.

43 Lásd: BERNSTEIN Béla (1998): *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók*. Budapest, Múlt és Jövő.

44 *A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei*. Budapest. 1882.

45 A témáról bővebben: KENDE Tamás (1995): *Vérvád: egy előítélet működése az újkori Közép- és Kelet-Európában*. Budapest, Osiris Kiadó és SÁNDOR Iván (2004): *A vizsgálat iratai (Tudósítás a tiszaeszlári per körülményeiről)*. 6. kiadás, Budapest, Krónika Nova Kiadó és KÖVÉR György (2011): *A tiszaeszlári dráma*. Budapest, Osiris, és GYURGYÁK János (2007): *A zsidókérdés története Magyarországon. Ezzé lett magyar hazátok*. Budapest, Osiris.

46 3 Móz. 17,14., 5 Móz. 12,23.

47 KUBINSZKY Judit (1976): *Politikai antiszemitizmus Magyarországon: 1875-1890*. Budapest, Kossuth Kiadó. p. 179.

CIGÁNYKÉRDÉS A MONARCHIÁBAN ÉS A DUALIZMUSBAN

A cigánysággal mint etnikai kérdéssel, ill. ahhoz kapcsolódó konfliktuskezeléssel az államhatalom valójában már Mária Terézia idejében kezdett foglalkozni, amennyiben 1761-ben nevüket magyarra kellett változtatni, ill. 1767-ben az egymás közötti házasságot is megtiltotta. Hasonló, talán kevésbé drasztikus asszimilációs programja volt II. Józsefnek is a földművelésre és vallásos életre szoktatással. A 19. században azonban igen gyér a cigányságra vonatkozó intézkedések száma: ezek is általában kényszertelepítésekre vagy valamely lokális rendelkezésekre korlátozódnak. Az 1850-es népszámlálásban még szerepel, az 1857-esben viszont még csak nem is említik mint etnikumot, így egységes politikáról sem beszélhetünk.

1848-ig kb. harminc helytartótanácsi rendelet született ugyan, de ezek mind útlevelüggyel vagy lótartással foglalkoztak: a politika célja elsősorban a korban jelentősen megnövekedett bevándorlás ellenőrzése, valamint a letelepítés volt (ezzel egyébként a vándorfoglalkozásokat ellehetetlenítették). Ugyanakkor sem a jobbágyfelszabadítás (mivel a cigányok többsége zsellér volt), sem az 1868-as törvény nem befolyásolta életüket, nem is tért ki rájuk, kivéve talán a kötelező népoktatást. Romániában a 19. század második felében szabadították fel a jobbágyokat, ezzel óriási migrációs hullámot indítva, és Magyarországon fokozva az elszigetelten élő roma csoportok szegregációját-kirekesztettségét. Hiába írt össze 1893-ban a Statisztikai Hivatal 274 ezer cigányt⁴⁸ – többségüket már letelepedve – semmilyen jogi szabályozás vagy intézmény nem foglalkozott helyzetükkel, többségi társadalomba való beilleszkedésükkel, ill. általában semmilyen értelemben velük.

A cigányokkal szembeni előítélet az igazságszolgáltatás szintjén először a huszadik század elején jelent meg, amikor a cigány bűnelkövetők száma kétszeresére nőtt 1906 és 1914 között, miközben a bűnözés egészében véve csökkenő tendenciát mutatott. 1907-ben a dánosi gyilkosság után a bűnügyi szaklapok is sürgették a cigánysággal szem-

48 A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam. IX. kötet. 1985.

beni szigorúbb rendőrségi fellépést.⁴⁹ A diszkriminatív intézkedések ezt követően területi szinten általánossá váltak, míg központi döntés egyáltalán nem született a továbbiakban sem a cigánysággal kapcsolatban. Továbbra is fontos szempont volt a letelepedést elősegíteni – ez elsősorban területi szabályozási kérdés –, valamint a gyermekvédelem és a koldulást büntető szabályok. A törvényi szabályozást egyébként is alkalmatlannak tartották a cigánykérdés szabályozására, hiszen sértette volna a jogegyenlőség elvét.

1907-ben és 1910-ben cigányügyi kormánybiztosi hivatalt létesítettek, majd 1913-ban a XXI. törvénycikk az iszákos és vándor cigányokat kényszermunkára kötelezte, 1916-ban a 15 000-es számú rendelet pedig a kóbor cigányokat (vagyis akik nem tudták lakhelyüket igazolni) büntette oly módon, hogy egy kijelölt településen telepítette le. A toloncolás intézménye a száz évvel korábbihoz hasonlóan a 20. század elején is fennmaradt: minden útlevel nélküli személyt rendőr kísért a lakhelyére.

A dualizmus évtizedei alatt a koldulást és csavargást először 1868-ban a 4226-os számú belügyminiszteri rendelet, majd 1885-ban a 9389-es számú belügyminiszteri rendelet szabályozta. Az 1879-es XL. törvénycikk szankcionálta a csavargást nyolc nap elzárással, ezzel egyértelműen a cigányokat sújtva. Az 1442.R./1867. belügyminiszteri rendelet azonban megtiltotta, hogy a rovott múltú, vagy biztos kerelessel nem rendelkező (vándorló) cigányok útlevelet kapjanak. A korszak végére egy újabb – a már említett 1916-os – rendelet nehezítette a kóborlást: elkobzást ítélt minden vándor cigány lovára, testi megjelölést, külön cigány igazolványt, a cigányok keresetének elvételét írta elő. Az 1901-es gyermekvédelmi törvény (VIII. törvénycikk) a lelelencintézetek felállításáról rendelkezett, a roma gyerekeket a korábbi szokástól eltérően tehát nem családoknál helyezte el, amelynek célja a gyerekek megjavítása volt, hogy a szülők így kaphassák vissza őket.⁵⁰

49 POMOGYI László (1995): *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest, Osiris-Századvég. pp. 136-156.

50 SIMON Éva (1999): A cigányügy jogi szabályozása Magyarországon. 2. In: *Amaro drom*. 9. évf. 11. sz. pp. 6-10.

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI KOR ÁLLAMAINAK ETNIKAI-NEMZETISÉGI KONFLIKTUSKEZELÉSE A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

*Románia*⁵¹

Az 1918. december 1-jén Erdély egyesülésével létrejött Románia egész népességének mindössze 8,6%-a, a Romániához csatolt magyar területeknek 26,7%-a volt magyar nemzetiségű a román népszámlálás adatai alapján⁵². Az 1910-es magyar népszámlálás anyanyelvi adatai alapján a történeti Erdély lakosságának 34,3%-a volt magyar⁵³. Az ország egészében 27,5% volt a nemzetiségek aránya.

A gyulafehérvári nagygyűlésen született határozatokban leszögezték, hogy a nemzeti szabadságot minden nemzet számára biztosítani kell az országban, így minden népnek joga van a maga neveléséhez, kormányzásához: saját anyanyelvén, saját közigazgatással, saját maguk közül választott képviselőkkel. Nem csoda, hogy pont azokat az alapelveket deklarálták, amiket Magyarországtól követeltek az erdélyi románok, ill. általában a nemzetiségek számára a dualizmus alatt.⁵⁴ Ez a határozat a későbbiekben számtalanszor adott lehetőséget a román kormánynak, hogy ön magát a liberális jogelvek, a megértő nemzetiségpolitika képviselőjeként mutassa be a nemzetközi közösségben. Az 1919. december 29-én létrejött Párizsi Kisebbségi Szerződés egyébként is deklarálta a fenti jogokat (a kisebbségek jogát jótékonysági, vallási, szociális, nevelési intézményeket, valamint iskolákat létrehozni, igazgatni – saját költségen –, sőt a 11. szakasz szerint a székely és szász községek vallási és tanügyi kérdésben saját önkormányzatot is kap-

51 Itt és más, a romániai magyarokkal foglalkozó fejezetekben is sok hasznát vettük az alábbi könyvnek: BÁRDI Nándor (2013): *Otthon és Haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. University of Jyväskylä. Spectrum Hungarologicum Vol. 6.

52 BALOGH László (2001): *Románia története*. Budapest, Aula. p.31.

53 VARGA E. Árpád (1988): Az erdélyi magyarság főbb statisztikai adatai az 1910 utáni népszámlálások tükrében. In: *Magyarságkutatás*. Főszerk. JUHÁSZ Gyula. Budapest, 1988, Magyarságkutató Intézet pp. 37-65.

54 MIKÓ Imre (1941): *Huszonkét év*. Budapest, Studium. pp. 265–267. és KÖPECZI Béla (1986): *Erdély története három kötetben. Harmadik kötet. 1830-tól napjainkig*. Budapest, MTA TTI. p. 1716.

tak), a román kormány ezt azonban csak nagyhatalmi ultimátumként fogadta el.⁵⁵

1923-ban született meg a román alkotmány, amely elsősorban nemzetállamként definiálta az egységes Romániát. Teljes szólás-, gyülekezési, sajtó- és oktatási szabadságot adott és deklarálta a közoktatás decentralizált jellegű megszervezésének eszméjét. Külön kisebbséget mint olyat nem említett, viszont széleskörű egyenlőséget nyújtott az állampolgárok számára. Ezzel szemben az 1924-es oktatási törvény már súlyosan diszkriminatív volt: a román származásúakat nem engedte magyar iskolába járni, s hogy ezt ellenőrizni lehessen, megindult a származás ellenőrzése. Ugyanez a törvény kötelezővé tette a nem román nyelvű iskolákban a román nyelv tanítását.⁵⁶ A kultúrzóna felállítására⁵⁷, a román iskolák alapítása, ami többlet román tanítói igényt teremtett (10 hektár földadománnyal), a kevés magyar iskola (Erdélyben 1938-ban 751 magyar felekezeti népiskola volt; 2212 magyar lakosra jutott egy iskola), a szászok és zsidók hasonló diszkriminálása a román iskolaügyre igen rossz fényt vet ebben az időszakban. A felsőoktatás csak román nyelvű lehetett; 1936-tól a középfokú iparoktatásra is kiterjedt ez a szabály, függetlenül attól, hogy ki tartotta fenn az iskolát, de a magyar egyetemeken szerzett diplomákat nem fogadták el, honosítani sem lehetett. Kisebbségi iskolák érettségit nem adhattak, a román bizottságok pedig nagyrészt mindenkit megbuktattak (1927-ben 83%-ot). Diszkriminatív volt még a magánoktatásról szóló 1925-ös törvény, amely kimondta, hogy a történelmet, a földrajzot, az alkotmányt is románul kell tanítani az iskolákban⁵⁸, akárcsak az 1928-as egyházakról szóló törvény.

De legalább annyira megnehezítette az erdélyi magyar földbirtokosok helyzetét az 1923-as földreform, sőt az egyházak, iskolák és egyéb kulturális intézmények birtokait is nagyrészt kisajátították, a

55 SZARKA László (2008): A béketárgyalások és a kisebbségek ügye. In: *História* 2008/6-7. pp. 8-12.

56 TÓTH Szilárd (2009): A „Kultúrzóna” – Szükség vagy politikai cél. Gondolatok a két világháború közötti román tanügyi törvények kapcsán. In: *Acta Siculica*. pp. 525-532.

57 AJTAY András (1924): A kultúrzóna. In: *Magyar Kisebbség*. 15–16. sz. p. 615.

58 VINCZE Gábor (1997): A romániai magyar kisebbség oktatásügye 1944-1948 között. In: *Magyar Kisebbség Nemzetpolitikai Szemle*. III. évf. 1-2. (7-8.) sz. <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&cikk=M970135.HTM>

kedvezményezettek ugyanakkor elsősorban román nemzetiségűek voltak. A csíki (legnagyobb) magánbirtokok vagyonát a román kormány a népszövetség határozata ellenére sem adta vissza jogos tulajdonosainak. A Partiumba már ekkor megkezdődött a román lakosság betelepítése. A településneveket nem lehetett két nyelven használni, még publikációkban sem, később a kétnyelvű cégtáblákat is megszüntették, az 1937. március 27-i közigazgatási törvény pedig már szigorúan büntette az anyanyelv használatát. A román nyelv vált kötelezővé a bíróságon, az ügyintézésben: csak románul lehetett beadványt beadni 1921-től, de még a posta sem szállított magyar címzésű leveleket. 1928-tól a magyar keresztnéveket csak románul lehetett írni, egy 1929. november 29-én kelt rendelet Kolozsvárott még az orvosi rendelésben is betiltotta a magyar nyelv használatát. A piros-fehér-zöld színeket betiltották, a magyar szobrokat ledöntötték (pl. Marosvásárhelyen Petőfi, Kolozsvárott Széchenyi szobrát stb.).⁵⁹

Ugyancsak átszervezték a közigazgatást is. 1936. március 27-én a közigazgatási törvény a megyék hatáskörének nagy részét a kerületekre ruházta: ezeket úgy jelölték ki, hogy az egyes kerületek népességének többsége románokból álljon. A Székelyföldet feldarabolták, a déli részét a Regáthoz, a többi pedig egyéb román megyékhez csatolták. Az állami alkalmazottakat általában elbocsátották, ha magyar volt, azzal a kifogással, hogy nem tudnak románul, ilyen esetekben még a bíróságokra is nyomás nehezedett. Kisajátították a bányákat, vállalatokat, és a nemzeti munkavédelmi törvény szerint az igazgatóság 50%-ának, az alkalmazottak 80%-ának románnak kellett lennie. Magyar könyvelésre különadót vetettek ki, magyar vállalatok hitelt sem kaptak.⁶⁰

59 PORTIK Erzsébet Edit (2012): Erdélyi magyar kisebbségi sorskérdések a két világháború között. In: *Iskolakultúra*. 9. sz. pp. 60-66.

60 RÓNAI András (1940): Uralomváltás Erdélyben. Függelék. Nemzetiségi politika Trianon előtt és után. In: *Erdély. Magyar Történelmi Társulat*. Budapest <http://mek.oszk.hu/04700/04729/html/34.html>

Jugoszlávia

Az újonnan létrejött tizenkét millió lakosú Szerb–Horvát–Szlovén Királyság⁶¹ három nagy nemzet és további 18% egyéb nemzetiség összetételével jött létre. 1920. május 10-én lépett hatályba – nagy ellenállás után – a már előző év decemberében aláírt Párizsi Kisebbségi Szerződés nyomán az a törvény, amely itt is biztosította a nemzetiségtől független törvény előtti egyenlőséget, a saját költségű intézményalapítási jogokat és az elemi iskolákban az anyanyelvi oktatást. Az 1921. június 28-án létrejött alkotmányba a kisebbségvédelemre vonatkozó elveket is beépítették. A magyar kisebbség – tekintettel arra, hogy területi revíziós veszélyt jelentett – diszkriminatív intézkedések sorát szenvedte el, míg a macedón, albán, ill. általában a muszlim kisebbséget nem is tekintették valódi szerves etnikumnak.⁶² A magyar tisztviselőket állásukból 1919-ben kezdték elküldeni – elsősorban a hűségeskü megtagadásának indokával. A Svetozar Pribičević-féle névelemzési törvény 1922-ben született meg. E szerint a magyar vagy német kisebbség tagjainak nem tekinthető, akinek szláv neve van. Romániához hasonlóan földreformot hajtottak végre, amelynek következtében a kisebbségi területek szenvedtek kárt.⁶³

1929-ben Sándor király a diktatúra bevezetésével a kisebbségi pártokat is betiltotta, amivel a korábbi – különösen a szerb–horvát egyensúlyban szerepet játszó – érdekérvényesítéstől fosztották meg az etnikumokat.⁶⁴ A nyolc történeti tartományból még 1922-ben 33 körzetet alakítottak ki, amelyből 1929-re kilenc bánságot formáltak

61 A. SAJTI Enikő (2004): *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, Napvilág Kiadó. p. 11.

62 A. SAJTI Enikő (2008): A Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került magyarok (1918–1921) In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. BÁRDI Nándor, FEDINEC Csilla, SZARKA László. Gondolat Kiadó - MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest. pp. 44–47.

63 GULYÁS László (2009): A Vajdaság sorsa az első Jugoszláv Állam keretei között 1918–1941. In: *Rubicon* 2009/5. pp. 39–40.

64 TROCH Péter (2010): Jugoszlávizmus a két világháború között: változókéony nemzetépítés. In: *Kisebbségkutatás*. 2010/4 http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2010_04/cikk.php?id=1906 (hozzáférés 2015. január 19.)

(Belgrád külön önállóságot élvezett). Ez a döntés ugyancsak csökkentette a kisebbségek arányát közigazgatási egységeként: muszlim vagy macedón többség egyikben sem alakult ki.

1931-ben született az új alkotmány: az anyanyelvi oktatáshoz való jog nem szerepelt benne, viszont megtiltotta a faji, vallási alapú pártok és egyesületek létrehozását. A kulturális intézmények helyzete sem volt stabil; állandó rendőri zaklatásoknak voltak kitéve.⁶⁵

Nagy csapást mértek a legfontosabb kisebbségi intézményekre, az iskolákra. A magyar tannyelvű iskolákat két tannyelvűvé alakították át, illetve lassan felszámolták őket: az 1914-ben, a Vajdaságban működő 645 magyar népiskolából mindössze 95 maradt 1935-re, az 51 polgári és a négy tanítóképző mind megszűnt, és a 14-ből mindössze 1 középiskola maradt meg Szabadkán. Ugyancsak része volt az iskolaügy ilyen kezelésének a tanárok etnikailag idegen környezetbe való áthelyezése is, pl. a magyar tanárokat macedón és albán vidékre küldték.⁶⁶

Csehszlovákia

A békeszerződések kisebbségi jogai ugyancsak bekerültek az új alkotmányba Csehszlovákiában is: 1920. július 16-án. Az év folyamán ugyanakkor már életbelépett a CXXII. nyelvtörvénycikk a csehszlovák nyelv államnyelvvé nyilvánításáról, s ez a kisebbségeknek szabad nyelvhasználatot biztosított a bíróságokon, hivatalokban: azokban a városokban, járásokban és községekben, ahol az éppen aktuális népszámlálás szerint 20%-ot meghaladja a kisebbség aránya.⁶⁷ A kisebbségi-etnikai kérdés Csehszlovákiában legalább annyira nem csak a magyar vagy német, esetleg rutén etnikumok problémája – mint ahogy azt általában értelmezni szoktuk –, hanem a szlovákságé is. A szlovák nyelv csehszlovákba olvasztása a masaryki politika eredménye volt,

65 BÍRÓ László (2011): Az elveszett autonómia. Horvátország a királyi Jugoszláviában. In: *História*, 33. évf. 5–6. sz. pp. 67–74.

66 BÍRÓ László (2010): Nemzeti kisebbségek a királyi Jugoszláviában. Politika, oktatás, gazdaság. In: *História*, 32. évf. 1–2. sz. pp. 33–36.

67 GERENCSÉR Balázs (2004): Az 1920. évi csehszlovák nyelvtörvény. In: *Magyar Kisebbség* 9. évf. 4. sz. pp. 93–104.

amely egyben a kezdetektől meggátolta a szlovák autonómiatörekvéseket részben arra hivatkozva, hogy a szlovákságnak nincs meg hozzá a megfelelő értelmisége, részben arra, hogy a túrócszentmártoni nyilatkozat maga is a cseh nemzethez tartozónak deklarálja a szlovákot. Ez a csehszlovakizmus elég okot szolgáltatott később a prágai parlament cseh dominanciájára, a szlovák területek pozsonyi teljhatalmú miniszteriális irányítására, vagy a korábban is fejlettebb cseh ipar térhódítására Szlovákiában.⁶⁸

Egészen más a helyzete a nem államalkotó kisebbségeknek: Kárpátalja autonómiájának biztosítása elmarad⁶⁹, a magyar tisztviselőket ugyancsak elbocsátják, vagy az állameskü vagy a nyelvtudás hiánya miatt. Szlovák hivatalnokok viszont nincsenek nagy számban a korban, így csehek érkeznek helyettük. A közigazgatási átszervezés ugyancsak déli-északi tájolású egységeivel a magyar kisebbség arányainak csökkentését szolgálta a statisztikákban, akárcsak a nemzetiség kérdés feltétele az anyanyelv helyett a népszámlálásokban. A területi rendszer átalakítása az 1920-as CXXVI. törvénycikk révén történt, ami 1923. január 1-jétől hat nagyobb területi-szervezési egységet hozott létre Pozsony, Nyitra, Turóc Szent Márton, Zólyom, Liptó Szent Miklós és Kassa székhelyekkel. Ezen belül ugyan maradtak járások, de a szolgabírói hivatal megszűnt. Az 1927-es CXXV. törvénycikk ezt a rendszert megszüntette, és még egy ennél is nagyobb, négy részre tagolt közigazgatást hozott létre a következő év január 1-jétől.⁷⁰ A városok betelepülésének támogatása a magyar tömbök felhígítását, megbontását segítette, még akkor is, ha nehéz elválasztani a nemzetiségi politikát az urbanizációtól: a kereskedelem és a gazdaság növekedésével összefüggésben ez már jobban kirajzolódik.⁷¹

68 SZARKA László (1995): *Szlovák nemzeti fejlődés - magyar nemzetiségi politika 1867-1918*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó. pp. 129-138.

69 Lásd még: ŠVORC, Peter (2003): *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919-1939)*. Prešov, Universum.

70 ŠTENPIEN, Erik (2010): A megyerendszer Szlovákiában a XX. század első felében. In: *Sectio Juridica et Politica*, Miskolc, Tomus XXVIII. pp. 103-110.

71 KOUDELA Pál (2010): Trianon hatása a határmenti és határon túli városok népesedésére. In: *Magyarország határmenti térségeinek és városainak fejlődése a rendszerváltás és az Európai Unió tagságunk következtében*. Szerk. BESZTERI Béla. Veszprém, MTA VEAB. pp. 342-360.

A legnagyobb kérdés itt is az iskolaügy volt, de érzelmi traumát okozott a zászló, a himnusz vagy a nemzeti ünnepek betiltása is. A magyarság súlyos panasza volt, hogy a községi iskolák sorra szlovákká alakultak át, hogy 1930-ban is 69 olyan község van, ahol a magyarság aránya indokolná ugyan a magyar iskola létrehozását, mégsem működik bennük ilyen.⁷² Kétség kívül igaz, hogy 1918 és 1924 között 2225 magyar elemi iskolából 1456 megszűnik, s 1924 után további 42 zárja be a kapuját. A magyar polgári iskoláknál 35 fiúiskolából 33, 60 leányiskolából pedig 47 szűnik meg 1921-től 1924-ig, és mindössze 5 koedukációs iskola alakul újonnan⁷³; vagy pl. 1922-ben megtiltották a görög katolikus és izraelita vallású magyar gyermekek felvételét a munkácsi római katolikus magyar elemi iskolába.⁷⁴ De sokféle más eszköze is volt a magyar oktatás diszkriminálásának: azon elemi és polgári iskolai tanítóknak, akik oklevelüket 1918 előtt magyar tanítóképzőben szerezték, 1923-ig szlovák nyelvvizsgát, valamint Csehszlovák honismeret vizsgát kellett tenniük.

Nem beszéltünk ugyanakkor a határok gazdasági zárlatáról, a határátkelés nehézségeiről a két oldalra szorult rokonok esetében, a határon túlra költözött magyarok birtokainak kérdéséről és rengeteg olyan konfliktusforrásról, amely a kormányok nemzetiségi politikájához kapcsolódik.

Magyarország

Az első világháború elvesztését követően Magyarországon a meghatározó gondolat a revízió volt⁷⁵. Az ehhez kapcsolódó nemzetiségi konfliktusokat elsősorban a szomszédos országokkal való kapcsolatában kell keresni⁷⁶, ez azonban – elsősorban külpolitikai jellege mi-

72 SZIKLAY Ferenc (1930): *Összehasonlító Statisztikai Kimutatás*. Košice, Universum. p. 38.

73 Schematismus učiteľstva národných škôl na Slovensku 1924, 1928 és Mimoriadne Zprávy Štátného Úradu Štatistického. III. pp. 18-20. és Statistický Lexikon 1927.

74 POPÉLY Gyula (1991): Magyar népiskolai oktatás Csehszlovákiában (1918-1938). In: *Magyarságkutatás*. 1990/1991. pp. 41-54.

75 Lásd még: ZEIDLER Miklós (2009): *A revíziós gondolat*. Pozsony, Kalligram.

76 BÁRDI Nándor (2007): A budapesti kormányzatok magyarságpolitikai intézményrendszere és stratégiája 1918-1938. In: *Kisebbségkutatás*. 2007/1. sz. pp. 7-18.

att – itt nem célunk. Nemzetiségi konfliktusokkal csupán az egyes országok belügyeként foglalkozunk. Trianon után Magyarországon az ország lakosságának 10,4 %-a volt nem magyar anyanyelvű, közülük a német nemzetiség volt a legnagyobb. A 1918-19-es forradalmak után megmaradt a Nemzetiségi Minisztérium Bleyer Jakab vezetésével.⁷⁷ Ugyancsak megmaradt a nemzetiségi nyelvhasználat és iskoláztatás joga, valamint a gazdasági, kulturális és területi autonómia joga.

Az 1918. november 20-i miniszteri rendelet szerint a községek maguk dönthettek az iskola tannyelvéről. Ennek a nemzetiségpolitikának azonban hamarosan véget vetett a sérelmi politika következő évtizedeket meghatározó hulláma. A Bethlen-kormány liberális nemzetiségpolitikát folytatott⁷⁸: az 1923-as 4800. miniszterelnöki rendelet az állampolgárok egyenlőségét garantálta faji, vallási és nyelvi különbségek nélkül, sőt az iskoláztatást, nyelvhasználatot is meglehetősen liberális szellemben szabályozta, ámbar a Nemzetiségi Minisztérium megszűnt, helyette kormánybiztosi hivatal látta el a nemzetiségek ügyének intézését. A nemzetiségeknek joga volt kulturális intézményeket is működtetni. Ugyanebben az évben Klebelsberg nevéhez fűződik a 110.478. számú vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet, amely három iskolatípust hozott létre: egy nemzetiségi nyelvűt, kötelező magyar nyelvoktatással, egy fele-fele arányban oktatót és egy magyar nyelvűt, kötelező nemzetiségi nyelvoktatással (ha a tankötelesek száma elérte a 40-et). A kormány igyekezett garantálni, hogy a nemzetiségi területeken csak a nyelvben jártas tisztviselők dolgozhassanak.⁷⁹

A kulturális és egyéb szervezetek felállításának lehetősége hozta elsőként létre a Magyarországi Német Népművelődési Egyletet, 1929-re pedig már 454 német nemzetiségi iskola működött országszerte. A kultúregylet elnöke Bleyer Jakab lett, aki a harmincas évekre a németiség számának csökkenésében a magyar asszimilációs

77 SEEWANN, Gerhard (2012): A „német-magyarok” szószólója Jakob Bleyer. In: *Rubicon* 2012/11. sz. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_nemet_magyarok_szoszoloja_jakob_bleyer/

78 EGRY Gábor (2010): Nemzetiségpolitikák Magyarországon, 1919–1944. In: *Limes*. 2010/2. sz. pp. 5-15.

79 FEHÉR Katalin (1996-2000): Kultúrpolitika és közoktatásügy 1945–1989 között In: *Magyarország a XX. században V. Kötet Tudomány 2. Társadalomtudományok*. Szerk. KOLLEGA TARSOLY István. Szekszárd, Babits Kiadó. <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/1369.html> (hozzáférés 2015. január 19.)

politika eredményét látta megvalósulni, és kétségbeesésében egyenesen Hitlerhez fordult segítségért – hiába.⁸⁰ A húszas évek végére más nemzetiségek is igyekeztek követni a német példát, ám a Magyarországi Szlovák Népművelődési Egyesület mégsem jöhetett létre a Belügyminisztérium halogatása miatt, így továbbra is a szlovákság korábbi egyesületei látták el a nemzetiség kulturális feladatait, hasonló sorsra jutottak a délszláv nemzetiségek is. Az iskoláztatás területén valamivel kedvezőbb volt a helyzet: 1930-ra már 50 szlovák iskola működött, de a délszlávok helyzete itt is kedvezőtlen maradt.

A német kultúrszervezet Bleyer 1933-as halálát követően még inkább elszakadt a magyarságtól, a völkisch ideológia és a Harmadik Birodalom szolgálata vált alapvető céljává. Az első bécsi döntés után Imrédy hozzájárult a Volksdeutsche Kameradschaft-nak a legálissá tételéhez, így alakult meg 1938 novemberében a Volksbund.⁸¹ Teleki 1939-ben ugyan még korlátozta a német egyesület nagyratörő politikai terveit, korlátozása azonban az egész hazai németiségre kiterjedt, ezzel őket is a Volksbund fele terelve. A második bécsi döntés után már a nemzetiszocialista világnézet válik uralkodóvá, sőt a Német Birodalommal való szabad érintkezés is elfogadott volt a szervezet számára. Ezt követően 1942-44-ben pedig már a magyar hatóságok közreműködésével folyt a toborzás az SS-be.

1938-ig a magyar nemzetiségpolitikát egyoldalúan a német nemzetiség kérdése határozta meg. Az 1935-ös kisebbségi népiskolai rendelet is a német iskolák helyzetét kívánta rendezni: egységesen vegyes tannyelvű oktatást írt elő a korábban háromnegyed részt magyar tannyelvű német nemzetiségi iskolák helyett – valós eredmény nélkül. A területi revíziókat követően azonban a nemzetiségek aránya ismét a kétszeresére nőtt: közel 20%-a lett, ebből a román (7,2%) lett a legnagyobb.⁸²

80 FATA Márta (1994): Bleyer Jakab nemzetiségi koncepciója és politikája (1917-1933) In: *Regio. Kisebbség, politika, társadalom*. 5. évf. 1. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00017/pdf/12.pdf> (hozzáférés 2015. január 19.)

81 SPANNENBERGER, Norbert (2000): A Volksbund. In: *Aetas*. 2000/4. sz. pp. 50-63. és lásd még: SPANNENBERGER, Norbert (2005): *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között 1938-1944*. Budapest. Lucidus Kiadó.

82 TILKOVSKY Loránt (1984): Magyarország és nemzetiség. Nemzetiségpolitikai irányzatok Magyarországon (1919-1945). In: LACZKÓ Miklós szerk. *A két világháború közötti Magyarországról*. Budapest. Kossuth. pp. 341-371.

A ZSIDÓSÁG A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A korszak története e tekintetben viszonylag nagy vonalakban 1920 és 1945 közé tehető. A *numerus clausus*⁸³ diszkriminatív jellege ellenére (még az 1928-as módosítással együtt is) a Bethlen-kormány konszolidáltabb légköre alapvetően toleráns volt a zsidósággal szemben – ennek ellentmond ugyan, hogy Gömbös⁸⁴ MOVE-ja éppen ekkor jött létre, önállósult, s a közbeszéd is antiszemita volt. 1924-ben a Kúria a zsidóságot egyértelműen felekezetként definiálta, és 1926-ban a XXII. törvénycikk nyomán a két zsidó főrabbi is helyet kapott a felsőházban. Habár a világválságba belebukott Bethlent felváltó Gömbös nem folytatott antiszemita politikát, az őt követő Darányi Kálmánról ez már nem mondható el.

Hitler sikereivel párhuzamosan egyre inkább háttérbe szorította a zsidóságot a társadalmi és gazdasági életben. Az 1938-as XV. törvénycikk szerint a szabadfoglalkozású állásoknál és a tíz értelmiséginél többet foglalkoztató kereskedelmi, pénzügyi és ipari vállalatoknál 20% lehetett a zsidók maximális aránya: ezt az arányt öt év alatt kellett elérni. A korábbi kúriai döntés, hogy vallásként definiálja a zsidóságot, már csak részben érvényesült ebben a törvényben, hiszen az 1919 után keresztény hitre tért zsidókkal nem tett kivételt (a korábban áttértekkel és a háborús hősekkel igen). A bécsi döntésekkel visszacsatolt területekkel 140 000 fővel gyarapodott a hazai zsidóság száma.

A Teleki miniszterelnöksége alatt meghozott, 1939-es IV. törvénycikk zsidónak definiált mindenkit, akinek legalább egy szülője vagy legalább két nagyszülője az izraelita felekezet tagja volt a törvény hatálybalépésekor vagy korábban, és 6%-ig korlátozta a zsidók arányát a szellemi foglalkozásokban. Ugyancsak megtiltotta zsidók alkalmazását a közigazgatásban, az igazságügyben és a középiskolákban, valamint korlátozta a színházakban, újságokban és teljesen kizárta az engedélyeztetés alá eső ipari és kereskedelmi ágazatokból. Bárdossy

83 KOVÁCS M. Mária (2005): *A numerus clausus és a zsidótörvények összefüggéséről*. In: *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Szerk. MOLNÁR Judit. Budapest, Balassi Kiadó. pp. 128–140. és KOVÁCS M. Mária (2012): *Törvénytől sújtva*. Budapest, Napvilág Kiadó.

84 GERGELY Jenő (2001): *Gömbös Gyula. Politikai pályakép*. Budapest, Vince Kiadó. pp. 77–102.

rövid miniszterelnöksége alatt, 1941-ben a XV. törvénycikk betiltotta a zsidók és nem zsidók házasságát, majd a kamenyec-podolszkiji méészárlással – jóval 1944 előtt – lényegében megkezdődtek a deportálások is (ha figyelembe vesszük, hogy a lemészárolt zsidók nagy részét Magyarországról toloncolták ki).⁸⁵

Jugoszláviában és Szlovákiában a deportálások 1942-ben kezdődtek, Romániában a vaskérdő folytatta a népirtást. A német megszállás és a holokauszt 1944-45-ös eseményeit már nem tekinthetjük konfliktuskezelésnek, sem a Kasztner-vonatot, sem az Auschwitz jegyzőkönyvet, így ezek tárgyalásától eltekintek.

A Csehszlovák Köztársaságban 1920 után nem beszélhetünk antiszemitizmusról, a zsidóságot megkülönböztető politikáról, sőt a Monarchiában csak felekezeti szinten tartott kisebbség az új államban nemzeti jogokat is kapott. Igaz, hogy ennek oka részben a magyarság számarányának csökkentése volt – tekintettel arra, hogy a zsidóság nagy része magyar ajkú volt –, de asszimilációt nem tűzött ki célul. Ennek ellenére a harmincas évekre már a többség tud szlovákkul és a gyermekeket szlovák iskolába járatja – igaz, ennek oka részben az az egyszerű tény, hogy az államnyelv ismerete nélkül érvényesülni, élni lehetetlen lett volna, különösen ott, ahol a magyarság aránya 20% alatt volt, s így nyelvhasználati joga sem maradt (mint pl. Kassán 1930-tól). A nemzeti lét lehetőséget adott a politizálásra: 1918-ban már megalakult Pöstyénben a Zsidó Párt. Ugyancsak fontos megemlíteni, hogy Csehszlovákia nem korlátozta a zsidók keletre való bevándorlását sem.⁸⁶

Romániában az állampolgársági törvény 1924-ben nemcsak a magyar lakosságot, hanem külön a zsidóságot is érintette, felülvizsgálatot helyezett kilátásba.⁸⁷ A húszas években megalakult a legionárius mozgalom és a Vaskérdő, gyakoriak voltak a pogromok, melyeket az állam büntetlenül tűrt. 1934-ben született az első zsidótörvény a faji meg-

85 BRAHAM, Randolph L. (1997): *A népirtás politikája: a holocaust Magyarországon*. Budapest, Belvárosi Kvk. p. 197.

86 KOVÁCS Éva (1991): Disszimiláció, zsidó azonosságtudat, regionális identitás Szlovákiában (1920-1938). In: *Regio: kisebbség, politika, társadalom*. 2. évf. 2. sz. pp. 67-73.

87 GAAL György (1991): Az erdélyi zsidóság az első világháborút követő időszakban. Beilleszkedés a két világháború közötti romániai viszonyokba. In: *Korunk* 1991/8. sz. pp. 1029-1034.

különböztetésről, majd 1938-ban a Goga-Cuza kormány többszázezer zsidótól megvonta az állampolgárságot (összesen kb. 800 000 zsidó élt az országban). 1940-ben a zsidókat másodrendű állampolgárrá nyilvánította a zsidók státútuma néven ismert törvény. Antonescu idejére esik a zsidók javainak kisajátítása, a gazdasági életből való kiszorítása.⁸⁸ 1941. december 16-án született a zsidó vérű lakosság összeírásáról szóló rendelet (egy nagyszülő esetén) amely után Románia önálló népiertásba kezdett, önálló tömeggyilkosságokkal (pl. jászvásári eset), deportálással és lágerekkel (Transznisztria, Bogdanovca).⁸⁹

Jugoszláviában az ott élő 65 ezres zsidósággal szemben 1940-ig nem volt antiszemita politika, de az erősödő német nyomásra 1940. október 5-én egy minisztertanácsi rendelet kizárta a zsidókat az élelmiszer-nagykereskedelemből, egy másik pedig korlátozta a középiskolai és egyetemi oktatásban a számukat. A Zbor (az egyetlen antiszemita párt) nem kapott többet egy százaléknál egyetlen választáson sem.⁹⁰

A LAKOSSÁGCSERE, KITELEPÍTÉSEK

A huszadik század közepén a Kárpát-medencében az etnikai konfliktusokat a nem homogén nemzetiségű területeken több ízben is úgy igyekeztek megoldani, hogy egyszerűen kitelepítették a nem államalkotó nemzetiséget korábbi lakhelyéről. Ilyen eseményeket számon tartunk Magyarország területi gyarapodása kapcsán is (pl. Erdélyben), de a két legjelentősebb: a Csehszlovákia és Magyarország közötti lakosságcsere 1947-48-ban és a németek kitelepítése 1946-48 között.⁹¹

88 LYA, Benjamin (szerk.): *Evreii din România între anii 1940-1944. Vol. I. Legislația antievreiască* (A romániai zsidóság 1940-1944 között. I. kötet. Zsidóellenes jogszabályok). Editura Hasefer, Bukarest, 1993, XXXVI. l.

89 TIBORI SZABÓ Zoltán (2003): Románia és a holokauszt. Felemás szembenézés a múlttal. In: *Szabadság*, 2003 június-júliusi számok és In: *Magyar–zsidó viszony a 20. századi Erdélyben. Tanulmánygyűjtemény* 2006. Szerk. GIDÓ Attila. <http://adatbank.transindex.ro/belso.php?k=5#alk32>

90 POPOVIĆ, Nebojsa (1997): *Jevreji u Srbiji 1918-1941.* (Zsidók Szerbiában, 1918-1941.) Beograd, Institut za savremenu istoriju, (Studije i monografije) és BÍRÓ László (2002): *Zsidók Szerbiában, 1918-1941.* In: *Klió* 11. évf. 2 sz. p. 119.

91 Lásd még: MARCHUT Réka (2014): *Töréspontok. A Budapest környéki németység második világháborút követő felelősségre vonása és annak előzményei (1920-1948).* Budapest, MTA Társadalomkutató Központ.

A háború után, a németeket kollektíve bűnösnek ítélve, a Kárpát-medence országaiból erőszakos kitelepítések indultak meg. Romániából részben Németországba, részben a szovjet Gulagokra deportálták a Bánságban, Máramarosban vagy éppen Szászföldön élő németajkú lakosságot.⁹² Ez utóbbira még csak nem is közvetlenül a háború után került sor, hanem húsz évvel később, már Ceaușescu idejében.⁹³ Jugoszlávia az etnikai konfliktusokat vérengzésekkel oldotta meg a háború vége felé. A tömeggyilkosságok kiterjedtek a németekre, horvátokra is, de legtöbb a magyar áldozatok száma volt. A háborús bűnösök büntetéseként aposztrofált kollektív, per nélküli eljárások (kínzások, mészárlás) a polgári lakosság ellen a Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács utasítására kezdődtek. Habár az is ismert tény, hogy az 1942-es délvidéki vérengzésekre adott válasznak vagy bosszúnak tekintették a történeteket, a hivatalos állásfoglalás mindvégig a háborús bűnösök elleni eljárásként tekintett rá, s egészen 2013-ig nem ismerte el saját bűnösségét.⁹⁴ A délvidéki vérengzések mellett kitelepítések is zajlottak, úgyszintén leginkább a Gulagokra.⁹⁵ 1946-ban Magyarország és Jugoszlávia között népcsere-egyezmény született, amely három évre korlátozta e folyamatot, és negyvenezer főben maximálta az egyébként önkéntesen áttelepülők számát.⁹⁶

A csehszlovák köztársasági elnök 33/1945. dekrétuma alapján az ott élő magyarok és németek elvesztették csehszlovák állampolgárságukat. A 143 elnöki rendeletből, ill. abból a 13 jogszabályból, ami a német és magyar kisebbségeket megfosztotta (ill. megfosztja ma is) jogaiktól és kollektív bűnösségüket mondja ki, ez az augusztus 2-i a

92 Othmar KOLAR (1997): *Rumänien und seine nationalen Minderheiten seit 1918 bis heute*. Wien-Köln-Weimar, Böhlau Verlag.

93 R. SÜLE Andrea (1988): A Román Kommunista Párt nemzetiségi politikája a pártdokumentációk tükrében. In: *Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. Medvetánc könyvek. pp. 139-150.

94 CSERES Tibor (1991): *Vérbosszú Bácskában*. Budapest, Magvető <http://vmek.oszk.hu/03300/03393/03393.htm> (Letöltve 2015. január 19.) és A. SAJTI Enikő (2004): *Imperiumváltások, revízió és kisebbség: magyarok a Délvidéken 1918-1947*. Budapest, Napvilág Kiadó. p. 269.

95 R. SÜLE Andrea (1988): A közép- és kelet-európai német kisebbségek kitelepítése a második világháború után. In: *Medvetánc*, 1988/4-1989/1. http://www.adatbank.transindex.ro/regio/html/alcim_pdf15.pdf (Letöltve: 2015. január 19.)

96 FÖGLEIN Gizella (1996): Magyar–jugoszláv népcsereegyezmény-tervezet – 1946. *Századok*. 6. sz. pp. 1553–1570.

legfontosabb. Az állampolgárság elvesztése ugyanis az állami alkalmazást, a nyugdíjat, sem egyéb juttatás folyósítását sem tette lehetővé. Júniusban már elrendelték a magánalkalmazottak elbocsátását, majd betiltották a magyar nyelv használatát a közéletben, feloszlatták a kisebbségi egyesületeket, befagyasztották a magyar bankbetéteket és – akárcsak a többi országban a vagyonukat – elkobozták a földjeiket, ahova szlovákokat és cseheket telepítettek. Mindezek mellett a népbírószági döntések mintegy 75 000 magyart ítélték háborús bűnösnek és utasítottak ki az országból, csak Kassán 600-at.

A deportálások a népesség áttelepítését is jelentették: miután a szudéta németeket sikeresen kitelepítették, 44 000 magyart telepítettek át cseh területre 1946 novemberét követő négy hónap alatt.⁹⁷ Február 27-én – némi szovjet nyomás segítségével – Gyöngyösi János magyar külügyminiszter és Vladimír Clementis csehszlovák külügyi államtitkár aláírta a kétoldalú lakosságcsere-egyezményt. A magyar fél részéről a háborús bűnösöknek ítélték befogadásával kiegészített egyezmény végrehajtása áprilisában kezdődött a dél-alföldi szlovákok és a mátyusföldi magyarok kicserélésével. A lakosságcsere során kitelepített 76 616 szlovákiai magyar összesen 16 ezer holdat és 15 700 lakóházat hagyott hátra, ugyanakkor a 60 257 szlovák áttelepülő után Magyarországon viszont mindössze 15 ezer hold és 4400 lakóház maradt.⁹⁸ Mindezt kiegészítette a reszlovakizáció, ami lehetőséget adott a felvidéki magyarság számára, hogy szlováknak vallja magát, így ne kelljen semmilyen listára felkerülnie. 719 településről összesen 423 264-en kérték a szlovák nemzetiség megadását, ebből összesen 326 679 személyt nyilvánítottak szlováknak.

A magyar kormány hasonló módon alkalmazta a kollektív bűnöséget mint okot a kitelepítésekhez. 1946 és 1948 között kb. 185 ezer, a német kisebbséghez tartozó személyt fosztott meg állampolgárságától, ingó és ingatlan vagyonától és telepített ki Németországba. 1946

97 VADKERTY Katalin (1996): *A deportálások. A szlovákiai magyarok csehországi kényszer-munkája 1945–1948 között*. Pozsony, Kalligram p. 36. és VADKERTY Katalin (2001): *A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről*. Pozsony, Kalligram. <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=1667> (Letöltve 2015. január 19.)

98 SZARKA László (2007): A csehszlovák–magyar lakosságcsere helye a magyar kisebbség tervezett felszámolásában 1945–1948 között. In: *Kisebbségkutatás*, 2007/3. sz. pp. 415–430.

és 1947 között kb. 135 ezer főt az USA által megszállt övezetbe, továbbá 1948 végéig kb. 50 ezer főt a Szovjetunió által megszállt övezetbe.⁹⁹ A kormány 12330/1945. ME számú rendeletében az 1941-es népszámlálásban a magukat német nemzetiségűnek vallókat tekintette kitelepítendőnek.¹⁰⁰ A potsdami konferencia döntése alapján akár az egész magyar németiséget kitelepíthették volna, az indokot azonban 1945. december 25-én a kommunista belügyminiszter Nagy Imre javaslatára kollektív bűnösségnek határozták meg.

A következő év január 15-én kiadott rendelet mindössze tíz százalék mentességet engedett meg járasonként. Az elv és a végrehajtás is egyértelműen nem a valós felelősségre vonást volt hivatott szolgálni, hanem politikai célokat segített, amelyek lehettek úgy a felelősség-át ruházás, mint valamely valós vagy vélt elvárásnak való megfelelés (pl. környező országokkal szemben).¹⁰¹ A lebonyolításhoz egy Nép gondozó Hivatalt is létrehoztak a Belügyminisztériumban, idősebb Antall József vezetésével. A hivatal kitelepítési biztosok révén irányította a helyi intézményeket. Sem belpolitikailag (törvényteleniségek, emberteleniségek), sem külpolitikailag nem volt azonban sikeres ez a kisebbségi politikai stratégia,¹⁰² amennyiben pl. Csehszlovákia számára csupán precedenst teremtett a magyarok kitelepítéséhez.

CIGÁNYÜGY A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Hasonló volt a helyzet a dualizmuskorhoz és a két világháború közötti időszakban is, leszámítva, hogy a Holokauszt egyaránt érintette a cigány lakosságot is. Elsősorban rendeletekkel igyekeztek

99 BALOGH Sándor (1988): *Magyarország külpolitikája 1945-1955*. Akadémiai Kiadó. Budapest. p. 101.

100 BALOGH Sándor (főszerk.) (2002): *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai (1848-1993)*. Budapest, Napvilág Kiadó. p. 72.

101 TILKOVSZKY Loránt (1998): *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, Csokonai Kiadó. pp. 134-141.

102 KALTENECKER, Krisztina (2004): Solidarität und legalisierte Willkür. Die Darstellung der Vertreibung der Deutschen aus Ungarn in der Bonner Dokumentation. In: FATA Márta szerk.: *Das Ungarnbild der deutschen Historiographie*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag. pp. 168-191.

szabályozni főként a letelepedést és korlátozni a kóborlást. A 257 000. belügyminiszteri körrendelet 1928-ban előállítási kötelezettséget írt elő a kóbor cigányokra és megengedte a helyi rendőrségeknek, hogy razziákat tartsanak (257000/1928.VI.24. BM körrendelet). Habár ez a szabály nem rendelt el elkobzásokat, helyi rendeletek születtek ez ügyben a rákövetkező években: így pl. Fejér megye alispánja 1940-ben, a 47 sz. körrendeletében megtiltotta a cigányoknak, hogy igavonó állatokat tartsanak. 1938-ban a hasonló belügyminiszteri rendelet (66.045/VI.c/1938. BM körrendelet) már minden cigány személyt gyanús elemnek tekint – ekkortól indul a zárt cigánytelepek létesítése is, elsőként Esztergomban. Rasszista írások jelentek meg a korszakban a cigánybűnözésről¹⁰³, gyakorivá váltak a kényszervallatások és a telepi cigányok verése is.

NEMZETISÉGI POLITIKA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A nemzetiségek helyzetének továbbra is egyik, ha nem a legfontosabb kérdése az oktatás maradt. Már 1945-ben hozott egy rendeletet az Ideiglenes Nemzeti Kormány, amiben szavazással dönthettek az anyanyelvű tanításról vagy az anyanyelvük oktatásáról azokban az általános iskolákban, állami és községi gimnáziumban, polgári iskolában vagy azokkal kapcsolatos általános iskolában, ahol ezt legalább tíz szülő kérte. Az engedély húsz tanulótól járt az iskoláknak és a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatáskörébe tartozott.¹⁰⁴ A magyar nyelv minden iskolában kötelező maradt, óraszám megegyezett az iskola nyelvének nyelvi óraszámával. A nem állami (községi, egyesületi) iskolák azonos jogokat (pl. tankönyvkiadás) és segélyeket (pl. kollégiumalapítás) élveztek az államiakkal. A rendelet tehát lényegében a korábbi B típust szüntette meg.

A béke hatálybalépése után Magyarország kölcsönös egyezményt írt alá Jugoszláviával 1947. október 15-én és Romániával november 25-én. Az egyezmények kölcsönösen szabályozták a tudományos,

103 Ilyen volt pl. MOLNÁR Emil (1926): *A cigányfaj kriminalitása hazánkban*. Miskolc.

104 FÖGLEIN Gizella (2004): Nemzetiségi oktatás Magyarországon a koalíciós években (1945–1948). In: *Új Pedagógiai Szemle* 54. évf. 4. sz. pp. 156–165.

irodalmi, művészeti és kulturális kapcsolatokat az országok között, mellyel mindegyik fél nemzetiségeinek életére komoly hatással voltak. Az egyezményeket követően tették közzé a nemzetiségi iskolák tanterveit is.

1946. február 16-án egy új rendelet érvénytelenítette a korábbi, s az oktatást a népesedési adatok alapján szabályozta (a községekben 15 tanuló fölött). Az 1948 februárjában született miniszteri rendelet már a népességi korlátot is eltörölte, júniusban pedig államosították az összes egyházi, így egyben a legtöbb nemzetiségi iskolát is. Kivételt képeztek a német nemzetiségi iskolák, ahol egy 1945-ös belső rendelet értelmében az oktatás nem indulhatott meg 1950. január 1-jéig.

Az 1949-es Alkotmány a Magyar Népköztársaság területén élő minden nemzetiség számára biztosította az anyanyelvén való oktatásnak és nemzeti kultúrája ápolásának lehetőségét. Az 1949. november 15-i miniszteri rendelet módosította a nemzetiségi iskolák óratervét, majd a Minisztertanács 1951. március 10-i rendelete szolt az általános iskolai tanítóknak a nemzetiségi nyelv és irodalom szakon való továbbképzéséről. A rendeletek nyomán születtek meg azok a főiskolai tanszékek is, amelyek erről gondoskodtak, pl. már 1949-ben megalapította Sziklay László a Szlovák Nyelv és Irodalom Tanszéket a budapesti Apáczai Csere János Pedagógiai Főiskolán, ami 1955-ben költözött Szegedre.¹⁰⁵ Az 1951 tavaszán kelt miniszteri rendelet újra lehetővé tette a német nyelv oktatását (immár a baráti NDK-ra utalva), majd az Elnöki Tanács 1951. évi (15. számú) május 27-i törvényerejű rendelete tette kötelezővé azokban a községekben, ahol legalább 15 szülő igényelte.¹⁰⁶ A német nemzetiségi lakosság jogkorlátozásának feloldását azonban majd csak a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1956. május 21-i, „a magyarországi nemzeti kisebbségek közötti politikai, oktatási és kulturális munkáról” szóló, nem publikus határozata deklarálta.

A nemzetiségi iskolák életében ezután már csak a Kádár-éra alatt történt változás: 1960-ban az általános iskolai reform keretében született egy döntés (a Művelődésügyi Minisztérium 44167/1960. számú,

105 MARUZNÉ SEBŐ Katalin (1999): A Szlovák tanszék története. In: BÉKÉSI Imre szerk. *A szegedi Tanárképző Főiskola /1873-1998/. Szeged.* pp. 180-191.

106 FÖGLEIN Gizella (2004): Nemzetiségi oktatás a Rákosi-kurzus idején. In: *Új Pedagógiai Szemle.* 54. évf. 6. sz. pp. 98-105.

valamint 44159/1960. számú utasítása), amely a természettudományos tantárgyak és a testnevelés oktatását magyar nyelven tette kötelezővé a nemzetiségi iskolákban. Az indoklás az egyes területek, települések elnéptelenedésére, a nemzetiségek életképességének hiányára hivatkozott, valamint arra, hogy a vegyes házasságok miatt a nemzetiségi nyelveket egyre kevesebben beszélték.¹⁰⁷ Lényegében tehát a két háború közötti vegyes, B típusú iskolák jellemezték a következő korszakot.

Az 1961. évi III. törvénycikk az oktatásról lényegében nem változtatott semmit a nemzetiségek tekintetében, akárcsak a rengeteg hibát felsoroló és javaslatokat tévő 1968-as MSZMP nemzetiségpolitikai határozata az oktatásról. 1967-ben megszüntették a Művelődésügyi Minisztérium Nemzetiségi Osztályát, míg az 1972-es új alkotmány ismét deklarálta a nemzetiségi jogokat. Az 1975. december 16-i miniszteri rendelet pontosan meghatározta a tanulócsoporthoz tartozókat, arányát, az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1978. január 10-i nemzetiségpolitikai határozata pedig már arról számolt be, hogy a nemzetiségi oktatás iránti igények megnövekedtek. A nemzetiségi nyelvű iskolákat az 1985. évi I. törvénycikk állította vissza és a rendszerváltás adott nekik új lendületet.¹⁰⁸

Csehszlovákia

Az 1948-as új csehszlovák alkotmány nemzetiségi jogokat nem tartalmazott, a május végén megtartott választásokon pedig sem a magyarok, sem a német kisebbség tagjai nem vehettek részt. Júniusban 710 magyar többségű település nevét cserélték fel mesterséges szlovák névvel: így lett Tornaljából Šafárikovo, Párkányból Štúrovo, Bősből Gabčíkovo, Diószegből Sládkovičovo és Nagymegyerből Čalovo. Az 1948-as év azonban Csehszlovákiában is a szovjet hatalom térnyerését jelentette, akárcsak hazánkban, s így Gottwald elnökletével az összes szomszédos országgal rendezni kellett a helyzetet. Ez év október

107 FÖGLEIN Gizella (2004): Nemzetiségi oktatás a Kádár-korszakban. In: *Új Pedagógiai Szemle*. 54.évf. 9. sz. pp. 82-94.

108 DRAHOS Ágoston és KOVÁCS Péter (1991): A magyarországi nemzetiségek oktatásügye 1945–1990. In: *Regio*, 1991. 2. sz. pp. 167-192.

25-én törvény született a csehszlovák állampolgárság visszaadásáról, majd 50 hektárig a földek elkobzását is leállították.¹⁰⁹ A békülékeny hangulatban az év végére már magyar nyelvű folyóirat is indulhatott, az Új Szó, és a lakosságcserét is leállították. Az ekkor zajló döntések a Magyar Bizottság feladatkörébe tartoztak¹¹⁰ és – mivel az új kommunista kormány alapvetően szovjetbarát és kommunista ideológiai alapokon politizált – ebbe már a két világháború magyar kommunista politikai személyiségei is bekerülhettek.

A következő év elején a Csehszlovákia területére telepített magyaroknak megengedték, hogy hazatérjenek, tavasszal pedig megalakult Pozsonyban a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete, a Csemadok. 1952-ben indult a Magyar Területi Színház Komáromban, és az ezt követő években népművészeti együttesek, folyóiratok láttak napvilágot, de a legfontosabb változás még 1950-ben következett be, amikor a magyar nyelvű iskolák elkezdhették működésüket. A ma is működő kassai Márai Sándor Gimnázium és az Ipari is ekkortól taníthatt magyar nyelven.

1949. január 5. és 8. között Moszkvában aláírta mindkét ország a KGST alapító okiratát¹¹¹, de a két ország már 1948. június 14-én aláírt Budapesten egy kölcsönös megállapodást: a Barátsági, Együttműködési és Kölcsönös Segítségnyújtási Szerződést, amely a következő tavasztól érvénybelépett. 1949 júliusában pedig megszületett a csorbátói egyezmény, amely minden vitás kérdést hivatott volt rendezni: Magyarország lemondott a kitelepített magyarok által hátrahagyott vagyoni iránti kártérítési igényéről, ám egy csehszlovák–magyar vegyes bizottság a bankbetétektől a földekig terjedően rendezte a kérdést. Magyarországon a hatályos telepítési törvény a földreformmal összhangban 15 katasztrális holdban – 8,5 hektárban – határozta meg a felvidéki családok számára juttatott csereingatlan felső határát.¹¹²

109 POPÉLY Árpád (2008): A csehszlovák kisebbségpolitika, a magyar közösség újjászerveződése. A Csemadok szerepvállalása. Az 1968–69-es reformfolyamat és a Husákkorszak. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. BÁRDI Nándor, FEDINEC Csilla, SZARKA László. Budapest. Gondolat. pp. 262–267.

110 POPÉLY Árpád (2006): A Magyar Bizottság szerepvállalása az Új Szó és a Csemadok megalapításában. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 4. sz. pp. 83–105.

111 KÖVES András (2003): A KGST-kereskedelemtől az EU-csatlakozásig. In: *Közgazdasági Szemle*, L. évf. 2003. szeptember pp. 765–778.

112 VADKERTY Katalin (1999): *A belső telepítések és a lakosságcsere*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó. pp. 98–149.

A különböző csereértékek kiszámítása persze rengeteg gondot okozott. Az együttműködést végül 1951-ben egy kulturális egyezmény követte Prágában. Ez utóbbi szolgálta volna a kisebbségi jogok rendezését is, de csehszlovák ellenállásra ez kimaradt belőle. 1954-ben a választásokon már szavazhattak a magyarok is, s egyben bejutottak a prágai és a pozsonyi parlamentbe is. Párthatározatok engedélyezték a járásokban a magyar nyelv használatát, a kétnyelvű településtáblákat, de ezek sosem váltak rendeletekké, így a valóságban nem érvényesült a kisebbséget támogató szándék.

A csehszlovák kisebbségpolitika következő szakaszát az 1960-as új alkotmánnyal fémjelezhetjük, amiben minden állampolgár számára azonos jogokat szavatolt az állam. Ugyancsak fontos eleme volt, hogy lehetővé tette a nemzetiségek anyanyelvi oktatáshoz és művelődéshez való jogát. Ugyanebben az évben azonban egy, a magyar kisebbségre igen hátrányos közigazgatási átszervezés is történt. Az 1920-as törvényhez hasonló logika mentén a járások összevonásával olyan nagyobb területi-közigazgatási egységeket hoztak létre, amelyek célja elsősorban a délen koncentrálnak magyarok lakta járások nemzetiségi arányainak felhígítása volt azáltal, hogy az északi szomszédos szlovák területekkel egyesítették azokat. Hat kerületből három lett, 92 járásból mindössze 35 maradt. A magyarok aránya egyedül a nyugat-szlovákiai kerületben haladta meg a 20%-ot, a másik háromban így 10% alatt maradt.¹¹³

A prágai tavaszt követő Dubček-féle reformelképzelések részeként a Csemadok számtalan nemzetiségi jogorvoslati igényt megfogalmazott (önigazgatás, kisebbségi jogok törvényi szabályozása, arányos részvétel stb.), ám a katonai intervenció hamarosan lezárta az éppen megindult tárgyalásokat. Az 1968. október 27-én elfogadott Alkotmánytörvény biztosította az anyanyelvi művelődést, a kulturális szervezetekhez való jogot, a sajtót, a hivatalos érintkezések anyanyelvi használatát, de a nemzetiségi öniszervezés már nem került bele.¹¹⁴

113 MEZEI István – HARDI Tamás (2003): A szlovák közigazgatás és területfejlesztés aszimmetriái. In: *Tér és Társadalom*. 17. évf. 2003/4. pp. 127-155.

114 SZARKA László (2004): Nemzetiségi egyenjogúság és öniszervezés, In: SZABÓ R. A *Csemadok és a prágai tavasz. Beszélgetések, cikkek, előadások, dokumentumok*. Pozsony, Kalligram. pp. 463-477.

Az új szövetségi köztársaságban Dobos László tárca nélküli miniszteri posztot kapott, valamint a Nemzetiségi Tanács elnöke lett 1969-től. A Gustav Husák vezette új párt azonban nem érvényesítette az alkotmányos jogokat, saját embereit juttatta a Csemadok élére, a következő évtizedekben gyakori támadások érték a nyelvhasználati és az iskolákhoz kötődő jogokat is: leépítették a magyar tanárokat, nem engedték a kétnyelvű utcatáblákat. A rendszerváltás előtti évtizedek alatt csupán az illegális Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága tudott szembehelyezkedni a hatalom visszaéléseivel, ami Duray többszöri bebörtönzése ellenére is sikeresen érvényesítette akaratát, amennyiben pl. az iskolák kétnyelvűsítésének szándékától eltérítette a hatalmat.¹¹⁵

Románia

A második világháborút követő időszakban külön ki kell emelni az 1945. február 6-i LXXXVI. számú törvénycikket, az úgynevezett Nemzetiségi Statútumot. A Groza-kormány ezen törvény által garantálta Romániában a nemzetiségi nyelven történő oktatást mind az alap-, mind a középszintű iskolákban. A jogszabály a nem román nyelvű intézményekben anyanyelvi tanárokat részesített előnyben, ezzel is segítve a nemzetiségi oktatás ügyét. Az érettségít nemzeti nyelven, pontosabban a tanult tantárgy nyelvén határozta meg, és a kolozsvári egyetemen is magyar és német tanszékek létesítését kezdeményezte. Az már egy másik kérdés, hogy a már 1872 óta működő magyar egyetem sorsáról nem rendelkezett. Augusztusban egy újabb törvény (630.) és két minisztertanácsi rendelet (1946. szeptember 20.: 11. és 12. sz.) konkretizálta a teendőket. (A törvények a mai napig hatályban vannak.)

A törvényt követő szabályozások megszervezték a közoktatást – különösen Erdély déli részén, ahol ezt a háború alatt teljesen tönkretették¹¹⁶ – és a kolozsvári egyetemet is újjászervezték Bolyai Jánosról

115 ELEK István (2009): *Rendszerváltoztatók húsz év után*. Budapest, Magyar Rádió Zrt. és Heti Válasz Lap- és Könyvkiadó Kft. pp. 280–287.

116 Beke György (1989): *Régi erdélyi iskolák. Barangolás térben és időben*. Tankönyvkiadó, Budapest. p. 361.

elnevezve. Kolozsváron ekkor létesültek a mezőgazdasági, zeneművészeti, képzőművészeti szakközépiskolák, és más intézmények is egyéb városokban pl. tanítóképző stb.

Ugyancsak külön törvény garantálta a magyar tannyelvű iskolákban a tantárgyak magyar nyelven történő oktatását 1946. március 16-án, valamint Kolozsvár és Brassó székhellyel külön magyar tanfelügyelőségeket hoztak létre.¹¹⁷ 1945-ben a bukaresti rádióban magyar nyelvű műsor indult, és Románia szerte számtalan magyar könyvkiadó működött. A statútum ugyancsak széleskörű nyelvhasználati jogot biztosított a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban azokban a körzetekben, ahol a kisebbség aránya eléri a 30%-ot. Vonatkozott ez a beadványokra, az azokra történő válaszokra, a meghallgatásokra, az ügyintézés nyelvére, sőt a bíróknak is ismerniük kellett a nemzetiségi nyelvet.

Kevésbé volt kedvező az 1945-ös földbirtok törvény, amely elsősorban a vegyesen lakott területeken súlyosan érintette a magyar és a német kisebbségeket. A nagybirtokok kisajátítása és a földosztás mind „nemzeti” érdekeket szolgált. Ugyancsak kisajátították a magyar vagy német állampolgárok, ill. lakhelyűek vagyonát – ezt a döntést valójában már az 1944-ben Moszkvában aláírt egyezmény elrendelte.¹¹⁸

A kommunista hatalomátvétel után mindez az autonómia hanyatlásnak indult. Elsőként az iskolák államosítása történt meg, amely elsősorban a számos egyházi kézben lévő magyar iskolát érintette hátrányosan.¹¹⁹ A Közoktatási Minisztériumban a Nemzetiségi Iskolák Főosztályát megszüntették, és a kommunista párt belső döntései határozták meg ezután, hogy hol, mennyi magyar osztályt lehet indítani. 1948-ban – a fordulat évében – született az új alkotmány is, amely elvben garantálta a nemzetiségek számára az anyanyelvi oktatást, de a nyelvhasználatot már csak megengedte – ezzel gyakorlatilag a

117 Barabás Béla [et al.] (1990): *Hetven év. A romániai magyarság története. 1919–1989.* Budapest, Magyarságkutató Intézet pp. 57–120. és ARA-KOVÁCS Attila [et al.] (1988): *Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről.* In: *Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről. (Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia).* Szerk. MIKLÓS Tamás. Budapest, Medvetánc. pp. 88–89.

118 LIPCSEY Ildikó (1992): *Az Ellenséges Vagyonokat Kezelő és Felügyelő Pénztár működése Romániában (1945–1948).* In *Regio* 1992. 2. sz. pp. 76–89.

119 VINCZE Gábor (1997): *A romániai magyar kisebbség oktatásügye 1944 és 1989 között.* II rész: 1948–1965. In: *Magyar Kisebbség* 1997/3–4. sz. pp. 377–412.

statútum rendelkezését megsemmisítette. Az eljárás nyelvét pedig a románra korlátozta, akárcsak a követő jogszabályok (1968. évi LVIII. törvénycikk a bíróságok szervezetéről).

1952-ben megalakult a Magyar Autonóm Tartomány¹²⁰, amely ugyan ezen belül a magyar iskolák számának növekedését eredményezte, a területen kívül azonban nagymértékű leépítéshez vezetett. Marosvásárhely kulturális élete fellendült, míg Kolozsvárról és Nagyváradról áttelepítették az iskolákat. 1958-ban a szovjet hadsereg kivonulásával és a magyar diplomácia elismerő nyilatkozatával tovább erősödött ez a folyamat, elsősorban román és magyar intézmények összevonásával: példa erre a Bolyai és a Babes egyetemek egyesítése. Ezt fokozatosan a magyar hallgatók számának korlátozása, a magyar tanárok eltávolítása és román vezetők kinevezése, végül a nevek teljesen románná változtatása követte. Így lett a kolozsvári egyetem neve Universitatea din Cluj-Napoca.¹²¹ 1984-ben a két magyar többségű megye éléről a magyar tanfelügyelőt is eltávolították (Kovácsna és Hargita).

Ebben a korszakban sem statisztikai adatokat nem közölt a kormány, sem a párthatározatokat és intézkedéseket nem tette nyilvánossá, így az alkotmányos elvek érvényesítése, ill. azok ellenőrzése lehetetlenné vált, a későbbi alkotmányok pedig már nem is kötelező erővel, csupán lehetőségként emelték be a nemzetiségi oktatás ügyét. Hiába mondta ki az 1969. évi 6. törvény, hogy csak az iskola, illetve tagozat nyelvét ismerő tanár oktathat, ezt követően sorra magyarul nem tudó tanárokat neveztek ki. 1973-tól már azt is előírta a 273. törvény, hogy román osztályt kell létesíteni akárhány román hallgató esetén mindenütt, nemzetiségi osztályt azonban csak 25, középiskolákban 36 gyerek esetén hozhattak létre. 1956-ban ugyan előírták az egyetemeken a nemzetiségi nyelv használatát a felvételi eljárásokban, de a magyar egyetem elsorvasztásával ez értelmetlenné vált, sőt általában a magyar nyelvű oktatás a középiskolákban is, hiszen egyetemre csak román nyelvű felvételi lehetőség nyílt.

120 VERESS Emőd (2006): A regionális fejlesztés szabályozását meghatározó tényezők Romániában. In: *Kisebbségkutatás* 2006/1. sz. pp. 8-15.

121 BODOR András (1996): *A Bolyai Tudományegyetem. In: 1000 éves a magyar iskola. Az erdélyi magyar felsőoktatás évszázadai. Emlékkönyv.* Budapest, Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete. pp. 88-89.

1989-re szinte minden magyar szakközépiskolai képzés megszűnt: mindössze 125 magyar nyelven tanuló diák maradt. Ugyancsak hasonló asszimilációs elvet követett a tanárok kihelyezési gyakorlata, amely a magyar tanárokat távoli vidékekre helyezte, míg a magyar megyékben román tanárok tanítottak.¹²² Az ötvenes években még voltak a rádióban magyar nyelvű műsorok és jelentek meg magyar újságok, de 1984-ben papírhányra hivatkozva ezeket megszüntették. 1969-ben alapították a Kritériont, ami nagy lépés volt az önálló magyar nyelvű könyvkiadásban, de fokozatosan a többi nemzetiségi könyvkiadó megszüntetéséhez vezetett, ráadásul a kiadót kötelezték magyarellenes könyvek kiadására is. A nemzetközi kulturális egyezmények, mint a kiadóközi és könyvforgalmazási megállapodás, közös könyvkiadási megállapodás, könyvcseré-egyezmény Magyarország és Románia között, nem segítettek a helyzeten.

Ugyancsak az államosítás következtében indultak hanyatlásnak a levéltárak, egyházi iratok hozzáférése, különösen ezek belügyminisztériumi hatáskörbe utalása után. De ennél is szomorúbb következményekkel járt a városrendezésre hivatkozó falurombolások, román megközelítésben szisztematizálások sorozata, amely egyrészt tömegével semmisítette meg a történeti, néprajzi – magyar vonatkozású – emlékeket, és egyben kényszerített falujuk elhagyására magyar tömegeket, ezzel a nagyvárosi környezetben egy asszimilációs folyamatba kényszerítve őket.¹²³

Erdélyben két nagyobb magyar politikai szervezet működött: a MADOSZ utódjaként 1944-ben létrejött Magyar Népi Szövetség, amely elsősorban a RKP befolyása alatt állt és a Romániai Szociáldemokrata Párt Országos Magyar Bizottsága. Ez utóbbi azonban 1947 után már csak virtuálisan működött tovább, mivel a pártokat betiltották, és az ország hivatalosan is egypártrendszerre tért át. Ezt csupán az 1968-as feszült helyzet változtatta meg némiképp, ekkor hozták létre a

122 VINCZE Gábor (1998): A romániai magyar kisebbség oktatásügye 1944 és 1989 között. III. rész: 1965-1989. In: *Magyar Kisebbség*. 1998/1. sz. pp. 289-317.

123 Vö. R. SÜLE Andrea (1990): Terület- és településrendezési tervek Romániában. In: *Regio – Kisebbségtudományi Szemle* 1. évf. 1. sz. pp. 31-43. és BALÁZS Áron (1989): A romániai falurendezésről. In: *Külpolitika* 1989. 2. sz. pp. 75-88. és HUNYA Gábor (1989): Falurendezési terv a határozatok, nyilatkozatok és sajtóközlemények tükrében. In: *Külpolitika* 1989. 2. sz. pp. 67-74.

magyar és német dolgozók tanácsait, bár ezek tagjait a kormány nevezte ki és jogaik is csupán a tanácskozássra terjedtek ki. 1971-től szünetelt működésük, 1974-től nyelvük a román lett.¹²⁴

A szocialista országok népesedéspolitikájának eszköze volt a kivándorlás szigorú korlátozása és a kivándorlók (disszidensek) büntetőjogi felelősségre vonása (amennyiben ez persze lehetővé vált és nem kaptak menekültjogi státuszt a fogadó országban) – így volt ez Romániában is. Mégis kivételt képeztek a kisebbségek. 1970-ben ugyanis megállapodást kötött a román kormány az NSZK-val, hogy a német nemzetiségű állampolgárait engedi kivándorolni, sőt ezért anyagi ellenszolgáltatást is kapott. Egyetemi végzettséggel 11 000 márkát kapott Románia egy-egy kivándorlóért, egy egyetemi hallgató öt és fél ezret ért, egy egyéb kategóriájú állampolgárért már csak 1800 márkát fizetett Nyugat-Németország. A tarifa folyamatosan nőtt a sorozatos megállapodások révén, 1981-re már 5000-re. Izrael hasonló megállapodás keretében egy romániai zsidó diplomásért 5000 dollárt, míg egy szakmunkásért 2500-at fizetett. A német nemzetiség harmadára csökkent, míg a zsidóság szinte teljesen eltűnt Romániából.¹²⁵

Jugoszlávia

A háború után az első nemzetiségpolitikai lépés a ki- és bevándorlással kapcsolatos. Bár a magyarok, ill. a németek sorsát e tekintetben már tárgyaltuk, a délvidékre való betelepítések fontos elemét képezték a nemzetiségi arányok befolyásolásának. Tito új etnikai politikája részeként magyar családok is részesültek a földosztásban. Politikai képviselőt egyáltalán nem volt, így legfeljebb a Jugoszláv Kommunista Párton belüli érdekérvényesítés lehetősége maradt meg a kisebbségek számára.¹²⁶

124 NAGY Csongor István (2002): A romániai kisebbségi jog 1945 és 1989 közötti történetének tendenciái, különös tekintettel a romániai magyarság történetére (I.) In: *Magyar Kisebbség* VII. évfolyam - 2002. 3. (25.) szám. <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&cikk=m020220.html> (Letöltve 2015. január 19.)

125 BOTTONI, Stefano (2011): A zsidó és a német közösség kivándorlása Romániából. In: *Világtörténet*. 33. évf. 3-4. sz. pp. 233-240.

126 JUHÁSZ József (1999): *Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története*. Budapest, Aula. pp. 300-302.

A kommunista hatalomátvétel természetesen itt is a kollektivizálással kezdődött, s ennek köszönhetően az egyházi és magánbirtokokat is elveszítették a magyarok is, ezzel lehetetlenné téve a saját intézmények fenntartását. A gyárakat leszerelték és a kevésbé fejlett délebbi területekre vitték; az újonnan épített ipari létesítmények az ötvenes évektől azonban olyan urbanizációt indítottak be, ez a hagyományos agrárközösségek szétzilálásával újabb asszimilációs folyamatot eredményezett. Akárcsak a többi szocialista országban, Jugoszláviában sem folyt nyílt kisebbségellenes politika: elismerték azok jogait, de burkoltan teljes beolvasztásukra törekedtek. A Vajdaság autonóm tartomány lett, parlamentjének 150 tagja között 37 magyar volt, míg a szövetségi Szkuptsinában, Belgrádban 26 magyar ült – pontosan a nemzetiségi aránynak megfelelő számban. Szabad nyelvhasználatot és saját intézményeket kapott a magyarság, Jugoszlávia biztosította a politikai, civil vagy tudományos karriert is a kisebbség tagjainak, ám az intézményeket Újvidékre helyezte, elszakítva a nagyobb tömegben élő magyarságtól. A Vajdaság autonómiáját 1974-ben az új alkotmány tovább növelte.

A szabad anyanyelvi oktatás hatására az ötvenes évekre kiépült az alap- és középszintű magyar oktatási rendszer, majd 1954-ben beindult az Újvidéki Egyetem, 1959-től a magyar tanszék, ami a tanárutánpótlást is segítette.¹²⁷ 1969-ben Hungarológiai Intézet is létesült az egyetemen. 1945-ben indult a Magyar Szó nevű napilap, amelynek népszerűsége folyamatosan nőtt, de számtalan ifjúsági lap is alakult (pl. Új Pajtás), majd a hatvanas évektől folyóiratok láttak napvilágot magyar nyelven (pl. Híd, Létünk). 1949-től sugárzott magyar nyelven az Újvidéki Rádió és 1975-től a négy éve alapult Újvidéki Televízióban is volt magyar adás. A rádió magyar nyelvű műsorideje napi 19, míg a televízióé napi 10 órára emelkedett a nyolcvanas évekre. Ugyancsak Újvidéken született meg a Fórum Kiadóház is. 1945-ben alakult a Magyar Népszínház, amely csak 1973-ban költözött Újvidékre, s lett belőle Újvidéki Színház – igaz, már 1951-től csupán magyar társulatként működött a Szabadkai Népszínházban.

Mindezek kedvezően hatottak a rétegződésében elmaradt magyarság elitképződésére, de a jugoszlávizmus mint állampolitikai elv és

¹²⁷ POMOZI Péter (1993): Az Újvidéki Egyetem hungarológia tanszakán működő Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék oktatási programja. In: *Hungarológia*. 1. évf. 4. sz. pp. 312–320.

mint valós asszimilációs stratégia folyamatosan elszigetelte a magyarságot autentikusságának megőrzésétől. 1950-ben a szocialista munkás önigazolás, majd az 1953-as alkotmány az önigazgatás rendszerét a kultúra és a társadalmi élet területeire is kiterjesztette. 1952-ben Palicson már Magyar Ünnepi Játékokat rendeztek,¹²⁸ amin 120 magyar kultúregyesület vett részt – a duplája a négy évvel korábban nyilvántartott számnak, a Vajdasági Magyar Kultúrszövetséget azonban beolvasztották az Újvidéken létrejött Vajdasági Közművelődési Közöségbe, ami szintén az egy tömbben élő magyarság megosztását eredményezte.

Horvátországban szintén nyíltak magyar iskolák 1945 után, de a tanárok ott is hiányoztak. 1949-ben létrejött a Horvátországi Magyar Szövetség Eszéken, valamint lapja, a Magyar Néplap. Az egyesület minden magyar faluban létrehozott fiókegyesületet. A Muravidéken élő magyarság sorsa hasonló volt: kultúregyesületek ugyan létrejöttek, de a betelepítésekhez képest ezek szerepe csekély volt csak részben tudtak segíteni a nemzetiségi identitás megőrzésében. 1959-ben született egy párthatározat, majd az 1963-as alkotmány a kisebbségi kérdést a köztársaságok hatáskörébe utalt. Ezzel egyedül Szlovénia élt.¹²⁹

1959. március 24-én azonban a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének Végrehajtó Bizottsága határozatot adott ki a nemzeti kisebbségekről. A határozat a vezetők választásánál figyelembe vette a kisebbségeket, érvényesítette a kétnyelvűségeket, valamint támogatta a kisebbségi művelődési szervezeteket. 1963-tól az új alkotmány a nemzeti kisebbségeket nemzetiségeknek nevezte, az 1974-es alkotmány pedig már az országos nemzetiségi szervezetek létrehozását is megengedte Horvátországban és Szlovéniában, de nem Szerbiában, ahol a magyarság túlnyomó többsége élt¹³⁰ – igaz ez első-

128 VÉKÁS János (2011): *Magyarok a Vajdaságban 1944-1954: kronológia*. Budapest, MTA p. 269.

129 HORNYÁK Árpád (2008): A jugoszláv külön út kisebbségpolitikai következményei. A titói önkormányzati modell és nemzetiségi politika. A magyarok a horvát, szerb és szlovén tagköztársaságban. A vajdasági autonómia és a magyarok 1945–1989. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla – SZARKA László. Budapest, Gondolat, MTA Kisebbségkutató Intézet. pp. 250–256.

130 Lásd még: KOCIS Károly (1993): *Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén. Egy felrobbant etnikai mozaik esete*. Budapest, Teleki László Alapítvány.

sorban Koszovó ellen irányult, ám mégis hátrányosan különböztette meg a Kárpát-medence magyar kisebbségét is.¹³¹

Az 1974-es alkotmány biztosította az oktatást a nemzetiségek nyelvén, ennek az elvnek alapján alakult meg 1969-ben a Vajdasági Tanügyi Tanács (az 1969-es alkotmányfüggelék szerint). 1977-ben született meg a tartományi képviselőház első törvénye, amely lehetővé tette az anyanyelvi oktatást az általános iskolákban és az egységes középiskolákban, továbbá a hagyományos középiskolák harmadik osztályától, a szakmai képzésben, itt tizenöt fős minimális tanulói létszámot írt elő.¹³² Az 1975-ös tanügyi reformban megszüntették a gimnáziumokat, a szakmai képzést, az úgynevezett szakirányú oktatást pedig két fázisra osztották fel.

Kárpátalja

1945 után Kárpátalja a Szovjetunió része lett, annak kisebbségpolitikája pedig viszonylag kedvező feltételeket teremtett. Habár 1946-ban a ruszint ukránnak minősítették egy központi rendelettel és a vallásellenes kommunista ideológia nyomán 1949-ben felszámolták a görög katolikus egyházat, a magyarság nemzetiségi élete kedvezően alakult. 1946-ban Ungváron már nemzetiségi tankönyvkiadó indult, a rákövetkező évben pedig magyar tanítóképzés Huszton (1950-ben került Munkácsra). 1952-ben Beregszászon megalakult a népszínház, amely negyven évig működött, 1953-ban pedig megalakultak a nemzetiségi középiskolák. A Kárpáti Igaz Szó és számtalan más újság jelent meg magyarul, 1963-ban már magyar nyelv és irodalom szak nyílt az ungvári egyetemen. A magyar televízió és rádió adásait szabadon lehetett fogni Kárpátalján.¹³³

131 ARDAY Lajos (2002): *Reformok és kudarcok. Jugoszlávia utolsó évtizedei, és ami utána következett.* Budapest, BIP. pp. 106-148.

132 TÓTH Lajos (2004): Magyar nyelvű oktatás a Vajdaságban 1974-től napjainkig. In: *Vajdaság.* 2004/10. pp. 99-112.

133 FEDINEC Csilla (2008): A kárpátaljai magyar életviszonyok a Szovjetunióban. Politika és irodalom. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Szerk. BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla – SZARKA László Budapest, Gondolat Kiadó, MTA Kisebbségkutató Intézet. pp. 268-273.

CIGÁNYSÁG A SZOCIALIZMUSBAN

A második világháborút követő egy-két év nem igazán jelentett polgári demokráciát a cigányság számára. Mindennaposak voltak a megalázó intézkedések, pl. 1947-ben született belügyminiszteri rendelet a fejtetvesség tárgyában alkalmat adott a kollektív megalázásra, gyűjtogatásra, települések vagy telepek lerombolására és munkaszolgálatra is. A Rákosi-rezsim sem segített ez ügyben: 1952-ben külön belügyi tervezet határozta el a telepi cigányok munkatáborokba zárását, 1955-ben pedig a cigányok fekete igazolványt kaptak, akárcsak a rendszer által megbízhatatlannak ítélt személyek. A forradalom leverése után létrehozták a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét, melynek feladatai közé tartozott az érdekvédelem is. 1959-ben az amnesztiával egy időben nagyszámú cigány letartóztatásra került sor, a szövetség elnökét leváltották és érdekvédelmi funkcióját elvették.

A cigányságot tehát lényegében a szocialista rendszer sem tekintette etnikumnak, Kádár János egyértelműen kijelentette, hogy „a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek”, és 1961-ben még a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét is felszámolták. 1957-ben alakult a Magyarországi Cigányok Országos Szövetsége, amely elsősorban az iskoláztatást igyekezett megoldani. A korszakot – és egyben a mai napig a cigánypolitika alapjait – meghatározó döntés azonban 1961. június 20-án született az MSZMP PB határozataként. A határozat ugyan a cigányság életszínvonalának emelésére született¹³⁴, általánosabb célja azonban egyértelműen asszimilációs jellegű volt.¹³⁵ A cigányság ebben a kontextusban ugyanis csupán életkörülményei vagy a társadalomból való kirekesztettsége miatt cigány, így tehát nem etnikum – ahogy azt Kádár ki is mondta. A cigányság etnikai identitásától, annak lehetőségétől való politikai és jogi megfosztása a szocializmus évtizedeiben egyértelműen diszkriminatív, sőt, dehumanizáló koncepció volt.

134 KOZÁK Istvánné (1986): A cigánylakosság helyzetnek javítása érdekében hozott központi határozatok végrehajtását akadályozó tényezők. In: *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban*. Szerk. MEZEY Barna Budapest, Kossuth Kiadó. pp. 301-314.

135 LIÉGEOIS, Jean-Pierre (1998): Kormányok és cigányok: a kirekesztéstől az asszimilációig. In: *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*. Szerk. KOVALCSIK Katalin. BTF–IFA–MKM. pp. 67-83.

A kádári politika tehát elsősorban a foglalkoztatottság növelését, a lakásprobléma megoldását és az iskoláztatást – cigányosztályok létrehozásával – kívánta megoldani. A határozat feloszlatta a fent említett szövetséget, s a kulturális ügyek intézését – akárcsak a szociális ügyekét – a Művelődési Minisztérium hatáskörébe utalta. A lakáshelyzet megoldását elsősorban a cigánytelepek felszámolásában látta, s a cigányság szomszédos városokba való beköltözését tűzte ki célul. 1964-ben erre külön határozat született tizenöt éves lakásfejlesztési programmal. A következő években magánlakásokat építettek, kedvezményes lakásvásárlásokat támogattak, tanácsi bérlakásokat juttattak és szerényebb szintű tanácsi lakásokat építettek a felszámolt telepekről kikerülő cigányság számára. Az ilyen Cs, vagyis csökkentett értékű lakásokat OTP hitellel vehették meg a rászorulóknak (a nem teleplakók kiszorultak a juttatásból). Az ilyen telepek létrehozása – céljával ellentétben – tovább növelte a szegregációt.¹³⁶

A cigányságot ebben a koncepcióban tehát három csoportba lehetett sorolni: a már asszimilált, a még folyamatban lévő és a képtelen vagy ellenálló – tehát problémás cigányságra. A politika elveit segélyek és egyéb juttatások révén oldotta meg. A határozat létrehozta az Országos Cigányügyi Bizottságot, amely a következő évtől Országos Társadalmi Bizottság névre hallgatott, de valójában semmilyen érdemi munkát nem folytatott. 1968 után aztán megszületett a romák helyzetével foglalkozó tárcaközi bizottság is a többi hasonló példájára: ez a megyei tanácsoknál működő koordinációs bizottságok feladatainak ellátásához szolgált iránymutatással. A munkát a Minisztertanács irányította, a problémára tanácsi szinten kellett megoldást találni. 1976-ban csupán annyival vált szélesebbé a bizottság jogköre, hogy titkára javaslattevési és szervezői jogot kapott, így a következő évtől a megyei cigányügyi titkárok munkáját ők koordinálták. 1978-tól a Népművelési Intézetbe a cigányok közművelődésével foglalkozó felelőst neveztek ki. 1968-ban a három cél kiegészült az egészségügyi és szociális helyzet javításának szándékával is az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása nyomán.

136 ROMANO RÁCZ Sándor (2002): A roma kisebbség és a társadalmi kohézió. In: *A cigányság társadalomismerete*. Szerk. REISZ Terézia – ANDOR Mihály. Iskolakultúra könyvek 13. Pécs, Iskolakultúra. pp. 70-90.

Ennek az állásfoglalásnak nyomán – amely elmarasztalta a korábbi évek munkáját – indultak meg a cigánykutatások és született meg az 1971-es Kemény István által vezetett kutatás is. Habár a Kemény-féle kutatás és annak későbbi, tízévenkénti folytatásai alapmunkává váltak a szociológiában és a hetvenes évek politikai döntéseinek is hátterét képezték, a Kádár-korszak totalitárius gondolkodása nem elégedett meg ilyen képlékeny ismeretekkel. 1973-ban bevezették a cigánybűnözés fogalmát a kriminalisztikába és 1980-ban az Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézet keretében a náci birodalomhoz hasonló fajbiológiai kutatásokba kezdtek. A magyar és a cigány lakosság genetikai különbsége és a bűnözés közötti összefüggés vizsgálatához az ujjlenyomatokat és vérmintákat állami gondozott gyerekektől és telepi cigány lakosoktól vették.¹³⁷ Már 1976-ban a 8-as számú belügyminiszter-helyettesi intézkedés szigorította a cigányokkal szembeni rendőri eljárást és előírta egy besúgó rendszer felépítését (3301/1979. (VII.12) MTH. sz. határozat).

A következő határozat 1979-ben született, amely ugyancsak etnikai csoportként definiálta a cigányságot, amelyet fokozatosan kívánt beilleszteni a többségi társadalomba.¹³⁸ Előírta a foglalkoztatottság növelését, a lakásprogramot, az iskoláztatás, a szociális és egészségügyi problémák megoldását – de határozott fellépést kért a cigánysággal és a velük szembeni előítéletekkel szemben is. Az 1984-es Agitációs és Propaganda Bizottsági döntés volt az első, ami a romák integrációjáról és nem asszimilációjáról beszélt, és elismerte, hogy a cigányságnak kulturális öröksége, megőrzésre méltó hagyományai vannak.

Ugyanakkor éppen ebben az évben egy ugyancsak belügyminiszter-helyettesi döntés a cigánybűnözés megelőzését és hatékonyabb felderítését is sürgette és előírta az ún. „cigány bűnöző családok” családfájának, rokoni és baráti kapcsolatainak, iskolai végzettségük, járműveik, útlevelük, valamint az általuk látogatott vendéglátóhelyek, piacok összeírását, jelentését. Egy 1986-os hasonló rendelet propaganda-előadások szervezését írta elő és a Kék Fény c. műsorban

137 TAUSZIK Nagyvezda – TÓTH György: A hazai cigányság és a nem cigány lakosság dermatoglyphiai tulajdonságai közötti különbségek. In: *Belügyi Szemle* 1987. évi 6. sz. pp. 111-115.

138 SIMON Éva (2000): A cigánykérdés jogi szabályozása Magyarországon. 4. In: *Amarodrom*. 10. évf. 1. sz. pp. 6-8.

gyakorlatilag szinte csak cigány bűnözőket láthattunk tíz éven át.¹³⁹ A nyolcvanas években a cigányság politikai megítélése – részben az ellenzéki csoportok nyomására – mégis lazult, hiszen ekkor legalább etnikai csoportnak tekintették már őket: nemzetiség hivatalosan azonban még nem voltak.

1989-ben a Minisztertanácsi Hivatal keretén belül létrehozták a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Titkárságot, s a korábban kezdeményezett, diszkriminatív származás-megjelölés kitiltását a sajtóból immár egy kisebbségi törvény előkészítése egészítette ki.

Cigánykérdés 1945 után a szomszédos országokban

Romániában – hazánkhoz hasonló módon – a kommunista hatalomátvétellel 1948-ban felszámoltak minden szerveződést, így a Romániai Romák Országos Szövetségét is. Ezt követően egészen 1989-ig nem tekintettek etnikumként a cigányságra, meg sem említették őket egyetlen jogszabályban sem, nem volt képviselőjük a párt vagy az állam adminisztrációjában. Nem léteztek érdekérvényesítő szervezeteik sem, még a hatvanas évek végi felbuzdulásban sem hozhattak létre a magyarokhoz vagy a németekhez hasonlót. A kommunista rendszer első éveiben viszonylag nagyszámú cigányt foglalkoztattak a rendőrség, állambiztonság keretében, falusi bírók lettek, de ez – akárcsak a kollektivizálásban való aktív részvételük – inkább társadalompolitikai, mintsem kisebbségpolitikai jelenség volt.

Az ötvenes és hatvanas években továbbra is nyitva álltak az állami pályák előttük, elsősorban alacsonyabb beosztásokban. A hatvanas években láttak hozzá a nomád cigányok letelepítéséhez, a következő két évtizedben lakásépítési programok indultak: nagyobb városokba költöztették őket a rendőrség segítségével. Ugyanezzel párhuzamosan a nagyvárosok szélén fekvő telepeket is felszámolták, ami jobb élet-színvonalat eredményezett, de a hagyományos közösségeket felszámolta. Ugyancsak a teljes foglalkoztatottság eredményeképpen alkal-

¹³⁹ BÁRSONY János (2013): „Cigánybűnözés”: egy hazugság evolúciója. In: HVG 2013. május 20. http://hvg.hu/velemeney/20130520_Ciganybunozes_egy_hazugsag_evolucioja/#ixbnoxr (Letöltve 2015. január 19.)

mazták nagyrészüket gyárakban, szinte teljes egészében a cigánysággal töltötték fel a köztisztasági vállalatokat, amelyek a hagyományos szakmák megszűnésével jártak együtt, valamint különösen sokan dolgoztak közülük a mezőgazdaságban.

Az egyetlen kifejezetten etnikai program a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága 1977-es kezdeményezése, amely a társadalmi beilleszkedés segítésére irányult, s a nyolcvanas években is tovább folytatódott. A Ceaușescu-rendszer pronatalista, állami segélyekben gazdag politikája kedvezett a roma népességnek, viszont hátrányosan érintette őket a magánszemélyek tulajdonában lévő arany elkobzásáról szóló 210/1960. és a 244/1978. sz. rendelet, mivel a vagyon felhalmozásának eszköze jellemzően az arany volt a sátoros cigányoknál. Egyik sem kifejezetten etnikai vagy kisebbségi célzatú döntés volt.¹⁴⁰

Csehszlovákia számára a cigánykérdés a háború után csupán a természetes asszimilációt jelentette. Ennek egyik eszköze a segítségnyújtás: lakástámogatás, munkaügy támogatása – bár a nagymértékű elfogadás mögött a rasszizmus vádjától való félelem is meghúzódott. A nagyszámú bevándorlás és az országban való természetes belső migráció elegyengetését szolgálta a kitelepített németek lakásaiba való beköltöztetésük. Ez és az erőszakos munkába állítás is drasztikus asszimilációs módszer volt. Számtalan diszkriminatív rendelet is született a háború után: 1946-ban megtiltották a Magas-Tátrába való letelepedésüket. Ugyancsak kifejezetten a cigányság ellen irányultak a vadorzást, koldulást, csavargást tiltó rendeletek. 1948-ban létrejött a Szlovák Cigányok Egyesülete, amelynek célja volt az érdekérvényesítés is.

A következő évtized kommunista politikája egyértelműen nem etnikai, hanem szociális kérdést lát az ügyben. Hasonlóan a többi KGST országhoz, a probléma megoldását az iparosodástól várták leginkább. 1952-ben új irányelveket fogalmaztak meg, de ezek sem lépték túl a higiéniai, oktatási és egyéb szociális és egészségügyi gondok megoldásának szükségességét. 1956-ban a 39-es számú rendelet (Megbízottak Testülete) döntött a lakásépítési programról, egy, a korábbi évben zajló felmérés adataira építve a tervet. A CSKP KB 1958. április 8-i határozata „A cigány lakosság körében folytatandó munkáról” ugyan-

140 ACHIM, Viorel (2001): *Cigányok a román történelemben*. Budapest, Osiris Kiadó. pp. 217-232.

csak erőszakos asszimilációt jelentett. A határozat elutasított minden roma nyelvű oktatási és nyelvi kezdeményezést, ami egyébként is csak lassítaná elmaradt státusuk fejlődését, ill. átnevelésüket. Az 1958-as LXXIV. törvénycikk szovjet mintára betiltotta a vándorlást. Ezt követően felszámoltak 45 települést és több mint 16 000 romát állítottak munkába. 1965-ben a 302. rendelet nyomán kormánybizottság alakult a cigánykérdés megoldására, ami három évvel később meg is szűnt. A cigányügy a Munka- és Szociálisügyi Minisztérium hatáskörébe került és ott is maradt 1990-ig.

A hatvanas évek a széttelepítések, a lakások magas támogatása és az ezzel való visszaélések korszaka volt. 1969 és 1973 között ismét működhetett egy érdekszervezet Cigányok-Romák Szövetsége néven. 1972-ben és 1976-ban két újabb rendelet fogalmazta meg a munkába állítás alapelvét, azt prioritássá emelve.¹⁴¹ Külön érdemes megemlíteni az 1973 és 1991 között folytatott sajátságos kisebbségpolitikai eszközt, amely úgy igyekezett a cigányság asszimilációját segíteni, hogy a termékenységszökkentés érdekében cigány nők ezreit sterilizálta. A roma nőknek pénzt ajánlottak fel vagy aláíratnak velük egy beleegyező nyilatkozatot, amit el sem tudtak olvasni. Habár a tevékenység sosem volt hivatalos kormányprogram, több ezer nő esett áldozatul.¹⁴²

NEMZETISÉGEK, ETNIKUMOK A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

Magyarország

Már 1989 végén a Belügyminisztérium 5303-as állásfoglalásában visszavonta statisztikai rendszerében a cigány elkövetőkről szóló adat-szolgáltatást és az Országos Rendőrfőkapitány nyilvánosan bocsánatot kért a cigányságtól. 1990-ben az országgyűlés megszüntette a gyanúsítottak etnikai hovatartozásának regisztrálását, de a formanyomtatványok a cigány rubrikával egészen az ezredfordulóig használatban

141 JUROVÁ, Anna (1996): Cigányok-romák Szlovákiában 1945 után. In: *Régió - Kisebbség, Politika, Társadalom*. 7. évf. 2. sz. pp. 37-56.

142 NAGY Gergely (2009): Bocsánatkérés a cigányok erőszakos sterilizációjáért. In: *Kitekintő* 2009. november 27. http://kitekinto.hu/europa/2009/11/27/bocsanatkeres_a_ciganyok_erszakos_sterilizaciojaert/ (Letöltve 2015. január 19.)

voltak a rendőrségen és az ügyészségen is. Az Antall-kormány alatt az önkormányzati választások a kisebbségek esetében listaállítás nélkül váltak lehetővé és létrehozták a kisebbségi szószóló intézményét. Az októberben született új alkotmány lehetővé tette többek között a kisebbségi önkormányzat intézményét, a kisebbségi jogokat. Ugyancsak létrejött a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal,¹⁴³ s ennek megbízásában született meg az Igazságügyi Minisztérium által a Kisebbségi Törvény. Az első tervezet kapcsán felmerült problémák miatt jött létre a Kisebbségi Kerekasztal a kisebbségi szervezetek együttműködéséért és 1991 februárjára már saját tervezetet készített, amelyet a Kisebbségi Tudományos Tanács is támogatott a hivatal új törvénytervezetével szemben. 1989 második törvénye az egyesülési jogról lehetővé tette, hogy nemzetiségi szervezetek alakuljanak, s valóban, hamarosan meg is indult az egyesületek szervezése: Pécsen pl. a Lenau ház jött létre májusban.¹⁴⁴

1993-ban a LXXVII. számú, a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvénycikk 13 hazai kisebbséget nevezett meg, a történelmi nemzetiségek mellett a cigányságot is.¹⁴⁵ Definíciója szerint: nemzeti és etnikai kisebbség minden olyan, a Magyar Köztársaság területén legalább egy évszázada honos népcsoport, amely az állam lakossága körében számszerű kisebbségben van, tagjai magyar állampolgárok; a lakosság többi részétől saját nyelve és kultúrája, hagyományai különböztetik meg, egyben olyan összetartozás-tudatról tesz bizonyosságot, amely mindezek megőrzésére, történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul. A törvény kapcsolódik a nemzetközi egyezményekhez és az Alkotmányban rögzített kisebbségi alapjogokhoz, ezzel garanciát teremtve azoknak. A törvényt követően számtalan másik törvény módosítására volt szükség, de nem

143 GYŐRI SZABÓ Róbert (1998): *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium és Titkárság történetének tükrében (1989–1990)*. Budapest, Osiris. pp. 17–41.

144 EILER Ferenc (2002): A magyarországi német kisebbség kronológiája 1987–2000. In: *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréről. Az MTA Kisebbségkutató Intézetének évkönyve I.* Szerk. SZARKA László – KOVÁCS Nóra. Budapest, Akadémiai Kiadó. pp. 437–460.

145 BODÁNE PÁLOK Judit (1993): A magyar kisebbségi törvény megszületésének körülményei. In: *Acta Humana*. Emberi jogi közlemények, 1993/12–13. sz. pp. 26–45.

született külön rendelkezés a nemzeti és etnikai kisebbségek parlamenti képviselétéről.¹⁴⁶

A törvény egyéni döntésre utalja a nemzetiségi hovatartozás kérdését, jogot ad a nyelv, a kultúra megismerésére, ápolására, az anyanyelv fejlesztésére és használatára – a hivatalos életben is –, oktatási öngazdálkodásra, politikai szerveződésre. Nyolc tanuló esetén szülői kérésére indítható kisebbségi nyelven osztály. A kisebbségi önkormányzatok kötelesek ezt segíteni, de saját kezdeményezésre is indíthatnak iskolát, az állam biztosítja a tankönyveket. Ugyancsak az 1993-as törvény tette lehetővé, hogy a kisebbségek a községekben, városokban, a főváros kerületeiben és a fővárosban helyi kisebbségi önkormányzatokat, valamint országos kisebbségi önkormányzatokat hozhassanak létre.¹⁴⁷

A helyi kisebbségi önkormányzatok ugyan nagyfokú autonómiát és érdekérvényesítést jelentettek a kisebbségek életében, de alárendelve működnek a helyi önkormányzatoknak.¹⁴⁸ Országos szinten önkormányzatot a kisebbségi electorok választanak maguk közül. Az országos önkormányzatok országos és regionális érdekvédelmet látnak el, de kulturális intézményeket is létrehozhatnak. A kilencvenes években a helyi kisebbségi önkormányzatokat a helyi önkormányzatok voltak köteles támogatni, országosan pedig a neveléshez és oktatáshoz nyújtott kiegészítő normatív állami támogatást kaptak. 1995-ben létrejött a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány, amely akárcsak a kisebbségi önkormányzatok, a költségvetésből is kapott támogatást.¹⁴⁹

146 SIMON Éva (2000): A cigánykérdés jogi szabályozása Magyarországon. 6. In: *Amaro drom*. 10. évf. 3. sz. pp. 12-14.

147 1993. LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól.

148 PÁLNÉ KOVÁCS Ilona (1999): *A kisebbségi önkormányzatok jogállása*. In: *Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Szerk. CSEFKÓ Ferenc és PÁLNÉ KOVÁCS Ilona. Budapest, Osiris, MTA Kisebbségkutató Műhely – MTA Regionális Kutatások Központja.

149 VIRÁG Rudolf (1998): Kulturális autonómia és kisebbségi önkormányzatiság. In: *Tanulmányok, Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány és ET*. pp. 150-172.

KISEBBSÉGPOLITIKA A SZOMSZÉDOS ORSZÁGOKBAN A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

1989 után Csehszlovákiában is alapvetően megváltozott a helyzet, közvetlenül a bársonyos forradalommal mindjárt három politikai érdekképviselője is létrejött a magyar kisebbségnek: a Magyar Polgári Párt, a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom és az Együttélés. 1990-től egyre több lehetőséget kaptak a kisebbségek, így a magyar is, nem sokkal később Szlovákia önálló állammá vált (1993), és az új alkotmánya egységes nemzetállamként definiálta az országot. Ez a nemzeti szemlélet rányomta bélyegét a politikára, a kisebbségekkel ellenséges szemlélet csak 1998-ban változott meg, amikortól az egyesült magyar pártok Magyar Koalíció Pártja néven kormánykoalícióra léphetett.¹⁵⁰ A rákövetkező nyolc évben folyamatosan bővültek a kisebbségek jogai Szlovákiában (nyelvhasználati jog, Selye János Egyetem, magyar iskolák).

Románia a nyolcvanas évek végén már egészen szélsőséges helyzetbe jutott Ceaușescu politikájának következtében. Miután 1984-ben megszűntek a nemzetiségi televízió műsorok, 1988-ban pedig a helységneveket sem lehetett magyarul használni és a szisztematizáció néven ismert destruktív településpolitika is nagy nemzetközi botrányt kavart, hazánkban tüntetések zajlottak. Erre reagálva 1988-ban Ceaușescu bezáratta a kolozsvári magyar konzulátust, tanügyi szigorításokat vezetett be, majd Grósz Károly látogatásakor minden javaslatot elutasított. Magyarországon menekülttáborokat állítottak fel, miközben az ENSZ segítségét kérte – eközben Romániában elrendelték Tőkés László református lelkész kilakoltatását.¹⁵¹

A tiltakozások jelentették a forradalom kezdetét, de közvetlenül ekkor Romániában is magyar szervezetek alakultak: a Bánsági Magyar Demokrata Szövetség (Temesvár), a Romániai Magyar Demokrata Szövetség - RMDSZ (Marosvásárhely) és a Magyar Demokratiкус Tanács (Nagyvárad). Február 7-én, Marosvásárhelyen megalakult a Vatra Românească – egy magyarellen politikai szervezet, melynek

150 <http://www.mkp.sk/node/30> (hozzáférés: 2014. április 19.)

151 Az előzményekről részletesen: MOLNÁR János (2008): *Az aradi állásfoglalás – a magyar–román diplomáciai kapcsolatok és a „Vasile-dosszié” tükrében*. Nagyvárad, Partium Kiadó.

hatására több helyen tüntetések kezdődtek. Iliescu magyarellenes politikája és nemzetiségi konfliktusok sorozata vette kezdetét. A konfliktussorozat csúcspontját az 1990. márciusi pogrom jelentette Marosvásárhelyen,¹⁵² de a május 21-i választáson az RMDSZ 41 mandátumot szerzett a román parlamentben. A rendszerváltás nem hozott alapvető szemléletváltást a román nemzetiségpolitikában: a magyar iskolákban elrendelték, hogy a történelmet és földrajzot román nyelven kell tanítani, román osztályokat szerveztek tíz fő alatt is, a marosvásárhelyi orvosi egyetem tizenhárom magyar tanárát nyugdíjazták, de a korszak magyarellenes politikáját fémjelzi Funar kolozsvári tevékenysége is.¹⁵³

Alapvető változás csak 1995-ben következett be, amikor aláírta Románia és Magyarország azt az alapszerződést, melyben Magyarország lemondott területi követeléseiről, Románia pedig kötelezettséget vállalt a területén élő nemzetiségek jogainak biztosítására.¹⁵⁴ 1996-ban pedig az RMDSZ a román kormány koalíciós partnere lett.

Szintén szélsőségesen nacionalista fordulatot jelentett – és ezzel a nemzetiségi konfliktusok sorozatát – a rendszerváltás Jugoszláviában. 1988-ban a Szerb Kommunista Párt vezetője, Slobodan Milošević megkezdte a „Nagy Szerbiáért” és az „Erős Jugoszláviáért” folytatott politikai kampányát. Tevékenysége elsőként a Vajdaság és Koszovó ellen irányult: mindkettőben szétzilálta az autonóm területek kommunista vezetését. Az események hamarosan háborúba torolltak: Horvátország 1991-ben kikiáltotta függetlenségét, bár még öt évig ezután is háborúban állt Szerbiával. Szlovénia ennél sokkal kedvezőbb helyzetben volt, 1991-es függetlensége után csupán tíz napig háborúzott Szerbiával. 1988-ban a Vajdaság jogait megnyirbálták, és ezt az 1990-es új szerb alkotmány is magába foglalta.¹⁵⁵ Az új szerb kormány megvonta a tartományok törvényhozói hatalmát,

152 BÖGÖZI Attila (1990): Tessék mondani, milyen testvérek ezek? In: *Romániai Magyar Szó*, Bukarest, március 6.

153 PLUGOR Réka (2006): A szimbolikus konfliktus kivetítődései Kolozsváron. In: *Erdélyi társadalom* 4. évf. 2. sz. pp. 59–81.

154 STAN, Valentin (1996): A román–magyar alapszerződés. In: *Magyar Kisebbség* 2. évf. 4. sz.

155 KORHECZ Tamás (1999): A nemzetiségi konfliktusok esélyei a Vajdaságban. In: *Magyar Kisebbség* 5. évf. 18. sz.

megsemmisítette a vajdasági kisebbségi jogokat szabályozó tartományi törvényeket, így az oktatáshoz, hivatalos nyelvhasználathoz való jogot. 1990-ben megalakult a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége, a párt azonban 1993-ban kettészakadt, s bár a választásokon kétszer is jelentős eredményeket ért el és több városban is magyar vezetés jött létre, az országon belül az érdekérvényesítés kisebbségi szemmel nem nevezhető sikeresnek a korszakban.

Nemcsak a felsőoktatásban nem volt anyanyelvhasználat, de a felvételin sem.¹⁵⁶ A kisebbségi iskolák, osztályok száma jelentősen csökkent, a horvát kisebbség számára semmilyen oktatási lehetőség sem maradt.¹⁵⁷ Magániskolákat nem engedélyeztek, minden pályázatot, szabályzatot érvénytelenítettek, ami előírta a kisebbségi nyelv kötelező ismeretét, eljárásokat is legfeljebb két nyelven engedélyeztek. A korábbi nemzetiségi arányosság elve teljesen megszűnt, a kulcspozíciókba horvát vagy magyar nem kerülhetett.¹⁵⁸

A függetlenség előtt már megalakult Horvátországban a Horvátországi Magyar Néppárt (1990), majd 1993-ban a Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége jött létre Zágrábban. A háború hatására természetesen rengetegen menekültek Magyarországra vagy nyugatra, akárcsak a Vajdaságból. A függetlenségtől kezdve a magyar kisebbség helyzete kedvező a Horvát Köztársaságban, oktatása biztosított,¹⁵⁹ 1995-ben Magyarországgal egyezményt írt alá a kisebbségi jogok védelmében, amely garantálja mindkét országban a másik kisebbségének jogainak maximális védelmét. Fejlett a magyar kulturális élet: 1996-ban Eszéken hozták létre a HUNCRO Lap- és Könyvkiadó Vállalatot, melynek kiadványai, az Új Magyar Képes Újság, a Horvátországi Magyarság és a Barkóca gyermekújság rendszeresen

156 KORHECZ Tamás (1998): The Minority Rights of the Hungarian National Group in Yugoslavia Legal Framework and Actual Practice In: *Minority Protection, Series 3*. Minority Protection Association, Budapest. pp. 26-27.

157 Tóth Lajos (1997): A magyar tannyelvű oktatás a Vajdaságban. In: *Anyanyelvű oktatásunk*. Szerk. GÁBRITYNÉ DR. MOLNÁR Irén – MIRNICS Zsuzsa. MTT, Szabadka. pp. 40-48.

158 VÁRADY Tibor (1997): Minorities and Majorities, Law and Ethnicity, Reflections of the Yugoslav Case In: *Human Rights Quarterly*, 19/1997. pp. 9-54.

159 ČURKOVIĆ-MAJOR Franciska (2002): A horvátországi magyar kisebbség oktatásügye – különös tekintettel a zágrábi szórványban élő magyarokra. In: *Valóság*. 45. évf. 7. sz. pp. 91-98.

jelentek meg. Magyar nyelvű műsort sugárzott az Eszéki Rádió és a Horvát Baranya Rádió, valamint a Szlavón Televízió. 1996-ban megalakult a Horvátországi Magyar Pedagógus Szövetség. Hiába a jogi egyenlőség és az érdekvédelem, a magyar iskolák és a tanulók száma ekkoriban felére esett vissza, helyzetük mostoha volt a háború sújtotta országban.¹⁶⁰ Mindezt nem lehetett elmondani Krajna szerb kisebbségéről, akiknek egy részét megsemmisítették a háborúban, nagyobb része pedig elmenekült.

Szlovéniában csupán két alkotmányosan elismert kisebbség létezik: a magyar és az olasz, bár új alkotmánya (1991) nem definiálta az országot nemzetállamnak, hanem állampolgárai összességének.¹⁶¹ Ugyancsak elismeri az alkotmány a cigány kisebbséget, de nem sorolja az őshonos nemzeti közösségek közé, így az ő jogaikat törvényi szinten garantálják. 1991 után – az egyébként csupán párszáz fős német kisebbséget – nem ismerték el, Ausztria elvárása ellenére sem; a század utolsó évtizede e tekintetben alkudozással telt. Ugyancsak hiányolják a jogaikat a szerb és a horvát kisebbségek.¹⁶² A kisebbségi jogok kiterjednek az oktatásra, kultúrára, autonómiára, önkormányzatra, anyagi támogatásra az államtól és a parlamenti képviseletre egy-egy kisebbségi tag által. A parlamentben állandó kisebbségi bizottság működik. Az 1994. évi LXV. törvénycikk garantálja a nemzeti közösségek öngazgatását. 1990-ben alakult a Muravidéki Magyar Nemzetiségi Öngazgatási Közösség.

Ugyancsak 1991 a fordulópontra Kárpátalja történetében: a Szovjetunió felbomlása és Ukrajna létrejötte a kisebbségek életében is változást hozott. Még abban az évben megkötötte első kétoldalú egyezményét Magyarországgal a kisebbségek jogainak garantálására. Megalakultak a megyei és az országos érdekvédelmi szervezetek: a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, az Ukrajnai Magyar Demokrata

160 VÉKÁS János (2008): A befejezetlen nemzetállam: magyarok Horvátországban 1991 után. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla – SZARKA László. Gondolat Kiadó. MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest. pp. 360–361.

161 GYŐRI SZABÓ Róbert (2008): Kisebbségpolitika Szlovéniában: a magyar és olasz közösség autonómiája. In: *Kisebbségkutatás* 17. évf. 1. sz.

162 SZILÁGYI Imre: (2003): Szlovén dilemmák a bezárkózás és a nyitottság között. In: *Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában*. Szerk. KISS J. László. Budapest, Teleki László Alapítvány. pp. 323–343.

Szövetség, valamint sok másik is.¹⁶³ A választásokkal létrejött a Kárpátaljai Magyar megyei és sok helyi tanács, a magyar többségű települések nyelvhasználatára magyar lett, nevüket is magyarul használhatták és helyet kaphattak a magyar nemzeti szimbólumok is. Az 1992-es nemzetiségi törvény azonban hátrányos fordulatot hozott, bár nyilvánvalóan Ukrajnának nem a magyar kisebbség okozta/okozza a legnagyobb gondot (különösen 2014 fényében). A Nemzeti Kisebbségekhez Tartozó Személyek védelméről szóló egyezmény kevésbé érdekes a Kárpát-medence kisebbségi politikájának szemszögéből. 1995-ben nem véletlen az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének csatlakozási feltétele, miszerint a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményt Ukrajnának ratifikálnia kell. Ezt három évvel később sikerül is elérni, a Nyelvi Chartát azonban csak 2003-ban fogadták el.¹⁶⁴

A CIGÁNYSÁG MINT KISEBBSÉG A SZOMSZÉDOS ORSZÁGOKBAN A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

Szlovákiában 1989 után számtalan szervezetet hozhattak létre (pl. Roma Polgári Kezdeményezés), amelyek kulturális és politikai tevékenységet is folytathattak. Sokszínűségük és széttagoltságuk miatt a fent említett volt az egyetlen, amelyik 1990-ben képviselőt küldhetett a csehszlovák parlamentbe. Az 1991-es 153. kormányhatározat elfogadta a kormány romapolitikájának alapelveit: egyenjogúsítás, azonos szociális jogok és ellátás, a korábbi szabályok eltörlése és a képviselői helyi szervezetekre bízása. Mindez lehetőséget jelentett a kormányhivatalokban vagy máshol való munkára is. Megindult a kulturális intézmények fejlődése is: színházak, roma tanszék stb. jöttek létre.¹⁶⁵

1993-ban az Európa Tanács kimondta, hogy a romák európai kisebbséget alkotnak. Romániában a pogromok évében indították el a

163 BÁRDI Nándor és ÉGER György (2000): (szerk.): *Útkeresés és integráció. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989–1999*. Budapest, Teleki László Alapítvány. pp. 495–498., 503–506.

164 TÓTH Mihály (2009): Kisebbségvédelmi jogalkotás és jogérvényesítés Ukrajnában. Egy új nemzetállam kisebbségpolitikájának tapasztalatai. In: *Magyar Kisebbség* 14. évf. 51–52. (1–2.) sz. pp. 197–207.

165 JUROVÁ, Anna (1996): Cigányok – romák Szlovákiában 1945 után. In: *Régió - Kisebbség, Politika, Társadalom*. 7. évf. 2. sz. pp. 37–56.

romaprogramot, amely elsősorban szociális alapon kívánta rendezni a társadalmi integráció hiányát. A szemlélet tehát a rendszerváltással alig módosult: a romák ugyan egyenlő állampolgárok – ezt a román alkotmány is deklarálja – de nem nemzetiségi etnikumok, amely az öndefiníció alapját képezhetné. Ugyanakkor még a vállalt lakásprogramot sem teljesítette az állam a kilencvenes években. A román lakáspolitiká egyébként nem felszámolni kívánta a putrikát, hanem rehabilitálni. Ugyancsak problémát jelentett, hogy bár a tízéves programban a földkérdést is rendezni kívánták, az 1991-es földtörvényben kevés roma jutott birtokhoz, tekintettel arra, hogy a kollektivizálás során, amikor olyan nagy részt vállaltak a folyamatban, szinte semmilyen földbirtokkal nem rendelkeztek. Szintén problémát jelentett a lakáskérdés megoldásában a rendezetlen tulajdonjogi viszonyok, az infrastruktúra hiánya, amelynek felújítása egyébként szintén része volt a programnak. A szociálpolitika Romániában leginkább segélyekben öltött testet, összhangban a cigánykérdés megoldásának alapeszméjével,¹⁶⁶ még akkor is, ha a romaprogram elvileg a roma identitás megőrzését is célul tűzte ki.

NÉHÁNY ZÁRÓ GONDOLAT

Mind időben, mind térben igen szerteágazó témát igyekeztem összefogni és alapvető konfliktuskezelési diskurzusokat bemutatni. Óhatatlan, hogy bizonyos elemeket kiemeltem. Egyrészt nem jelentettek történeti folytonosságot, így egy olyan rövid időszakban, mint a Tiso-féle szlovák állam 1938–1944 között, nem hozhatott létre saját nemzetiségi vagy etnikai politikát, intézményrendszert: minden, ami történik, a létfenntartásról szól, még ha az etnikai megosztottság kiemelt szerephez jut is a nemzetközi politikai viszonyokban. Ugyancsak példaként említem a holokausztot, ami nem konfliktuskezelés, hanem háborús bűn, népiirtás: nem értelmezhető egy konfliktuskezelés stratégiai elemeként, legfeljebb ideológiai szemszögből, amit szintén nem tárgyalhattam.

¹⁶⁶ SZOLÁR Éva (2007): Romaszegénység. Romániai romapolitika - a szegényválogató rendszer. In: *Esély* 18. évf. 1. sz. pp. 61–83.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1993. LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól.
A magyar korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei.
 Budapest, 1882.
- A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. X. Végeredmények összefoglalása. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 27.)* *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. VI. Végeredmények összefoglalása. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 64.)*
- A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei.* Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam. IX. kötet. 1985.
- A Selmeczi M. K. Bányász- és Erdész-Akadémia évszázados fennállásának évkönyve 1770-1870. Selmece, 1871.
- A. SAJTI Enikő (2004): *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918-1947.* Budapest, Napvilág Kiadó.
- A. SAJTI Enikő (2008): A Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került magyarok (1918-1921). In.: BÁRDI Nándor, FEDINEC Csilla, SZARKA László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Gondolat Kiadó - MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest. pp. 44-47.
- ACHIM, Viorel (2001): Cigányok a román történelemben. VI. fejezet: Cigányok a kommunista rendszerben. Néhány támpont. In: PÉTER László szerk. *Romák Erdélyben.* Budapest, Osiris Kiadó. pp. 217-232.
- AJTAY András (1924): A kultúrzóna. In: *Magyar Kisebbség*, 15-16. sz. p. 615.
- ARA-KOVÁCS Attila [et. al.] (1988): Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről. In: MIKLÓS Tamás szerk. *Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről.* (Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia) Medvetánc, Budapest. pp. 57-120. és pp. 88-89.
- ARDAY Lajos (2002): *Reformok és kudarcok. Jugoszlávia utolsó évtizedei, és ami utána következett.* Budapest, BIP.
- BALÁZS Áron (1989): A romániai falurendezésről. In: *Külpolitika* 1989. 2. sz. pp. 75-88.
- BALOGH László (2001): *Románia története.* Budapest, Aula.
- BALOGH Sándor (1988): *Magyarország külpolitikája 1945-1955.* Akadémiai Kiadó. Budapest. p. 101.
- BALOGH Sándor (2002): *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai (1848-1993).* Budapest, Napvilág Kiadó.
- BARABÁS Béla - DIÓSZEGI László - ENYEDI Sándor - SEBŐK László - R. SÜLE Andrea (1990): *Hetven év. A romániai magyarság története. 1919-1989.* Budapest, Magyarságkutató Intézet.
- BÁRDI Nándor (2007): A budapesti kormányzatok magyarságpolitikai intézményrendszere és stratégiája 1918–1938. In: *Kisebbségkutatás.* 2007/1. sz. pp. 7-18.

- BÁRDI Nándor (2013): *Otthon és Haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Spectrum Hungarologicum Vol. 6. University of Jyväskylä
- BÁRDI Nándor – ÉGER György (2000): *Útkeresés és integráció. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989–1999*. Budapest, Teleki László Alapítvány. pp. 495–498., 503–506.
- BÁRSONY János (2013): „Cigánybűnözés”: egy hazugság evolúciója. In: *HVG* 2013. május 20.
- BEKE György (1989): *Régi erdélyi iskolák. Barangolás térben és időben*. Budapest, Tankönyvkiadó. p. 361.
- BERNSTEIN Béla (1998): *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók*. Budapest, Múlt és Jövő.
- Biblia 3 Móz. 17,14. , 5 Móz. 12,23.
- BÍRÓ László (2010): Nemzeti kisebbségek a királyi Jugoszláviában. Politika, oktatás, gazdaság. In: *História*, 32. évf. 1–2 sz. pp. 33–36.
- BÍRÓ László (2011): Az elveszett autonómia. Horvátország a királyi Jugoszláviában. In: *História*, 33. évf. 5–6 sz. pp. 67–74.
- BODÁNÉ PÁLOK Judit (1993): A magyar kisebbségi törvény megszületésének körülményei. In: *Acta Humana. Emberi jogi közlemények*, 1993/12–13. sz. pp. 26–45.
- BODOR András (1996): A Bolyai Tudományegyetem. In: *1000 éves a magyar iskola. Az erdélyi magyar felsőoktatás évszázadai. Emlékkönyv*. Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete, Budapest. pp. 88–89.
- BOTTONI, Stefano (2011): A zsidó és a német közösség kivándorlása Romániából. In: *Világtörténet*. 33. évf. 3–4. sz. pp. 233–240.
- BÖGÖZI Attila (1990): Tessék mondani, milyen testvérek ezek? In: *Romániai Magyar Szó*, Bukarest, 1990. március 6.
- BRAHAM, Randolph L. (1997): *A népirtás politikája: a holocaust Magyarországon*. Budapest. Belvárosi Kvk.
- ĆURKOVIĆ-MAJOR Franciska (2002): A horvátországi magyar kisebbség oktatásügye - különös tekintettel a zágrábi szórványban élő magyarokra. In: *Valóság*. 45. évf. 7. sz. pp. 91–98.
- CSERES Tibor (1991): *Vérbosszú Bácskában*. Budapest, Magvető.
- CSIZMADIA - ASZTALOS - KOVÁCS (1972): *Magyar Állam és jogtörténet*. Budapest. Tankönyvkiadó p. 348.
- DEÁK István (1983): *Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben*. Budapest. Gondolat Kiadó.
- DESPALATOVIĆ, Elinor Murray (1975): *Ljudevit Gaj and the Illyrian Movement*. 12. vol. East European Monographs. New York. East European Quarterly
- DOLMÁNYOS István (1968): A „Lex Apponyi”: az 1907. évi iskolatörvények. In: *Századok*. 102. évf. 3–4. sz. pp. 484–535.
- DRAHOS Ágoston – KOVÁCS Péter (1991): A magyarországi nemzetiségek oktatásügye 1945–1990. In: *Regio*, 1991. 2. sz. pp. 167–192.
- EGRY Gábor (2010): Nemzetiségpolitikák Magyarországon, 1919–1944. In: *Limes*. 2010/2. sz. pp. 5–15.

- EILER Ferenc (2002): A magyarországi német kisebbség kronológiája 1987–2000. In: SZARKA László – KOVÁCS Nóra szerk. *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréről. Az MTA Kisebbségkutató Intézetének évkönyve I.* Budapest, Akadémiai Kiadó. pp. 437–460.
- ELEK István (2009): *Rendszerváltoztatók húsz év után.* Magyar Rádió Zrt. és Heti Válasz Lap- és Könyvkiadó Kft. pp. 280–287.
- FATA Márta (1994): Bleyer Jakab nemzetiségi koncepciója és politikája (1917–1933). In: *Regio. Kisebbség, politika, társadalom.* 5. évf. 1. sz.
- FEDINEC Csilla (2008): A kárpátaljai magyar életviszonyok a Szovjetunióban. Politika és irodalom. In: Bárdi Nándor – FEDINEC Csilla – SZARKA László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Gondolat Kiadó - MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest. pp. 268–273.
- FEHÉR Katalin (1996–200): Kultúrpolitika és közoktatásügy 1945–1989 között. In: *Magyarország a XX. században V.* Kötet Tudomány 2. Társadalomtudományok Babits Kiadó, Szekszárd, (szerk. Kollega Tarsoly István)
- FERENČUHOVÁ, Bohumila (2000): Megbékél Szlovákia a maga nacionalizmusával? In: *Művészet és Gondolat.* Kalligram, 9. évf. 1–2 sz. <http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/2000/IX.-evf.-2000.-januar-februar-OS/Megbekel-Szlovakia-a-maga-nacionalizmusaval>
- FÖGLEIN Gizella (1996): Magyar–jugoszláv népcsereegyezmény-tervezet – 1946. *Századok.* 6. sz. pp. 1553–1570.
- FÖGLEIN Gizella (2004): Nemzetiségi oktatás a Kádár-korszakban. I: Új pedagógiai szemle. 54.évf. 9. sz. pp. 82–94.
- FÖGLEIN Gizella (2004): Nemzetiségi oktatás a Rákosi-kurzus idején. In: *Új pedagógiai szemle.* 54. évf. 6. sz. pp. 98–105.
- FÖGLEIN Gizella (2004): Nemzetiségi oktatás Magyarországon a koalíciós években (1945–1948). In: *Új Pedagógiai Szemle* 54. évf. 4. sz. pp. 156–165.
- Franjo ŠANJEK (1996): Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Zagreb, Kršćanska sadašnjost
- GAAL György (1991): Az erdélyi zsidóság az első világháborút követő időszakban. Beilleszkedés a két világháború közötti romániai viszonyokba. In: *Korunk* 1991/8. sz. pp. 1029–1034.
- GERENCSÉR Balázs (2004): Az 1920. évi csehszlovák nyelvtörvény. In: *Magyar Kisebbség* 9. évf. 4. sz. pp. 93–104.
- GERGELY András (2002): Kossuth nemzetiségi politikája 1847–1853. In: *Tiszatáj* 56. évf. 9. sz. pp. 78–84.
- GERGELY Jenő (2001): Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Vince Kiadó, Budapest
- GÖMÖRY János (1933): *Az Eperjesi Evangélikus Kollégium rövid története (1531–1931).* Prešov. Kósch
- GULYÁS László (2009): A Vajdaság sorsa az első Jugoszláv Állam keretei között 1918–1941. In: *Rubicon* 2009/5. pp. 39–40.
- GYŐRI SZABÓ Róbert (1998): *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium és Titkárság történetének tükrében (1989–1990).* Budapest, Osiris

- GYŐRI SZABÓ Róbert (2008): Kisebbségpolitika Szlovéniában: a magyar és olasz közösség autonómiája. In: *Kisebbségkutatás* 17. évf. 1. sz.
- GYURGYÁK János (2007): *A zsidókérdés története Magyarországon; Ezzé lett magyar hazátok*. Osiris, Budapest
- HERMANN Róbert (1996): Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története. Budapest. Videopont Kiadó. pp. 43–45.
- HORNYÁK Árpád (2008): A jugoszláv külön út kisebbségpolitikai következményei. A titói önkormányzati modell és nemzetiségi politika. A magyarok a horvát, szerb és szlovén tagköztársaságban. A vajdasági autonómia és a magyarok 1945–1989. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László. Bp., 2008. pp. 250–256.
- <http://www.mkp.sk/node/30> (hozzáférés: 2014. április 19.)
- HUNYA Gábor (1989): Falurendezési terv a határozatok, nyilatkozatok és sajtóközlemények tükrében. In: *Külpolitika* 1989. 2. sz. pp. 67–74.
- I. TÓTH Zoltán (1958): *Bălcescu Miklós élete (1819–1852)*, Budapest. Akadémiai Kiadó
- JAKŠA Ravlić (1965): *Hrvatski narodni preporod: ilirska knjiga*. Zagreb Matica hrvatska: Zora
- JOÓ Rudolf (1984): *Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- JUHÁSZ József (1999): *Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története*. Aula, Budapest
- JUROVÁ, Anna (1996): Cigányok-romák Szlovákiában 1945 után. In: *Régió - Kisebbség, Politika, Társadalom*. 7. évf. 2. sz. pp. 37–56.
- KÁPOLNAI Iván (1997): A történeti Magyarország városainak és községeinek névváltozatai az országos községi törzskönyvbizottsági anyaga alapján (1898–1913). In: *Statisztikai Szemle* augusztus-szeptember. pp. 767–770.
- KATONA Tamás (1989): Nemzeti összeütközések 1848–49-ben. In: *Magyarok a Kárpát-medencében*. História könyvek. (szerk. Glatz Ferenc) Budapest. Pallas. pp. 148–155.
- KATUS László (1993): Egy kisebbségi törvény születése. In: *Regio - Kisebbség, politika, társadalom* 1993. 4. évf. 4. sz. pp. 99–128.
- KATUS László (2001): Etnikumok, nemzetiségek. In: Szentpéteri József (főszerk.): *Magyar Kódex. 5. Az Osztrák-Magyar Monarchia. Magyarország művelődéstörténete 1867–1918*. Kossuth Kiadó. Budapest. pp. 348–349.
- KATUS László: (1982): Magyarok, nemzetiségek a népszaporulat tükrében (1850–1918). In: *História* 1982/4 45. sz. pp. 18–21.
- KENDE Tamás (1995): *Vérvád: egy előítélet működése az újkori Közép- és Kelet-Európában*. Osiris Kiadó, Budapest
- KISS László (2006): Magyarellenes szlovák fegyveres megmozdulások 1848–1849-ben. In: *Aetas* 2006/2 pp. 132–153.
- KOCSIS Károly (1993): *Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén. Egy felrobbant etnikai mozaik esete*. Teleki László Alapítvány, Budapest

- KOLAR, Othmar (1997): *Rumänien und seine nationalen Minderheiten seit 1918 bis heute*. Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar
- KÓNYA, Peter (1996): Prešovské evanjelické kolégium počas pôsobenia Fridricha Hazslinszkého (1846-1896) In: *Život a dielo Fridricha Hazslinszkého*. Prešov. pp. 4-10.
- KOPEČEK, Michal (2007): *Discourses of collective identity in Central and Southeast Europe (1770-1945)*, Central European University Press
- KORHECZ Tamás (1998): The Minority Rights of the Hungarian National Group in Yugoslavia Legal Framework and Actual Practice In: *Minority Protection, Series 3*. Minority Protection Association, Budapest. pp. 26-27.
- KORHECZ Tamás (1999): A nemzetiségi konfliktusok esélyei a Vajdaságban. In: *Magyar Kisebbség* 5. évf. 18. sz.
- KOUDELA Pál (2010): Trianon hatása a határmenti és határon túli városok népessédésére. In: BESZTERI Béla (szerk.) *Magyarország határ menti térségeinek és városainak fejlődése a rendszerváltás és az Európai Unió tagságunk következtében*. MTA VEAB, Veszprém, pp. 342-360.
- KOVÁCS Éva (1991): Disszimiláció, zsidó azonosságtudat, regionális identitás Szlovákiában (1920-1938). In: *Regio: kisebbség, politika, társadalom*. 2. évf. 2. sz. pp. 67-73.
- KOVÁCS M. Mária (2005): A numerus clausus és a zsidótörvények összefüggéséről. In: A holokauszt Magyarországon európai perspektívában. (szerk. Molnár Judit) Balassi Kiadó. Budapest. pp. 128-140.
- KOVÁCS M. Mária (2012): *Törvénytől sújtva*. Napvilág Kiadó, Budapest
- KOZÁK Istvánné (1986): A cigánylakosság helyzetnek javítása érdekében hozott központi határozatok végrehajtását akadályozó tényezők. In: *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban*. (szerk. Mezey Barna) Kossuth, Budapest
- KÖVES András (2003): A KGST-kereskedelemtől az EU-csatlakozásig. In: *Közgazdasági Szemle*, L. évf. 2003. szeptember pp. 765-778.
- KÖVÉR György (2011): *A tiszaezlári dráma*. Osiris, Budapest
- KALTENECKER, Krisztina (2004): Solidarität und legalisierte Willkür. Die Darstellung der Vertreibung der Deutschen aus Ungarn in der Bonner Dokumentation. In: Fata Márta (szerk.): *Das Ungarnbild der deutschen Historiographie*. Franz Steiner Verlag. Stuttgart, pp. 168-191.
- KUBINSZKY Judit (1976): *Politikai antiszemitizmus Magyarországon 1875-1890*. Kossuth Kiadó, Budapest
- LIÉGEOIS, Jean-Pierre (1998): Kormányok és cigányok: a kirekesztéstől az asszimilációig. In: *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*. (szerk. Kovalcsik Katalin) BTF- IFA-MKM
- LIPCSEY Ildikó (1992): Az Ellenséges Vagyonokat Kezelő és Felügyelő Pénztár működése Romániában (1945-1948). In *Regio* 1992. 2. sz. pp. 76-89.
- LYA, Benjamin (szerk.): *Evreii din România între anii 1940-1944*. Vol. I. *Legislația antievreiască* (A romániai zsidóság 1940-1944 között. I kötet. Zsidóellenes jogszabályok). Editura Hasefer, Bukarest, 1993, XXXVI. l.

- Magyarország a XX. században. II. KÖTET Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság. (szerk. Kollega Tarsoly István) pp. 316–321.
- MARCHUT Réka (2014): *Töréspontok. A Budapest környéki németiség második világháborút követő felelősségre vonása és annak előzményei (1920–1948)*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest
- MARUZNÉ SEBŐ Katalin (1999): A Szlovák tanszék története. In: A szegedi Tanárképző Főiskola /1873–1998/. Szerk.: Békési Imre. Szeged, pp. 180–191.
- MEZEI István és HARDI Tamás (2003): A szlovák közigazgatás és területfejlesztés aszimmetriái. In: *Tér és Társadalom*. 17. évf. 2003/4. pp. 127–155., p. 130.
- MIKÓ Imre (1941): *Huszonkét év*. Budapest. Studium. pp. 265–267 és *Erdély története három kötetben. Harmadik kötet. 1830-tól napjainkig*. (szerk. Köpeczi Béla) MTA TTI. Budapest. 1986 p. 1716.
- MISKOLCZY Ambrus (1999): *A zsidóemancipáció Magyarországon 1849-ben*. Múlt és Jövő. Budapest
- MISKOLCZY Ambrus (2002): Zsidóüldözés Pozsonyban 1848. április 23–24-én. Magyarhontól az Újvilágig. In: *Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára*. (Szerk. Erdődy Gábor, Hermann Róbert). Budapest. pp. 227–248.
- MOLNÁR Elek (1926): *A cigányfaj kriminalitása hazánkban*. Miskolc
- MOLNÁR János (2008): *Az aradi állásfoglalás – a magyar-román diplomáciai kapcsolatok és a „Vasile-dosszié” tükrében*. Nagyvárad, Partium Kiadó
- NAGY Csongor István (2002): A romániai kisebbségi jog 1945 és 1989 közötti történetének tendenciái, különös tekintettel a romániai magyarság történetére (I.) In: VII. évfolyam - 2002. 3. (25.) szám.
- NAGY Gergely (2009): Bocsánatkérés a cigányok erőszakos sterilizációjáért. In: *Kitekintő* 2009. november 27.
- NEBOJA Popović (1997): *Jevreji u Srbiji 1918–1941*. (Zsidók Szerbiában, 1918–1941.) Beograd, Institut za savremenu istoriju, (Studije i monografije) ill. Bíró László (2002): Zsidók Szerbiában, 1918–1941. In: *Klió* 11 évf. 2 sz. p. 119.
- PAJKOSSY Gábor (1989): A magyar államnyelv megszületése. In: *Magyarok a Kárpát-medencében. História könyvek*. (szerk. Glatz Ferenc) Budapest. Pallas. pp. 138–141.
- PÁLNÉ KOVÁCS Ilona (1999): A kisebbségi önkormányzatok jogállása. In: Csefkó Ferenc – PÁLNÉ KOVÁCS Ilona (szerk.): *Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest, Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely – MTA Regionális Kutatások Központja
- ŠVORC, Peter (2003): *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919–1939)*. Prešov, Universum
- PLUGOR Réka (2006): A szimbolikus konfliktus kivetítődései Kolozsváron. In: *Erdélyi társadalom* 4. évf. 2. sz. pp. 59–81.
- POMOGYI László (1995): *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Osiris-Századvég, Budapest

- POMOZI Péter (1993): Az Újvidéki Egyetem hungarológia tanszakán működő Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék oktatási programja. In: *Hungarológia*. 1. évf. 4. sz. pp. 312-320.
- POPÉLY Árpád (2006): A Magyar Bizottság szerepvállalása az ÚjSzó és a Csemadok megalapításában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 4. sz. pp. 83-105.
- POPÉLY Árpád (2008): A csehszlovák kisebbségpolitika, a magyar közösség újjászerveződése. A Csemadok szerepvállalása. Az 1968-69-es reformfolyamat és a Husák-korszak. In: Bárdi Nándor és Fedinec Csilla
- POPÉLY Gyula (1991): Magyar népiskolai oktatás Csehszlovákiában (1918-1938). In: *Magyarságkutatás*. 1990/1991. pp. 41-54.
- PORTIK Erzsébet-Edit (2012): Erdélyi magyar kisebbségi sorskérdések a két világháború között. In: *Iskolakultúra*. 9. sz. pp. 60-66.
- PÖLÖSKEI Ferenc (2009): A választójog és a választási rendszerek Magyarországon 1848-1939 között. In: *Jogtörténeti Szemle* 2009/2. pp. 16-28.
- PREPUK Anikó (1997): *A zsidóság Közép-és Kelet-Európában a 19-20. században*. Csonkai. Budapest
- R. SÜLE Andrea (1988): A közép- és kelet-európai német kisebbségek kitelepítése a második világháború után. In: *Medvetánc*, 1988/4-1989/1.
- R. SÜLE Andrea (1988): A Román Kommunista Párt nemzetiségi politikája a párt-dokumentációk tükrében. In: *Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. Medvetánc könyvek.
- R. SÜLE Andrea (1990): Terület- és településrendezési tervek Romániában. In: *Regio – Kisebbségtudományi Szemle* 1. évf, 1. sz pp. 31-43.
- RESS Imre (2008): A horvát liberalizmus irányzatai különös tekintettel a hungaroszláv nemesi liberalizmusra. In: *Magyar Tudomány* 169. évf. 1. sz. pp. 35-46.
- ROMANO RÁCZ Sándor (2002): A roma kisebbség és a társadalmi kohézió. In: A cigányság társadalomismerete. (szerk. Reisz Terézia és Andor Mihály) Iskolakultúra könyvek 13. Iskolakultúra, Pécs pp. 70-90.
- RÓNAI András (1940): Uralomváltás Erdélyben. Függelék. Nemzetiségi politikai Trianon előtt és után. In: *Erdély*. Magyar Történelmi Társulat. Budapest <http://mek.oszk.hu/04700/04729/html/34.html>
- SÁNDOR Iván (2004): *A vizsgálat iratai (Tudósítás a tiszzaeszlári per körülményeiről)*. 6. kiadás, Krónika Nova Kiadó, Budapest
- Schematismus učiteľstva národných Škôl na Slovensku 1924, 1928 és Mimoriadne Zprávy Štátného Úradu Štatistického. III. pp. 18-20. és Statistický Lexikon 1927.
- SEEWANN, Gerhard (2012): A „német-magyarok” szószólója Jakob Bleyer. In: *Rubicon* 2012/11 sz. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_nemet_magyarok_szoszoloja_jakob_bleyer/
- SIMON Éva (1999): A cigányügy jogi szabályozása Magyarországon. 2. In: *Amaro drom*. 9. évf. 11. sz. pp. 6-10.
- SIMON Éva (2000): A cigánykérdés jogi szabályozása Magyarországon. 4. In: *Amaro drom*. 10. évf. 1. sz. pp. 6-8.

- SIMON Éva (2000): A cigánykérdés jogi szabályozása Magyarországon. 6. In: *Amaro drom*. 10. évf. 3. sz. pp. 12-14.
- ŠOAP EKP 371: Pamětník Společnosti homiletické slowenské Prešově 1832.
- SOKCSEVITS Dénes, SZILÁGYI Imre, SZILÁGYI Károly (1994): *Déli szomszédaink története*. Budapest. Bereményi Kiadó
- SPANNENBERGER, Norbert (2000): A Volksbund. In: *Aetas*. 2000/4 sz. pp. 50-63.
- SPANNENBERGER, NORBERT (2005): *A magyarországi volksbund Berlin és Budapest között 1938–1944*. Lucidus Kiadó, Kisebbségkutatás Könyvek, Budapest
- SPERBER, Jonathan (2005) *The European Revolutions, 1848-1851*. New York. Cambridge University Press.
- SPIRA György (1980): *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországnán*. Budapest. Kossuth Könyvkiadó
- STAN, Valentin (1996): A román-magyar alapszerződés. In: *Magyar Kisebbség* 2. évf. 4. sz.
- ŠTENPIEN, Erik (2010): A meyerendszer Szlovákiában a XX. század első felében. In: *Sectio Juridica et Politica*, Miskolc, Tomus XXVIII. pp. 103-110.
- SZARKA László (1993): A szlovák Matica. In: *História* 1993/2. pp. 20-21.
- SZARKA László (1995): *Szlovák nemzeti fejlődés - magyar nemzetiségi politika 1867-1918*. Pozsony. Kalligram Könyvkiadó
- SZARKA László (2004): Nemzetiségi egyenjogúság és öngazgatás, In: Szabó R.: *A Csemadok és a prágai tavasz. Beszélgetések, cikkek, előadások, dokumentumok*, Kalligram, Pozsony pp. 463-477.
- SZARKA László (2007): A csehszlovák-magyar lakosságcsere helye a magyar kisebbség tervezett felszámolásában 1945-1948 között. In: *Kisebbségkutatás*, 2007/3. sz. pp. 415–430.
- SZARKA László (2008): A béketárgyalások és a kisebbségek ügye. In: *História* 2008/6-7 pp. 8-12.
- SZARKA László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest: Gondolat. pp. 262-267.
- SZARKA László: (2008): Modernizáció és magyarosítás. In: *Irodalmi Szemle*, 2008/2 <http://irodalmiszemle.bici.sk/lapszamok/2008/2008-februar/125>
- SZÁSZ Zoltán (1968): Tisza István első kormányának román nemzetiségi politikája. In: *Történelmi Szemle* 1968. 3. pp. 254-293.
- SZÁSZ Zoltán (1989): Kormánypolitika és nemzetiségek. In: *Magyarok a Kárpát-medencében*. História könyvek. (szerk. Glatz Ferenc) Budapest. Pallas. pp. 175-180.
- SZÁSZ Zoltán (2009): Autonómiavágányok és realitások a Habsburg Monarchia alkonyán. *Regio - Kisebbség, politika, társadalom* 20. évf. 3. sz. pp. 167–178.
- SZEKFÜ Gyula (1926): *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790-1848*. Budapest
- SZIKLAY Ferenc (1930): *Összehasonlító Statisztikai Kimutatás*. Universum, Košice. p. 38.
- SZILÁGYI Imre: (2003): Szlovén dilemmák a bezárkózás és a nyitottság között. In (szerk. Kiss J. László): *Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet- Európában*. Budapest. Teleki László Alapítvány. pp. 323-343.

- SZOLÁR Éva (2007):: Romaszegénység. Romániai romapolitika - a szegényválogató rendszer. In: *Esély* 18. évf. 1. sz. pp. 61-83.
- TAUSZIK Nagyzezsda és TÓTH György: A hazai cigányság és a nem cigány lakosság dermatoglyphiai tulajdonságai közötti különbségek. In: *Belügyi Szemle* 1987. évi 6. szám pp. 111-115.
- TIBORI SZABÓ Zoltán (2003): Románia és a holokauszt. Felemás szembenézés a múlttal. In: *Szabadság*, 2003 június-júliusi számok és In: Gidó Attila (szerk.) Magyar-zsidó viszony a 20. századi Erdélyben. Tanulmánygyűjtemény 2006. <http://adatbank.transindex.ro/belso.php?k=5#alk32>
- TILKOVSKY Loránt (1984): Magyarország és nemzetiség. Nemzetiségpolitikai irányzatok Magyarországon (1919-1945). In: *A két világháború közötti Magyarországáról*. Budapest pp. 341-371.
- TILKOVSKY Loránt (1998): *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Csokonai Kiadó. Debrecen
- TKÁČ, Marián (2004): Hornouhorská Bakna Tatra. In: *Biatec*. 12(9): pp. 34-35.
- TÓTH Lajos (1997): A magyar tannyelvű oktatás a Vajdaságban. In: (szerk. Gábrityné dr. Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa) *Anyanyelvű oktatásunk*. MTT, Szabadka. pp. 40-48.
- TÓTH Lajos: (2004): Magyar nyelvű oktatás a Vajdaságban 1974-től napjainkig. In: *Valóság*. 2004/10 pp. 99-112.
- TÓTH Mihály (2009): Kisebbségvédelmi jogalkotás és jogérvényesítés Ukrajnában. Egy új nemzetállam kisebbségpolitikájának tapasztalatai. In: *Magyar Kisebbség* 14. évf. 51-52. (1-2.) sz. pp. 197-207.
- TÓTH Szilárd (2009): A „Kultúrzóna” - Szükség vagy politikai cél. Gondolatok a két világháború közötti román tanügyi törvények kapcsán. In: *Acta Siculica*. pp. 525-532.
- TROCH Péter (2010): Jugoszlávizmus a két világháború között: változékony nemzetépítés. In: *Kisebbségkutatás*. 2010/4.
- VADKERTY Katalin (1996): *A deportálások. A szlovákiai magyarok csehországi kényszermunkája 1945–1948. között*. Kalligram, Pozsony
- VADKERTY Katalin (2001): *A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948. közötti történetéről*, Kalligram, Pozsony
- VADKERTY Katalin (1999): *A belső telepítések és a lakosságcseré*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. pp. 98-149.
- VÁRADY Tibor (1997): Minorities and Majorities, Law and Ethnicity, Reflections of the Yugoslav Case In: *Human Rights Quarterly*, 19/1997.
- VARGA E. Árpád (1988): Az erdélyi magyarság főbb statisztikai adatai az 1910 utáni népszámlálások tükrében. In: *Magyarságkutatás*. Főszerk. Juhász Gyula. Budapest, 1988, Magyarságkutató Intézet pp. 37-65.
- VÉKÁS János (2008): A befejezetlen nemzetállam: magyarok Horvátországban 1991 után. In: Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó - MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest. pp. 360-361.

- VÉKÁS János (2011): *Magyarok a Vajdaságban 1944-1954: kronológia*. MTA, Budapest p. 269.
- VERESS Emőd (2006): A regionális fejlesztés szabályozását meghatározó tényezők Romániában. In: *Kisebbségkutatás* 2006/1, pp. 8-15.
- VINCZE Gábor (1997): Aromániai magyarkisebbség oktatásügye 1944-1948 között. In: *Magyar Kisebbség Nemzetpolitikai Szemle*. III. évf. 1-2. (7-8.) sz. <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&cikk=M970135>. HTM
- VINCZE Gábor (1997): A romániai magyar kisebbség oktatásügye 1944 és 1989 között. II rész: 1948-1965. In: *Magyar Kisebbség* 1997/3-4. sz. pp. 377-412.
- VINCZE Gábor (1998): A romániai magyar kisebbség oktatásügye 1944 és 1989 között. III. rész: 1965-1989. In: *Magyar Kisebbség*. 1998/1. sz. pp. 289-317.
- VIRÁG Rudolf (1998): Kulturális autonómia és kisebbségi önkormányzatiság. In: *Tanulmányok, Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány és ET*
- ZEIDLER Miklós (2009): *A revíziós gondolat*. Kalligram. Pozsony

TANKÖNYVVITA. MAGYAR ÉS NÉMET KÍSÉRLETEK A MÁSIK ORSZÁG TANKÖNYVEINEK MÓDOSÍTÁSÁRA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN¹

Ujváry Gábor²

Régi igazság, hogy az egyes népekről alkotott kép, az ezek révén rögződött – sokszor végtelenül leegyszerűsített és hamis, ám valami igazságmaggal általában bíró – sztereotípiák talán legfontosabb forrásai azok a tankönyvek, amelyek elsősorban szűkebb, szerényebb terjedelemben és mélységben viszont tágabb környezetüket is bemutatják. Mindenekelőtt a történelem- és a földrajz (részben az irodalom, a nyelv és – ahol volt ilyen – az államtan vagy állampolgári ismeretek) tankönyvek közöltek és közölnek gyakran megbízható, olykor azonban előítéleteken és a másik etnikum elutasításán alapuló adatokat a szomszéd és a távolabbi államokról, többnyire néprajzi és gazdasági szempontokat is figyelembe véve.

Különösen így van ez a felvilágosodás eszmerendszeréből következő általános tankötelezettségnek a 18. században elméletben, a 19. század végére már a gyakorlatban is szinte egész Európában megvalósult bevezetése óta. Annál is inkább, mivel a többnyire kizárólag alapfokú képzésben részesülő emberek rendszerint kizárólag, ám a – Közép-Kelet-Európában még a 20. század első felében elitképzésnek minősülő – közép fokú oktatásban tanulók is általában csak ezekből szerezhettek tudomást más népek múltjáról és életmódjáról. Az így átadott információk viszont sokszor manipuláltak, a politika érdekei által meghatározottak maradtak, sajnos részben – igaz: jóval kevésbé, mint korábban – ilyenek még napjainkban is.

¹ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a `Társadalmi konfliktusok - Társadalmi jól-lét és biztonság - Versenyképesség és társadalmi fejlődés, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

² CSc, habil., főiskolai tanár, Veritas Történetkutató Intézet, Horthy-kori kutatócsoport, kutatócsoport-vezető

Mindez pedig azért is igencsak veszélyes, mivel az alapműveltség (alsó) szintjénél tovább nem jutó tömegek gyakorta ezek alapján – és rendszerint bármiféle gyakorlati tapasztalat nélkül –, általánosítva ítélkeznek az „idegen” etnikumokról. (Nem is beszélve arról, hogy értelmiségük jó része inkább szítja, mint tompítja az esetleg ezek nyomán keletkezett nemzeti ellentéteket.) A sajátmagát fel-, a „másokat” viszont leértékelő folyamat már az ókorban is megfigyelhető erősödése, modern értelemben vett megszilárdulása a nacionalizmus térnyerésétől, a 19. század kezdetétől vált jellemzővé. Különösen abban a soknemzetiségű, kevert lakosságú közép-kelet-európai régióban, amelynek centruma a Kárpát-medence, a történelmi Magyarország volt. S míg napjainkra Nyugat- és Közép-Európa államai nagyrészt már túljutottak ezen a terhes történelmi örökségen, igyekeznek néha önmagukat is kritikusan, másokat pedig minél pozitívabban ábrázolni – ez a németek esetében néha már túlzásokba is esik –, Magyarország szomszédságában ez még mindig nem történt meg. A térség államainak tankönyvei olykor a legrosszabb hagyományokat örökítik tovább, akár etnikai konfliktusokat is kockáztatva ezáltal. Nem gondolva rá, hogy önmagunk minél alaposabb megismerése, saját érdekeink következetes képviselése nem feltételezi és kívánja mások lebecsülését vagy megvetését.

Emiatt fontos napjainkban is a nemzeti és a nemzetközi tankönyvvizsgálat, illetve annak Európában csak részbeni eredményre vezető története. Tanulmányomban ennek egy érdekes szeletét, a második világháború alatti magyar–német tárgyalásokat, illetve azok hátterét igyekszem bemutatni.

A tankönyvekről zajló nemzetközi egyeztetések a 19. század végére nyúlnak vissza. Ezt az Interparlamentáris Unió első, 1889-es konferenciája ajánlotta először, a békére való nevelés fontosságára hivatkozva. A nemes szándékokat azonban a 19–20. század fordulójának nemzetközi konfliktusai és az I. világháborúnak az egymással szembeni gyűlöletet mindkét oldalon a korábbinál is hevesebben hirdető szövegei elsodorták. Ezután a párizsi békekonferenciák javaslatára 1919 júniusában genfi központtal létrejött Nemzetek Szövetsége – Magyarországon használt nevén a Népszövetség (az Egyesült Nemzetek Szervezete jogelődjé) – keretében próbálták a nemzetközi

tudományos együttműködést újraéleszteni. (Magyarország 1922-ben, Németország csak 1926-ban csatlakozhatott a Népszövetséghez.) Ennek érdekében hozták létre 1922-ben a Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottságát (Commission Internationale de Coopération Intellectuelle), az UNESCO elődjét, majd 1926-ban a Párizsban működő Szellemi Együttműködés Nemzetközi Intézetét (Institut International de Coopération Intellectuelle).

A Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottsága évente ülésezett Genfben, 15 tagja között egy magyar is helyet kapott: 1937-ig Tormay Cécile, 1939-ig Teleki Pál, majd rövid ideig – hiszen Magyarország 1939-ben kilépett a Népszövetségből – Kerékyjártó Béla. Magyar Nemzeti Bizottságát 1923-ban alapították, vezetői az MTA elnökei, Berzeviczy Albert, majd József királyi herceg lettek. A testület fő céljának az utódállamok magyar kisebbségei kulturális érdekeinek a védelmét, illetve a külföldi iskolai tankönyvek magyarellenességi részeitnek revízióját tekintette.³ Az utóbbi törekvést szolgálta a Nemzeti Bizottságnak az az MTA keretében működő albizottsága, amelyet – a Magyar Paedagógiai Társaság 1929-ben Kornis Gyula kezdeményezésére létrehozott Külföldi Tankönyvügyi Bizottságának munkáját folytatva – 1932-ben alapítottak Külföldi Tankönyvügyi Albizottság néven. Ennek elnöke a neves neveléstörténész, Fináczy Ernő, 1935-ben bekövetkezett halála után pedig a korszak vezető historikusai, a nemzetközi tankönyvrevízióban is fontos szerepet játszó Domanovszky Sándor, majd Lukinich Imre, titkárai a kultuszminisztérium egyetemi osztályának főnöke, Olay Ferenc, majd 1936-tól szintén egy kultuszminisztériumi tisztviselő, vitéz Nagy Iván voltak.

Nemzetközi szinten a Franciaországi Népszövetségi Egyesület már 1920 szeptemberében javasolta a tankönyvek vizsgálatát a Nemzetek Szövetsége tanácsának, hogy az „örködjék afelett, hogy az oktatás megfelel-e a Nemzetek Szövetsége alapelveinek, hogy ne forduljon elő

3 A Commission Internationale de Coopération Intellectuelle magyar kapcsolatairól: BALOGH Jenő: A Szellemi Együttműködés Magyar Nemzeti Bizottságának működése. In: *Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai. A VI. Közigazgatási Továbbképző Tanfolyam előadásai*. Közzéteszi dr. vitéz Keresztes-Fischer Ferenc. Szerk. MÁRTONFFY Károly. Állami Ny., Budapest, 1941. pp. 861–866. Lásd még: MAGYARY Zoltán (1931): *Tudományos életünk virágzásának feltételeiről*. In: *Uő: A magyar tudományos nagyzüzm megszervezése. Nyolc év a magyar tudományos élet kormányzatában*. Danubia, Pécs, pp. 103–111., főleg: pp. 103–106.

gyűlölködés vagy félreértékel és az egyes népek között, valamint hogy ellenőrizze és jelezze azokat a tévedéseket, vagy rosszindulatú kifejezéseket, amelyek más országokról a tankönyvekben előfordulnak.” A Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottsága pedig 1925-ben elfogadta az úgynevezett Casares-féle javaslatot – Julio Casares spanyol diplomata, romanista és hispanista lexikográfus volt –, amelynek célja indokolásában olvasható: „[...] megtisztítani az egyes tankönyveket a tévedésektől és hamis fogalmaktól, amelyek oda becsúsztak, inkább tudatlanság, mint rosszakarát alapján, és amelyek eltakarják vagy megváltoztatják egyes népek igazi arculatát, olyan vonásokat nyomva rájuk, amelyek őket felismerhetetlenné vagy éppen gyűlöletesekké teszik”. Franciaországban részben ennek alapján voltak aztán vissza számos tankönyvet, a skandináv államok pedig egymással egyezették megjelenés előtt álló történelem- és földrajz-tankönyveik szövegét, s ehhez hasonló munkálatok zajlottak az amerikai kontinensen is. 1926-ban francia és német indítványra Amszterdamban a háborút méltató vagy a gyűlöletre nevelő tankönyvek korrigálását vagy visszavonását javasló szervezetet is létesítettek.

A Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottsága 1932. július 18-a és 23-a között tartott ülésén kérte nemzeti bizottságait, hogy reagáljanak a tankönyvek javításának igényeiről hozzájuk érkező megkeresésekre, illetve a vitás kérdések eldöntésére közvetítő szerepet ajánlott föl. E javaslatot az 1932. évi népszövetségi közgyűlés határozattá emelte. Ugyancsak 1932-ben jelent meg franciául – a következő esztendőben ezt bővítve angolul – a bizottság jelentése az iskolai tankönyvek revíziójáról és a nemzetközi megértés szükségességéről. E kötet az ehhez kapcsolódó magyar kutatások szervezeti hátterét, illetve az ezek révén megvalósult intézkedéseit is bemutatta. Egy 1935-ben több ország egyetértésével kiadott újabb dokumentum (*Deklaráció a történelemtanításról*) – amelyet 1937-ben a Népszövetség közgyűlésén számos állam aláírt (bár az USA, Franciaország és Nagy-Britannia tartózkodott ettől) – a történelemtanítás legfontosabb feladatának azt tartotta, hogy a diákokat a nemzetek közötti megbékélés szellemében olyan kritikus szemléletre nevelje, mely a más népekkel szembeni előítéleteket is képes lebontani. 1937-ben azonban ez a szándék részben már illuzórikus volt. Emellett az ötévente megrendezett nem-

zetközi történetzkongresszusok (1928: Osló; 1933: Varsó; 1938: Zürich), illetve azok tanácskozásai – melyek közül az 1931. évit Budapesten rendezték – szintén foglalkoztak a témával. Kiadványaikban a magyar tankönyvekről is megjelentek tanulmányok Szelényi Ödön és Chobodiczky Alajos tollából.⁴

Magyar nyelven Tas József budapesti elemi iskolai igazgató volt az első, aki a Magyarországról külföldi tankönyvekben megjelent torzításokról tudósított, angol, amerikai, norvég és belga példák alapján. Már ő is figyelmeztetett arra – amire aztán szinte minden későbbi bíráló kitért –, hogy a magyarokról alkotott egyoldalú és kedvezőtlen kép elsősorban a környező államok, a Kisantant-országok sikeres kulturális propagandája miatt keletkezett. „Ezzel a kérdéssel ma annál inkább foglalkoznunk kell – állította 1928-ban –, mert a minket körülvevő ellenséges hódítók ugyancsak fürge munkát végeztek és végeznek ma is azért, hogy állítólagos kultúrfölényük szembetűnő legyen, hogy szellemi életüknek általuk hangoztatott, mondvacsinált magasabb szintje kiütközzék és végül mindezek alapján ártatlan szemforgatással jogosnak kikiáltott hódítási műveletük a kultúrvilág előtt is valamiképpen indokoltnak lássék, hogy ezzel is demonstrálhassák a megszállott területeken elorzott kultúrjavak barbár módon

4 NAGY Iván: A tankönyvek nemzetközi revíziója. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, 1937/19. pp. 746–749. (Az idézetek ebből a cikkből valók.) F. DÁRDAI Ágnes: *Tankönyvek a társadalmi-politikai érdekek kereszttűzében*. In: *Uő: Történelmi megismerés – Történelmi gondolkodás*, II. köt. Pécs, ELTE BTK – Magyar Történelmi Társulat, 2006. pp. 8–40. A kérdéskör kiváló, a további szakirodalmat, levél- és kéziratári forrásokat is tömören összegző elemzései: ALBERT B. Gábor: A magyarországi tankönyvrevíziós mozgalom a két világháború között. *Századok*, 2008/1. pp. 63–78. Domanovszky Sándor és a hazai tankönyvrevíziós mozgalom intézményesülése. *Történelemtanítás. Online történelemdidaktikai folyóirat*, Új folyam II. 2011/1. (http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2011/03/02_01_05_Albert.pdf – letöltve: 2014. december 10.) Uő.: A két világháború közötti magyarországi tankönyvrevíziós mozgalom kutatásának történeti forrásai. *Történelemtanítás. Online történelemdidaktikai folyóirat*, Új folyam II. 2011/2. (http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2011/06/02_02_05_Albert.pdf – letöltve: 2014. december 10.) Lásd még: SZABOLCS Ottó: Nemzetközi tankönyvegyeztetések. *Educatio*, 1994/4. pp. 623–630. (E téma tekintetében: p. 623.) DÁRDAI Ágnes: A tankönyvkutatás nemzetközi és hazai pozíciói. *Iskolakultúra*, 2005/10. pp. 120–126., elsősorban p. 120. SZALAI Bernadett: A nemzetközi tankönyvkutatás történeti vázlata. *Acta Academiae Beregsasiensis*, 2012/1. pp. 87–99., főleg pp. 88–89. Lembrecht, Christina: *Bücher für alle. Die UNESCO und die weltweite Förderung des Buches 1946–1982*. De Gruyter, Berlin–Boston, 2013. pp. 105–107.

való tervszerű szétrombolásának szükségszerűségét.” Mindez persze csak féligazság volt, hiszen – ahogy arra például Jeszenszky Géza mutatott rá alapvető munkájában⁵ – a magyarságnak már jóval az első világháború előtt, a 19. század végén is a többnyire előnytelen vonásait emelték ki. Korábbi jó híre, amelyet főleg az 1848–49-es forradalomnak és szabadságharcnak köszönhetett, eddigre már elilant. A kiegyezés utáni időszakban – elsősorban a nemzetiségi kérdés rossz kezelése miatt – már inkább a negatív tulajdonságokat hangsúlyozták. Nemcsak a Jeszenszky által vizsgált angol területen, de egész Nyugat- és Közép-Európában is. (Igaz: mindez akkor is részben a magyarországi nemzetiségek sikeres érdekérvényesítésének volt köszönhető.)

Tas József a „pontosságáról és alaposságáról ismert” németekről csak annyit jegyzett meg: „Rendesen túltömött szemléltető képeken látunk furcsaságokat. Ezeken a képeken sokat akarnak szemléltetni, s így össze-vissza mindenféle van felhalmozva rendszertelenül. Drezdában láttam egy ilyen szemléltető képet, melyen gémeskút van a középén és körülötte gulya, ménes delel, a gulyás bundában, a csikós kivételesen szűrben, egy-két lovas azonban gyolcsban, az előtérben kuvaszok és a kútágason hat darab füstölt sonka van felakasztva. A kép címe: *Ungarische Puszten*. Hol látta ezt a német, nem tudom, de szörnyen fel volt háborodva a kolléga, amikor ennek láttára mégis csak mosolyra derült arcunk, s mikor apróra elmagyaráztuk, hogy ezt bizony ilyenformán sehol széles ez országban nem lehet megtalálni együtt. Pedig ő azt jegyezte meg, hogy a leghíresebb lipcsei cégek egyike adta ki – és ez igaz is.” Egy szász természettudományi olvasókönyv kapcsán pedig kifogásolta, hogy az Magyarországot korábbi nagyságában – „ó, bár úgy volna!”, sóhajtott közben föl – mutatja be, a már említett puszta-képet kicsinyítve hozva. Arra is figyelmeztet, hogy Németországban nagyon sok könyvet kell majd átnézni abból a szempontból, mit is mondanak a magyarokról. Ennek fő oka az volt, hogy Németországot – akárcsak napjainkban – korábban is szövetségi államként igazgatták, s mivel az oktatási ügyek tartományi hatáskörbe tartoztak, ezért területenként változtak a tankönyvek. Ez a viszony-

5 Lásd: JESZENSZKY Géza (1994): *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában, 1894–1918*. Magyar Szemle Alapítvány, Budapest.

lagos önállóság, ha jóval szűkebb térre szorulva, még az 1933-as nemzetiszocialista hatalomátvétel után is megmaradt.

Tas József a külföldi tankönyvek magyarság-ábrázolásánál egyrészt a jóhiszeműen, ám „kellő utánjárás nélkül átvett”, „hangzatos badarságokról” beszélt, melyeket valószínűleg nem lesz nehéz helyesbíteni: „[...] ilyenek a magyar pusztá, a gulya, a ménes, a vadlovak, a csikós gyolcsban, a juhász bundában. Ez olyan, mint a magyar cigány muzsikás, aki külföldön fényes aransujtásos huszárdolmányban muzsikál. Így azt hiszik, hogy itthon legalább is lovon jár, s mi, akik még nem mentünk ki külföldre, szintén muzsikálunk.” Másrészt viszont a szerinte elsősorban az első világháború alatti emigráns cseh politikusok ármánykodása nyomán elterjedt „céltudatos, tendenciózus” torzításokról szólt, melyek kijavításához „[...] minden elképzelhető eszközt igénybe kell majd vennünk, ha célt akarunk érni.” A tankönyvek terén a nemes békecélokat meghirdető törekvésekről – így a Nevelésügyi Társaságok Világszövetségének céljairól – pedig kijelentette: a magyarok is ennek szolgálatába állnak, „[...] de csak akkor, ha hazánk régi határai meglesznek, mert addig nem békére fogunk nevelni. Míg magyar tanító és tanár él, mi nem tehetjük ezt. Gyűlöletre sem nevelünk, mert az ellenkezik a keresztény etikával, de elég, ha rámutatunk e csonkaország térképére, mindenki tudja, hogy nemcsak erősszívű, de erősöklű ifjakra van szükségünk, hogy még egyszer odaüssünk, ahová majd kell.” Tas József kemény szavai annyiban persze teljesen érthetőek, hogy a két világháború között szinte nem volt olyan család Magyarországon, amelyet valamilyen formában ne érintett volna az ország földarabolása, s ezért – érzelmi okokból teljesen logikusan – a korabeli magyar politika legkisebb közös többszöröse a revízió valamilyen formájának követelése volt, ami szélsőjobbtól szélsőbalig minden szervezetet és pártot jellemzett.

Végül a negatív kép okait elemezve rámutatott, hogy „[...] szerencsétlen múltunk emlékeitől nem tudunk szabadulni. Mindig Ausztria egy részének tekintettek bennünket, s a múlt ólomsúlyként nehezedik tagjainkra, nem tudunk lábra állani, nem tudunk még most sem önállóan járni.” Ezért sem ismerik jól és főleg helyesen a magyarokat. Ebben azonban ők maguk, a kulturális diplomácia mulasztásai is ludasak. Tas három pilléren alapuló programot vázolt föl: 1. gyűjtsék

össze a külföldi tankönyveket és vizsgálják meg, hogy mit írnak azok a magyarokról. E feladatot a Magyar Paedagogiai Társaságnak szánta, amely mint láttuk – talán az ő felhívását is követve – 1929-ben meg is kezdte ezt a munkát. Ugyancsak a Társaságot szólította föl, hogy nemzetközi kapcsolatait is mozgósítsa egy előnyösebb magyarság-kép kialakítása érdekében. 2. Erre hivatott szakemberek javítsák ki a tankönyveket, hogy aztán: 3. a Társaság elérje, hogy azok legközelebbi kiadásaiban már helyes adatok szerepeljenek.⁶

Hosszasan időztem Tas József cikkénél, mivel ez alapozta meg a később e témában született hozzászólásokat és munkálatokat. A már említett Olay Ferenc hivatalából adódóan is behatóan foglalkozott a tankönyvek revíziójával. Mindenekelőtt a román, a francia és az olasz tankönyveket vizsgálta. Napilapokban és periodikákban közzétett megállapításait 1933-as kötetében, illetve – rövidebben – a korszak legszínvonalasabb konzervatív folyóiratában, a Bethlen István irányítása alatt álló, Szekfű Gyula szerkesztette *Magyar Szemlé*ben összegezte. Utóbbi szerint: „Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a művelt világ nagy része nem ismer, egy tekintélyes része rosszul, illetve félreismer s aránylag kis része ismer a valóságnak és igazságnak megfelelően.”⁷ A párizsi Nemzetközi Történész Bizottság főtítkára mellett dolgozó, majd 1936-tól a Bizottság folyóiratát is szerkesztő – később szélsőjobbra sodródott, majd a sumér–magyar nyelvrokonságot hirdető – Baráth Tibor a francia gimnáziumi tankönyvek magyarságképét ismertette a *Századokban*.⁸ Ő és mások is Tas Józsefhez és Olayhoz hasonló következtetésekre jutottak.

Ezek lényege az volt, hogy a külföldi tankönyvek többnyire ázsiai eredetű, a hunokkal rokon, a „sárga fajhoz” tartozó népnek tüntették föl a magyarokat, akik nagy veszedelmet jelentettek európai megjelenésükkel, és a honfoglalás utáni kalandozásaik során feldúlták és végigrabolták az egész földrészt. Arról már sokkal kevesebb szó esett,

6 TAS József (1928): *Mit tanítanak Magyarországról a külföld iskoláiban?* Klny. a Magyar Paedagogia 1928. évi 5–7. számából. Egyetemi Ny., Budapest. Az idézetek: pp. 1., 7–10.

7 OLAY Ferenc (1933): *Magyarország a külföldi tankönyvekben. Adalékok a tankönyvek nemzetközi revíziójához.* Magyar Nemzeti Szövetség, Budapest, és Uő: A művelt Nyugat tankönyvei – rólunk. *Magyar Szemle*, 1933. XVII. köt. 3. sz. pp. 261–271. Az idézet: p. 261.

8 BARÁTH Tibor: Magyar történet a francia középiskolákban. *Századok*, 1935. pp. 442–450.

hogy a közép- és koraújkori magyar állam milyen szolgáltatokat teljesített a Nyugat védelmében a tatár betörések és az oszmán hódítás idején. Az utóbbi alóli felszabadulást általában a Habsburgok vezette haderőknek tulajdonították, s (ha egyáltalán) azt követően is a Habsburg Birodalom szerves részeként tekintettek az országra, megelégedve arról, hogy státusza más volt, mint az örökös tartományoké. Szinte ugyanígy szóltak az 1867 és 1918 közötti államról is, kiemelve az időszak erőszakos magyarosítását – a természetes asszimiláció vonzerejét elfelejtve –, és a nemzetiségek csak részben valós, kíméletlen elnyomását. Az 1918 utáni rendezés ezért a Kárpát-medencében élő népek akarátára, az etnikai elvek alapján született meg – hangzott általában a durva, részben hamis leegyszerűsítés. A földrajzkönyvek szerint Magyarország cigányokkal rokon (ha nem éppen cigány) lakossága – melynek helységneveit sokszor csak németül, olykor teljesen elferdítve adták meg – csaknem kizárólag földművelésből él, egyedüli valódi városa Budapest volt. Az egykori Monarchia Kisantantba tömörült államai a többiekénél is lesújtóbb véleményt nyilvánítottak a magyarokról.

A más országokban megjelent tankönyveket áttekintő magyar pedagógusok, hivatalnokok és történészek ezért jutottak arra a következtetésre, hogy a revízióra mindenképpen, elsősorban éppen magyar szempontból van égető szükség. Többen fölismerték, hogy a magyar tankönyvekből is ki kell gyomlálni a más népekről szóló hamis sztereotípiákat. Ugyanakkor hamar rádöbbenetek, hogy erőfeszítéseik a két világháború közötti időszak feszült légkörében, különösen az 1930-as évek közepétől hiábavalónak bizonyulnak. A második világháború alatt pedig – ha nem is olyan mértékben, mint 1914 és 1918 között, ám – ismét az egymással szembeni gyűlölködés vált meghatározóvá. Ez alól ugyan a magyar szellemi élet és annak nyomtatásban megjelenő fórumai – a világháború kezdetétől bevezetett cenzúra ellenére is – egészen a német megszállásig viszonylag sikeresen vonták ki magukat. Oroszból és angoltól fordított kötetek sorát adták ki, a napilapok és a folyóiratok egy része Európában üdítően kritikus hangnemet engedhetett meg magának, és a tengelyhatalmak hivatalos jelentésein túl a velük szembenállóké is helyet kaphatott a sajtóban, kiváltva ezzel a Német Birodalom és hazai követői megbotránkozását és tiltakozását.

Ugyanakkor a magyar történelem és földrajztankönyveknek a hajdani közép-európai nagyhatalomról, a jövevényeket befogadó szentistváni államról, annak hatóságai nemzetiségekkel szemben mindig türelmes magatartásáról és a Nyugat magyarokkal szembeni háládatlanságáról szóló fejezetei, az 1918 előtti határok megváltozását csak ideiglenesnek – változatlanul az egész egykori Nagy-Magyarországot otthonának – tekintő szemlélete, valamint a revízió vágyára való (egyébként sikeres) nevelés óhatatlanul is összeütközésre vezettek a szomszédos, részben pedig a távolabbi államokkal is, hiszen azoknak az első világháború utáni európai rend fenntartása alapvető érdekük volt. A meg nem értés így vált kölcsönössé: míg a külföldi tankönyvek többségében gyakran torz portrét festettek Magyarországról, a magyarok sokszor ugyancsak leegyszerűsített sémákban mutatták be saját múltjukat, régiójuk és Európa történiáját. Részben az ennek nyomán kialakult ellenségképek, részben pedig a korábbi nemzetiségi ellentétek eredményeként a második világháború idején Magyarország a vele formailag szövetséges szomszédokkal – a horvát és a szlovák báballammal, illetve Romániával – állt a legfeszültebb viszonyban, ám legfontosabb gazdasági és politikai partnerével, a Német Birodalommal is gyakran került összeütközésbe. (Ahogy a több változatban ismert anekdota találóan jellemezte a helyzetet, az USA elleni magyar hadüzenet alkalmával zajlott volna le a következő beszélgetés az amerikai külügyminiszter és Rooseveltnél, más változatban a magyar követ és az amerikai külügyminiszter között: Mi az Önök államformája? Királyság. És ki a királyuk? Nincs királyunk, hanem kormányzónk van. Ki a kormányzó? Vitéz Horthy Miklós tengeragy. És van Önöknek tengerük? Nincs. Értem. Van az USA-val szemben területi követelésük? Nincs. Van valamilyen országgal szemben területi követelésük? Igen. Szlovákiával, Romániával. Értem. És azokkal szemben is hadat viselnek? Nem, ők a szövetségeseink.)

A nemzetiszocialista Németország és Magyarország közötti véleménykülönbségek természetesen nem csak a nagypolitika terén, hanem kulturális kérdésekben is megnyilvánultak. A külpolitikai tekintetben egyébként németbarát Hóman Bálint kultuszminiszter a „baráti” és a nyelvrokon államokkal sorra írta alá az akkoriban újszerűnek számító kétoldalú, tudományos, kulturális és oktatási (ahogy

akkoriban nevezték: szellemi együttműködési) egyezményeket, ám ezeket elsőként mégsem a Német Birodalommal, hanem Lengyel- és Olaszországgal, illetve Ausztriával kötötte meg (1935: XVII., XVIII. és XIX. tc.). Csak ezután következett 1936-ban Németország (1937: V. és annak kiegészítéseként az 1940: XXXIV. tc.), 1938-ban Észt- és Finnország, valamint Japán (1938: XXIII. és XXIX., illetve 1940: I. tc.), majd 1941-ben Bulgária (1941: XVI. tc.). Valamennyi megállapodást törvényben hirdették ki. Rögzítették bennük a szerződő felek tudósainak látogatásait, a diákcserét, az ösztöndíjasok kölcsönös kiküldését, a tudomány, az irodalom, a művészet, a rádiózás és a sport területén adódó együttműködési lehetőségeket.

Bár már Hóman kollégája, Bernhard Rust birodalmi és porosz tudományos, nevelési és népművelési miniszter magyarországi látogatásakor, 1934. október 13-án megállapodtak róla, hogy megkötik a bilaterális együttműködést, az erről szóló egyeztetések rendkívül vontatottan haladtak. A Német Birodalommal végül Hóman hivatalos berlini tartózkodásakor – ez alkalommal Goebbels és Hitler is fogadta őt⁹ –, 1936. május 28-án ratifikálták az egyezményt, amelyet a magyar képviselőház november 17-én vitatott meg, és fogadott el nagy többséggel.¹⁰ Felsőházi tárgyalásakor, 1937 januárjában Hóman maga is hangsúlyozta bizonyos fenntartásait a német törekvésekkel szemben (szavait egyes szám harmadik személyben idézik a szövegben): „A magyar állam, mint minden állam, sokszor van abban a helyzetben, hogy olyan államokkal lép nemzetközi kapcsolatba, amelyek esetleg más világnézetet, más politikai irányzatot követnek. [...] Elítélendőnek tartana azonban minden olyan kísérletet,

9 Hóman látogatásáról (sok egyéb forrás mellett): Auswärtiges Amt, Politisches Archiv (Berlin)[a továbbiakban: AA PA], Gesandtschaft Budapest, K. 110, Besuch des Kultusministers Homan állam.

10 AA PA, R 71 167, a Birodalmi és Porosz Tudományos, Nevelési és Népművelési Minisztérium a Külügyi Hivatalnak, 1935. július 24. Hans Georg von Mackensen budapesti német követ jelentése a Külügyi Hivatalnak, 1935. augusztus 19. és 1936. április 20. R 61 258, a Birodalmi és Porosz Tudományos, Nevelési és Népművelési Minisztérium a Külügyi Hivatalnak, 1936. május 7. (valamint az erre adott válasz május 16.) és szeptember 28. Hans Georg von Mackensen a Külügyi Hivatalnak, 1936. május 22., június 4., október 5., november 20. Otto Meissner államtitkár, az Elnöki Hivatal vezetője a Külügyi Hivatalnak, 1936. május 27. – Lásd még: AA PA, K. 173, Kulturabkommen állam iratai 1934 októberétől 1937 áprilisáig.

amely előmozdítani kívánná a magyar kultúrának és világnézetünknek függőségét a németektől vagy másoktól. [...] Rust német miniszter [1934-es] ittléte alkalmával [Hóman] az első ünnepi ebéden mondott beszédében, azután Berlinben is egyik beszédében határozottan leszögezte négy álláspontját: 1.) kulturális cserét, együttműködést nemzetek között csak a teljes egyenrangúság alapján tud elképzelni s eleve tiltakozik az ellen, hogy a kulturális együttműködés alapján a magyar nemzeti kultúra függvénye legyen a németnek; 2.) hangsúlyozta, hogy a nemzeti kultúrát külön egyéniségnek tekinti, amely fölvesz idegen javakat, ezzel gyarapítja értékállományát, de önállóságát megtartja és egyén marad; 3.) Németországban pedig kifejezetten hangsúlyozta, ami ebben a kérdésben a legfontosabb – s emiatt kisebb német lapokban bírálatban is részesült –, hogy a magyar nemzet etnikai állásponton áll és a fajelméleti álláspontot nem fogadhatja el, a történetileg kialakult erkölcsi nemzet mellett tört tehát lándzsát; 4.) félreérthetetlenül kijelentette, hogy a kisebbségi kérdésben, ahogyan ma nevezik, nem tud arra az álláspontra helyezkedni, mint a német társadalmi szervezéssel megbízott vezetők részéről ezt a kérdést megítélik, hogy t.i. a német nemzeten kívül van egy német kultúrnemzet, amely a magyar állam németajkú polgárait is belefoglalja, vérségi alapon.”¹¹

Hóman tehát a magyar érdekek határozott védelmét képviselte. Annak ellenére, hogy fölismerete: a Német Birodalom egyre növekvő közép-kelet-európai befolyása, Magyarország geopolitikai adottságai, illetve politikájának a revíziós célokat minden más feladat elé helyező alakítása, valamint a két ország közötti óriási különbségek miatt a külpolitikában a német szövetség erősödése elkerülhetetlennek látszik. 1946-os népbírószági tárgyalásán tehát okkal hivatkozott arra:

11 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára [a továbbiakban: OSzKK], Fol. Hung. 3084. Hóman 1937. január 20-án, a magyar–német kulturális egyezmény felsőházi bizottsági tárgyalásakor mondott beszédének kivonata. Hóman Rust 1934-es látogatásakor és a maga 1936-os berlini útja alkalmával valóban hangoztatta ezeket a szempontokat. Minderről korabeli újságcikkek is tanúskodnak. Ezek – mint ahogy az egész, általam tárgyalt problémakör – áttekintését jelentősen segíti a Deutsche Arbeitsfront magyar vonatkozásokban is rendkívül gazdag, tematikus csoportokba (például [külföldi] kulturális kapcsolatok; kultúrpolitika; művészet és kultúra; személyiségek tételek) rendezett újságkivágat-gyűjteményének sok-sok állaga: Bundesarchiv, Berlin [a továbbiakban: BArch], NS 5 VI.

„Mint miniszter arra törekedtem kinevezésemkor, hogy az országot a német szellemi rabszolgaságtól függetlenítve a Németországgal nem is barátságtalan, de [az 1930-as évek első felében] ellenséges viszonyban álló Olaszországgal, továbbá Ausztriával és Lengyelországgal keressek kapcsolatot. Egymás után kötöttem ezekkel az országokkal a kulturális egyezmények, és csak 1936 júliusában, amikor már nem lehetett elkerülni, kötöttem meg a kulturális egyezményt Németországgal. [...] Ugyancsak kerestem kapcsolatot Anglia és Amerika felé, de ezek puhatolózásomra azt a választ adták, hogy nem kötnek ilyen egyezményt más államokkal.” A megállapodás egyik célja volt a „[...] lekorlátozása ennek a kulturális érintkezésnek oly mértékre, hogy csupán kulturális téren legyen érintkezés, és ne lehessen politikai céllal propagandára felhasználni. Egyenesen kizártunk ebből a kultúregyezményből minden olyan pontot, amely a náciizmusnak mint politikai rendszernek az elterjesztését Magyarországon lehetővé tette volna. Emiatt húzódott meglehetősen sokáig, talán háromnegyed évig, sőt tovább is az egyezmény szövegének megállapítása, és végül is az utolsó pillanatban kénytelen voltam Berlinben a filmszakaszra vonatkozó német követelések túlzottsága miatt az aláírást megtagadni, és csak amikor elálltak követelésüktől, akkor írtam alá a kultúregyezményt.”¹² A mondottakat alátámasztja, hogy míg Hóman külpolitikai téren tántoríthatatlan németbarát maradt, a belpolitikában következetesen visszautasította a nemzetiszocialista minták bármilyen szintű átvételét.

Német részről Hans Heinrich Lammers államtitkár, a Birodalmi Kancellária vezetője végül 1937. február 1-jén értesítette a német külügyminisztert, hogy a szerződés ellen egyik német minisztérium sem emelt kifogást, és a Führer is egyetért a szövegével.¹³ A Német Hírügynökség (Deutsches Nachrichtenbüro) aztán 1937. április 26-án tájékoztatott róla, hogy a megállapodás a ratifikációs okmányok kicserélése után május 3-ától érvénybe lép. A birodalmi hivatalos közlöny 1937. április 27-én hirdette ki annak német és magyar

12 Budapest Főváros Levéltára XXV. 1/a. Budapesti Népbíróság iratai, Büntetőperes iratok, Nb. 864/1946.

13 AA PA, R 61 258. Hans Heinrich Lammers levele Joachim von Ribbentrop külügyminiszternek, 1937. február 1.

nyelvű szövegét,¹⁴ utóbbi a Magyar Törvénytárba 1937: V. törvénycikként került be. A Német Birodalom elsőként Magyarországgal kötött kulturális szerződést, amely a későbbiekben mintaként szolgált más államokkal aláírandó hasonló megegyezéseihez.¹⁵

A XXIII cikkből álló egyezményben a mondottakon túl általános-ságban az I. cikkben rendelkeztek arról, hogy: „Mindkét kormány különleges figyelemmel fogja gondozni és fenntartani azokat a kulturális és tudományos intézményeket, amelyek a magyar–német kultúrkapcsolatok fejlesztését szolgálják.” (Itt a berlini Collegium Hungaricumot, az ottani egyetem magyar tanszékét, illetve a budapesti, a szegedi, a debreceni és a pécsi tudományegyetemek német filológiai tanszékei mellett a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem német irodalmi tanszékét nevesítették.) Emellett döntöttek a lektorok kölcsönös alkalmazásáról (II. cikk): a német kormány a budapesti, a szegedi, a debreceni és a pécsi egyetemekre, valamint a budapesti Eötvös Collegiumba (a jövőben a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemre is), a magyar pedig a müncheni (tervek szerint a lipcsei és „szükség esetén” más egyetemekre is) lektorok kiküldését vállalta. A felsőoktatási intézmények között félévente legalább két-két professzor (IV. cikk), illetve hat-hat hallgató (V. cikk), valamint a nyári egyetemi nyelvtanfolyamokra jelentkezők (VI. cikk) cseréjét határozták el. (Utóbbinál – nyilván a szigorú ellenőrzés érdekében – kikötötték, hogy a Magyarországra érkező német hallgatók „a lehetőséghez képest zárt csoportokban” vegyenek ezeken részt.) A Humboldt Alapítvány évente legalább három magyar ösztöndíjas fogadására kötelezte magát (VII. cikk), és a főiskolai és az egyetemi gyakornokok, illetve a diákcsoportok cseréjéről (VIII. cikk), valamint a másik nyelvére lefordítandó művek kölcsönös ajánlásáról (XIV. cikk), a hivatalos kiadványok egymásnak történő megküldéséről (XV. cikk), könyvtáraik esetében a másik félre vonatkozó anyagok gyarapításáról is (XVI. cikk) rendelkeztek. Végül annak érdekében, hogy „a kölcsönös szellemi és kulturális kapcsola-

14 AA PA, R 61 258. Hans Georg von Mackensen budapesti német követ jelentése a Külügyi Hivatalnak, 1937. április 6-án, és ennek mellékletei. Lásd még ugyanebben az állagban Bernhard Rust és Hóman Bálint szerződésről folytatott levelezését, 1936 májusától 1937 júniusáig.

15 BArch, R 4901/12 773, javaslat Werner Zschintzsch államtitkárnak a német–magyar kulturális szerződésről és annak hatásáról tartandó előadásához, 1940. március 6.

tok kimélyítése és előmozdítása megvalósuljon, a lehető legsürgősebben magyar–német vegyesbizottság fog alakíttatni, amelynek hivatása, hogy az ezen egyezmény rendelkezéseinek végrehajtását mind-egyik országnak a végrehajtásra illetékes hivatalos szerveivel való állandó érintkezés útján biztosítsa” (XXI. cikk).¹⁶

Az így létrejött vegyesbizottság első találkozására 1937. október 25–30-a között Budapesten került sor. Habár munkaértekezletről volt szó, a budapesti német követség beszámolója szerint a magyarok mindent megtettek azért, hogy a német vendégek felejtethetlen benyomásokkal távozzanak a magyar fővárosból. A magyar vendégszeretet jegyében – miként ezt a jelentéshez csatolt gazdag program is bizonyítja – egymást követték a fogadások, az egyetemi, múzeumi látogatások, a színházi és az operaelőadások, és még Debrecenbe is kirándultak. Az egyezmény végrehajtásáról szóló tárgyalások csak egy délelőtöt vettek igénybe, s ezeken még nem került szóba, hogy a két ország tankönyveit is megvizsgálják abból a szempontból, hogy mennyiben találhatók bennük sértő kitételek a másik országra vonatkozóan.¹⁷ A vegyesbizottság ezután elvileg minden esztendőben – hasonlóan kellemes körülmények között –, magyar és német helyszíneken váltakozva tanácskozott, hogy ellenőrizze, mennyiben valósulnak meg, illetve miként kivitelezhetőek a megállapodás (többnyire egyébként a gyakorlatba is átültetett) pontjai. (Az 1938-ra tervezett ülésre csak 1939. január 9-én került sor Berlinben. A tankönyvek ügye azonban még ekkor sem került szóba).¹⁸

A bizottság tárgyalásai nem voltak mentesek a súrlódásoktól. A németek például már az 1937-es nyári előkészítő megbeszéléseken kifogásolták, hogy a magyar fél csak olyan csereprofesszorokat kíván fogadni, akik az „indogermanisztika, orientalisztika, iranisztika, középkori történelem, nemzetközi jog, biológia, fizika, kémia, matematika és botanika” területéről érkeznek. Ezáltal „arra törekszenek, hogy megakadályozzanak minden vendégkurzust és előadást, amely alkalmas arra, hogy a mai német szellemi és kulturális életről közvetlenül

16 Lásd www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8032 – letöltve: 2014. november 3.

17 AA PA, R 61 258. Karl Werkmeister német követségi tanácsos jelentése a Külügyi Hivatalnak, 1937. november 5. (Ehhez csatolták a találkozó programját és a vegyesbizottsági ülés jegyzőkönyvét.)

18 AA PA, R 61 257. A vegyesbizottság ülésének jegyzőkönyve, 1939. január 9.

értseítsen”. Valóban feltűnő volt, hogy a „világnézeti tárgyak” és a társadalomtudományok iránt egyáltalán nem érdeklődött a magyar fél. Ennek oka nyilvánvalóan az volt, hogy ezeket a tudományszakokat ekkoriban már szinte kizárólag a diktatúra politikai elvárásainak megfelelően lehetett tanítani Németországban, ami a korlátozott parlamenti demokráciában élő Magyarországon az értelmiség többségének erősen visszatetsző volt. Miként az is, hogy – bár erről ebben a formában valószínűleg nem tudtak – a német vendégprofesszorok külföldre utazása 1936 elejétől csak a birodalmi és porosz tudományos, nevelési és népművelési miniszter engedélyével volt elképzelhető (ebbe később még sok más hatóság is beleszólt). De a Németországba készülő magyarok pedigrijét is – elsősorban azt, hogy árja-e az illető – ugyanilyen alapos-sággal vizsgálták.¹⁹ Így adódott az a furcsa paradoxon, hogy míg a magyar kulturális élet – az előbbi példában: a magyar (felső)oktatási rendszer – 1933-ig még elmaradottnak és reakciónak, ezután viszont már túlságosan is szabadnak és liberálisnak tűnt a németek részéről.

Ezzel kapcsolatban még egy érdekes mozzanatot emelek ki a vegyesbizottság munkáját megalapozó tárgyalásokról készült beszámolóból: „Német részről alapvetően érdektelen azon szakterületek megnevezése – írták –, amelyekről a magyar oktatók kurzusokat vagy előadásokat tartanak német főiskolákon, mivel a magyar tudományosság alacsonyabb szinten áll a németnél. Sokkal inkább arra kellene fordítani a figyelmet, hogy kik azok a magyar személyek, akiknek kultúrpolitikai szempontból fontos lehet a meghívása Németországba [...]”²⁰ Mindez nem pusztán a magyar tudományos élet-ről alkotott – részben esetleg jogos – vélemény miatt érdekes (hiszen valószínű, hogy egy csaknem tízszer nagyobb lakosságszámú ország komoly hagyományokkal rendelkező tudományossága erősebb a nála

19 AA PA, Gesandtschaft Budapest, K. 108, Bd. 4. A Külügyi Hivatal körirata a külföldi képviselőknek, 1936. február 23. Az ajánlott magyar vendégprofesszorok lekáderezéséről egy példa a sok közül: AA PA, Gesandtschaft Budapest, K 174, Bd. 1, 1c Gastvorstellungen – Ung. Wissenschaftler nach Deutschland (1939–1941) és 1d Gastvorlesungen állagok iratai.

20 AA PA, R 61 258, a Birodalmi és Porosz Tudományos, Nevelési és Népművelési Minisztérium levele a Külügyi Hivatalnak, 1937. július 29. A levélhez mellékeltek az 1937. június 28-án a szellemi együttműködés nyitott kérdéseiről és a vegyesbizottság első, budapesti ülésének előkészítéséről írott, 12 oldalas összefoglalót.

kisebbséggel), hanem azért is, mivel egyértelmű, hogy a németek a kulturális és a tudományos külpolitikát is elsősorban a hatékony propaganda és a minél eredményesebb ideológiai befolyásolás szemszögéből, mindenben csupán – a maguk szempontjából egyébként nagyon helyesen – a saját érdekeiket követve ítélték meg.

A vegyesbizottsági üléseken a későbbiekben is gyakoriak voltak a viták.²¹ Ezek érdekes mellékszála volt a másik fél (főleg történelem) tankönyveit vizsgáló, azok esetleges módosításairól 1942 júniusától 1944 nyaráig rendszeresen tárgyaló munkabizottság működése.²² Ennek történetét ugyan Molnár Péter igyekezett földolgozni egy tanulmányában, amelyben azonban a kérdés háttérére nem tért ki, s a vonatkozó szakirodalom ismertetése nélkül, a Német Szövetségi Levéltár egy töredékanyaga alapján – összefüggéseiből kiragadva – vizsgálta annak jelentőségét.²³ Ezért indokoltnak tartom a tankönyvekről zajlott egyeztetések lényegét újra, tágabb kitekintésben – a Molnár által idézetteket amennyire lehet, mellőzve – összefoglalni.

Az előzmények kapcsán csupán néhány momentumot kívánok kiemelni. Minden idők legkiválóbb magyar kulturális diplomatája, Gragger Róbert 1925 májusában szervezte azt a tanácskozást, melyen a Külföldi Magyar Intézetek Szövetségének alapításáról döntöttek. A Szövetség a külföldi egyetemeken és magyar intézetekben dolgozó, Magyarországról delegált vendégtanárokat, lektorokat és kulturális tisztviselőket kívánta összefogni. Az ésszerű elképzelés azonban Gragger 39 évesen bekövetkezett, 1926-os halála miatt végül nem valósult meg, mindössze erről az egy ülésről tudunk. Ezen azonban elhatározták, hogy a külföldi „[...] működési helyen megjelent és megjelenő tankönyvek és lexikonok felülbírálandók, lehetőleg anyaggal ellátandók, illetőleg gondoskodni kell arról, hogy esetleges

21 AA PA, R 61 258, az állagban az 1937. évi ülésről szóló jegyzőkönyv, a német jelentések és újságcikk-kivágatok is megtalálhatóak. A következő esztendő egyeztetéseiről lásd az R 61 229 és 61 257 (1938–1939), az R 61 430 (1939–1941), a Gesandtschaft Budapest, K. 173, Kulturabkommen (1937–1938-ra vonatkozóan), illetve a BArch R 4901/15 110 és 15 111 állagok iratait.

22 Erről lásd a BArch, R 124, 125, 4901, 6659 és 6660 állag iratait.

23 MOLNÁR Péter: Magyar–német vegyesbizottsági tárgyalások a tankönyvek kölcsönös revíziójáról (1940–1944). *Századok*, 1997/2. pp. 477–488.

tévedések kijavítassanak és hiányok pótolassanak.”²⁴ Bár a Szövetség megszűnte miatt ez a terv is kudarcot vallott, ugyanezt az ügyet hamarosan Magyarországon karolták föl.

A külföldi tankönyvek magyar vizsgálatára már a téma intézményesülésének kezdetén felfigyelt az 1925 áprilisától a polgári iskolai tanárképzőben, illetve a budapesti tudományegyetemen oktató vendégtanár, Hanns Göttling, aki egyben az 1928-ban német alapítással Budapesten létrehozott Német–Magyar Főiskolai Útbaigazító Iroda (Deutsch-Ungarische Akademische Auskunftstelle) vezetője is volt. Göttling az egyetlen külföldiként részt vett a Magyar Paedagógiai Társaság 1929. március 20-i, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban tartott ülésén, amelyen 35 magyar pedagógus és professzor jelenlétében első alkalommal vitatták meg, milyen is a külföldi tankönyvek magyarságképe. A magyarsággal kapcsolatos ferdítéseik miatt a legélesebben a cseh és a francia tankönyveket bírálták, ám Olay Ferenc szóvá tette, hogy sajnos a német tankönyvekben is számos hiba található ebből a szempontból. Ezek után Göttling följánlotta, hogy az általa vezetett iroda – a berlini egyetem Farkas Gyula vezette Magyar Intézetével együttműködve – szívesen segít az általában minden hátsó szándék nélküli tévedések kiküszöbölésében, annál is inkább, mivel a német tankönyvkiadók már addig is gyakran fordultak hozzá és Farkashoz, adatokat kérve Magyarországról. Az őt követő hozzászólókat Göttling szavai megnyugtatták, ők már elismerően szóltak a német kiadók objektivitásáról.²⁵

Az 1930-as évek elején a berlini Collegium Hungaricumban meg is indult a Németországban megjelent tankönyvek magyar szempontú vizsgálata. Mint a Collegium igazgatója, Támedly Mihály az Országos Ösztöndíj Tanácsnak 1931 elején jelentette: „A kollégisták egy része végignézte a »Zentralinstitut«-ban [minden bizonnyal az 1915-ben alapított Zentralinstitut für Erziehung und Unterrichtről van szó] található összes német tankönyveket, abból a célból, hogy van-e bennük Magyarországra vonatkozó téves adat vagy bántó megjegyzés.” Azonban e munka végül hamar lezárult. A magyar ösztöndíjasok valószí-

24 OSzKK, Levelestár, Gragger Róbert Magyar Zoltánnak, 1925. május 20.

25 AA PA, Gesandtschaft Budapest, K. 118. VII. 1. Kulturelles – Verschiedenes (Lektoren, Akad. Auskunftsstellen), Bd. 2. Hanns Göttling, a Német–Magyar Főiskolai Útbaigazító Iroda vezetője jelentése a budapesti német követségnek, 1929. március 21.

núleg nyűgnek érezték, hogy saját kutatásaik mellett ezzel is kellett foglalkozniuk.²⁶

Hans von Schoen budapesti német követ 1933-ban egy lipcsei kiadót kért rá, hogy egy számos kiadásban megjelent, tankönyvek alapjául szolgáló német földrajzi műben (*E. von Seydlitz'schen Geographie*) emeljék ki Magyarország kulturális jelentőségét. A jövőbeni megjelenéshez a következő változtatásokat ajánlotta (a forrásokban pontosan megadott oldalszámokat és bibliográfiai adatokat itt és a következőkben sem közlöm): „A kis Magyarország” helyett: „A trianoni szerződés értelmében korábbi területének harmadára zsugorodott Magyarország”. „Házaik és útjaik gyakran alig különböznek a nagyobb falvakétól” helyett: „házaik és útjaik külterületi részei sokszor még vidéki jellegűek”. „A magyar népességben sok cigány él” helyett: „a magyar népességben néhol cigányok is élnek”. „Magyarország napjainkban már csak egy kis állam, melynek lakói földművelésből és állattenyésztésből élnek” helyett: „Magyarország kiterjedésére nézve ugyan kis ország, mégis képes volt arra, hogy kulturális intézményrendszerét a régi állam [értsd: a történelmi Magyarország] szintjén tartsa. Négy egyetemmel és számos múzeummal rendelkezik, a tudományokat és a szépművészeteket szorgosan segítik. Lakói főleg földművelésből és állattenyésztésből élnek, de emellett egy gyors fejlődést felmutató ipara van.” A követ magyarok iránti szokatlan megértéséről tanúskodó levelére a kiadó pozitívan reagált, s ígéretet tett rá, hogy a következő kiadásban már érvényesíteni fogja a módosítási javaslatokat.²⁷

Ugyancsak Schoen hívta föl a figyelmet Olay Ferencnek a *Magyar Szemlében* napvilágot látott, korábban már idézett írására (*A művelt Nyugat tankönyvei – rólunk*), melyben a szerző a német tankönyvek magyarságábrázolását is kifogásolta. Schoen megint csak toleráns és együttérző diplomataként nyilatkozott. „Ezekből a kifogásokból sok

26 Humboldt Egyetem, Berlin, Szlavisztikai Intézet Magyar Szeminárium [a továbbiakban HE, MSz], a Collegium Hungaricum iratai, A Németországban megjelent tankönyvek magyar szempontú vizsgálata (1932–1934) állag, illetve uo., a Collegium Hungaricum jelentései (1927–1943), Támedly Mihály jelentése a Collegium működéséről, 1931. február 12.

27 AA PA, Gesandtschaft Budapest, K. 11. Gehässige Presseartikel gegen Deutschland, 1933–1935. Hans von Schoen budapesti német követ a Ferdinand Hirt & Sohn kiadónak, 1933. március 8., és a kiadó válasza, 1933. március 15.

kicsinyes és felfújtt, néhány azonban nem teljesen megalapozatlan – jelentette ki. – Az ismert magyar érzékenységre való tekintettel kíváncsnak tűnne számomra a kérdéses iskolai tankönyvek ellenőrzése, és a helytelen vagy sértő adatok lehetőség szerinti kigyomlálása. Talán az lenne a leginkább célravezető, ha [...] ezt a felülvizsgálatot a berlini Magyar Intézet végezné.”²⁸ A követ tárgyilagos tanácsa azonban nem váltott ki osztatlan lelkesedést. A német belügyminisztérium – melynek véleményére Schoen felettes hatósága, a külügyi hivatal volt kíváncsi – ugyanis ellenezte a tervet, mivel Farkas Gyula berlini egyetemi intézetvezetőt „nemzeti érzelmű magyar embernek” tartotta. (Nem is alaptalanul; ráadásul Farkas ekkor még magyar állampolgárként irányította az intézetet.) Schoen kérését a Német Történelemtanárok Egyesületének elnökéhez irányította, aki a kifogásolt kötetek szerzőihez fordult, majd a nevükben is ígéretet tett, hogy a jövőben óvatosabban fogják Magyarországgal kapcsolatos véleményüket megfogalmazni.²⁹

1933 decemberében a *Pester Lloyd* egy olvasói megjegyzés alapján tette szóvá, hogy a népszerű *Meyers Volksatlas* – valószínűleg 1933-as – kiadásában Magyarország a legészakibb Balkán-államként szerepel és a térképeken a magyarországi – illetve az egykori magyarországi – helynevek szinte kivétel nélkül német alakjukban jelennek meg. Ráadásul az Ausztriát bemutató rövid szöveg szerint Burgenlandot a nemzetiségi elv alapján csatolták Ausztriához, azonban – mivel a közlekedési csomópontok: Sopron, Kőszeg és Szentgotthárd Magyarországon maradtak – az új tartomány gazdasági helyzete nehezzé vált.³⁰

Az új német követ, Hans Georg von Mackensen pedig Udvarhelyi Károlynak a *Pesti Hírlap*ban megjelent cikkéről számolt be. Ebben a szerző az említett atlasz mellett – nyilván Olay írása alapján – a német földrajztankönyvek azon beállítását nehezményezte, miszerint a magyarok mongol eredetűek, kultúrájukat a németeknek köszönhetik, ám a magyarországi németek mégis sokat szenvednek a magyar

28 Uo. Hans von Schoen budapesti német követ jelentése a Külügyi Hivatalnak, 1933. március 14.

29 Uo. A belügyminisztérium átiratai a Külügyi Hivatalnak, 1933. augusztus 7. és október 26.

30 Die ungarischen Ortsnamen im Meyers Volksatlas. *Pester Lloyd*, Morgenblatt, 1933. december 7.

hatóságok túlkapásai miatt. Emellett egy német művészettörténeti összefoglalónál azt kifogásolta, hogy abban alig esik szó Magyarországról, miközben az osztrákok, a csehek és más népek művészeti leírására viszonylag nagy teret szentel. Mackensen Schoenhöz hasonlóan, a magyar érzékenységre és az ebből adódó sértődöttségre hivatkozva megállapította: „kívánatos lenne, ha a kérdéses tankönyveket ellenőriznék, és lehetőség szerint kiküszöbölnék a hibás adatokat”.³¹

Mackensen beszámolójának annyi hatása volt, hogy az atlaszt kiadó lipcsei cég jelezte: a jövőben Délkelet-Európára változtatják a Balkán-államok megnevezést. Ezt azonban a követ nem tartotta helyesnek, és a Kánya Kálmán magyar külügyminiszterrel történt egyeztetést követően a Magyarország és a Balkán-államok megjelölést ajánlotta.³² Számtalan további üzenetváltást idézhetnék az 1930-as évek közepéről annak bizonyítására, hogy a német tankönyvekben Magyarországgal kapcsolatos megállapítások milyen komoly visszhangot váltottak ki, illetve hogy miként történt ez fordítva. Rengeteg kifogás érkezett ugyanis német részről is. Nem elsősorban a magyar tankönyvek „németellenessége”, hanem sokkal inkább a magyar szellemi élet – a mindinkább központilag irányított németével szemben megnyilvánuló – szabadsága miatt. Ennek következtében Magyarországon rendszerezések voltak a nemzetiszocialista diktatúrát bíráló megnyilatkozások, melyek ellen a német követség számtalanszor tiltakozott. Néha eredményesen: többször tiltottak be ennek hatására Magyarországon olyan lapokat, amelyek kritizálták a Birodalom valamely intézkedését, illetve visszavontak a kirakatokból – vagy részben a forgalomból – emigráns vagy „nem kívánatos” német szerzőktől (olykor másoktól) származó, illetve a nemzetiszocializmust kritizáló műveket.

A tankönyvek kölcsönös revíziója azonban az 1936-ban a szellemi együttműködésről kötött egyezmény értelmében alapított vegyesbizottság 1940. március 11–12-i budapesti ülésén vetődött föl

31 AA PA, Gesandtschaft Budapest, K. 11. 1933–1935 – Gehässige Presseartikel gegen Deutschland. Hans Georg von Mackensen budapesti német követ jelentése a Külügyi Hivatalnak, 1934. március 13.

32 Uo. A lipcsei Bibliographisches Institut AG a belügyminisztériumnak, 1934. április 14., illetve Hans Georg von Mackensen budapesti német követ jelentése a Külügyi Hivatalnak, 1934. május 23.

először. A 18 napirendi pontból egy szólt erről, egy másik pedig ehhez kapcsolódott. A 13. pont megállapította, hogy a két ország (elsősorban földrajz és történelem) tankönyveiből ki kell küszöbölni a másik félre nézve sérelmes részeket. A 16. pedig a német fél kérésére arról rendelkezett, hogy a Birodalomban betiltott irodalom – amely magyar egyetemeken még mindig elérhető – „[...] a jövőben – lehetőséghez képest a német könyvtáraknál és egyetemi (főiskolai) intézeteknél életbeléptetett szabályzatoknak megfelelően [...] zárlat alá vétessék és csak különleges kutatómunkára legyen rendelkezésre bocsátható, egyébként azonban mint tan- és oktatóeszközök mellőztessék.” A magyar fél pedig azt sérelmezte, hogy Németországban „[...] oly irodalmat is rendelkezésre bocsátanak tanulmányi célokra, amelyeket Magyarország – illetőleg a magyar nép [...] lekicsinylését tartalmazzák. A két kormánybizottság megegyezik abban, hogy ezen a téren ugyanazon szabályozás érvényesül, mint amely az előző bekezdésben az emigránsirodalomra nézve megállapított.”³³

A magyarságkép külföldi megjelenése iránti magyar érzékenységet Trianon traumáján kívül az is erősítette, hogy éppen ekkoriban zajlottak azok a viták, amelyek a *Mi a magyar?* kérdésköre körül folytak. Ezt nem csak a Szekfű Gyula szerkesztette, méltán ismert kötet – benne Eckhardt Sándor kiváló tanulmányával (*A magyarság külföldi arcképe*) –, hanem a *Magyar Csillagban* Balogh József, Illyés Gyula, Keresztury Dezső tollából 1943–1944-ben megjelent esszék, illetve ezek visszhangja – így a nagyszerű történész, Szabó István összegzése – is bizonyította.³⁴

Nem meglepő tehát, hogy a vegyesbizottság tankönyvrevíziót szorgalmazó határozata alapján a magyar fél viszonylag gyorsan cseleke-

33 BArch, R 6659., illetve AA PA, R 1901/15 110. Az 1940. március 11–12-én Budapesten tartott vegyesbizottsági ülés jegyzőkönyve, 1940. március 12.

34 *Mi a magyar?* SZEKFŰ Gyula (szerk.). Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1939. Benne Eckhardt tanulmánya: pp. 87–136. A *Magyar Csillagban* BALOGH József *A nemzeti önismeret eszközei* című írása az 1943. november 15-i (pp. 616–620.), ILLYÉS Gyula és KERESZTURY Dezső *Hírünk a világban* című esszéi az 1943. december 1-i számban jelentek meg (pp. 633–640.). Ezekre BALOGH József *A nemzet híre és a nemzeti önismeret* című írásával válaszolt (1944. február 1. pp. 123–129.), ILLYÉS pedig a *Hírünk a világban II.*-vel reagált (1944. március 15. pp. 313–319.). Az addigi vitákat – ismertetve a Magyar Nemzetben folytatott is – összefoglalja: SZABÓ István: *A magyarság híre külföldön. Hítel*, 1944/1. pp. 42–50.

dett. A bécsi tudományegyetem magyar lektora, Ferenczy Géza és a fiatal budapesti egyetemi tanársegéd – 1942/43-ban müncheni magyar lektor, később irodalom- és művészettörténész, Debrecenben a világ-irodalmi tanszéket vezető docens – Koczogh Ákos 1940 októberében kaptak megbízást a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól, hogy a Magyarországról a Német Birodalomban „megjelenő tudományos, felvilágosító és tankönyveket” megvizsgálják, és tegyenek javaslatot arra, hogy a hazájukat „bármilyen vonatkozásban kedvezőtlen színben feltűnő részek megfelelően helyesbítsenek”. Szent-Iványi Béla, a berlini tudományegyetem magyar lektora javaslatára végül kettejük munkáját úgy osztották föl, hogy „[...] míg Koczogh Ákos Berlinben a tankönyveket nézi át, addig Ferenczy Géza Bécsben a tudományos és ismeretterjesztő műveket tanulmányozza, mégpedig a legújabb megjelenésű könyvektől kezdve visszamenőleg 1933-ig.”³⁵

A feladat végrehajtása érdekében Koczogh ösztöndíjat kapott – Sztójay berlini magyar követ az előbbieket értelmében utasította munkája végzésére³⁶ –, és két részletes, illetve egy összefoglaló jelentést készített 1941 áprilisa és augusztusa között végzett munkájáról. Az utóbbi szerint az összes iskolai használatra engedélyezett és forgalomban lévő német elemi (Volksschule), polgári (Mittelschule) és középiskolai (Gymnasium, Oberschule, Aufbauschule) tankönyvet átnézte. Ez azért is fáradságos volt, mivel az akkori német közigazgatásai egységek, a Gau-ok szerint más-más szerző írta a tankönyveket, melyek különböző kiadóknál jelentek meg. Ennek ellenére azok korábbi sokszínűsége – a diktatúrák lényegéből fakadóan – igazából megszűnt. „Lényegükben s beosztásukban – nyugtázta Koczogh – eltérés nincs. Az olvasókönyvek helyi igények szerint váltakoztatják provinciális jellegű olvasmányanyagukat. Céljuk szerint valamennyit meghatározza a politikai nevelés elve. Nívójuk a természettudományi munkák és a történelmi munkák képanyagától eltekintve s a régebbi tankönyvekhez viszonyítva feltűnően alacsony.”

35 HE, MSz, a Collegium Hungaricum iratai, Tankönyvrevízióval kapcsolatos iratok (1940–1941), Paikert Géza Ferenczy Gézának, 1940. október 7. Ferenczy Géza Szent-Iványi Bélának, 1940. október 21. Szent-Iványi Béla Sztójay Döme berlini magyar követnek, 1941. február 4. A berlini magyar követség Pro memoriája, 1941. február 8. Ferenczy Géza Szent-Iványi Bélának, 1941. március 7.

36 Uo. Sztójay Döme Koczogh Ákosnak, 1941. május 20.

Koczogh áttekintése lesújtó eredménnyel zárult. „Magyar szempontból a helyzet teljesen elszomorító – jelentette ki. – Úgy hiszem, minden egyes tankönyvre általánosítva kimondhatjuk, hogy a német diák ezek alapján egyetlen jó szót sem olvashat a magyarságról [...] tizenkét éven át. Megvakítása már az elemi iskolában kezdődik és tart rendületlenül a középiskolában – valószínűleg nemcsak a tankönyvek nyomán, de az előadások segítségével is.” Koczogh különösen a bánáti sváb Adam Müller-Guttenbrunn „burkoltan lázító” és „magyargyalázó” írásainak gyakori szerepeltetését nehezményezte. „Furcsa, hogy a magyar–német barátság kifejlődésének idején, amikor ezek a tankönyvek sajtó alá kerültek (1939-től kezdődően) egyedül a legközhíresebb magyarság ellen szító Müller-Guttenbrunn írásai mutatkoztak alkalmasnak arra, hogy a német diák külföldön élő rokonairól s egyben az azokat befogadó népközösségről tudomást szerezzen.

Müller-Guttenbrunn, mint valamennyi olvasmány, a fajbiológia és a geográfia azonban csak eszköz egy új világnézet kifejezésére, s ennek két sarkköve adja meg a középiskolai oktatás legfőbb alapját, ez pedig a Lebensraum [élettér] és Kulturboden [kultúrtalaj] elve.” A tankönyvekben közölt negyed- és féligazságokról úgy vélte: „Végeredményben igaz, hogy a honfoglalás előtt éltek már Magyarország helyén germánok, lehetséges, hogy Augsburgnál vereséget szenvedtünk, igaz, hogy Szent István óta sok germán kultúrhatás ért bennünket, igaz Savoyai Jenő törökverő szerepe, igaz, hogy német telepeseink erős munkát végeztek földünk egy részének újjáalakításában. De mindez csak negyedigazsággá csorbul a magyarság ezeréves történetének ismerete nélkül. A német diák a magyar történelemnek csak ezeket a pontjait ismerheti meg könyvei alapján, de ezt sem a történelemért önmagáért, hanem hogy igazolva lássa a Lebensraum és a Kulturboden jogát. [...] végigolvasva csaknem kétszázötven kötetet, s ismerve az ifjúsági nevelés szellemét, úgy látjuk, hogy a legsürgősebb változtatásokra van szükség, mert a felnövekvő generáció millió és millió tagja iskolai ismeretei alapján őszinte barátunkká sohasem válhatik.”³⁷

Koczogh az első, 29 oldalas beszámolóját 1941 júniusában, 99 természettudományi, földrajz és történelemtankönyv vizsgálata alapján írta, pontosan megadva a kötetek bibliográfiai adatait. Megállapított-

37 Uo. Koczogh Ákos összefoglaló jelentése, 1941. augusztus 1.

ta: „Minden tankönyv között a természettudományi munkák tartalma és kiállítása a legnívósabb. Észrevételeinket általánosítani lehet valamennyire. Keretük általában nem nő túl a Birodalom határain, s növénytani és állattani részük csupán a honismeretet szolgálja legfőképpen. Természetesen helyet kap bennük az egzotikus égővek állatvilága is. Egy-egy elszórt angol, francia, olasz példa mellett azonban hiába keressük a magyart.” Azt is veszedelmesnek tartotta, hogy „[...] a fajbiológiai munkák teljesen hallgatnak rólunk. A hivatalos fajbiológia felállította tételét, s eszerint csak tiszta faj lehet kultúrateremtő, minket pedig a kevertfajúak közé sorol, mely, szerinte, a történelem tanulsága alapján pusztulásra ítéltetett. Felfogásuk ellen politikai szempontból, ma, nem lehet küzdeni.” Arra is kitért az ezzel kapcsolatban szerzett tapasztalatai alapján, hogy: „Nagyrészt elhibázott idegenpropagandánk az oka, hogy a külföld még mindig alig tud rólunk, s ha éppen tud: a múlt század hamis romantikáját örökíti tovább. Minden utazási iroda kirakatában látunk csikóst, pusztát s tokaji bor reklámokat, de sehol nem olvashatunk arról, hogy Jedlik Ányos Siemens előtt tizenöt évvel elkészítette már az első dinamót, hogy Bolyai abszolút geometriáját kifejtette már Gauss előtt és így tovább a példák sokasága a teljes magyar kultúra, a teljes magyar élet.”

Koczogh tankönyvenként haladva rengeteg példát hozott a magyarokról megjelent torzításokra, a honfoglalás utáni kalandozásoktól – mikor ez a szerintük szörnyen kegyetlen, le nem telepedett ázsiai lovas nép megérkezett Európába a távoli Keletről – a két világháború közötti időszakig. Volt, ahol rosszalta, hogy egy szerző „[...] 1. helytelen fogalmazás[a] miatt a magyarok azonosak a szlávokkal; 2. olyan [német] jövevényszavakat tulajdonít nekünk, melyek nyelvünkben teljesen ismeretlenek. Tendenciózus az, hogy: 1. túlságosan nagy jelentőséget tulajdonít a honfoglaláskor már itt élő és később beolvadt germán törzseknek; 2. teljesen elhallgatja szerepünket a tatár s török elleni küzdelemben, s ezzel meghamisítja a történelmi objektivitást és félígazságot hirdet.” Elvetette azt a gyakran megjelenő szemléletet is, miszerint a 18. században a német betelepülők az oszmánoktól visszafoglalt magyar területeken „a mocsárból virágzó édent” teremtettek, melyen a „sztyeppe földet a német parasztok munkája német kultúratalajjá

alakította át”. Ennek kapcsán Koczogh hangsúlyozta: „Ez az egyoldalú beállítás minden tankönyvben hasonlóképpen jelentkezik s olyan benyomást kelt, hogy a magyarságnak semmi szerepe nem volt a török által elpusztított területek visszanemesítésében.” Elutasította a kalandozó magyarság ördöggel való azonosítását, azt a téves megállapítást, „hogy a bajoroknak köszönhetjük letelepedésünket és kereszténységünket”, és hogy minden magyar város német jog szerint élt volna a középkorban. Joggal keserítette el, hogy egy tankönyv szerint „1860 után a magyarok kíméletlenül irtani kezdték a németiséget”, egy másikban pedig 70 oldalon keresztül ismertették az első világháború történetét a magyarok említése nélkül.

Jellemző volt az az erősen leegyszerűsítő nézet is, amelyet így összegzett az egyik tankönyv: „A német paraszt és kézműves készségesen követte a Monarchia nem német népeinek hívását, és megmutatta nekik a felépítéshez vezető utat. A német vezetésnek köszönhetően a gazdaság érezhetően fölvirágzott. A német kultúra befolyása mindenütt érezhető volt. A németek történelmi érdeme, hogy a Habsburg Birodalom állami és gazdasági alapjait lefektették. Az idegen népek nagyon jól érezték magukat a német vezetés alatt, amelyet mindenben helyesnek és előnyösnek tartottak.” Persze a magyarok hálátlanok voltak, s 1867 után a más nemzetiségűeket – köztük a németeket is – tűzzel-vassal igyekeztek asszimilálni. „A császár az ujját sem mozgatta, hogy a németeket ettől a terrortól megóvjá. [...] Így a németiség keleti előőrse Magyarországon a kiegyezés óta nehéz harcokat vívott népisége megőrzéséért, és ezért számtalan áldozatot hozott.”³⁸

Koczogh Ákos az első jelentése után még 140 tankönyvet tekintett át, melyek magyar vonatkozásait az előzőekhez hasonlóan szintén élesen bírálta. Az olvasókönyvek esetében szóvá tette, hogy elsősorban a szerinte magyargyűlölő Müller-Guttenbrunntól vagy éppen a magyarokkal szemben ugyancsak negatívan elfogult erdélyi szász írótól, Heinrich Zillichthől – akinek pályája a nemzetiszocialista uralom idején emelkedett igazán magasba – hoznak regényrészleteket vagy novellákat. Ezen kívül két 1941-ben megjelent tudományos kötetről

38 Uo. Koczogh Ákos jelentése, 1941. június 10.

is lesújtó kritikát adott. (A szakirodalmi művek áttekintése egyébként Ferenczy Géza feladata volt; az ő reflexióira most nem térek ki.)³⁹ Koczogh és Ferenczy munkájával a kormányzat is elégedett volt. Szily Kálmán kultuszállamtitkár – aki egyébként a magyar–német kulturális vegyesbizottságot magyar részről vezette – a miniszterelnöki széke mellett a külügyminiszterit is megtartó Bárdossy Lászlónak mint külügyminiszternek írt arról, hogy Koczoghot újabb ösztöndíjjal Bécsbe kívánja küldeni (hogy ez végül megvalósult-e, arról nincs tudomásom), egyben jelezte: „Koczogh és Ferenczy jelentését egyébként az Országos Közoktatási Tanács letárgyalta, és megállapította, hogy e két szakerő lelkiismeretes, derekas munkát végzett. A Tanács egyúttal tankönyvcserét javasol, ami nekem is régi álláspontom.”⁴⁰ Mindez jelezte, hogy a tankönyvrevíziót a kormányzat is igen fontosnak tartotta – ha nem így lett volna, nem foglalkoztak volna ilyen magas szinten vele.

Mollay Károly, a fiatal Eötvös Collegiumi tanár, későbbi neves (nyelv)történész egy 1942-es, *Magyarország kulturális kapcsolatai Németországgal* című előadásának vázlatában pontosan mutatott rá a már korábban is széles körben ható német népiségtörténeti irányzat nemzetiszocialista uralom idején történt rendkívüli erősödésére, hivatalossá válására, ebből adódóan a korabeli német történelem-szemlélet magyarokkal szembeni – tankönyvekben is megnyilvánuló – meg nem értésére, türelmetlenségére és visszásságaira. Megállapította, hogy „[...] történelmünkről sok téves vagy ellenséges nézet uralkodik a német közvéleményben s ettől a hivatalosan kiadott tankönyvek [...] sem mentesek, [...] minden jelenséget a német nép [...] és a német birodalom [...] szempontjából tekintenek, minden korban a nagynémet népi gondolat létét és érdekeit kutatják, s egyéb népre tekintettel nemigen vannak. [...] Az érvelés kb. a következő: Magyarország területén pl. a honfoglalás előtt voltak germánok, Magyarország őslakói tehát a németek. (A 18. századi telepítés: Wiedergewinnung [visszanyerés]!)” Jellemző az is, hogy Magyarországgal kapcsolatban eltúlozzák a német, és lebecsülik az olasz vagy a francia hatást.

39 Uo. Koczogh Ákos jelentése, 1941. augusztus 1.

40 Uo. Szily Kálmán vallás- és közoktatásügyi minisztériumi államtitkár átirata Bárdossy László külügyminiszternek, 1941. október 8.

Az oszmánokkal vívott „[...] felszabadító háborúk és az azok nyomában járó német telepítések Mária Teréziáig mint a németiség kelet-európai gyarmatosító törekvéseinek fontos állomásai szerepelnek. Kissé háttérbe szorul a magyarság szerepe a török veszély elhárításában, ugyanúgy az a tény, hogy az egykorú nyugati közvélemény Magyarországot egyöntetűen Európa védőbástyájának tartotta. [...] Annál nagyobb fényben lép elénk Savoyai Jenő herceg alakja. Ő az, aki a mai németiség szemében a német birodalom határait délkelet felé kiterjesztette. [...] Általában ismeretlen Magyarországnak Ausztriához való kapcsolata. Ferdinánd királlyá választása a mohácsi vész után olyan beállítást kap, mintha Ferdinánd ezáltal Magyarországot a német birodalomhoz csatolta volna s ez a helyzet maradt volna meg az első világháború végéig. [...] 19. századi történelmünkben e közjogi viszonyon kívül még a nemzetiségi kérdés s ezzel kapcsolatban az asszimiláció van állandóan napirenden [...], a magyarságot mint a legerőszakosabban asszimiláló nemzetet tüntetik fel [...].”⁴¹ Mollay észrevételei szinte teljesen megegyeznek a Koczogh által leírtakkal, pedig nem valószínű, hogy tudott Koczogh jelentéseiről. A tapasztalatuk viszont csaknem azonos volt, egyben kapcsolódott azokhoz az 1920-as évek végén és 1930-as években született tanulmányokhoz, amelyek a magyarság kedvezőtlen nyugat-európai tankönyv-ábrázolásairól szóltak.

Koczogh Ákos beszámolóit nemcsak azért idéztem hosszasan, mivel rendkívül alaposan elemezték az akkoriban használatos német földrajz és történelemtankönyvek többnyire kedvezőtlen – amikor előnyös, még akkor is némi atyáskodó lenézéssel párosuló – magyarságábrázolását, amely általában néhány részigazság sorolásával, ám alapvető tények elhallgatásával vezetett a meglehetősen torz kép megformálásáig. Hanem amiatt is, mert a két állam kulturális kapcsolatainak szabályozására létrejött vegyesbizottság magyar tagjai végül is ezek alapján fogalmazták meg immár hivatalossá vált kifogásaikat a német tankönyvekben a magyarokról megjelenő hamis véleményekről vagy ferdítésekről.

A tankönyvek kölcsönös áttekintéséről és revíziójáról szóló 1940-es bizottsági határozat végrehajtása viszonylag vontatottan haladt.

41 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 639 - 1940-44 - 3 - 37.359/1942.

Ebben a világháború, majd annak a tengelyhatalmak szempontjából a kezdeti nagy sikerek után 1942 elejétől egyre súlyosabbra, 1944-től már válságosra fordulása, ezzel párhuzamosan a tudomány- és a kultúrpolitika mind jelentéktelenebbé válása játszotta a legfőbb szerepet, ám ehhez bizonyára hozzájárult, hogy német részről a magyarul jól tudó pedagógusok és tudósok bevonása is nagy nehézségekkel járt. Mindenesetre amikor Werner Zschintzsch, a Birodalmi és Porosz Tudományos, Nevelésügyi és Kulturális Minisztérium államtitkára 1941. május 14-én a vele kiváló kapcsolatot ápoló magyar kollégájának, Szily Kálmánnak arról írt, hogy egy irodalomtankönyvben a magyarokat a németektől óvó és őket szitkozó költemény olvasható, illetve egy földrajziban Magyarország szimbolikus elrablásának ábrázolásánál Burgenlandot a német Michael ragadja el, és a két nép barátságára hivatkozva kérte Szilyt, hogy ezeket távolítsák el az iskolákból és a könyvesboltokból, Szily azonnal megtette a szükséges intézkedést a kötetek módosítására. (Zschintzsch és Szily egyébként a vegyesbizottság német és magyar elnökei voltak.)⁴²

A vegyesbizottság 1941. május 14–15-i berlini ülésén jelezték, hogy hamarosan magyar részről is átadnak egy listát azokról a tankönyvekről, amelyeket módosítani kívánnak (a németek ezt részben már 1940-ben megtették, Koczogh pedig éppen ekkor nézte végig a német tankönyveket), illetve kezdeményezik az illetékes hatóságok felé, hogy a sajtóban barátságos hangon szóljanak a másik országról. Ennek végrehajtása a még mindig viszonylagos sajtószabadságot élvező Magyarországon nehezebb volt, mint a Birodalomban.⁴³

A budapesti német követség jelentése 1942. március 17-én kifejtette: „A magyar tankönyvek valódi megtisztítása csak akkor lehetséges, ha sikerül megnyerni a magyarokat, hogy történelmi és földrajzi fejtegetéseiket Európa jövőbeni békés felépítése szolgálatába állítsák, és ezért mondjanak le a korábbi és jelenlegi ellentétek és ellenségeskedések kiemeléséről. A következő vegyesbizottsági ülésen a bizottság német elnökének feltétlenül követelnie kell, hogy az összes magyar tankönyvből távolítsák el a német népről szereplő gyűlölködő és hamis

42 BArch, R 4901/6659, Werner Zschintzsch Szily Kálmánnak, 1941. május 14. és Szily válasza, 1941. november 12.

43 Uo. Jegyzőkönyv a kulturális vegyesbizottság berlini üléséről, 1941. május 15.

állításokat.” A levélhez csatolták az 1941 februárjától a világhírű szociológus, Hans Freyer vezetésével működő budapesti Német Tudományos Intézet (Deutsches Wissenschaftliches Institut) részletes, 13 oldalas összeállítását a vizsgált magyar tankönyvekről (6 olvasókönyv, 17 történelem- és 26 földrajztankönyv). Eszerint a magyar történelem-tankönyvek a Habsburgok elleni szabadságharcok ábrázolásakor általában erősen sovíniszták és szentimentálisak. „Kedvelt kísérlet, hogy Magyarországot a nyugat-európai kultúra Kelet és Nyugat által egyaránt fenyegetett »bástyájának«, illetve egyrészt a törökök, másrészt pedig (a törökök után) a császáriak áldozatának mutassák be. A kuruc felkeléseket (Thökölyét és Rákócziét) lángoló szavakkal minősítik egy elnyomott nép szabadságmozgalmainak. Ilyen körülmények között a német szellem és a német vér Magyarország történelmi fejlődésében betöltött elsöprő aránya természetesen nem kerül szóba.” A német külügyminisztérium erről készített feljegyzésének egyik passzusa szerint a Német Tudományos Intézet túl erősen bírálta, hogy a magyar földrajzoktatásban Nagy-Magyarország tárgyalását helyezik a középpontba. „Bármennyire is sajnálatos az európai együttműködés szempontjából, hogy a magyar fiatalokat arra nevelik, hogy Horvátországot és Délszláviát (Südslowien) Nagy-Magyarországhoz sorolják, Fiumét »az egyetlen magyar tengeri kikötőnek«, az Adriai-tengert pedig »magyar tengernek« tekintsék, mégsem tűnik kizártnak, hogy ezen felfogást szóvá tegyünk a német–magyar vegyesbizottsági tárgyalásokon.”⁴⁴

A német részről kifogásolt könyvek listáját Szily Kálmánnak átküldő Zschintzsch úgy vélte: a tankönyvek szerzőit meg kell győzni, hogy munkájukat a barátság és a megértés vezérelje. Rámutatott, hogy „[...] a magyar tankönyvekben milyen ritkán emlegetik vagy méltatják megérdemelten azt a tudományosan bizonyított komoly hányadot, amelyet magyar földön Magyarország egész történelmi fejlődéséhez a német parasztok és a kulturálisan igen magas fokon álló német polgárság hozzáadtak. Ezzel persze semmiképpen sem szeretném [a magyarokat] történelmi-népiségi ügyekben a saját álláspontjuk feláldozására buzdítani.” Kérdésesnek tartotta, hogy az

⁴⁴ Uo. A budapesti német követség jelentése a Külügyi Hivatalnak és annak melléklete (a Deutsches Wissenschaftliches Institut összefoglalója), 1942. március 17., a Külügyi Hivatal feljegyzése a tankönyvvizvióról, 1942. április 27.

elmúlt idők viszonyainak és hangulatának visszaadását „[...] szükséges-e a mai fiatalságnál következetesen ébren tartani, hogy ezzel akaratlanul is útját állják a kölcsönös megértésnek. Azt hiszem, kedves barátom – írta Szilynek – Neked őszintén kifejthetem a felfogásomat.”⁴⁵ Mindez persze nagyon szépen hangzott, sok igazság is volt benne, ám a magyarokkal szembeni, sokszor negatív és lekicsinylő álláspontjukhoz foggal-körömmel ragaszkodtak a németek. Mindez persze annyiban érthető, hogy a Német Birodalom diktátora, a vezér és kancellár Adolf Hitler – mint őszintének tűnő „asztali beszélgetéseiből” világosan kiderül – maga is lesújtó véleményt fogalmazott meg a szerinte feudális, a „korszellem” és a szociális megújulás iránt teljesen érzéketlen, konzervatív, zsidó- és angolbarát magyar vezetőrétegről, és általánosabban a magyarországi németeket elnyomó, náluk „fajilag és népileg” sokkal értéktelenebb magyarokkal szemben.⁴⁶

Nem véletlen, hogy egy SS-Sturmabführer (őrnagy) egy olyan szövegrészletre hívta föl a figyelmet, „amelyben a Führert és a nemzetiszocializmust félreérthetetlenül támadja”.⁴⁷ Az inkriminált passzus így hangzott: „A [német] kultúrharc célját tévesztette, de az Egyház azt érte el vele, hogy a katolikusok szorosabban fűződtek egymáshoz és kiépítették politikai szervezkedésüket, amely hatalmassá tette őket. Napjainkban újra sötét felhők gyülekeztek a német katolikusok egére. Szervezeteiket a Hitler-kormány föloszlatta s a helytelenül értelmezett nacionalizmus (nemzetieskedés) nagy aggodalommal tölti el az öntudatosan élő katolikusokat.

Imádkozzunk a megpróbáltatások idejét élő német katolikus testvéreinkért, de ne féltsük őket. Van kiváló vezetőgárdájuk, van Faulhaber bíbornok-érsekük, akinek ékes és meggyőző szavát elnémitani nem lehet. Az Egyház győzni fog. »Per crucem ad lucem.« [A szenvedésből dicsőség fakad.]”⁴⁸

45 BArch, R 4901/12 771. Werner Zschintzsch Szily Kálmánnak, 1942. május 6.

46 HITLER, Adolf (1982): *Monologe im Führerhauptquartier 1941–1944. Die Aufzeichnungen Heinrich Heims*. Hrsg. von Werner Jochmann. Wilhelm Heyne Verlag, München. pp. 62., 129., 152., 178., 212., 299., 335., 363. és 371.

47 BArch, R 4901/6659, a Der Chef der Sicherheitspolizei und des SD átírat a Külügyi Hivatalnak, 1942. május 22.

48 Az idézett tankönyv elérhetősége: HARZA Lajos (1940): *Katolikus egyháztörténelem kor- és életrajzokban. A polgári fiú- és leányiskolák r.k. tanulói számára*. Szent István Társulat, Budapest. p. 86.

Nem sokkal ezután Hóman Bálint kultuszminiszter 1942. június 8-i szegedi beszéde borzolta a német kedélyeket. Ebben Hóman kifejtette: „A trianoni szótárból a magyar köztudatba is belekerült egy fogalom, amelyet mi, történetírók, nem ismertünk azelőtt és nem kívánunk ismerni a jövőben sem: a nemzetiségi állam fogalma. Magyarország nem nemzetiségi állam, Magyarország a szentistváni gondolat értelmében is magyar nemzeti állam, mert a Kárpátok medencéjében ennek a földnek nemzetformáló, államszervező, országépítő népe a magyar. Magyarország fajilag [értsd: nemzeti szempontból; a faj szó használata akkoriban mást jelentett, mint napjainkban, és Hóman a német fajelméletet többször, nyilvánosan is bírálta] is meghatározott történelmi alakulat és ezen nem változtatott az a tagadhatatlan tény, hogy idők folyamán népessége idegen elemekkel gyarapodott és a magyarság arányszáma a sok vérveszteség következtében megromlott.”⁴⁹ Hóman – aki őszintén vallotta ezeket az elveket – elismerte ugyan a Magyarországon élő nemzetiségek „jogát a maguk népi művelődésének ápolásához”, ám felszólalása mégis mélyen sértette a németeket, hiszen ők magukat tekintették a Kárpát-medence „államszervező és országépítő” erejének.

A valószínűleg a Külügyi Hivataltól a Birodalmi és Porosz Tudományos, Nevelési és Népművelési Minisztériumba küldött beszámoló – mintha csak Zschintzsch imént idézett levelét ismételné – szintén azt állította, hogy Hóman állításaival szemben a magyar állam alapításában és felépítésében oroszánrésze volt a németeknek, akik az oszmánok elleni küzdelmekben is a legnagyobb áldozatokat hozták. A magyar haderő nagy része Thököly alatt „az Európa számára döntő órában török szövetségesként ostromolta Bécset, az északi-nyugati faj életének válságos pillanatában elszakadt Európától, és turáni-mongol vérét követve egy ázsiai misszió oldalára állt.” Emellett nehezményezte a jelentés, hogy Hóman nem említette a magyarországi német népcsoport igényét egy saját iskolai hálózat létrehozására, mivel miniszterként nem akar ehhez hozzájárulni. Ezért a működésüket már meg-

49 Mannerheim tábornagy a szegedi egyetem díszdoktora. Hóman Bálint kultuszminiszter nagyfontosságú beszéde Szegeden. *Nemzeti Újság*, 1942. június 9. Minderről, kizárólag Hóman beszédének német interpretációja alapján, annak dátumát tévesen megadva Molnár Péter is szól: MOLNÁR: I. m. pp. 477–478.

kezdtett Volksbund-iskolák engedélyének a visszavonását is fenyegető veszélynek vélte.⁵⁰

Ugyancsak 1942 nyarán egy bizonyos Langerfeld – vélhetően azonos a szófiai Német Iskola 1927 és 1939 közötti igazgatójával, Heinz Langerfelddel, aki ezután lehetett a kultuszminisztérium tanácsosa (az iratokban következetesen csak a családneve szerepel, illetve egyszer Heinrichként fordul elő – de ez lehet, hogy elírás) – Zschintzschnek jelentette, hogy a tankönyvrevízió kérdése nem csak „[...] a lezárt történeti fejlődést érinti, hanem erősen befolyásolja a jelenlegi és jövőbeni magyar–német kapcsolatokat a népiségi harc (Volkstumskampf) területén is.” A kérdés tisztázása érdekében Langerfeld Bécsbe és Budapestre utazott, ahol számos érintettel tárgyalt, köztük Otto Brunner professzorral és Felix Kraus-szal, a *Volkstum im Südosten* című havilap kiadójával Bécsben, Budapesten pedig a német követtel (Dietrich von Jagow), a Német Tudományos Intézet és annak nyelvi részlege vezetőjével (Hans Freyer és Ernst Häckel), a budapesti Német Birodalmi Iskola igazgatójával (Friedrich Lange) és a Volksbundot irányító Basch Ferencsel (Franz Anton Basch) is. Ők mindannyian fontosnak tartották a tankönyvek ellenőrzését, és hajlandónak is mutatkoztak abban részt venni.

Mivel egymással meglepően egyetértve nyilatkoztak, Langerfeld azt az általános képet nyerte, hogy: „A hatalmában és lélekszámában nap mint nap növekvő német népcsoporttól, melynek fejlődése más magyarországi népcsoportokra sem marad befolyás nélkül, fenyegetve érzi magát a magyarság, ezért attól tart, hogy állama a jelenlegi formájában nem maradhat fenn.” Az 1940-től a részben magyarosodott németeknél megfigyelhető gyors disszimiláció révén mind világosabban megmutatkozik, hogy a német eredetű magyarok milyen hatalmas részesedéssel bírnak az ország állami, kulturális és gazdasági fejlődésében. „Az állam belső gyengeségét a túlzott nemzeti igények, így az 1914 előtti magyar határok visszaállítása hirdetésével igyekeznek elfedni.” A magyarok élesen szemben állnak a németek autonómia-törekvéseivel, s tankönyveik is ezt a célt szolgálják. Az 1940-es, második bécsi döntés következtében aláírt népcsoportegyezmény – melynek értelmében a Volksbund a hazai németiség

50 BArch, R 4901/6659, Dr. Steyer miniszteri tanácsos jelentése, 1942. június (nap nélkül).

kizárólagos, magyar kormány által elismert szervezetévé vált – éppen az iskolákban valósul meg a legkevésbé. Vidéken ugyanis a főispán és a csendőr az úr, akik nem hajtják végre a kormány népcsoportegyezménnyel kapcsolatos rendelkezéseit. Ugyanakkor ezt a kormány is elnézi és kacsint hozzá, miközben megrója a helyi hatóságokat. Langerfeld – tárgyalópartnereihez hasonlóan – ennek ellenére is javasolta, hogy a háború végéig kerüljenek minden komolyabb konfliktust és a vitás kérdéseket barátságosan és előzékenyen tisztázzák, amennyiben azt a magyarországi németek érdekei megengedik. A német tankönyvekkel kapcsolatban pedig megjegyezte, hogy azokban a magyarság keleti betörésekkel szemben, Európa védelmében, illetve az első világháborúban betöltött szerepét az addiginál jobban ki kell emelni. A sértő kifejezéseket el kell távolítani, ugyanakkor a Magyarország fejlődésében játszott német teljesítményt is hangsúlyozni szükséges. Egyben javaslatot tett az ez ügyben alakítandó német albizottság tagjaira (Brunner és Freyer), illetve a könyveket vizsgáló szakértőkre (Basch, Häckel és a budapesti Német Birodalmi Iskola tanára, Kurz, esetleg a kiváló, magyarországi születésű és neveltetésű Délkelet-Európa szakértő, Fritz Valjavec). A könyvek ellenőrzéséhez irányelveket fektetett le, amelyek nagyjából megfeleltek a később elfogadottnak.⁵¹

Végül a magyar–német kulturális vegyesbizottság 1942. június 1-jén Budapesten tartott ülésén egyeztek meg a tankönyvek ellenőrzésével megbízandó albizottság alapításáról, és a revízió ideiglenes alapelveiről. Utóbbi értelmében a nyilvános- és a magániskolákban használatos tankönyveket abból a szempontból tartották vizsgálандónak, hogy azok a másik népet, országot és történelmet a baráti kapcsolatoknak megfelelően, megértően, történelmi teljesítményeiket elismerve és méltatva ábrázolják-e. A történelmi valóságnak nem megfelelő, a másik nép nemzeti büszkeségét sértő leírásokat, ábrázolásokat vagy térképeket helyteleníteni kell. „Az ellentétes világnézeti, néppolitikai és területi felfogásokat, amennyiben azok bemutatásáról nem lehet a tankönyvben lemondani, a tudományos kutatás eredményeinek meg-

51 Uo. Heinz (?) Langerfeld Werner Zschintzschnek, 1942. június 20. és július 5. A Birodalmi és Porosz Tudományos, Nevelési és Népművelési Minisztérium átíratra a Külügyi Hivatalnak, 1942. szeptember 21.

felelően, szakmai – és nem polemikus – formában, a másik oldal érveit és szándékait ismertetve kell bemutatni.”⁵²

A német albizottság elnöke Langerfeld, a magyaré a magyarországi németek irodalmát és a magyar–német kapcsolatok történetét kutató debreceni professzor, Pukánszky Béla lett. Bár a magyar bizottság a tudományos irodalmat és a sajtót is ellenőrizni kívánta, ezt a németek elvetették, illetve a sajtóval kapcsolatban utaltak rá, hogy már az előző évben adtak egy ajánlást, amelyet Zschintzsch továbbított Goebbelsnek, a propagandaminiszternek.⁵³ Közben megérkezett a németekhez az az összeállítás is, amely a magyar szempontból kifogásolt német tankönyvekről szólt. Ebben kifejtették, hogy a tankönyvekből a német fiatalok a következőt tudhatják meg Magyarországról: „A német győzelem nyomán letelepedésre kényszerített magyarságot, amely a kultúráját szinte kizárólag az országba vándorolt [német] városi polgárságnak köszönheti, a törökök hamarosan legyőzték, és elfoglalták országukat. Miután a németek kiűzték a törököket, civilizálták a tönkretett országot. Ezután azonban a felszabadított Magyarország az összes területén élő népet elnyomta, különösen a németeket.” Ennek a hamis képnek azonban – a magyar fél szerint – nem elsősorban a tankönyvekben szereplő, hanem az azokból hiányzó, a magyarság történelmi érdemeit is bemutató, elhallgatott tények az okai. A továbbiakban Koczogh Ákos már ismertetett jelentése alapján rosszállták a torzításokat.⁵⁴

1943. február elején a neves bécsi közép- és újkorász professzor, Otto Brunner is hozzászólt a tankönyvvitához. Kifejtette, hogy e mögött politikai érdekkülönbségek rejtőznek, hiszen a magyarok hirdette szentistváni állameszme és a németek délkelet-európai tervei ütköznek egymással. „Kézenfekvő – jelentette ki –, hogy itt a külpolitika alapvető kérdéseiről van szó, amelyeket a vegyesbizottság nem tárgyalhat. Valószínűleg el lehet érni, hogy a magyarok egyes kérdésekben

52 BArch, R 4901/15 110, a vegyesbizottság jegyzőkönyve, 1942. június 2., illetve R 4901/6660, 1942. június 1.

53 BArch, R 4901/6659, Werner Zschintzsch 1942. július 2-i határozata.

54 Uo. dátum nélkül. Az iratot Molnár Péter részletesen ismertette: MOLNÁR: i.m. pp. 481–484. A magyar albizottság tagjairól és Pukánszky elnökségéről: Uo. A magyar külügyminisztérium szóbeli jegyzéke (note verbale) a budapesti német követségnek, 1943. január 26.

engedjenek, például lemondjanak róla, hogy Burgenlandot a sajátjuknak tekintsék. Bizonyos azonban, hogy nem lesznek készek a politikai észjárásukat eszmeileg megalapozó és Duna-vidéki hatalmi igényüket kifejező szentistváni gondolatról lemondani. Ha a vegyes bizottságban erre az alapvető ellentétre fényt derítenek, véleményem szerint nagyon nehéz és kényes helyzet áll elő, amelynek tisztázása aligha következhet a vegyesbizottság keretében.”

Brunner arra is figyelmeztetett, hogy a németek oszmánokkal vívott – Magyarországot segítő – küzdelmét joguk van megfelelően méltatni. Azt is hangsúlyozni kell, hogy a németekkel szembeni magyar ellenszenv abból táplálkozott, hogy a rendek és az uralkodó közötti – egész Európára jellemző – harc időszakában a magyar király (aki egyben a Bécsben tartózkodó császár) német volt. A bécsi abszolutizmus ellenfelei viszont a törökkel, a franciákkal és a protestáns német fejedelmekkel szöveterkedtek. „Követelni kellene tehát, hogy a tankönyvekben tisztázzák: az abszolutizmus elleni harc és az ellenreformáció korhoz kötött volt, és nem a »német« veszély ellen vezették. Továbbá azt is igényelni kellene, hogy a bécsi udvar magyarországi építőmunkában – melyet többnyire német emberek végeztek – nyújtott teljesítménye jogos méltatást kapjon és ezzel a magyarországi népcsoport történelmi szerepét is bemutassák.”

Jellemző, hogy olyan nagyszerű tudós, mint Brunner is szükségét érezte a politikai tekintélyre való hivatkozásnak (ami a Német Birodalomban korántsem vált olyan mértékűvé, mint a korabeli Szovjetunióban vagy az 1950-es évek Magyarországon Sztálin és a „klasszikusok” állandó citálása; a tudományos élet, ha keveset is – a részben mindig ideológiai természetű történettudomány kevesebbet, mint más terület –, de valamit meg tudott őrizni függetlenségéből). Brunner szerint ugyanis a magyarok mindent elutasítanak, ami a szentistváni állásponttal nem egyezik, mindenekelőtt a bécsi udvar abszolutista és centralista törekvéseit. „Így a II József császárról kimondott magyar ítélet csak szigorúan elutasító lehet. Ha ezt szembe állítjuk a Führernek a *Mein Kampf*-ban II. Józsefről írt véleményével, az ellentét teljes élességében megmutatkozik.” Brunner egyébként a magyar panaszokat viszonylag könnyen elháríthatónak vélte, például azáltal, hogy a kalandozó magyarokra alkalmazott „barbár és rablóbanda”-klisé „ennek az

ázsiai nomád népnek nem egyszerűen a kulturátlanságára”, hanem az idegenszerűségére változtatják. Azt is megjegyezte, hogy Magyarországon a németellenes hagyományt követő, kuruc történetírói tradíció mellett kétségtelenül létezik egy „európai kötődésű”, „nyugatos” irányzat is, melynek a legkiválóbb képviselője Szekfű Gyula. Igaz, ehhez rögtön hozzátette, hogy katolikus orientációja miatt ez az irányzat is komoly veszélyt jelent a német politika számára.⁵⁵

Brunner szavainak meglett a hatása, hiszen az albizottság német vezetője, Langerfeld is kifejtette: „A Birodalom érdemi állásfoglalása azokról a területi igényekről, amelyek sok magyar tankönyvben állandóan megjelennek, [...] a nagypolitika feladata és túlnő a tankönyvek revízióját célzó albizottság hatáskörén.”⁵⁶ Mindeközben tovább folytak a tankönyvekről szóló magyar–német egyeztetések. Számos akta maradt fenn a magyar tankönyvekkel kapcsolatos német kifogásokról, amelyek érvrendszere a már ismertettekhez hasonlított, s általában a német nemzeti érzés – például a számos helyen közölt kuruc dalokban megnyilvánuló – megsértését nehezményezte.⁵⁷

Az 1943. évi albizottsági ülésre május 12-e és 14-e között Budapesten került sor, annak megnyitásán – jelezve a kérdés súlyát – Hankiss János kultuszminisztériumi államtitkár is megjelent. A kifogásolt tankönyvekről egy magyar és egy német lista is készült. A német lista önkényesen kiválasztott kötetekből állt, mivel a magyar kultuszminisztérium által nemrégiben átnyújtott tankönyvgyűjteményt még nem tudták végignézni. A magyarok 233 német tankönyvrészletet kifogásoltak. Az egyezések alapján nyilvánvaló, hogy ezt a (beszámolói szerint) 239 tankönyvet végigolvasó Koczogh Ákos összeállítása alapján tették.

A jegyzőkönyv szerint egyelőre az olvasó-, a történelem és a földrajzknönyveket tekintették át, tervezték azonban, hogy a későbbiekben más területekre is kiterjeszkednek. A korábbi szempontok alapján megállapították az ellenőrzés általános irányelveit, melyeket azzal

55 Uo. Otto Brunner a Birodalmi és Porosz Tudományos, Nevelési és Népművelési Minisztériumnak, 1943. február 4. Lásd még: MOLNÁR: i. m. 480. (Brunner szavait pontatlanul idézi.)

56 BArch, R 4901/6660. Langerfeld feljegyzése Werner Zschintzsch államtitkárnak, 1943. április 15.

57 Ezen iratok fő lelőhelye: BArch, R 4901/6659. és 6660 állagok.

egészítették ki, hogy az olyan ábrákat, térképeket, amelyek nem felelnek meg a történelmi valóságnak vagy a másik népet lekicsinylik és nemzeti büszkeségét sértik, szintén javítani szükséges, a helységneveket pedig az adott ország nyelvhasználatának megfelelően kell megadni. A „különleges irányelvek” arról rendelkeztek, hogy a magyar tankönyvekben a német történelmet a Nagynémet Birodalom jelentőségének és a bécsi népcsoportegyezménynek megfelelően mutassák be, illetve a zsidó íróktól (például Heinrich Heine) és német emigránsoktól (mint Thomas Mann, Stefan Zweig, Franz Werfel, Roda Roda stb.) származó szemelvényeket, valamint a németiséget sértő kurucdalokat távolítsák el. Emellett méltatni illett a német telepítés súlyát, valamint – „a két nép baráti kapcsolatainak megfelelően” – az 1933 utáni német fejlődés eredményeit. Burgenlandot véglegesen birodalmi területként kellett elfogadni. A német tankönyvekben a magyarok kelet-ről jövő támadások elhárításában játszott szerepét és első világháborús teljesítményét tartották kiemelendőnek.

Megállapodtak abban, hogy Adam Müller-Guttenbrunn Schwabenliedjének „[...] német tankönyvekben való közlését olyan bevezetéssel vagy jegyzettel kell ellátni, amely utal arra, hogy a magyarországi németek jogi helyzetét a népcsoportra vonatkozó 1940. évi bécsi egyezmény tisztázta. A magyarországi németek népi küzdelmére vonatkozó egyéb költemények és prózai elbeszélések is csak akkor vétessenek fel német tankönyvekbe, ha nem tartalmazzak a magyarságot lekicsinylő vagy sértő részleteket. Adott esetben a fent megjelölt bevezetéssel, illetőleg jegyzettel kell őket ellátni.”⁵⁸ A kulturális vegyesbizottság salzburgi ülése (1943. október 8–9.) „üdvözölte” a tankönyvbizottság munkáját, és annak irányelveit is jóváhagyta.⁵⁹

Utóbbi következő találkozásját 1944. február 16–18-a között Bécsben rendezték. Az ellátási gondokkal küzdő Birodalomban ekkor már a kísérő programok, a „kis vacsora” és a Grand Hotelbéli villásreggeli költségeit is csak a német kultuszminiszter különböző hivatalokhoz intézett levelei alapján tudták előteremteni. Ráadásul a tárgyalásokra a birodalmi helytartó olyan rosszul fűtött termet jelölt ki, hogy a hat

58 BArch, R 4901/6660. Az albizottsági ülés jegyzőkönyve, 1943. május 15. Langerfeld jelentése a vegyesbizottsági ülésről, 1943. május 20.

59 BArch, R 4901/15 111. Jegyzőkönyv a vegyesbizottság üléséről, 1943. október 10.

ülésből végül négyet a Grand Hotel erre megfelelő helyiségében tartottak. Langerfeld arról is beszámolt, hogy a német részről beadott kifogások közül 117-et elintézettnak nyilvánítottak, mivel az azokat a forgalomban lévő magyar tankönyvek már nem tartalmazták.⁶⁰

Bár sok értelme ekkor már nem volt, a magyar sérelmek orvoslására „[...] az illetékes birodalmi hatóságok hozzájárulásával utasították a tankönyvkiadókat, vegyék figyelembe a javasolt módosításokat a tankönyvek új lenyomatainak elkészítésekor, ill. új kiadáskor vagy újbóli elkészítésekor.” A tárgyalások alapja amúgy a német sérelmek megbeszélése volt, a magyarokét a következő – már hiába tervezett – ülésre halasztották. Végül a „német kifogások megbeszélése a felfogás teljes azonosságára vezetett”. Két hittankönyvvel kapcsolatban nem tudtak megállapodni, ugyanis a magyar fél kijelentette, hogy Magyarországon nem a kultuszminisztérium, hanem az egyház illetékes a hittankönyvek szövegezésében, ugyanakkor följánlotta: a minisztérium megkeresi az illetékes egyházi hatóságokat, hogy a vonatkozó helyeket a kiegyensúlyozott magyar–német kapcsolatok érdekében módosítsák.⁶¹

Rögtön ezután a német albizottság vezetője, Langerfeld 29 oldalas – 15 német kiadónak 60 kötetről írt – jelentésében tudósított, hogy a tankönyvkiadásra vonatkozó irányelvek és a magyar észrevételek – amelyeket nagyrészt figyelembe is vett – alapján milyen változtatásokat szükséges tenni az új vagy újra kiadandó tankönyvekben. Például Kleist egy szövegrészletét amiatt helytelenítette, mert abban a „Bassa Manelka” és a „Bassa Teremtettem” kifejezések szerepeltek – javasolta, hogy ehelyett – persze az eredetit meghamisítva – csak „Manelka” és „Teremtettem” szerepeljen. Másutt a magyarosítás helyett a nagyfokú beolvadás, a „nem magyar népek kíméletlen elnyomása” helyett „a nem magyar népek intenzív felszívódása”, a „magyar rablóereg” helyett a „magyar sereg” fordulatok alkalmazását kérte.⁶²

60 BArch, R 4901/125. Bernhard Rust birodalmi és porosz tudományos, nevelési és népművelési miniszter levelei a pénzügy-, a külügy- és a közellátási és mezőgazdasági miniszternek, 1943. december 22., 1944. január 21. és február 10. Langerfeld jelentése, 1944. március 23.

61 BArch, R 4901/6660. Az albizottsági ülés jegyzőkönyve, 1944. február 18.

62 Uo. Langerfeld feljegyzése, 1944. február 21.

Az ésszerű kívánságokat azonban a háború kíméletlen realitása keresztülhúzta. Az egyik tankönyvkiadó ugyanis világossá tette, hogy az adott helyzetben – a papírellátási gondok és egyéb nehézségek következtében – az albizottság kéréseit lehetetlen teljesíteni. Ebbe végül Langerfeld is belenyugodott.⁶³ Tudomásom szerint Langerfeld levele az utolsó dokumentuma a tankönyvekkel kapcsolatos egyeztetéseknek.

Ezek tanulságai azonban máig hatóak. Részben történelmi, részben aktuálpolitikai okokból. Előbbiek szempontjából fontos hangsúlyozni, hogy míg a németek a weimari – részben okkal kárhozottat – demokráciából haladtak a diktatúrába, addig a magyarok 1944. március 19-ig, a német megszállásig igyekeztek megőrizni a korlátozott demokrácia Európa német befolyási övezetében akkor már egyedülálló feltételeit. 1933-ig a weimari Német Birodalom liberalizmusával szemben számítottak reakciónak, azután viszont – Hitler sajátos érvelésének megfelelően – éppen a „korszellem” miatti ellenállásuk következtében. A két ország a második világháború előtt számos hasonlóságot mutatott, amelyek legfőbb oka a közös, első világháborús veszteség volt. Ugyanakkor mindkettejük szempontjából döntő volt, hogy a német és a magyar anyanyelvű lakosság és az államhatárok szinte sohasem fedték egymást. A németek esetében közép- és kelet-európai szétszóródottságuk miatt, melynek következtében még a Szovjetunió területén is voltak falvaik és városaik. A magyarok ellenben (a moldvai töredékek kivételével) kizárólag a Kárpát-medencében éltek, ám ezt a területet soha, az oszmán hódítás után különösen nem tudták teljesen kitölteni. 1918 után azonban, új államhatáraik közé szorulva még a németeknél is rosszabb helyzetbe kerültek, hiszen – a világon akkor szinte egyedülálló módon – magyar anyanyelvű népességük több mint egyharmada idegen országok fennhatósága alá került.

Kapcsolattörténeti szempontból meghatározó volt, hogy Magyarország a középkortól kezdődően viszonylag jelentős német városi lakossággal bírt, amelyet a 18. században érkezett, többnyire földművelő telepések tömege egészített ki. A szepesi és főleg az erdélyi szász

63 Uo. A Verlag Moritz Diesterweg levele a Birodalmi és Porosz Tudományos, Nevelési és Népművelési Minisztériumhoz, 1944. július 15. Langerfeld levéltervezete, 1944. augusztus 8.

városok, illetve a zárt tömböt alkotó német területek (többek között a tolnai–baranyai Schwäbische Türkei, Bácska és Bánát, valamint Szatmár egyes vidékei) kivételével a németek a 19. század második felében és a 20. század elején gyorsan asszimilálódtak a magyarsághoz. Ez roppantul bántotta a népiség bővületében élő nemzetiszocialista rezsimet, amely – részsikereket elérve, a maga szempontjából teljesen érthetően – mindent megtett a megmaradt német anyanyelvű népesség megtartásáért, és – kevésbé eredményesen – színleg vagy őszintén magyarrá vált részeinek disszimilációjáért. Ez a törekvés természetesen komoly ellentéteket okozott az 1930-as években, főleg az 1940-es évek elején a nemzetiszocialista Német Birodalom és sokszor vonakodó külpolitikai szövetségese, a Magyar Királyság között.

Ezekhez a problémákhoz a történelmi kérdések más szemszögű fel fogása társult. A Habsburgok és az osztrák örökös tartományok lakosságának nagy része ugyanis német anyanyelvű volt. Az 1960-as évek végéig Ausztria többsége is német identitással bírt – elsősorban emiatt, nem pedig nemzetiszocialista meggyőződésük következtében várták annyian (köztük baloldali érzelműek is) az 1938-ban „végre” megtörtént Anschlusst. Mivel 1526-tól 1918-ig a Habsburg uralkodók – német-római birodalmi, majd osztrák császári címük mellett – egyben magyar királyok voltak, birodalmuk és Magyarország története „feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul” összefonódott. A magyar királyság tehát egy európai nagyhatalom viszonylagos önállóságot élvező részévé vált, és a 17. század elejétől 1848–1849-ig rendre ismétlődő függetlenségi harcait – ahogy a méltán elfeledett Mód Aladár könyvének kissé félrevezető címében is hirdette, a 400 év küzdelmet az önálló Magyarorszáért – a „németek” ellen vívta. Ebből a szempontból teljesen természetes volt, hogy a Harmadik Birodalom ideológusai a Habsburg-ház uralma alatt álló területeket németnek tekintették.

Ehhez járult a 19. század második és a 20. század első felének eltérő német, illetve magyar nemzetfogalma. Míg a magyarok Eötvös József 1868-as nemzetiségi törvénye óta az országukban élő (nem magyar anyanyelvűeket is magába foglaló) politikai nemzet gondolatát hirdették, addig a németek – nagyjából ugyanekkortól – a közös hagyományok és az azonos nyelv által összekötő kultúrnemzet eszméjét vallották. Eltekintve attól, hogy mindkettő fikció volt, a két világháború között és a második világháború idején éppen ez a két elképzelés ütközött

a legélesebben – amint erre az idézett Otto Brunner is fölhevítve a figyelmet. Míg a németek fő célja már a weimari köztársaság idején, de főleg 1933 után az volt, hogy a kultúrnemzet határáig terjeszkedjenek, addig a magyarok változatlanul a politikai nemzet fogalmához és a soha nem létezett, az idegeneket szívesen látó „szentistváni állam” elképzeléséhez ragaszkodtak. Függetlenül attól, hogy – az egyébként soha, semmilyen politikai erő által el nem ismert, 1920 utáni – államhatárainkon túl jelentős lélekszámú magyar népesség élt, ami a kultúrnemzet propagálását indokolta volna. Ezért aztán történelmi országuk (teljes vagy legalább nagy része) visszaszerzésének vágya a szélsőbaltól a szélsőjobbbaig általánosan elfogadott törekvés volt. Tehát a magyarok számára is magától értetődő lett volna a kultúrnemzeti koncepció népszerűsítése – mint ahogy napjainkban történik –, ám hogy ezt mégsem hirdették, abban a Trianon utáni magyar állam legnagyobb kisebbségének, a mintegy félmillió fős németnek, és ennek következtében a német kultúrnemzet-koncepciótól való félelemnek (amely a nemzetiszocialista hatalomátvétel után csak erősödött) is nagy szerepe volt.

Ugyanígy választóvonalat jelentett a revízió értelmezése. Míg német részről ez elsősorban a politikai – és csak részben a területi – felülvizsgálatot (1933 előtt a császárságtól, 1933 után a weimari köztársaságtól való távolságtartást) jelentette, addig a revízió magyar értelmezésében a trianoni békeszerződés megváltoztatása lett minden politikai cselekvés alapja.

Mindezt – és a geopolitikai, valamint gazdasági okokat is – figyelembe véve is teljesen érthető az első világháború legnagyobb veszteségeinek, Magyarországnak és a Német Birodalomnak a szövetsége. Akárcsak az is, hogy ez meglehetősen labilis volt, ami a tankönyvekben is tükröződött. A magyarok valóban ódzkodtak annak bemutatásától, hogy milyen szerepet játszott a német polgárság és parasztság államuk fejlődésében. A németek pedig – megkockáztatom: e szokásuk máig sem változott – a saját normáikat kívánták ráerőltetni a magyarságra (és más közép-kelet-európai népekre is). 1933 után az okozott számukra gondot, hogy a magyar tankönyvekben Heinét még mindig német klasszikusként mutatták be, és nem fordítottak kellő gondot a „zsidótlanításra”. (Érdekes viszont, hogy ezen túl a „zsidókérdés” az általam ismert, tankönyvekről szóló dokumentumok-

ban egyáltalán nem fordul elő, miközben a nagypolitikában a német vezetők állandóan ennek fontossága hangsúlyozásával támadták az e téren tehetetlennek ítélt magyarokat.) Fordítva pedig: a magyarok Adam Müller-Guttenbrunn – mai szemmel olvasva nem is olyan ártalmas – írásait kívánták valamennyi német tankönyvből eltávolítani. A látszólagos szoros politikai szövetség mögött tehát komoly ellentétek húzódtak, amelyek a tankönyvek körüli vitákban is lecsapódtak. Nyilván mindkét fél úgy vélte, hogy a már akkor is elterjedt – mint oly sokszor bebizonyosodott, alapvetően téves – politikai szemlélet, miszerint „akié a jelen, azé a jövő is” szellemében a tankönyvek határozzák meg a másokról alkotott képet.

Ma már tudjuk: ez sok szempontból igaz, részben viszont hamis. E tekintetben teljesen egyetértek korán elhunyt barátom, Stier Miklós szavaival miszerint: „[...] száz éves kísérletezés után talán be kellene látnunk, hogy a bilaterális tankönyvegyeztető módszer hatékonysága jelentős mértékben korlátozott. Mögötte természetesen az az elméleti összefüggés húzódik, hogy a tankönyvek nemzeti elfogultságok következtében »lábbon hordott betegségeinek« gyógy módjaként aligha alkalmazható a »kutyaharapást szőrivel« elve, hiszen nemzeti korlátok ellen a nemzeti szemlélet kereteiből hadakozni igen furcsa, ellentmondásos dolog.”⁶⁴

64 STIER Miklós: A másokról alkotott kép. Identitások, mentalitások, mítoszok és sztereotípiák Európa multiethnikus régióiban. Nemzetközi tudományos ülés, Salzburg 1994. június 27–29. *Századok*, 1994. pp. 1251–1254.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALBERT B. Gábor: A két világháború közötti magyarországi tankönyvrevíziós mozgalom kutatásának történeti forrásai. *Történelemtanítás. Online történelemdidaktikai folyóirat*, Új folyam II. 2011/2. (http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2011/06/02_02_05_Albert.pdf – letöltve: 2014. december 10.)
- ALBERT B. Gábor: A magyarországi tankönyvrevíziós mozgalom a két világháború között. *Századok*, 2008/1. 63–78.
- ALBERT B. Gábor: Domanovszky Sándor és a hazai tankönyvrevíziós mozgalom intézményesülése. *Történelemtanítás. Online történelemdidaktikai folyóirat*, Új folyam II. 2011/1. (http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2011/03/02_01_05_Albert.pdf – letöltve: 2014. december 10.)
- BALOGH Jenő: A Szellemi Együttműködés Magyar Nemzeti Bizottságának működése. In: *Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai. A VI. Közigazgatási Továbbképző Tanfolyam előadásai*. Közzéteszi dr. vitéz Keresztes-Fischer Ferenc. Szerk. Mártonffy Károly. Állami Ny., Budapest, 1941. 861–866.
- BALOGH József: A nemzet híre és a nemzeti önismeret. *Magyar Nemzet*, 1944. február 1.
- BALOGH József: A nemzeti önismeret eszközei. *Magyar Nemzet*, 1943. november 15.
- BARÁTH Tibor: Magyar történet a francia középiskolákban. *Századok*, 1935. 442–450.
- DÁRDAI Ágnes: A tankönyvkutatás nemzetközi és hazai pozíciói. *Iskolakultúra*, 2005/10. 120–126.
- F. DÁRDAI Ágnes: Tankönyvek a társadalmi-politikai érdekek keresztműzében. In: *Uő: Történelmi megismerés – Történelmi gondolkodás*, II. köt. Pécs, ELTE BTK – Magyar Történelmi Társulat, 2006. 8–40.
- Die ungarischen Ortsnamen im Meyers Volksatlas. *Pester Lloyd*, Morgenblatt, 1933. december 7.
- ECKHARDT Sándor: A magyarság külföldi arcképe. In: *Mi a magyar?* Szerk. Szekfű Gyula. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1939. 87–136.
- HITLER, Adolf: *Monologe im Führerhauptquartier 1941–1944. Die Aufzeichnungen Heinrich Heims*. Hrsg. von Werner Jochmann. Wilhelm Heyne Verlag, München, 1982.
- ILLYÉS Gyula: Hírünk a világban. *Magyar Nemzet*, 1943. december 1.
- ILLYÉS Gyula: Hírünk a világban II. *Magyar Nemzet*, 1944. március 15.
- JESZENSZKY Géza: *Az elveszett presztízis. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában, 1894–1918*. Magyar Szemle Alapítvány, Budapest, 1994.
- KERESZTURY Dezső: Hírünk a világban. *Magyar Nemzet*, 1943. december 1.
- LEMBRECHT, Christina: *Bücher für alle. Die UNESCO und die weltweite Förderung des Buches 1946–1982*. De Gruyter, Berlin–Boston, 2013.

- MAGYARY Zoltán: Tudományos életünk virágzásának feltételeiről. In: Uő: *A magyar tudományos nagyüzem megszervezése. Nyolc év a magyar tudományos élet kormányzatában*. Danubia, Pécs, 1931. 103–111.
- Mannerheim tábornagy a szegedi egyetem díszdoktora. Hóman Bálint kultuszminiszter nagyfontosságú beszéde Szegeden. *Nemzeti Újság*, 1942. június 9.
- Mi a magyar? Szerk. SZEKFŰ Gyula. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1939.
- MOLNÁR Péter: Magyar–német vegyesbizottsági tárgyalások a tankönyvek kölcsönös revíziójáról (1940–1944). *Századok*, 1997/2. 477–488.
- NAGY Iván: A tankönyvek nemzetközi revíziója. *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, 1937/19. 746–749.
- OLAY Ferenc: A művelt Nyugat tankönyvei – rólunk. *Magyar Szemle*, 1933. XVII. köt. 3. sz. 261–271.
- OLAY Ferenc: *Magyarország a külföldi tankönyvekben. Adalékok a tankönyvek nemzetközi revíziójához*. Magyar Nemzeti Szövetség, Budapest, 1933.
- STIER Miklós: A másokról alkotott kép. Identitások, mentalitások, mítoszok és sztereotípiák Európa multiethnikus régióiban. Nemzetközi tudományos ülés, Salzburg 1994. június 27–29. *Századok*, 1994. 1251–1254.
- SZABÓ István: A magyarság híre külföldön. *Hitel*, 1944/1. 42–50.
- SZABOLCS Ottó: Nemzetközi tankönyvegyeztetések. *Educatio*, 1994/4. 623–630.
- SZALAI Bernadett: A nemzetközi tankönyvkutatás történeti vázlata. *Acta Academiae Beregsasiensis*, 2012/1. 87–99.
- TAS József: *Mit tanítanak Magyarországról a külföld iskoláiban?* Klly. a Magyar Paedagogia 1928. évi 5–7. számából. Egyetemi Ny., Budapest, 1928.

Levéltári források:

Auswärtiges Amt, Politisches Archiv (Berlin)
Budapest Főváros Levéltára
Bundesarchiv, Berlin
Humboldt Egyetem, Berlin, Szlavisztikai Intézet Magyar Szeminárium
Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára
Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára

KONFLIKTUSOK KEZELÉSÉRE HASZNÁLANDÓ ESZKÖZÖK A KORÁBBI KUTATÁSAINKKAL ÖSSZEFÜGGŐ RENDSZERBEN¹

Dr. Bordás Sándor²

A KUTATÁSI HÁTTÉR A TÖRTÉNELMI TRAUMÁINKAT ÉRINTŐEN – ELŐZMÉNYEK

Hat történelmi trauma kutatását tartottuk fontosnak a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069” számú projekt, 4. alprojektjének tervezése kapcsán, nevezetesen a tatárjárást, a török hódoltságot, az 1848-as forradalmat, az 1920-as trianoni döntést, a második világháború utáni kommunista diktatúra létrejöttét, valamint az 1956-os forradalmat. A Holocaust kutatását nem terveztük, hiszen számtalan korábbi kutatás szólt már erről a magyarságot is érintő történelmi traumáról, de utólag úgy látjuk, hogy a vizsgált traumák összehasonlításában érdemes lenne elemezni, ezért a későbbiekben tervezzük, hogy a Holocaust kutatására is visszatérünk. Felvetődött, hogy az 1989-es rendszerváltást traumaként kezeljük, hiszen vannak társadalmi rétegek, amelyeknek 1989 traumát, lecsúszást, elszegényedést jelentett. Tekintettel a célcsoportra, amely kifejezetten véleményformálókból állt, valószínűleg nem lett volna objektív a kapott eredmény, hiszen ők 1989-re feltehetően nem traumaként tekintenek: más lett volna a helyzet pl. rétegezett mintavételű célcsoport esetében.

¹ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069” azonosító számú projekt keretében.

² PhD, Kodolányi János Főiskola, tanszékvezető, főiskolai tanár, pszichológus,

A *Történelmi traumáink* (2014) című tanulmánykötet, amelyből a most tárgyalt adatokat vettük, a kérdőívek eredményeivel foglalkozik, a mélyinterjúkból kapott válaszokkal nem. Ennek részben az az oka, hogy az interjúk kapcsán sok olyan információt kaptunk, amelyeket a kidolgozásra kerülő konfliktuskezelési programban kívánunk alkalmazni (majd egy későbbi tanulmányban az interjúk eredményeit is részletesen ismertetjük), másrészt rendkívüli terjedelme lett volna ennek a tanulmánynak. Egyébként az interjúkból kapott, történelmi traumáinkra vonatkozó válaszok nagymértékben megegyeznek a kérdőív eredményeinek válaszaival.

A kérdőívek kiértékelésénél szembevetendő az egyes meg nem válaszolt kérdések viszonylag magas arányszáma annak ellenére, hogy kérdőívünk anonim jellegű volt. Ez az arány a válaszadó által „kényesnek” vélt kérdéseknél egyharmad fölé is emelkedett például a politikai beállítottság kérdése esetében. De a válaszadóknak több mint 20%-a nem válaszolt azokra a kérdésekre, hogy vallásos-e, melyik felekezethez tartozik, és hisz-e Istenben. Nagyfokú bizalmatlanságnak foghatjuk fel ezt az eredményt, amelynek gyökerei a második világháború után létrejött kommunista diktatúra és az 1956-os forradalmat követő sötét időszaknak az eredménye, ahol a másként gondolkodók komoly üldöztetésnek voltak kitéve. A történelmi emlékezet – a szocializációs folyamatoknak köszönhetően – a kommunikációs rendszereken és narratívákon keresztül, a kultúra történelmi eseményeit, traumáit, generációkon keresztül továbbviszi, és megjeleníti a jelenben.³ Ez a bizalmatlanság Fukuyama felfogásában a társadalmi tőke hiányát jelenti, mivel véleménye szerint egy társadalomban a társadalmi tőke nagysága egyenlő a társadalomban kialakult bizalom nagyságával.⁴ Ez a magas bizalmatlanság azért is hordoz komoly veszélyt, mert a magyar társadalom véleményformálóira jellemző. A határon túli magyar véleményformálók 30%-a nem válaszolt a politikai hovatartozás kérdésére, ami többnyire megegyezik a magyarországi minta arányaival, ugyanakkor a többi kérdésben jóval nyitottabbak, tehát nagyobb bizalommal rendelkeznek a helyzettel kapcsolatban. A

3 HALBWACHS, Maurice (2000): A kollektív emlékezet és az idő. In: *Szociológiai Irányzatok a XX. század elején*, Budapest, Új Mandátum Kiadó.

4 FUKUYAMA, Francis (2007): *Bizalom*. Budapest, Európa.

határon túli magyarok válaszaiból nagyobb bizalmatlansági tényezőre számított a kutató, főleg a történelmi hányattatásai miatt, különösen a trianoni döntés óta. Szerencsére nem ezt az eredményt kaptuk, ami mögött komoly pozitív elvárások lehetnek a magyar nemzet jövőjére vonatkozóan.

Hofstede dimenziókra vonatkozó indexei sok információt hordoznak a magyar kultúrára vonatkozóan. Első helyen a bizonytalanság-kerülés index áll (UAI). A magyarországi mintából látjuk, hogy a kultúra tagjai komoly fenyegetettséget éreznek a bizonytalan, az ismeretlen, az új helyzetek létrejöttékor, amelyekre komoly stresszel reagálnak, mivel ezek a helyzetek számukra komoly fenyegetettséget jelentenek. Sajnos ezt erősíti meg a pszichoszomatikus megbetegedések következtében kialakult halálokok, hiszen régóta vezet Magyarország a szív- és érrendszeri megbetegedések, valamint a daganatos megbetegedések következtében kialakult halálozás miatt.⁵ A határon túli magyar mintát érintően ez az index a második helyen van, ami a fenti állítások esetén, főleg a szlovákiai magyaroknál, teljes mértékben bizonyított.⁶ Itt megint egy olyan jelenséggel találkozunk, ami a kommunista diktatúra és az 1956 utáni sötét időszaknak tudható be, nevezetesen azzal az elvvel, ami akkor érvényesült (és a széles népretegre kiterjesztették), miszerint „ne változtass, ne légy önálló, mi adunk neked munkát, lakást, kenyeret, ennek fejében azt teszed, amit mi mondunk”. 1989 után a fenti szólamnak a fordítottja jött, amihez nagyon sokan nem voltak képesek alkalmazkodni.

A dimenziókat érintően második helyen az individualizmus-kollektivizmus (IDV) áll. Ennek alapján a magyar társadalom jelentős mértékben individualista. A dimenzió jelentőségét *A történelmi traumáink* című kötetben bővebben kifejtettük, itt csak azt állapítjuk meg, hogy 1989 után a magyar kultúra mind jobban kezdi visszaszerezni azt az egészséges individualizmusát, ami a dualizmus korától a második világháborút követő kommunista diktatúra létrejöttéig tartott, majd az erőszakos kollektivizálás visszakényszerítette egy alacsonyabb fejlettségi szintre. Ennek negatív eredményeit láttuk a magas öngyilkossági

5 KOPP Mária – KOVÁCS Mónika (2006): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Budapest, Semmelweis Kiadó.

6 BORDÁS Sándor – LISZNYAI Sándor (2007): *Az egészséges felsőoktatásért határon innen és túl*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.

mutatókban is, amelyek mára már visszaszorulóban vannak, Magyarország a 9. helyre esett vissza.⁷

A harmadik helyre a Hofstede dimenzióknál a férfiasság kontra nőiesség (MAS) dimenzió került, amely alapján kifejezetten maszkulin a magyarországi társadalom. A Hofstede Központ Magyarországot a maszkulinitás területén általában az első vagy második helyen méri. Az eltérést a mi eredményeinktől valószínűleg a célcsoportunk adja, mivel mi kizárólag véleményformálókkal dolgoztunk, ők pedig rétegezett mintavétellel. Ahogy fentebb foglalmaztunk, a maszkulin társadalmakban a konfliktuskezelési programokat kell forszírozni, így Magyarországon is oktatási programként kell beépíteni a középiskolák, az egyetemek tananyagába a konfliktuselméleteket, konfliktuskezelési technikákat. Fontosnak tartanánk a politikai életben több nő jelenlétét, hiszen a feminin társadalmakban a konfliktuskezelési stratégiáknál a győztes-győztes helyzet kerül preferálásra, nem pedig a győztes-vesztes helyzet, amely újratermeli a konfliktust.

A történelmi traumák megítélésében kiemelkedő helyet kap szinte mind a nyolc esetben a trianoni békeszerződés, sok tekintetben ezt követi a második világháború után kialakult kommunista diktatúra, majd az 1956-os forradalom leverése. Ezekben az esetekben az a gondolatmenet, hogy a régebben történt dolgokra kevésbé emlékezünk, mint a későbbi történetekre, nem igazolódott be, hiszen a magyar kultúrában, mondhatjuk határoktól függetlenül, Trianon traumája erősen jelen van az emberek gondolatvilágában, annak ellenére, hogy időben korábban történt, mint a kommunista diktatúra létrejötte vagy az 1956-os forradalom. A kommunista diktatúra súlyossági megítélése is hasonló helyzetben van, mint Trianoné, hiszen időben korábban történt, mint az 1956-os forradalom, mégis súlyossági szintben megelőzi 1956-ot.

A régebbi három, magyar kultúrára vonatkozó történelmi trauma megfelel a fenti elvárásnak, nevezetesen annak, hogy az időben régebben történtek inkább feledésbe merülnek a későbbi történetekhez viszonyítva, súlyossági szempontból is. Tehát a tatárjárást, a török hódoltságot és az 1848-as szabadságharcot kevésbé súlyosnak ítélik meg az időben később létrejött történelmi traumákhoz viszonyítva.

⁷ A vonatkozó eredményt az alábbi linken látjuk: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_suicide_rate Letöltve 2014. 03. 30.

Ez azt jelenti, hogy politikai, szociálpszichológiai, oktatási és pszichológiai szempontból többet kell foglalkozni: 1. a trianoni trauma, 2. a kommunista diktatúra, 3. az 1956-os forradalom traumájának feldolgozásával, ebben a súlyossági sorrendben.

Az összesített magyarországi és határon túli magyar ábrákban a tendenciákban nagyon hasonló eredményeket kaptunk, mint Hofstede dimenzióinál, illetve a magyar kultúra történelmi traumáinak megítélésakor. Ez az eredmény igazolni látszik azon korábbi állításainkat, melyek szerint létezik felvidéki magyar és erdélyi magyar identitás: azzal, hogy a közös történelmi, kulturális, tudományos múltat felvállalja az ottani magyarság, ugyanakkor elhatárolódik egyes mai magyarországi értékektől, viselkedési sémáktól.⁸ Ezt az eredményt a mindenkori magyarországi politikai elitnek figyelemmel kellene kísérnie és nem megkérdésük nélkül dönteni a számukra fontos dolgokról.

Érdemes kiemelni azokat az eredményeket, amelyek a magyar kultúra történelmi traumáinak feldolgozásáról szólnak. Ezek alapján elmondható, hogy nehezen dolgozzák fel az említett traumákat az idősebbek, a jobboldali, valamint a konzervatív gazdasági beállítottságúak és a vallásosak. A baloldali beállítottságúakat érzelmileg sem érintették meg a történelmi traumák olyan mértékben, mint ami a jobboldaliakra jellemző, sőt a vállalkozók a történelmi traumákra a legérzékenyebbek és véleményük szerint teljesen felesleges ezekre emlékezni. Korábbi kutatásaink is igazolták, hogy a vállalkozókat a profit érdekli, a történelmi, nemzeti háttér, a nemzeti identitás sokkal kevésbé.⁹

A Bogardus-skála, amely a különböző nemzetek, etnikumok egymáshoz való viszonyulását méri, mind a magyarországi, mind pedig a határon túli magyar és nem magyar mintában nagyon komoly elhatárolódást mutat a roma etnikummal szemben. Ezt a problémát politikai, szociálpolitikai, oktatási és szociálpszichológiai szinten kellene kezelni. A romák integrációjának egyik legfontosabb feladata lenne az oktatás. Fontosak a toleranciára nevelő konfliktusmegoldó tréningek

8 Bordás Sándor [et al.] (1995): *Ellenpróbák: A szlovák-magyar viszony vizsgálata szociológiai és etnopszichológiai módszerekkel Szlovákiában*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó és CSEPELI György – ÖRKÉNY Antal – SZÉKELYI Mária (szerk.): *Kisebbségsszociológia*. ELTE Kisebbségsszociológiai Tanszék, Budapest, 1997.

9 Uo.

is¹⁰, de véleményünk szerint a roma véleményformáló réteg kiművelését kell célnak tekinteni, hiszen, ahogy korábban már megfogalmaztuk, a modelleknek óriási szerepe van a személyiség, az identitás kialakulásában.

Fontosnak tartjuk a magyar kultúrára vonatkozó vezeklés és dicsőség napjainak megfogalmazását, esetleg újrafogalmazását. Történelmi traumáink elszenvedését hatékonyabban tudjuk feldolgozni, ha a magyar történelemre vonatkozó dátumokat megfelelően értelmezzük. Ha indokolt a történelmi esemény kapcsán a dicsőség, akkor ünnepeljünk, ha viszont veszteséget, traumát éltünk át, akkor vezekeljünk, ha kell, gyászoljunk. A pszichológus szemével az ünnepeink nem mindig egyértelműek, és az idő múlásával az évszámoknak lesz nagyobb jelentősége, nem mindig a dátumoknak, hiszen nem mindenki ismeri részletesen a magyar történelmet, különösen, ha a határon túli magyarok oktatási adottságaira gondolunk. Nem beszélve arról a lélektani jelenségről, amelyet ambivalenciának nevezünk, és nagyon veszélyes lehet, különösen egy történelmi dátum megítélése kapcsán, amikor nem tudni, hogy most vezekelni, vagy örülni kellene.

Valószínűleg több magyar ember számára egyértelmű:

- Augusztus 20., I. István magyar király szentté avatása. Tehát ez a nap a dicsőség napja, ezért ünnepnap.
- Remélhetőleg hasonlóan egyértelmű a nándorfehérvári csata, amely 1456. július 4-21. között zajlott, amikor a magyar seregek más keresztény seregekkel megverték a törököket. Tehát július 22-ét nyilvánították a dicsőség napjának, ezért ünnepnap és ezért a déli harangszó.
- 1848. március 15., egyértelműen a dicsőség napja, ezért ünnep. A forradalmat viszont leverik, és itt van két dátumunk is, amelyekken vezekelnünk kellene. 1849. augusztus 13., amikor Görgey leteszi a fegyvert, és 1849. október 6., az aradi vértanúk napja. Elégképpen hangsúlyozott ez a két utóbbi dátum a vezeklés és a gyász feldolgozásának szempontjából? Tehát 1848 dicsőség és ünnep, majd 1849 trauma, ezért vezeklés kell.
- A trianoni békeszerződés, 1920. június 4., a legnagyobb traumánk a felmérés szerint is, tehát ez a vezeklés napja.

10 Bordás Sándor [et al.] (2004): *Együttlét: Egy interetnikus tréning tapasztalatai*. Budapest, Balassi Kiadó, Magyar Pax Romana.

- A kommunista diktatúra áldozatainak emléknapja február 25. Tehát február 25-e a vezeklés napja és nem ünnepnap. Ennél a dátumnál a magyar társadalom nyilván komoly megosztottságnak van és lesz kitéve. A felmérésekből is látni, hogy a magyar kultúra történelmi traumáit a magukat baloldalinak és liberálisnak valló véleményformálók teljesen másként ítélik meg, mint a jobboldaliak és konzervatívok. A jobboldaliak és konzervatívok válaszaik szerint szignifikánsan magasabb értékeket kaptunk a trauma kultúrát ért mély hatására, a legnagyobb traumára, valamint a traumára történő gyakori emlékezésre, tehát mélyebben érinti meg őket, mint a baloldaliakat és liberálisokat. A baloldaliak mondják azt, hogy a felsorolt történelmi traumáknak pozitív hatása is volt a magyar kultúrára vonatkozóan, kivéve az 1956-os forradalmat.
- 1956. október 23. a dicsőség napja, ünnepnap, mert elindult a forradalom egy új és szabad Magyarország reményében, de 1956. november 4. már a vezeklés napja, mert az orosz csapatok ekkor verték le a forradalmat, annak ellenére, hogy harcok még november közepéig folytak. Lélektani szempontból erősen elmentmondásos év, különösen október és november, majd az azt követő megtorlások, ezért 1956-ot összességében traumaként kellene értelmeznünk és vezekléssel kellene feloldanunk a trauma következtében kialakult gyászt.
- 1989. október 23. a Magyar Köztársaság kikiáltásának napja, a dicsőség napja, ezért ünnepnap. A magyar kultúrának, világnézeti, politikai és felekezeti hovatartozást nem számítva meg kellene egyeznie abban, hogy 1989. október 23. a dicsőség napja, ezért ünnepelni kell.

Fenti eredményeink többnyire megegyeznek Gereben Ferenc¹¹ kutatási eredményeivel, amikor pozitív és negatív történelmi események, valamint pozitív és negatív történelmi személyiségek meghatározása szempontjából folytatott kutatásokat 1992-1995 között, hét ország nemzetiségének véleménye alapján. A hangsúly a dátumokhoz köthető trauma feldolgozásán van, vezeklés formájában, illetve az

11 GEREKEN Ferenc (1999): *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest, Osiris, MTA Kisebbség-kutató Műhely.

ünneplésen, amennyiben győzelemhez köthető dátumokról beszélhetünk. Nagyon fontos lenne a magyar történelemből több olyan dátum megkeresése a történészek részéről, amelyek a magyar kultúra dicsőségéről szólnak, és ezek ünnepnapjaival erősíteni a kultúra önbizalmát. Ennek a területnek pontos feltárása a tudomány oldaláról is elvárt, hiszen bővelkedünk kiemelkedő eredményeket elért kutatókban, tudósokban.¹² A fentiek értelmében az alábbi területekre fókuszálunk a konfliktuskezelési programjainkon:

1. A véleményformálók közötti bizalomerősítés – az empátia kérdése.
2. A váratlan helyzetek kezelési lehetőségei, a stressz, mint állandó konfliktusforrás.
3. A konfliktuskezelés lehetséges útjai – konfliktuselméletek.
4. Történelmi traumáink feltárási lehetőségei – Trianon, a kommunista diktatúra és az 1956-os forradalom okozta traumákra fókuszálva.
5. Vezeklés és dicsőség napjainak meghatározása.
6. Az intolerancia lehetséges okai más kultúrákkal szemben.

AZ EMPÁTIA

A másik ember megértése, esetleges elfogadása nagymértékben függ attól, hogy milyen szintű empátiával rendelkezünk. A konfliktusok megoldási lehetőségét nagymértékben befolyásolja a felek empátikus szintjének fokozata. Az empátia kifejezés az ókori görögöknél eredetileg erős érzelmet, szenvedélyt jelentett.

Alfred Adler szerint „empatizálni annyit jelent, mint látni a másik ember szemével, hallani a másik ember fülével, és érezni a másik szíve szerint”.¹³ Buda Béla felfogásában az empátia jelentése többrétű, sokféle összefüggést hordoz magában.¹⁴ A személyiség olyan képes-

12 BORDÁS Sándor [et al.] (2014): Történelmi traumáink, adatok mai vélemények tükrében. In: UJVÁRY Gábor szerk. *Történelmi traumáink: Közös sebek és a gyógyításukra tett kísérletek a Kárpát-medencében*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.

13 ATKINSON, Rita L. [et al.] (2002): *Pszichológia*. Budapest, Osiris.

14 BUDA Béla (2012): *Az empátia, a beleélés lélektana*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.

sége, amely segítségével a másik emberrel való közvetlen kommunikációs kapcsolat során bele tudja élni magát a másik lelkiállapotába. Ennek a beleélésnek a során meg tudunk érezni és érteni a másikban olyan emóciókat, indítékokat, törekvéseket, amelyeket szavakkal direkt módon nem fejez ki, és amelyek a társas érintkezés szituációjából nem következnek törvényszerűen. A megértés és megérezés fő eszköze az, hogy empátia révén a saját személyiségben felidéződnek a másik érzelmei, különféle feszültségei.

Empátiával a másik ember lelkiállapotát, helyzetét az adott szituáció függvényében képesek vagyunk megérteni, megérezni. Általánosan fogalmazva: beleélni magunkat a másik helyzetébe.

Az empátia különböző fogalmakat összesítő jelenség. Az empátiához szükség van figyelemre, érdeklődésre a másik személy iránt. Ezeknek őszintének kell lennie, valamint hitelesnek (kongruencia) is. Képesnek kell lenni egyfajta önfeladásra, önkontrollra. A saját problémáimat vagy boldogságomat, tehát a saját érzelmeimet félre kell tudnom tenni, és igazodnom kell a szituáció hangulatához, illetve képesnek kell lennünk szabályozni, ellenőrizni érzelmeinket. Rá kell hangolódni a másira (érzelmi rezonancia) és ez által megérteni. Befolyásolhat, hogy milyen kapcsolatban vagyok a személlyel, először találkozunk, vagy esetleg már vannak közös élményeink? Telefonon vagy személyesen kommunikálunk? A személyes kommunikációban nagy szerepet játszik a nonverbális kommunikáció. Telefonos beszélgetés során a hangszín, kommunikációs stílus is lehet döntő. Előfordulhat az esetleges sztereotipizálás, de a benyomáskeltés is hatással van az empátiára, ami igencsak félrevezető lehet. Fontos a szándék és az akarat, mert ha az egyik fél nem fogadja el az empátiás közeledést, akkor nem jöhet létre kapcsolat, hiszen ahogy a kommunikációban, úgy itt is szükség van a társas helyzetre.

Az empátia tehát a személyiség azon képessége, amelynek során az egyén bele tudja élni magát a másik lelkiállapotába, és képes arra, hogy a beleélés során megérezzen és megértsen okokat, érzéseket, amelyeket nem minden esetben fejez ki verbális úton, és a szituációból nem lehet pusztán logikai úton kikövetkeztetni. A beleélés még csak az empátiához vezető út. Az empátiához akkor jutunk el, amikor ezt az élményt összefüggéseiben értelmeztük, feldolgoztuk.

Az empátiának különböző szintjei vannak, minden szint mélyebb empátiához vezet. Ezek a szintek Buda Béla¹⁵ meghatározásában a következőképpen alakulnak:

1. *A másik helyzetének átgondolása logikai behelyettesítés révén.*

Az empátiás megértés alapfeltételét adja meg a behelyettesítés. Megpróbálja egy egyén a másik helyzetébe logikai behelyettesítéssel elképzelni önmagát. Ezt a mindennapi szituációkban ritkán tesszük meg, ugyanakkor segítheti bizonyos konfliktushelyzetek elkerülését, illetve a félreértések megelőzését. Carl Rogers használt egy módszert, ami segíti az empátiás ráhangolást, mégpedig úgy, hogy utánozza a másik metakommunikációját. A kezdeti szakaszban, amikor belegondoljuk magunkat a kliens helyzetébe, úgy segítjük a bizalmi légkör kialakulását, hogy az utolsó gondolatokat megismételjük és a metakommunikációját is utánozzuk. Ezekkel nem csak azt jelezzük, hogy figyelünk rá, hanem elindíthatjuk a ráhangolódás folyamatát is. Majd végiggondoljuk, hogy a másik hogyan fogja fel, miként éli meg a helyzetet az alapján, amit mond, ahogyan kifejezi magát, ahogyan gondolkodik.

2. *A másik ember érzelmi viszonyulás-sémáinak megértéséhez már empátia kell.* Érzelmileg mindenki valahogy viszonyul a másikhöz. Ebből a viszonyulásból ki tudjuk következtetni, meg tudjuk érezni a pozitív vagy a negatív érzelmet. Az érzelmeket sok tényező befolyásolja, úgymint a helyzet, a szerep, az eddig megélt élményeink. Az érzelmi viszonyulások határozzák meg a kapcsolatokat és ezek információval is ellátnak. Általában a negatív érzelmeket nem nyilvánítjuk ki – a társadalmi normáink ezt nem teszik lehetővé, vagy csak meghatározott helyzetekben –, azonban ezek mégis megérezhetők.

3. *A másik ember „promotív”, mozgató, befolyásoló, kommunikációjának helyes értelmezése.*

Rejtett üzeneteket tartalmazó megnyilvánulásokat is észreveszünk, megértünk. Az emberi kapcsolatokban jó, ha képesek vagyunk megérezni, hogy mit akar vagy szeretne a másik. Ezen a szinten lényeges a metakommunikáció szerepe.

15 BUDA Béla (2012): *Az empátia, a beleélés lélektana*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.

4. *Érzelmi ellentmondások és kettősségek beleéléses megértése.*

Ez már majdnem teljesen empátiás szint. Ezek az ellentmondások tudattalanok és elfojtottak.

5. *A lelki folyamatok egyedi összefüggéseinek megértése.*

Logikailag megérthető belső kognitív és érzelmi folyamatok, az ok és az okozat különválasztható. Sokszor a viselkedésből és az élmény-állapotból is ki lehet következtetni mit, miért tesz, bár ezzel sokszor saját maga sincs tisztában. Ezen a szinten az információ csak az ember metakommunikatív megnyilvánulásából következtethető ki.

6. *A másik ember lelki folyamataiban rejlő történetiség megértése.*

A személyiségfejlődésünk során megélt érzelmek meghatározóak. A múltban történt, tudatosan és nem tudatosan megélt események, élmények meghatározzák, illetve hatással vannak a jelen élményeinkre. Többnyire emlékképek villanhatnak fel, de ezeknek a képeknek is lehetnek nem tiszta, homályos elemei. Ez a szint nagyfokú empátia-készséget igényel, melyben figyelembe vesszük és összefüggéseiben értelmezzük a személyiséget.

Ezek a fokozatok az empátia mélységeit mutatják be, amelyek segítségével képesek vagyunk egyre jobban érzékelni a másik személy belső világát, ahogyan azt ő megéli.

A különböző érzelmi állapotokat, a dühöt, a félelmet, a zavartottságot meg tudjuk érteni, érezni az empátiás beleélés segítségével, azonban tisztában kell lennünk azzal, hogy ez nem a miénk, hanem az övé. Annak segítségével, hogy empátiásan megéltük, de érzelmileg nem keveredtünk bele, képesek vagyunk azt a részét megérteni, amit a másik fél az érzelmek miatt nem lát vagy nincs tudatában. Ehhez azonban tudatos empátiára van szükség.

Az ösztönös empátia

Az ösztönös empátia bevezetésénél először az ösztön fogalmát kell tisztázni. Az ösztönt az alábbi szavakkal lehet körülírni: megérzés, intuíció, nem tudatos megnyilvánulás. Freud az ösztönökkel kapcsolatban így fogalmaz: „... amelyet nem veszünk észre, de amelynek létezését másfajta jelek és bizonyítékok alapján készek vagyunk

elismerni.”¹⁶ Az ösztönök valamilyen külső inger hatására jönnek létre. Minden, amire az adott pillanatban nem figyelünk, tudatalatti szinten mégis hatást gyakorol ránk.

Az empátia érzelemhez köthető. Az empátiás beleélésnek az a fokozata, amikor már teljesen azonosul valaki a másikkal, nincs kontrollja az érzelmek felett, azaz nem tud kívül maradni, teljesen ösztönössé teszi a folyamatot, ez megjelenik a nonverbális és metakommunikációban is.

A viselkedés normális körülmények között a másik állapotához viszonyul. Az ösztönös empátia során képesek vagyunk ráérezni a másik állapotára, amelynek hatására a viselkedés megváltozik, valamint a másik igényét is észrevesszük anélkül, hogy azt a másik személy szavakkal kommunikálná. Észrevesszük, ha a személyiségben vagy eddigi megszokott megnyilvánulásban változás áll be. Az ösztönös empátia szükséges, de sokszor nehéz dolgozni vele, hiszen nem hagy teret a feldolgozásnak, mivel az ösztönös érzelmek azonnali megnyilvánulások. Az empátia révén a benyomások is fontosak, ezek többnyire ösztönös megnyilvánulások és a nonverbális kommunikációban gyakran megjelennek. Ha pusztán ösztönös empátiával közelítenénk meg a másikat, akinek intenzív élményei vannak, meglehetősen zavaró lenne, sőt talán el is utasítana, ha nem ismer bennünket.

Akiknek fejlett az empátiás készségük, ösztönösen ráhangolódnak a másik érzelmi állapotára, amit a nem verbális, illetve a metakommunikációjukkal fejeznek ki. Sok esetben, főként az ismerkedés szakaszában, ha kellően érzékenyek vagyunk, akkor azonnal átvesszük a másik ember mimikáját. Legelőször az ember látóterébe az arc kerül. A mimikai kommunikáció az, amire biztosan reagál mindkét fél. Alkalmi kapcsolatoknál az ösztönös empátia gyakrabban jelenik meg.

Az ösztönös empátia először gyermekkorban jelenik meg és sok esetben meghatározó a későbbi empátiás készséget tekintve. Az empátia ugyan az ember természetes adottsága, azonban nem feltétlenül törvényszerű, hogy automatikusan megjelenjen. Az ösztönös empátia az életkor előrehaladásával, a racionális gondolkodás növekedésével arányosan egyre inkább háttérbe szorul.

16 FREUD, Sigmund (1997): *Ösztönök és ösztönsorsok*. Budapest, Filum Kiadó.

A tudatos empátia

Tudatos az, aki szándékosan, előre eltervezve cselekszik. A tudatosság foka különböző időpontokban, különböző helyzetektől függően változik. A teljes mértékben tudatos folyamatokkal párhuzamosan állandóan zajlanak közvetlenül nem hozzáférhető, tudattalan folyamatok is. A figyelem az empátia egyik feltétele, a figyelemé pedig az érdeklődés. Mindkettőhöz szükséges valamilyen motiváció, tehát ez azt jelenti, hogy tudatosnak kell lennie.

Mindannyian mások vagyunk, mások a tapasztalataink. De a tudatosítás folyamata által, tehát például gondolati feldolgozással (az empátia folyamatának része), képesek vagyunk befolyásolni azt is, hogy mennyire merülünk el a másik élményeiben és mennyire vagyunk képesek beleélni magunkat a másik helyzetébe (empátia mélysége), de függhet attól is, milyen szintű empátiás képességgel rendelkezünk.

Az empátia tanulható, fejleszthető képesség, főleg szerepcserével, helyzetátvétellel. A tudatos empátia lényeges eleme az önismeret. Önismeretet a legjobban más embertől vagy csoporttól tanulhatunk, hiszen a kívülállók, csoporttagok állandó visszajelzést adnak személyiségünkéről. Amikor tisztában vagyunk önmagunkkal, akkor láthatjuk a másik embert is. Az empátiához ezért van szükség önismeretre. A csoportmódszerek még inkább fejlesztik, tudatosítják az empátiát azáltal, hogy az egyén a csoporttagoktól állandóan visszajelzéseket kap.

Az empátiát fejlesztő hatások

Az empátiában nagy szerepe van a tapasztalatnak. A család az elsődleges szocializációs színtér. A személyes, érzelmi kapcsolatai itt kezdenek el fejlődni, tehát itt tapasztalhatja meg legelőször az ember az empátiát. Legkorábban ez az anya-csecsemő kapcsolatra vezethető vissza. Ez az empátia szempontjából lényeges, hiszen az anya és gyermeke nonverbális jelzések és az érzelmi beleélés alapján kommunikálnak. Ennek sikere hatással van a későbbi személyiségfejlődésre is.

Azokban a kapcsolatokban, amelyek fontosak számunkra, előfordulhatnak konfliktusok, ezek megoldásához vagy elkerüléséhez

szükség van empátiára. A konfliktusok megoldása, amelyekben érdekeltek vagyunk, motivál arra, hogy fejlesszük empátiás képességünket. Ezen kívül a különféle krízishelyzetek is fejlesztik, mivel ezek olyan élethelyzeteket okoznak, amelyekben kénytelen az ember újraértékelni kapcsolatait. Végül minden olyan helyzet, amely a másik emberre való odafigyelést követeli meg, fejlesztően hat

A T-CSOPORT

T-csoport, azaz a tréning csoport: Kurt Lewin¹⁷ szociálpszichológus nevéhez kapcsolódik, ezt a fogalmat eredetileg a vezetőképzésben alkalmazták. Több pszichológus felismerte, hogy a szociális megerősítők fontos szerepet játszanak, mint például az elfogadás, a csoporttagok egymásra való odafigyelése, egyetértés, érdeklődés a másik iránt.

A csoportokban folytatott interakciók hatással vannak a személyiségre. Mindenki tartozik valamilyen csoporthoz, a csoportok lehetnek állandóak vagy változóak, kicsik vagy nagyok, intimek, mint a család, vagy formálisak, amelyeket szabályok határoznak meg.

Mind az egyén, mind a vezető számára lényeges, hogy megismerje önmagát. Említettük, hogy Rogers szerint nem tud valaki empatikus és hiteles lenni, ha nincs tisztában önmagával. A csoportban szerzett élmények és a csoportban tapasztalt érzések mind az egyén, mind az őt körülvevő emberek számára fontosak. A csoporttól tanulási folyamatok indulnak be.

A csoportok különböző fejlődési szakaszokon mennek keresztül:

1. Az első szakasz az alakulás: megismerik egymást a tagok. Itt szerepe van az önfeltárásnak, akkor is, ha valaki hallgat. Ez a szakasz az én-bemutatásé, mások információkat kapnak rólam. Megjelennek a konfliktusok és a szerepekért folyó konfliktusok.
2. A második szakaszban kialakulnak a csoportnormák. Megtörténik az attitűdök és a szerepek kialakulása és elfogadása.
3. A következő szakaszban elkezd működni a csoport. Itt kialakulnak a személyes kapcsolatok, a feladatok megoszlanak.

17 LEWIN, Kurt (1975): *Csoportdinamika*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

A csoportban állandó az információáramlás. Lényeges szerepe van a kommunikációnak, valamint specializált szerepek jelennek meg, például vezető, bohóc, beosztott, stb. Amikor valaki bekerül egy csoportba, átveszi annak normáit, értékeit, és az eddigi saját attitűdjei is ahhoz alkalmazkodnak.

A csoportban az erős érzelmek gyorsan kialakulnak. Az alkalmi csoportok lényeges jellemzője, hogy – mivel mindenki szeret valamilyen csoporthoz tartozni – hamarabb és intenzívebben élük meg érzéseiket, élményeiket, mint egyedül, illetve társas kapcsolatban, ezért gyakran tudatosan szerveződnek alkalmi csoportok. Ezt ismerte fel Lewin, aki eredetileg csoportvitákat alkalmazott azzal a szándékkal, hogy új attitűdöket, észleléseket alakítson ki, tehát a változtatás eszközeként alkalmazta.

A csoportban szerzett élmények, benyomások ily módon hatással vannak a személyiségre, önismeretre, különböző nézőpontokra, tehát előmozdíthatnak változásokat, valamint különböző készségek elsajátítását szolgálhatják, mint például a nyílt kommunikációét.

A csoporttagok visszajelzése a lényeges. Fel kell vállalni, őszintén, nyíltan kell minden érzést, gondolatot közvetíteni a másik felé. A csoportokban van a legtöbb konfliktus, itt jelennek meg a leggyorsabban és a legintenzívebben az érzelmek. A csoportban lényeges az, hogy másokat megértéssel szemléljünk. Ez akkor kap szerepet, amikor valaki határozatlan, szorongó vagy diszkomfort érzése van.

A T-csoportok lényeges eleme a kommunikáción keresztül az empátia fejlesztése a visszajelzések által. Mindenkinek alkalma van megfigyelni mind a másikat, mind a saját viselkedését. Ez egyben lehetőséget ad arra is, hogy tudatosan beleélje magát a másik helyzetébe, arról visszajelzést adjon, illetve a saját megnyilvánulásairól visszajelzéseket kapjon. Így mindenki tisztába kerül azzal, hogy megértik-e, amit mond, esetleg felszínre kerülnek a kommunikációs zavarok.

A T-csoport a szociális érzékenységet és az emberi kapcsolatokat fejleszti. Másokon keresztül többet megtudhatunk magunkról is. A T-csoportok célja a másokkal való interakciók során nyíltan, őszintén megnyilvánulni. Nem megítélni a másikat cselekedetéből, hanem inkább megérteni, tudatosan figyelni az emberi dolgokat, a problémákat nyíltan megbeszélni, együttműködni másokkal. Jelenős szerepe

van a nyíltságnak, valamint annak is, hogy azonnali visszajelzést kapjon arról, hogy amit mondott, azt a többiek hogyan értelmezték, ami mind a két fél számára fontos. A visszajelzés, a nyíltság azért is fontos, mert ha valaki megsértett a csoportból valakit, azt meg kell fogalmazni és azonnal tisztázni kell. Jellemző, hogy egyes szám első személyben kell mondani azt, amit valakiről gondolunk. (Például: azt gondolom, úgy érzem.) Ez a gyengébb, nem stabil személyiségeknek megterhelő lehet, akár sérülhet is a személyiség. A lényeg a cselekvés és a megélt élmények. A csoportban fontos a bizalom és az érdeklődés. A T-csoport kommunikációt tanul, de ezzel együtt az empátiás érzékenység egyre inkább fokozódik az intenzív visszajelzések által.

A csoporttagság az identitás fontos forrása. A pozitív identitásérvényesítés és a csoporttagság között lényeges kapcsolat van. Az is lényeges, hogy egy csoport kirekeszt, bírál vagy befogad és értékkel bennünket, mivel ezek befolyásolják az önbecsülésünket. A csoport megfelelő működésének és a benne résztvevők együttműködésének irányítója a csoport vezetője.

TRAUMÁK ÉS A STRESSZ

Maga a stressz fogalma az 1930-as években Selye János kutatói munkássága során vált ismertté. Selye János (Bécs, 1907 – Montreal, 1982) osztrák—magyar származású kanadai belgyógyász és vegyész. Az ő kutatásai voltak az elsők, amelyek a lelki folyamatok és a test kapcsolatát kezdték tudományosan vizsgálni. Szerinte bizonyos hatások, amelyek az érzelmi, vegetatív életünkre hatnak, károsan befolyásolják életünket, illetve hatással vannak egészségi állapotunkra, szerveinkre. Kutatása alapjául patkánykísérletek szolgáltak. A különböző idegi és fizikai bántalmazások (stressz) hatását vizsgálta az állatokon és azok egyes szervein. Kiderült, hogy a szervek szinte mindegyike komolyan károsodott, ezek a károsodások egy ideig visszafordíthatóak voltak, ám egy idő után a patkányok halálát okozták. Ezek a szervek, szervrendszerek az alábbiak voltak: szív- és érrendszer, immunrendszer, mellékvese és a vesék, a tápcsatorna, illetve a bőr és a bőrfüggelékek.

A stressz definíciója

A személytől alkalmazkodást kívánó inger, illetve egy helyzet által kiváltott biológiai, viselkedési és pszichológiai folyamatok együttese. Egy reakció, mellyel szervezetünk reagál minden erőteljes ingerre, kihívásra. A legáltalánosabb értelemben akkor beszélünk stresszről, amikor az emberek fizikai vagy pszichológiai jólétüket veszélyeztető eseményekkel szembesülnek. Ezek az események a stresszorok, és az emberek ezekre adott válaszai a stresszreakciók.

A stressz lehet:

- Patogén (kóros, ill. káros): ez a *distressz*
- Kellemes, kívánatos: ez az *eustressz*

A stressz típusai:

Az *eustressz* a rövid ideig tartó stressz egy típusa, amely azonnali erővel lát el. Az *eustressz* a növekvő testi aktivitás, rajongás és kreativitás hatására keletkezik. Az *eustressz* pozitív stressz, amely akkor keletkezik, amikor motiváció és inspiráció szükséges. A bemelegítés *eustressz*nek minősül pl. egy verseny előtt.

A *distressz* negatív stressz, amelyet állandó alkalmazkodás vagy változás idéz elő. A *distressz* kellemetlen érzést és bizonytalanságot vált ki. Két típusa van, az akut és krónikus stressz. Az akut stressz egy intenzív stressz, és amilyen gyorsan érkezik, olyan gyorsan el is tűnik. A krónikus stressz egy elhúzódó stressz eredménye, amely heteken, hónapokon vagy éveken keresztül tart. Vannak, akik gyakran költöznek vagy munkahelyet változtatnak, és úgy tapasztalják meg a *distresszt*, bár ez nem kifejezetten a magyar kultúrára jellemző. Korábbi kutatásaink azt az állapotot támasztják alá a magyar társadalomra vonatkozóan, amikor a Hofstede-féle dimenziók kapcsán a bizonytalanságkerülés index került az első helyre. A bizonytalanságkerülés azt mutatja, hogy a kultúra tagjai milyen mértékben érznek fenyegetettséget bizonytalan, ismeretlen helyzetekben. Ez az érzés kifejezésre jut pl. a stressz állapotában, vagy az írott/íratlan szabályok, vagyis a kiszámíthatóság iránt felmerülő igényben. Az erős bizonytalanságkerülő társadalmakban az életben elkerülhetetlenül jelen lévő bizonytalanság állandó fenyegetést jelent. Ki kell dolgozni a megküzdési stratégiákat, úgy, hogy a legfőbb motivációs tényezők,

a biztonság, a tisztelet, és a valahová tartozás érzése ne sérüljön. A gyenge bizonytalanságkerülő kultúrákban a bizonytalanság az élet elfogadott, természetes velejárója és a váratlan események, helyzetek nem jelentenek problémát. A distressz állapota nagymértékben csökkenthető az előre kidolgozott megküzdési stratégiákkal, amelyek szerepelni fognak a konfliktusmegoldó programjainkban.

Hiperstressz akkor történik, amikor egy egyén olyan helyzetbe kényszerül, amely meghaladja a képességeit. A hiperstressz a túlterhelésből vagy például a képességeit meghaladó feladatokból következik. Amikor valakit hiperstressz ért, egészen kis dolgok is erős érzelmi reakciót tudnak kiváltani belőle.

A *hipostressz* a hiperstressz ellentéte. Hipostressz akkor következik be, amikor az egyén unatkozik vagy nincsenek számára kihívások. Például monoton munka végzése okozhat ilyen állapotot.

A stressz folyamata

Amikor a szervezet kilendül nyugalmi állapotából, fokozottan reagál az ingerekre, aktiválódnak az egyensúlyt újrateremtő szabályozó rendszerek, stresszes állapot alakul ki.

Tünetei: állandó feszültség, türelmetlenség, ingerültség, az immunsejtek számbeli és minőségi romlása miatt fogékonyság a betegségekre, gyakori felső légúti panaszok, bőrfertőzések, hajhullás.

A stresszfolyamat az alábbi négy elemet mindig tartalmazza:

1. A stresszort: eseményt, helyzetet, ami előidézi a folyamat beindulását.
2. A helyzetekre vonatkozó értékelést, ami minősíti a történést annak fontossága és érzelmi jelentősége szerint.
3. A megküzdési folyamatokat, amelyekkel a test és lélek küzd, hogy kezelni, kontrollálni tudja a helyzetet.
4. A folyamat eredményét, amit előidézett a személyiségében.

A stresszre adott leggyakoribb válasz a szorongás, a félelem és a harag, amely agresszióhoz vezet.

Stresszkeltő események

Számtalan esemény okoz stresszt. Néhányan közülük nagyszámú embert érintenek, ilyenek a háborúk, természeti katasztrófák, feldolgozatlan veszteségek, a traumák. Más típusúak az egyén életének nagyobb fordulatai: állásváltoztatás, esküvő, egy barát elvesztése, betegség, stb. Mindennapi bosszúságaink is stresszként hathatnak: forgalmi dugóba kerülés, pénztárca elvesztése, de stressz forrása lehet maga az egyén is.

A stresszkeltőnek ítélt események általában a következő kategóriák egyikébe tartoznak: az emberi tapasztalat szokásos határain kívül eső traumatikus események, befolyásolhatatlan vagy megjósolhatatlan események, azok az események, amelyek kihívást jelentenek képességeinknek és énképünknek, valamint a belső konfliktusok.

Természetesen minden embernél eltérő, hogy mennyire érez stresszkeltőnek egy-egy eseményt, illetve hogy mennyire tartja befolyásolhatónak, megjósolhatónak, vagy képességeit próbára tevőnek egy helyzetet. Azt, hogy ki, milyen eseményt ítél stresszkeltőnek, azt az egyén értékrendszere szabja meg.

Traumatikus események

A stressz legnyilvánvalóbb forrásai a traumatikus események, amelyek során az egyén olyan veszélyes helyzetekbe kerül, amikről eddig még nem szerezhett tapasztalatot. Ezek között természeti katasztrófák (földrengés, árvíz), ember által okozott katasztrófák (háború, nukleáris baleset), végzetes balesetek (karambol, repülőgép szerencsétlenség) és fizikai támadások (nemi erőszak, merénylet) szerepelnek.

Az emberek különböző módon reagálnak ezekre a stresszhelyzetekre, stresszorokra. Mégis megfigyelhető egy általános viselkedési forma, a katasztrófa-szindróma. Vagyis a katasztrófa elszenvedői először többnyire sokkos állapotba kerülnek, kábultak, össze-vissza járkálnak, nincsenek tudatában a sérüléseiknek vagy veszélynek. Később jelentkezhetnek poszttraumás állapotok, esetleg olyan gyászreakciók, amelyek lehetetlenné teszik az egyén életének újraszervezését.

Befolyásolhatatlan események

Minél befolyásolhatatlanabbnak tűnik egy esemény, annál inkább stresszkeltőnek találjuk. Ennek oka az, hogy nem vagyunk képesek befolyásolni, megakadályozni azt. Ilyen esemény lehet például egy szeretett személy halála, az elbocsátás, súlyos betegségek. Kisebb horderejű, de ugyanúgy befolyásolhatatlan történésekhez sorolhatjuk azt is, ha valaki nem fogadja el bocsánatkérésünket.

Ám azt, hogy ezek az események mennyire stresszkeltőek, sokkal inkább az észlelés határozza meg, mint a tényleges befolyásolhatóság lehetősége. Az a hit, hogy befolyásolhatjuk az eseményeket, még akkor is csökkenti a szorongást, ha ezzel a lehetőségünkkel sohasem élünk.

Ezt a feltevést az alábbi kísérlettel támasztották alá.¹⁸ Két csoport hangos, nagyon kellemetlen zajt kapott ingerként. Az egyik csoportnak azt mondták, hogy bármikor kikapcsolhatják a zajt, de megpróbálták őket rávenni arra, hogy ne tegyék, amíg csak elviselhetetlenné nem válik. A másik csoportnak nem volt lehetősége befolyásolni a zajt. Végül a kikapcsoló gombbal rendelkező csoportból senki sem nyomta meg a gombot, így mindkét csoport egyformán kapott a zajból. A kísérlet eredménye az lett, hogy a zaj hatása alatt a feladat megoldásakor rosszabban teljesített az a csapat, amelyiknek nem volt gombja. Tehát őket sokkal inkább zavarta a kellemetlen inger.

Megjósolhatatlan események

Mind az emberek, mind az állatok jobban szeretik a megjósolható kellemetlen eseményeket, mint a megjósolhatatlanokat. Ezt a feltevést egy patkánykísérlettel támasztották alá.¹⁹ A patkányok választhattak az előre jelzett és az előre nem jelzett áramütés között. Ha az állat lenyomott egy pedált, egy figyelmeztető jelzést kapott az áramütés előtt. Minden patkány gyorsan megtanulta a pedálynymást. Erre

18 GLASS, David. C. – SINGER, Jerome. E. (1972): *Urban Stress: Experiments on Noise and Social Stressors*. New York, Academic Press.

19 ABBOT, B. B. – SCHOEN, L. S. – BADIA, P. (1984): Predictable and Unpredictable Shock: Behavioral Measures of Aversion and Psychological Measures of Stress. In: *Psychological Bulletin*, 96. pp. 45–71.

két magyarázatot találtak. Az egyik az, hogy a kellemetlen eseményt megelőző figyelmeztető jelzés alkalmat ad arra, hogy a személy vagy az állat felkészülhessen a kellemetlenségre és így csökkenthesse az inger hatását. A másik pedig az, hogy a megjósolhatatlan történéseknél nincs biztonságos időszak, így az egyén folyamatosan stresszben van, míg a megjósolható eseteknél az illető elengedheti magát.

Léteznek ma Magyarországon olyan helyzetek, amelyek a megjósolhatatlan történések miatt válnak stresszessé. Ilyen például a munkahely elvesztésének lehetősége, kölcsönök visszafizetésének lehetősége, bízhatók-e a másokban vagy sem stb.

Próbatételek

Ezek olyan befolyásolható és jósolható helyzetek, amelyek súrolják képességeink határát és kikezdhetik énképünket, ezáltal stresszkeltőek. Erre igazán jó példa a nyelvvizsga, az érettségi vagy a felsőoktatásban a vizsgaidőszak. Bár vannak olyan próbatételnek minősülő stresszes események, mint például a házasság, amelyekben örömmel veszünk részt. Minden olyan helyzet, amely jelentős mértékű alkalmazkodást kíván, stresszkeltőnek tekinthető.

A kutatók több ezer interjút és esettörténetet vizsgáltak át, amik alapján összeállították az életesemények skáláját. Ezen az események a legnagyobb stresszkiváltótól a legkisebb stresszt okozóig vannak sorba rendezve. (Lásd a mellékletet.)

Természetesen a legtöbb kutatás azt mutatja, hogy a negatív események jobban megviselik az egyén testi és lelki egészségét, mint a pozitívak.

Belső konfliktusok

A stresszt belső folyamatok – tudatos vagy tudattalan megoldatlan konfliktusok – is kiválthatják. Konfliktusról akkor beszélünk, amikor az egyénnek összeegyeztethetetlen vagy egymást kizáró célok között kell választania. Konfliktus két belső szükséglet vagy motívum között

is keletkezhet. Az ezek közötti kompromisszum, megoldás keresése stresszhez vezethet.

Négy terület képviseli a súlyos belső konfliktusok legfőbb forrásait:

1. Függetlenség vagy függőség
2. Intim kapcsolat vagy magány
3. Együttműködés vagy versengés
4. Az impulzusok kifejezése vagy az etikai normák betartása.

REAKCIÓK A STRESSZRE

Pszichológiai reakciók

A stresszkeltő szituációk érzelmi válaszokat eredményeznek, amelyek a jókedvtől a sokkal gyakoribb negatív érzelmekig (düh, elkedvetlenedés, depresszió) terjednek. Ha a stresszkeltő szituáció folyamatos, érzelmeink hullámozhatnak ezen érzelmek között, a megküzdő erőfeszítés sikerétől függően.

Szorongás

A stresszre adott leggyakoribb válasz a szorongás. A szorongás alatt olyan kellemetlen érzelmeket értünk, mint az aggódás, a félelem, a feszültség és a rossz előérzet. A szorongás és a félelem között a különbség az, hogy a félelemnek tudom a tárgyát, a szorongásnak általában nem, vagy elfelejtődik, kiszorul a tudatból. Ezért gyakran lehet a pszichoterápiás cél egy szorongásos helyzet kapcsán a szorongás okának feltárása, átalakítva félelemmé, ugyanis arra ki lehet dolgozni megküzdési stratégiákat, míg a szorongásnak csak tüneti kezelése lehet.

Amikor a szorongás tünetei súlyosbodnak, poszttraumás stresszbetegségről beszélünk. Leginkább közvetlenül a trauma után, néha azonban egy bizonyos idő elteltével, kisebb stressz hatására alakul ki. Ennek legfontosabb tünetei:

1. Érdektelenség, elidegenedés másoktól
2. A trauma visszatérő újraélése emlékekben, álmokban
3. Alvászavarok, koncentrációs nehézségek, túlizgatottság

A poszttraumás stresszbetegség példáiként leginkább a náci koncentrációs táborok túlélőit említik meg, akik szabadulásuk után több évvel még mindig szorongtak és álmaikban ismét átélték a szörnyűségeket.²⁰

Ez a betegség végül a vietnámi háború veteránjainak visszailleszkedési nehézségei révén vált elfogadott diagnosztikai kategóriává. Ezek az emberek különösen hajlamosak voltak a tünetek hosszú távú megjelenítésére.

Harag és agresszió

Egy másik általános reakció a stresszhelyzetre a harag, amely agresszióhoz vezethet.

Agresszió: Az egyik fél (agresszor) valamilyen kellemetlenséget okoz vagy valamilyen averzív ingerrel bombázza a másikat, azaz az agresszió áldozatát. Az agresszió lehet aktív illetve passzív, közvetlen és közvetített, valamint fizikai és verbális.

Laboratóriumi kísérletekben kimutatták, hogy egyes állatok agresszívvá válnak bizonyos stresszhelyzetekben, mint például a túlszűfolt-ság, az elektromos áramütés, vagy a várt táplálékjutalom elmaradása esetében. Ezek az események frusztrációt váltanak ki az egyénben is.

Frusztráció: Olyan akadályozó körülmény, amely megghiúsítja vagy zavarja a célvezérelt cselekvést. Mint állapot akadályozottság, csalódottság vagy vereség miatti bosszankodás, zavartság vagy harag.

Frusztráció-agresszió hipotézis: Valahányszor egy személy erőfeszítést egy cél elérésében megakadályozzák, agresszív hajtóerő keletkezik, amely a személy viselkedését a frusztrációt okozó tárgy vagy személy megkárosítására motiválja.

A kutatók kimutatták²¹, hogy frusztrációra nem feltétlenül agresszió a válasz, csak az egyik legvalószínűbb reakció. Az egyén gyakran bizonytalan, mivel a társadalmakban nem elfogadott viselkedésforma az agresszivitás, de tehetetlen dühöt érez, amelyet ki akar adni magából. Amikor az ember nem tudja közvetlenül a frusztráció okát

20 KRYSTAL, Henry. (1952): *Massive Psychic Trauma*, New York, International Universities Press.

21 ATKINSON, Rita L. [et al.] (2002): *Pszichológia*. Budapest, Osiris.

támadni, az agresszió áthelyeződhet, vagyis a cselekedet egy ártatlan személy vagy tárgy felé irányulhat.

A tudományt régóta foglalkoztatja a stressz és az agresszió kapcsolata. Régi megfigyelés, hogy a feszültég, a stressz erőszakot szül, és ha valaki „felizgatja” magát, csak nehezen tud lehiggadni. A stressz és az agresszió kapcsolatára a kutatók 53 hím patkányon végeztek összesen 5 kísérletet, amely során az agy agresszióért felelős részét ingerelték elektromosan. Ennek hatására az állatokban nagy mennyiségű stresszhormon szabadult fel. Normál körülmények között ennek a hormonnak a szintje csak akkor fokozódik kifejezettebben a vérben, amikor a patkány egy potenciális ellenféllel vagy egyéb súlyosan fenyegető jelenséggel szembesül.

A második kísérlet során stresszhormonokat juttattak az állatok szervezetébe. Régóta ismert, hogy a stresszhormonok elősegítik a test felkészülését a menekülésre vagy a támadásra. A második kísérlet eredményei arra utalnak, hogy ugyanezek a hormonok az agyi agresszióközpontot is ingerlik, ami pszichésen is elősegíti a küzdelmet. A kísérletek a stresszhormonok és az agresszióközpont közötti kölcsönös pozitív visszacsatolására világítottak rá. A stressz agressziót hoz létre, az agresszió pedig fokozza a stressz hormonjainak szintjét.

Ez magyarázatul szolgálhat arra, hogy egy nehéz nap után miért viselkednek sokan gorombán a családjukkal, és arra is, hogy milyen mechanizmussal szül az erőszak erőszakot.

Fásultság és depresszió

A frusztrációra az aktív agresszió az általános reakció, de a visszahúzódás és a fásultság ellentétes irányú válasza sem szokatlan. Ha a stresszfeltételek folyamatosak és az egyén nem küzd meg velük sikeresen, a fásultság depresszióba csaphat át. A depresszió a tehetetlenség, a reménytelenség érzést kelti.

Kognitív károsodások

Az eddig említett, stressz által kiváltott érzelmi reakciókon túl az emberek gyakran mutatnak kognitív károsodást is, ha komoly stresszhelyzetekkel szembesülnek. Nehézségeik lehetnek az összpontosításban és a gondolataik logikus összeszervezésében. Könnyen eltéríthetőek, ennek eredményeként feladatokban, különösen a bonyolult feladatokban nyújtott teljesítményük romlik.

Fiziológiai reakciók

A stresszhelyzetektől függetlenül testünk automatikusan felkészül a veszedelemre és mindig ugyanúgy válaszol. Gyorsan szükségünk van energiára, így a máj többletcukrot, azaz üzemanyagot bocsát az izmok rendelkezésére. Hormonok szabadulnak fel, hogy serkentsék a zsír és a fehérje átalakulását cukorra. Gyorsul a test anyagcseréje a fizikai cselekvés nagyobb energiaigényére való előkészületeként. Nő a szívritmus, a vérnyomás, a légzésszám és az izomfeszültség. Ugyanakkor néhány nélkülözhető aktivitás, így például az emésztés lassul.

A nyáltermelés és az ornyálkahártya váladékozása csökken, ezzel is növelve a tüdőbe vezető légutak méretét. A száj kiszáradása tehát a stressz egyik korai jele lehet. Endorfinok, a test természetes fájdalomcsillapítói választódnak ki, a felületi vérerek összehúzódnak, hogy csökkentsék a vérzést sérülés esetén. A lépből a vörösvérsejtek fokozottan jutnak a keringésbe az oxigénszállítás előmozdítása érdekében és a csontvelő több fehérvérsejtet termel az esetleges fertőzés elleni harchoz.

A stressz hatása az egészségre

A stresszkeltő tényezők folytonos jelenlétéhez való alkalmazkodás kimerítheti a test erőforrásait és hajlamossá tehet a betegségekre. Nagyon sok ember szenved a túlzott stressz okozta legyengült egészség tüneteitől. A nagyon magas stressz-szintnek kitett emberek feszültté

és nyugtalanná válnak. Ráadásul fejfájás, gyomorpanaszok vagy olyan tünetek lépnek fel, amelyek nagy része csak öregkorban fordul elő.

Ha a stresszfeltételek folyamatosak, és az egyén nem küzd meg velük sikeresen, a fásultság depresszióba csaphat. A klinikailag diagnosztizált depresszió és a kezelés elhagyása az esetek 15%-ában öngyilkossághoz vezet. A szorongással járó betegségeknek sokféle formája létezik, egészen az állandósult szorongástól a pánikrohamokig. A szorongás súlyosbodhat és megbéníthatja az egyén működését.

A krónikus stressz olyan testi rendellenességekhez vezethet, mint például a fekélyek, magas vérnyomás és szívbetegségek, egyúttal kárt okozhat a szervezet immunrendszerében is, ami a vírusok és baktériumok elleni csökkent ellenállóképességben mutatkozik meg. Az orvosok becslései szerint az érzelmi stressz a betegségek több mint felében igen fontos szerepet játszik. A szív és az érrendszer az egyik legesendőbb a stressz hatásaival szemben. Habár a stressz és a szívbetegség közötti kapcsolatot még jelenleg is vizsgálják, az előzetes bizonyítékok arra utalnak, hogy a stressz hozzájárulhat a szívbetegségek kialakulásához és az agyvérzéshez. Bizonyos betegségek kialakulása magyarázható a stressz magas szintjével vagy a hosszantartó stresszel:

- magas vérkoleszterin szint
- vérnyomás emelkedés
- vérrögök kialakulása

A másik fontos terület, ahol az állandó stressz komoly károkat okoz, az immunrendszer.

Az állandó feszültség, türelmetlenség, ingerültség, valamint az immunsejtek számbeli és minőségi romlása miatt megnő a fogékonyság a betegségekre, gyakori a felső-légúti panaszok, esetleg bőrfertőzések, hajhullás megjelenése.

Sok ember úgy próbál megküzdeni a stresszel, hogy túl sok alkoholt fogyaszt, kábítószerrel használ, másokat hibáztat (házastársat, vagy szülőket) és fizikailag erőszakossá is válhat, a leggyakrabban éppen a családtagokkal szemben. Magyarország lakossága még azzal is tetézi a bajt, hogy dohány- és alkoholfogyasztásban a statisztikák élén jár. Az emberek úgy érzik, hogy szükségük van valamire, ami segíti elviselni az élet kegyetlen realitását.

Régóta ismert tény, hogy a stressz öregít. Amerikai tudósok megállapították, hogy a nagy dózisú stressz felgyorsítja a szervezet biológiai öregedésének folyamatát. A kaliforniai Stanford Egyetem kutatói 58 (20-50 év közötti) nőnél vizsgálták meg, hogy milyen elváltozást mutatnak az immunsejtek kiélezetten stresszes helyzetben, illetve stresszmentes környezet hatására. A vizsgálatba bevont 58 nő közül 39 folyamatos és nagy stressznek kitett nő immunsejtjei 10 évvel idősebbnek mutatkoztak, mint a velük egykorú, de normális, átlagos lelki megterhelést viselő nőké.

A KONFLIKTUSRÓL ÁLTALÁNOSSÁGBAN

Korábbi tanulmányainkban többször megfogalmaztuk, hogy a konfliktus szó maga a latin *confligere* szóból származik, eredeti jelentése összezapás, vita, harc. A szakirodalomban a meghatározások többnyire nem egységesek. Csepeli György így fogalmazott: „társadalmi viszonyok világában akkor beszélünk konfliktusról, amikor a viszonyok alanyai egymással összeegyeztethetetlen tevékenységre éreznek indíttatást”²², illetve „akkor keletkezik, ha egymást kizáró célok vezetnek a konfliktus börtönébe zárt feleket, és az egyik csak a másik kárára győzhet.”²³

Barlai és Kővágó a konfliktus definícióját érintően így fogalmaznak: „...a konfliktus az egyén vagy egy társadalmi csoporton belül, illetve két egymástól kölcsönösen függő fél (személy, csoport, társadalmi berendezkedés stb.) között létrejövő ellentétes, esetleg egymást kölcsönösen kizáró érzelmek, értékrendek vagy érdekek (szükségletek) összeütközése, olyan nézeteltérés, amely céljával ellentétes elképzelés alapján, számára nemkívánatos magatartást eredményez”²⁴.

Mindkét definíció egyénről, társadalmi csoportokról beszél és nem kultúráról, márpedig az utóbbi években elég nagy vita alakult ki a társadalom, illetve a kultúra fogalmát érintően a konfliktusok kialakulására vonatkoztatva, ezért érdemes pár mondat erejéig megállni a

22 CSEPELI György (2006): *Szociálpszichológia*, Budapest, Osiris Kiadó

23 Uo.

24 BARLAI Róbert – KŐVÁGÓ György (2004): *Krízismenedzsment, kríziskommunikáció*. Budapest, Századvég.

társadalom és a kultúra fogalmának értelmezésére a konfliktus oldaláról. A szociológián belül számos kritika fogalmazódott meg a társadalom fogalom túlzott kiterjesztésére és kizárólagos használatára. E kritikák azt állítják, hogy a társadalmat elsősorban az érdekek, kooperációk és konfliktusok, kölcsönös függések önálló törvényszerűségekkel rendelkező, autonóm területeként ragadta meg, és a kultúrát, a kultúra kérdéseit (és egyéb területeket) másodlagosnak tekintti. Ebből következett, hogy a társadalmi kommunikáció kutatásaiban nem vizsgálta a jelentésértelmezések, a szimbólumok területét. Ma viszont arról beszélhetünk, hogy a társadalomtudományokon belül a kultúra területe felértékelődött, sőt számos társadalomtudós magáénak vallja azt a kijelentést, amely szerint a kultúra a jelenlegi világrendszer ideológiai harctere. A modernitás alapstruktúrája felbomlott és ezáltal a társadalmi kommunikáció szabályai is megváltoztak. A társadalmi tér alapstruktúrái, a társadalmi rétegződés változásban van, hiszen a társadalmi osztályok átalakuláson mennek keresztül, ezért ma a társadalomkutatók nagy része úgy látja, hogy csak a kulturális különbségek mentén lehet társadalmi csoportokat és azok közötti konfliktusokat találni.

Ez az új diskurzuszstratégia a konfliktusról alkotott képet is megváltoztatta, és bizonyos értelemben úrafogalmazta. Ez a szemlélet, amely a társadalmi kommunikáción belüli konfliktusokat csak a kultúra mentén ragadja meg, előbb-utóbb oda vezet, hogy a társadalmi diskurzusok nem szólnak majd a társadalmi egyenlőtlenségekből fakadó konfliktusokról. Ebből a gondolatból vezette le Huntington saját (a politológia számára vitatott) elképzelését a kultúra, a politika és a konfliktus közötti viszonyról, amely nem más, mint a kultúrák harca.²⁵

Rosengren úgy gondolja, hogy az ember alkotta csoportok, társadalmak mindegyikére jellemző az alábbi három rendszer megléte:

- az eszmék kulturális rendszere
- a cselekvések társas rendszere
- a fizikai artefaktumok materiális rendszere.

Úgy tartja, hogy a kultúra és a többi társadalmi rendszer közötti viszony folyamatosan változik úgy, hogy egymást kölcsönösen alakít-

25 HUNTINGTON, Samuel (1998): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest, Európa.

ják, formálják. Az eszmék, cselekvések és artefaktumok három rendszere interakciók végtelen folyamataiban hat egymásra, azaz kölcsönösen függenek egymástól. Ez a kölcsönös alakítás, függés, változás nagyon valószínű, hogy konfliktusok eredményeként jön létre és nem természetes folyamatként realizálódik.²⁶

A társadalomtudományokban többnyire két felfogás létezik: az egyik szerint a társadalmat alapvetően a konfliktus, a másik szerint a konszenzus jellemzi. A konfliktuspártiak úgy tartják, hogy valójában minden társadalmat az ellentét jellemez, ahol a társadalmi struktúrában gyakoriak az osztályok közötti konfliktusok. A másik nézet képviselői sem tagadják a társadalmi ellentétek létezését, de azt állítják, hogy konszenzus nélkül nincs társadalom. A nagyon komoly konfliktusok ellenére is minden társadalomban egyetértés kell, hogy legyen legalább néhány alapértéket illetően, amelyeket az egyének nagyobb hányada elfogad.²⁷

Assmann tanulmányában szintén különbséget tesz a konfliktus és kultúra viszonyában, amikor jelentős dichotómiáról ír. Az egyik álláspont szerint a konfliktust nem tekinti a kultúra szférájába tartozó jelenségnek, mert a konfliktus idegen a kultúrától. E vélemény szerint a konfliktus nem más, mint a kultúra széttörője, megszüntetője és ahol megjelenik a konfliktus, ott ér véget a kultúra. A másik vélemény szerint a kultúrát a megértés, az együttműködés, a kommunikáció jellemzi, konfliktusok nélkül.²⁸

Egy másik elméletörténeti megközelítés – amely számunkra inkább elfogadható – úgy tartja, hogy a konfliktus minden esetben kulturális tény és a különféle konfliktusok kulturálisan meghatározottak. Szerintük a kultúrák szervezik a konfliktusok formáit és lehetőségeket nyújtanak azok megoldásához is. Ez a gondolkodási tradíció továbbmegy és azt vallja, hogy a konfliktus a kultúra előfeltétele, sőt, létrehozója. A konfliktus ilyenfajta megközelítése a kulturális antropológia számára lényeges, mivel fontos szerepet játszik a saját és az idegen közötti határ megjelenítésében, amely minden kultúrában központi szerepet tölt be.

26 ROSENGREN, Karl. E. (2004): *Kommunikáció*. Budapest, Typotex.

27 Uo.

28 ASSMANN, Aleida – ASSMANN, Jan (1990): *Kultur und Konflikt*. Frankfurt, M. Shurkamp.

A szociológia klasszikus konfliktuselméleteinek létrehozói közül Georg Simmel nevét érdemes megemlíteni, aki a konfliktust a szocializáció egy formájának tekintette, mivel szerinte egy tökéletesen harmonikus csoportban hiányozna a folyamatosság és a szerkezet. Úgy tartotta, hogy a csoportoknak egyaránt szükségük van diszharmoníára és harmóniára, disszociációra és asszociációra is.²⁹ Később Lewis Coser megfogalmazza, hogy a konfliktus segít a csoportidentitást megállapítani a környező társadalom világával szemben. Gondolatmenetébe beépítette azokat az eredményeket, amelyeket a bécsi pszichológusok értek el, és Simmel értékeléseit is felhasználva különbséget tett a konfliktusteremtő magatartás és a gyűlölködő érzelmek között. Rájött, hogy a konfliktus lehetővé teszi a visszafojtott érzelmek felszabadítását és az eltérő vélemények megfogalmazását, így gyakran nem tekinthető rendellenesnek a szóban forgó kapcsolat szempontjából. Míg a konfliktus megváltoztatja a résztvevők közötti kapcsolatok természetét, a pusztá gyűlölködésnek nincsenek ilyen hatásai. Coser kibővítette Simmelnek a konfliktus reális és irreális típusai közötti megkülönböztetését. A reális konfliktusokat a státus, a hatalom és az erőforrások elégtelensége miatt kialakult igények összeütközése és a konfliktusba kerülő értékekhez való ragaszkodás idézi elő. Az irreális konfliktusok a szocializációs folyamat hiányosságaira és frusztrációira, valamint olyan, eredetileg reális antagonizmus átváltozására vezethetők vissza, amelyek korábban nem juthattak kifejezésre. Az első típusú konfliktust a résztvevők valós célok elérésének eszközeként fogják fel, olyan eszközként, amelyről le lehet mondani amennyiben más, hatékonyabb eszköz kínálkozik, míg a második típus nem hagy ilyen alternatívákat, mivel a kielégülés itt magának az agresszív cselekedetnek az eredménye.³⁰ Ralf Dahrendorf úgy fogalmaz, hogy a társadalmi konfliktusoknak nem egyedül az osztályok az előidézői (ahogy azt Marx elképzelte), hanem minden társadalomban a hatalom szükségképpen egyenetlen megosztása teremti meg az alapvető feltételeket. A konfliktusokat megjelenési formáik szerint manifeszt, látens és eltérítő jellegű konfliktusokra osztja. Az utóbbit

29 SIMMEL, Georg (1973): *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest, Gondolat Kiadó.

30 COSER, Lewis (1956): *The Functions of Social Conflict*. Glencoe.

az jellemzi, hogy nem ott jelenik meg, ahol keletkezett, ezért ezt elterelt konfliktusnak nevezi. Ezekben az elméletekben az a közös, hogy a konfliktus konstruktív szerepét emelték ki a társadalmi kapcsolatokban, mivel szerintük a konfliktus a társadalmi változások mozgatórugója, a szocializáció folyamataiban folytonosságot és struktúrát teremt, valamint csoportidentitást létrehozó tényező. Azt is mondhatjuk, hogy a társadalomtudományok számára egy igen fontos jelenségre, a társadalmi integrációra vezethető vissza a fentiekben megfogalmazott konfliktusfogalom.³¹

A következőkben a konfliktust szociálpszichológiai szempontból közelítjük meg, mert úgy gondoljuk, hogy ez a látásmód elég tág keretet nyújt a konfliktusban rejlő folyamatok megközelítéséhez, legyen a konfliktus személyek közötti, csoportok közötti, vagy nemzetközi jellegű. Morton Deutsch munkásságát érdemes megemlíteni, aki konstruktív és destruktív konfliktusról beszél. A konstruktív konfliktus tisztességes verseny formájában jelenik meg, ahol az idejétmúlt normák lebomlanak és létrejönnek azok a normák, amelyek a célszerűbb alkalmazkodást teszik lehetővé. A destruktív konfliktus pedig élethalálharcról szól, ahol a konfliktus győztese egyben vesztes is, mert a destruktív konfliktus mindig zéró összegű játszma.³²

A konfliktusok típusai

A konfliktusok típusait figyelembe véve Deutsch a következő felosztást tartja fontosnak: *valódi konfliktus* az a helyzet, amikor a felek összeegyeztethetetlen célokat követnek, és egymásban nem bízva a saját káruk minimalizálására törekednek. Ebben a helyzetben a gyanakvás, a bizalmatlanság, a rosszindulat lehetetlenné teszi a tisztességes versenyt és egyre közelebb kerül a destruktív konfliktushoz. *Álkonfliktusnak* tartja az elégtelenül definiált érdekek ütközését, ahol a felek képtelenek belátni, hogy vannak előnyök, amelyeket külön-külön nem aknázhathatnak ki, de ha kooperálnak egymással, akkor mindenki jól jár. Az

31 DAHRENDOR, Ralf (1976): *Class and Class Conflict in Industrial Society*, London, Henley, Routledge and Kegan Paul.

32 DEUTCH, Morton (1973): *The Resolution of Conflict: Constructive and Destructive Processes*. New Haven, Yale University Press.

áttételes konfliktus helyzetében a felek tévedésben vannak a konfliktus valódi okát illetően, mivel ami a konfliktusból látható, az csak tünete az igazi konfliktusnak. A *téves konfliktus* esetében olyan felek kerülnek konfliktusba egymással, akiknek valójában arra semmi okuk nem volt, de fennáll a veszély, hogy valódi konfliktussá alakuljon. A *lappangó konfliktus* esetén a felek nincsenek tudatában a közöttük lévő ellentéteknek, ennek a helyzetnek a feltárása viszont fontos előfeltétele a társadalmi konfliktusok megelőzésének. A *hamis konfliktus* többnyire félreértéseken alapszik, amelynek oka gyakran az elégtelen kommunikáció vagy az információhiány.³³

Deutsch többnyire laboratóriumi körülmények között vizsgálta a konfliktus lefolyásának kooperatív-konstruktív kontra kompetitív-destruktív jellegét. Hogy egy konfliktus konstruktív vagy destruktív lefolyású lesz, az függ annak méretétől, merevségétől, középpontiságától, más konfliktusokkal való kapcsolatától és a konfliktus tudatos szintjétől.

Úgy tartja, hogy a konfliktus mérete együtt növekszik a konfliktusba került egységek méretével. A konfliktus mérete addig növekszik, amíg a konfliktus túlnő az adott elveken, jogokon és személyiségeken; a konfliktus megoldása fontos precedenseket teremt; a konfliktust a nyelési, illetve vesztési esélyek terminusában értelmezik; a konfliktusban szereplő felek nézetei és érdekei eltérőek lesznek és a konfliktus nem célirányos, nem specifikus és rosszul meghatározott lesz. Kísérletükben igazolták, hogy a konfliktus horderejének növekedésével egyre nehezebb az együttműködés, és a konfliktusmegoldás kooperatív módja sokkal valószínűbb, amíg a konfliktus kisebb horderejű. A konfliktus mérete csökkenthető, ha a legfontosabb közös célokra helyezik a hangsúlyt, de csökkenthető a kontrollált kommunikáció útján is, a szerepek megcserélésével és az ütköztető csoportos gyakorlatokkal is.³⁴

A konfliktus merevsége a konfliktusban lévő kérdés jellegétől és a felek hozzáállásától függ. Egyes kérdések – pl. a hatalom és a státusz kérdései – sokkal hajlamosabbak arra, hogy merev definícióval illes-

33 CSEPELI György (1997): *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris.

34 DEUTSCH, Morton – SHICHMAN, Shula. (1996): A konfliktus a szociálpszichológia perspektívájában. In: LÁNYI G. szerk.: *Politikai pszichológia*. Budapest, Balassi Kiadó, ELTE Szociológiai Intézet.

sék, mint mások. A kérdés merevsége, rugalmatlansága növekszik, ha a felek ragaszkodnak álláspontjukhoz és nem hajlandóak alternatívákban gondolkodni.

A konfliktus annál inkább középponti helyet foglal el, minél inkább fenyegeti az ember jólétét, önbecsülését és a róla kialakított képet.

Sokkal bonyolultabb megoldani egy konfliktust, ha a szóban forgó kérdések száma nagyobb. Deutsch hivatkozik más kutatókra (Pruitt 1981, Kelley 1966), amikor azt mondja, hogy ha több kérdés szerepel egy konfliktusban, akkor nagyobb a konstruktív megoldás létrejöttének valószínűsége, ha a kérdéseket egyszerre veszik figyelembe és nem egymás után. A kérdések egyenként történő kezelése nehezíti a megegyezést. Az adott kérdések egy csomagként történő kezelése lehetővé teszi több alternatíva kidolgozását, ugyanakkor növeli az egyezmény megkötéséhez szükséges opciók számát.

Nem elismert, esetleg cáfolt konfliktusok, ha félretevődnek vagy elfojtódnak, a megoldásuk annál nehezebb lesz. Általában egy konfliktus elkerülése azt a célt szolgálja, hogy védelmet nyújtson a másik féllel való konfrontációval szemben. Ez a helyzet eleve kizárja a kölcsönösen kielégítő megoldás létrejöttének lehetőségét, gátolja a felek közötti kapcsolat fejlődését és csökkenti azt a lehetőséget, hogy a másikat jobban megértsük. A konfliktus elkerülése kiválthatja azt is, hogy a kérdés átkerül más területekre, ahol csökkentheti más konfliktusok megoldásának esélyét, esetleg tönkretelheti az érintett felek közötti viszonyt.

Deutsch több szempontot ír le, amelyek hozzájárulnak a destruktív konfliktushoz, a „rosszindulatú társadalmi konfliktus” kialakulásához.

Egyik ilyen szempont az anarchikus társadalmi szempont. Szerinte van olyan helyzet, amely nem teszi lehetővé a racionális magatartást, mivel nem léteznek a társadalmi rend vagy a kölcsönös bizalom feltételei. Az ilyen helyzetben az egyén vagy a nemzet megkísérli saját jólétének, biztonságának növelését, tekintet nélkül mások biztonságára vagy jólétére.

A másik szempont szerint a konfliktusban részt vevő felek a nyeres-vesztés szemszögéből közelítik meg a helyzetet, tehát kompetitív harcként fogják fel. Az ebből adódó társadalmi folyamat gyakran tartóssá teszi és felerősíti a konfliktust. A felek közötti kommunikáció

szegényessé és megbízhatatlanná válik, növelve a hibalehetőséget és a félreinformálás esélyét, ezzel együtt megerősítve a korábban már létezett, a másik fél irányába kialakult sztereotípiákat és elvárásokat.

A harmadik szempont a belső konfliktusokról szól. Deutsch szerint a rosszindulatú konfliktus azért tud fennmaradni, mert a belső szükségletek az összeütközésbe került felek közötti kompetitív folyamat meglétét kívánják. Létezik több olyan belső szükséglet, amelynek szelepe az ellenséges külső viszony, így pl. az ellenséges külső viszony elfogadható indok lehet a belső problémákra, amelyek okaként az ellenség vagy az ellenséggel szembeni védelem szükségessége nevezhető meg, esetleg alkalmat ad arra, hogy kifejezzék a felgyülemlett ellenségességet, amely valójában belső konfliktusból táplálkozik. A külső ellenség elleni harc lehetővé teszi, hogy a saját, nem tudatos és nem elfogadott belső tulajdonságainkat az ellenségre vetítve támadást intézzünk ellenük úgy, hogy az ellenséget támadjuk meg. Deutsch úgy gondolja, hogy ha egy külső konfliktus belső szükségletek szolgálatában áll, nagyon nehéz felhagyni a konfliktussal addig, amíg a belső szükségletek kielégítésének más módjai még nem alakulnak ki.

A negyedik a helytelen ítéletek és felfogások szempontja, ahol a szegényes kommunikáció, az ellenséges hozzáállás és a különbségek iránti túlérzékenység olyan eltorzított nézetekhez vezetnek, amelyek erősíthetik és tartósíthatják a konfliktust.

Az ötödik szempont szerint a felek önkéntelenül is elköteleződnek olyan elgondolások, védekezések mellett, amelyek a konfliktussal kapcsolatos tevékenységük elvégzéséhez tartoznak. Ilyenkor a konfliktust olyan elkötelezettségek és befektetések tartják fenn és konserválják, amelyek magát a rosszindulatú folyamatot táplálják.

Hatodik szempontként Deutsch az önmegvalósító próféciaakat emeli ki, amelyek tetszetős érvényessége állandó hibát iktat a rendszerbe. A próféta az éppen folyó események sorrendjét idézi bizonyítékként arra, hogy már kezdettől fogva igaza volt.

Végül Deutsch a konfliktus szociálpszichológiai nézőpontjából a következő kulcsfontosságú konklúziókat vonta le:

1. Kevés az olyan konfliktus, amely a természetéből adódóan csak nyérést vagy veszteséget eredményez.

2. Ha egy konfliktus a természetéből adódóan nem nyeres-vesztés jellegű, akkor a feleknek olyan kooperatív problémamegoldó orientációt kell kialakítaniuk és fenntartaniuk, amely a felek érdekeire összepontosít.
3. A becsületes és kölcsönösen elfogadó kommunikációs folyamatokat erősíteni kell, hogy a felek kellő beleéléssel és megértéssel kifejthessék érdekeiket.
4. Ki kell alakítani a szembenálló felek eltérő érdekeivel kapcsolatos problémák megoldására alkalmas módszerek széles skáláját (pl. brainstorming, szinektika, stb.).
5. Tudatosítani kell, hogy léteznek olyan források és hatékony eljárások, amelyek segítségével a holtpontra jutás, a közös problémák elkerülhetők, amelyek destruktív lefolyást adhatnak egy konfliktusnak (pl. tanácsadók, közvetítők, békítők stb.).

A Deutsch által megfogalmazott elméleti és gyakorlati megközelítéseket a konfliktus kialakulását és kezelését illetően munkánk során gyakran mi is tapasztaltuk, sőt az általa említett módszerekből többet alkalmaztunk is. Például az olyan tréningek esetében, amelyek a roma és nem roma lakosság együttélési konfliktusait voltak hivatottak kezelni, és roma, illetve nem roma véleményformálókkal folyt a munka, a konfliktusban szereplő kérdések egészére, egy csomagként való kezelésére összpontosítottunk, nem pedig az egyes kérdésekre. Így több esetben sikerült elérni azt, hogy a sarkalatos, egyedi kérdések nem vitték el a tárgyalás hangulatát destruktív irányba, bár erre is volt példa. A brainstorming, a különböző kreatív megoldások módszereit szinte rendszeresen alkalmaztuk az interetnikus tréningjeinken.

A fentiekből is látni lehetett, hogy a konfliktusok konkrét vagy akár áttételes értelmezése, meghatározása és kezelése nagyban tükröződik a vizsgálatával foglalkozó tudományágban. Azt mondhatjuk, hogy a konfliktuskutatás interdiszciplináris, és nagyon szerteágazó megközelítésekkel találkozhatunk a tudományágak szemléletmódjaitól függően. Az alábbiakban a konfliktus szintjeivel és alapvető fajtáival foglalkozunk, ahol Barnim Jeschke³⁵ felosztásait ismertetjük.

35 JESCHKE, B. G. (1993): *Konfliktmanagement und Unternehmenserfolg. Ein situativer Ansatz*. Wiesbaden, Betriebswirtschaftlicher Verlag, Dr. Th. Gabler GmbH.

A konfliktusok szintjei

1. Intraperszonális: a megismerés tárgya az egyén.
2. Interperszonális: a megismerés tárgya a személyek.
3. Szervezetten belüli: a megismerés tárgya a szervezetten belüli személyek és csoportok.
4. Szervezetek közötti: a megismerés tárgya a szervezetek (képviselői).
5. Nemzetközi: a megismerés tárgya a népek, állam(csoport)ok.

Az intraperszonális konfliktussal a személyiségpszichológia, az interperszonálissal a személyiség- és szociálpszichológia, a szervezetten belülivel a szociál- és szervezetszichológia, a vezetéstudomány, az üzemgazdaságtan, a szervezetek közöttivel a szervezetszociológia, a szervezéselmélet, a marketing, a mikroökonómia, a politológia, a nemzetközi konfliktussal pedig a politológia, a hadtudomány és a jogtudomány foglalkozik. A mi etnikai vonatkozású kutatásaink és kezelési módszereink főleg a szociológia, a személyiségpszichológia, a szociálpszichológia elméleteit és módszereit vették igénybe, de kisebb mértékben elkalandoztunk a politológia és az orvostudomány területeire is. Ennek megfelelően eredményeink főleg ezeknek a tudományágaknak a szemléletét tükrözik.

Mivel a konfliktus nagyon összetett és bonyolult jelenség, ezért különböző módon csoportosítható: így alanya, hordozója szerint lehet egyéni és csoportos konfliktus. A csoportos konfliktus magába foglal mindent a társadalmi kiscsoporttól kezdődően a szervezeteken, a kultúrán át egészen a nemzetközi konfliktusokig. Az alany viszonyulása szerint a konfliktus lehet külső (az egyének, illetve csoportok közötti) és belső. A csoporton belüli konfliktusok az egyénektől vagy a kiscsoportoktól kezdődően egészen az országok közötti viszonyokig terjedhetnek.

A konfliktushelyzet a személy, illetve a csoport vonatkozásában lehet:

1. Belső akkor jön létre, ha az egyént vagy a csoport egészét önmagával ellentétes gondolatok kínozzák és esetleg saját értékrendje, meggyőződése, szükséglete vagy szokásrendszere ellenére cselekszik.

2. Külső konfliktushelyzet egymástól kölcsönösen függő személyek, csoportok, társadalmi berendezkedések között akkor alakul ki, ha tudatosan eltérő célkitűzésük, és tekintet nélkül a másik fél ellenállására, olyan pozíció megszerzésére törekszenek, amely csak egyiküké lehet.

A konfliktusok kialakulásának okai

1. Információ alapú: túl sok, túl kevés vagy téves információ.
2. Kapcsolat alapú: oka a rossz kommunikáció, az erős érzelmek, a negatív viselkedés vagy sztereotípiák.
3. Érték alapú: oka a mindennapi értékek vagy az alapértékek ütközése, amely lehet filozófiai, ideológiai, vallási, politikai stb. Nagyon nehéz rendezni.
4. Strukturális alapú: oka az egyenlőtlen hatalommegoszlás (Spranger-tipológia, lásd a 4. fejezetet), az időhiány, a nehéz kooperáció, a források feletti egyenlőtlen rendelkezés, vagy a földrajzi viszonyok.
5. Érdek alapú: pszichológiai, procedurális.

A konfliktus folyamata

A konfliktus dinamikus jelenség; kialakulásától megszűnéséig öt szakaszra osztható, amelyek ismétlődhetnek vagy akár el is maradhatnak. Szakaszai:

1. Megelőző állapot (latens konfliktus), amely magában hordozza a probléma lehetőségét, de ebből még nem következik, hogy a konfliktus ki is fog fejlődni. Ahhoz, hogy valóságossá váljon, mindkét félben tudatosulnia kell annak, hogy a partner valamilyen módon fenyegeti az ő pozícióját. Ha erre nem jönnek rá, akkor a konfliktus természetesen elmarad.
2. Átértett konfliktus – ebben a szakaszban a veszély, a probléma észlelése valamilyen emocionális reakciót (feszültséget, féltelmet, dühöt stb.) vált ki.

3. Érzékelhető szakasz – az érzelmi reakciókat valamilyen verbális-nonverbális cselekvés követi. A felek szavakba öntik problémájukat, ellentétes nézeteiket: győzködik egymást, vitatkoznak, sőt agresszívvá is válhatnak, tehát a konfliktus érzékelhetővé válik.
4. Kezelés/elfojtás szakasza. A kellemetlen szituáció kezelése többféle módon történhet. A résztvevők kölcsönösen kikerülhetnek a konfliktust, úgy tehetnek, mintha egyáltalán nem is létezne. Szabályozhatják menetét, kézben tarthatják, illetve megoldhatják. Ha az egyik fél hatalmi indexe igen magas és a bizalom minimális, akkor többnyire a konfliktus erőszakos, egyoldalú elfojtása következik be.
5. Az utóhatások szakaszában alakulnak ki, tisztulnak le a konfliktus kezelésével és annak következményeivel kapcsolatos érzelmek. Negatív utóhatásról beszélhetünk pl. abban az esetben, ha az egyik vagy mindkét félben sértettség érzete marad fenn, ez ugyanis rontja a további munkakapcsolatokat és újabb konfliktusok kialakulásához vezethet. Amennyiben a partnerek elégedettek az elért eredménnyel és emelkedik a bizalmi index, akkor jó érzés tölti el őket és az utóhatás pozitív.³⁶

A nem kezelt konfliktusok válsághoz vezetnek, Bolton ezt így fogalmazza meg: „mert legjobb esetben is bomlaszt, legrosszabb esetben pedig rombol. Ha egyszer felszínre tör, nehezen irányítható. A destruktív vitának megvan az a tendenciája, hogy tovaterjed. Gyakran le is válik kiváltó okáról, és egész addig folytatódhat, amikor már ezek teljes mértékben irrelevánssá lesznek, vagy már régen el is felejtődtek. A konfliktus gyakorta odáig terjed, hogy felemészt mindent és mindenkit, aki csak a közelében van”. Ezek a hatások főleg akkor mutatkoznak meg, ha rosszul, vagy egyáltalán nem kezelik őket.³⁷

Több társadalomkutató, sőt az etológus Konrad Lorenz is megegyezik abban, hogy a konfliktusnak lehetnek pozitív hatásai is.³⁸ Véleményük szerint a konfliktus növelheti a motivációt és az energiát a társadalom által megkövetelt feladatok elvégzéséhez; fokozhatja az egyé-

36 BARLAI Róbert – KÖVÁGÓ György (2004): *Krizismenedzsment, kríziskommunikáció*. Budapest, Századvég.

37 BOLTON, Robert (1987): *A kommunikáció művészete*. Budapest, Cascade Könyvkiadó.

38 LORENZ, Konrad (1997): *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Gondolat.

nek, szervezetek újítási készségét; mindenki jobban megértheti saját helyzetét, mert a konfliktus arra kényszeríti, hogy nézeteit megfogalmazza és elmondja; mindenkiben nagyobb mértékben tudatosan saját identitása; a személyközi konfliktus eszköze lehet a belső konfliktus kezelésének; az egymástól eltérő felfogások az elméleti sokszínűséget szolgálják stb.

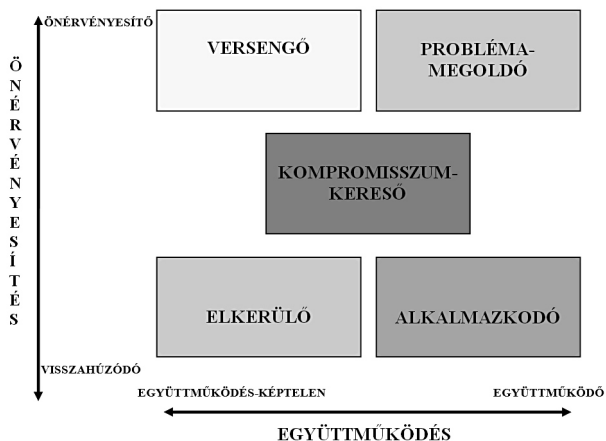
Konfliktuskezelési stratégiák

A stratégia olyan szervezett tevékenység, amely magába foglalja azon eljárások összességét, melyek a kitűzött cél elérését szolgálják. A konfliktuskezelésben a stratégia a konfliktuskezelés tervezését, szervezését, valamint kivitelezéséhez alkalmazott módszereket, eljárásokat és eszközöket foglalja magába.

Szőke-Milinte Enikő szerint az emberek viselkedését konfliktushelyzetekben több meghatározó tényező befolyásolja. Ezek közül a legfontosabbak: bizonyos személyiségvonások, attitűdök, önismeret és önértékelés, mások megítélésének képessége, valamint számos szituációból adódó faktor, mint az aktuális érzelmi állapot, szervezeti légkör, szituáció jellegzetességei.³⁹

A leggyakrabban alkalmazott konfliktuskezelési módokat két német pszichológus, Thomas és Kilmann határozta meg először írásban, akik a konfliktus szakirodalmában is nyomon követhető szemléletmódot integrálták egy kétdimenziós mátrixban (*lásd a lenti ábrát*). Ez a mátrix a személyiségnek azt a két dimenzióját veszi alapul, amelyek mértéke kulcsfontosságú szerepet játszik a konfliktushelyzetekben: vagyis az önérvényesítés és együttműködés. Az általuk kidolgozott tesztet a konfliktuskezelési programjainkban alkalmazni kívánjuk úgy, hogy azonnal visszajelzést adunk a résztvevőknek, tudatosítva bennük spontán, ösztönös konfliktusmegoldó stratégiájukat, amelyek alkalmazása nem valószínű, hogy minden helyzetben megállja a helyét.

³⁹ SZŐKE-MILINTE Enikő (2004): Pedagógusok konfliktuskezelési kultúrája. In: *Új Pedagógiai Szemle*, 1. szám pp. 26-39.

Thomas-Kilmann konfliktus-megoldási modellje⁴⁰

A szerzők azt vizsgálták, hogy az egyén mennyire képes a saját akaratát érvényesíteni, milyen mértékben van tekintettel mások céljaira, érdekeire, illetve milyen mértékben képes együttműködni. Tehát az említett személyiségdimenziók, az önérvényesítés és az együttműködés közötti arány vagy egyensúly határozza meg egy-egy konfliktuskezelő stratégiát. Vagyis a mátrix alapján 5 elkülöníthető konfliktuskezelési stratégia rajzolódik ki. Az egyes stratégiák jellemzését Szekszárdi Júlia és Benedek István munkája alapján ismertetjük.

1. Versengő (önérvényesítő, győztes-vesztes): hatalomorientált konfliktusmegoldó stratégia, melynek során az egyén teljes mértékű önérvényesítésre törekszik a másik fél rovására. Ez a stratégia a győzelemről szól, nem az együttműködésről. Ezért is nevezi Gordon ezt a stratégiát győztes-vesztes módszernek.⁴¹ Ezt a stratégiát általában akkor alkalmazzuk, ha saját igazunkért vagy meggyőződésünkért állunk ki. Használata olyan helyzetekben indokolt, ahol egyetlen megoldási mód lehet, pl. válsághelyzetek kezelése, autoritás megőrzése érdekében. Indokolatlan esetekben való alkalmazása újabb konfliktusokat szülhet.

40 Forrás: THOMAS, Kenneth W. – KILMANN Ralph H. (1974): *Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument*. Xicom, p. 2. (fordította: Bordás S.)

41 GORDON, Thomas (1991): *A tanári hatékonyság fejlesztése*. Budapest, Gondolat.

2. Problémamegoldó, együttműködő: ez az egyik legoptimálisabb konfliktuskezelési stratégia, mert egyaránt önérvényesítő és együttműködő. A felek egyenlő tárgyalópartnerként kezelik egymást. Készek problémáik gyökerének nyílt feltárására, nyitottak egymás szükségleteivel és céljaival szemben. Mindkét fél kellő empátiával és flexibilitással közelíti meg a problémát, képesek eredményesen és asszertíven kommunikálni és a mindkettőjük számára legmegfelelőbb megoldásra töreksenek. Ezt a stratégiát az jellemzi, hogy nem kell megalkudni a feleknek, mert kellő kreativitással rendelkeznek ahhoz, hogy mindkettő érdekei maximálisan érvényesüljenek.
3. Kompromisszumkereső: az „arany középutat” kereső stratégia. Egyaránt önérvényesítő és együttműködő. Megoldás egy olyan végtermék, amely részlegesen mindkét fél érdekeit kielégíti. Ennek eléréséhez a felek kölcsönös engedményekre hajlandóak a másik fél közreműködése fejében. Ezért kiindulópontjuk egy olyan közös alap, amiben mindketten egyetértenek és a megvalósításakor – figyelembe véve a másik igényeit – megvitatják, hogy mi az, amiről kölcsönösen le tudnak mondani a sikeres közreműködés érdekében. Az eredményes kooperáció feltétele a kölcsönös bizalom, valamint az, hogy a felek a mindenki számára tisztességes és elfogadható megoldásra törekedjenek.
4. Elkerülő (elhárító): ez a stratégia egyenlő a helyzet alól való kibúvással, a konfliktus nem kerül megoldásra. Ennek hátterében különböző okok lehetnek, mint pl. időhiány, energiahiány, inkompetencia vagy a kellő ismeretek hiánya. Ezek nélkül az egyén képtelen sikeresen közreműködni, vagyis nem tud önérvényesíteni. Ez az oka az együttműködés hiányának is, mivel az egyenlő lenne a helyzetbe való belépéssel, ami az egyén megítélése szerint nem végződne számára optimálisan. Tehát ez tulajdonképpen egy én-védő, védekező stratégia. Az egyén a kisebb rosszat választja annak érdekében, hogy kedvezőbb időpontra halassza a konfrontációt. Ebben a stratégiában az elkerülő egyén nincs tekintettel a másik fél igényeire.

5. Alkalmazkodó (önalávető, engedékeny): ezt a stratégiát alkalmazó egyén minimálisan önérvényesítő, hajlandó alávetni magát mások akaratának és együttműködni annak kivitelezésében. Tehát az egyén lemond saját igényeiről a másik javára. Ennek hátterében önbizalomhiány, közömbösség, gyengeség vagy a partnerbe vetett feltétlen bizalom húzódhat meg. Jelenthet kötelességtudatot, engedelmességet, behódolást, de ugyanakkor nagyvonalúságot is. Alkalmazható stratégia lehet olyan esetekben, ahol azt észleljük, hogy kevésbé vagyunk kompetensek a megoldásban, mint a másik fél, nem tudunk egyenrangú felekként tárgyalni, vagy ha a másik fél többet veszítene, mint amennyit mi nyerhetünk.

A fentiekben leírt konfliktuskezelési stratégiák nem rangsorolhatóak, személyenként jelen van mind az öt konfliktuskezelési stratégia. Alkalmazásuk módja, gyakorisága egyénenként eltérő lehet, de önmagában nem minősít senkit.⁴²

KONFLIKTUSKEZELÉSI TECHNIKÁK

Minden ember különböző stratégiákat alkalmaz konfliktushelyzetekben, ezek jelentős részét a szocializáció során sajátítjuk el különböző személyektől. Ebből kifolyólag használatuk nem mindig tudatosan zajlik. Minden személyiség rendelkezik egyéni konfliktuskezelési stílussal, vagyis mely technikákat alkalmazza nagyobb előszeretettel. Mint minden tanult képesség, a konfliktuskezelés is tudatosítható és változtatható az én-hatékonyság (self-efficacy) növelésének érdekében.⁴³

A konfliktushelyzetben mérlegelnünk kell személyes céljaink és kapcsolataink között. El kell döntenünk, hogy melyikük bír számunkra nagyobb jelentőséggel. Megengedhetjük-e magunknak, hogy beáldozzuk egyiket a másik érdekében? Ezzel kapcsolatban minden ember rendelkezik olyan sajátos értékrenddel, amely alapján a mérlegelést

42 Vö.: SZEKSZÁRDI Júlia (2008): *Új utak és módok*. Budapest, Dinasztia Tankönyvkiadó és BENEDEK István (2012): *Közzététel rendszer- és szervezettan. B rész: Szervezettan*. Budapest, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem.

43 BANDURA, Albert (1977): *Social Learning Theory*. New York, General Learning Press.

végrehajtja és a számára nagyobb értékkel bíró szempontok alapján állítja fel a tárgyalási stratégiáját. Hasonlóan, mint ahogy megkülönböztethetünk személyiség tipológiákat, az egyéni tárgyalási stílusokat is lehet csoportosítani, tipológiákba rendezni.

A tárgyalás, annak stílusai mint konfliktuskezelési technikák

A tárgyalási stílust befolyásolja mennyire fontos személyes céljaink és kapcsolatunk elérése. E két szempont alapján Crawley hat konfliktuskezelési stílust határoz meg.⁴⁴

1. Visszahúzódo (teknős): a teknősök páncéljukba húzódnak vissza a konfliktusok elkerülése miatt. Feladják személyes céljaikat és kapcsolatukat. Az emberektől és a konfliktust okozó problémáktól távol maradnak. Néha tehetetlennek érzik magukat, mivel reménytelennek gondolják a konfliktusmegoldást. Könnyebb számukra a fizikai és pszichikai visszavonulás a konfrontációból.
2. Kompromisszumkereső (róka): a rókákat másokhoz való viszonya és saját céljaik elérése félig-meddig foglalkoztatja. Ezért feladják saját céljaik egy részét és igyekeznek befolyásolni másokat úgy, hogy ők is hozzájuk hasonlóan cselekedjenek. Egyszerűen a rókák kompromisszumra törekvők. Ha ez a kompromisszum nem valósul meg, nem felejtene, de nem is haragszanak. Helyette kívánnak, hogy az adódó legközelebbi alkalmas pillanatban újra elővehessék személyes céljaikat.
3. Elsimító (plüssmaci): a plüssmacik számára a kapcsolatok jóval fontosabbak a saját céljaikkal szemben. Mindent megtesznek annak érdekében, hogy minél jobban elfogadják és szeressék őket. Ennek érdekében kerülnek a konfliktusokat és harmóniateremtésre törekszenek. Tartanak attól, hogy a kiszélesedő konfrontációban kárt okoznak és kárt szenvednek, miközben sérülnek kapcsolataik. A plüssmacik megpróbálják elsimítani a konfliktusokat kapcsolatrendszerük megtartása érdekében.

⁴⁴ CRAWLEY, John (1995): *Training Manual in Community Mediation Skills*. Bristol, Mediation UK Ltd.

4. Kiterjesztő (oroszlán): az oroszlánok saját céljai szoros összeköttetésben vannak a kapcsolatrendszerükkel. Nincs szükségük partnerekre. Arra törekednek, hogy olyan alattvalólelkű emberekkel vegyék körül magukat, akik az ő céljaikat szolgálják. A saját területüket kompromisszumot nem ismerve védik. A konfliktus számukra hatalmi kérdés, mert szerintük az egyetértés hiánya egyenlő az ő hatalmuk megkérdőjelezésével, vagyis aki nem tart velük, az ellenük van.
5. Erőszakos (cápa): a cápák céljai mindig rendkívül fontosak. A konfliktushelyzetekben saját érdekeiket tartják szem előtt. Megpróbálnak helyzeti előnyből támadni ellenfelükre, mivel az abszolút győzelemre törekednek. A siker érzése büszkeséggel tölti el őket, a kudarc számukra egyenlő a gyengeséggel és alkalmatlansággal. Szándékaikat nyíltan kifejezésre juttatják, ebből kifolyólag a kapcsolattartás nem az erősségük, mert ez a viselkedésforma visszatetszést kelthet, habár ezáltal mások számára jóval kezelhetőbbé és kiszámíthatóbbá válnak.
6. Együttműködő (bagoly): a baglyok szorgalmasan építik kapcsolatrendszerüket, miközben a min-max elvet alkalmazzák, vagyis minimális veszteség árán maximális hasznot kívánnak nyerni mindkét fél számára. Nagyra értékeli saját céljaikat, de ettől függetlenül ugyanolyan tisztelettel bánnak a másik fél törekvéseivel és célkitűzésével. Megnyugvást csak a megoldás jelent számukra.

Fontos megjegyezni, hogy a felsorolt konfliktuskezelési technikák nem személyiségtípusok.

Hasonló eljárások alkalmazása különböző embereknél és különböző eljárások hasonló gondolkodásúaknál előfordulhatnak. Az is lehetséges, hogy hasonló helyzetekben valaki különböző technikákat alkalmaz, vagy fordítva.

A konfliktushelyzetben az ún. nyerő-vesztő és az ún. nyerő-nyerő stratégia közül választhatunk. A konfliktuskezelés egyik kiindulópontjának lehet tekinteni, hogy a mindennapi életben a nyerő-vesztő technika nem célravezető, mivel csak egy nyertes lehet, a többi automatikusan veszít. Ez a mindennapi gyakorlatban állandósítaná a konfliktusokat az egyes emberek, társadalmak, társadalmi csoportok

és szervezetek között. A nyerő-nyerő stratégia azon a belátáson alapul, hogy csak nagyon ritkán fordul elő olyan világos és egyértelmű helyzet, amelyben az egyik fél sikere a másik teljes kudarcát hozza magával. Ez a stratégia konszenzuális, azaz a megegyezést keresi és alkalmazza: a vitákat úgy próbálja meg lezárni, hogy a probléma megoldása nyereséggel járjon a konfliktusban álló felek mindegyike számára.⁴⁵

Vannak olyan helyzetek, amikor két konfliktusban álló fél között egy harmadik személy vagy mediátor a közvetítő, aki igyekszik a konfliktust úgy megoldani, hogy mindenki számára elfogadható legyen. Ezt a konfliktusmegoldó technikát nevezzük mediációnak.

A MEDIÁCIÓ MINT KONFLIKTUSKEZELÉSI TECHNIKA

A mediáció egy problémamegoldó lehetőség, amihez megfelelő tárgyalási stílus szükségeltetik. Ahogy már fentebb írtuk, ezek tanulható technikák, ezért a véleményformálók is képesek elsajátítani és alkalmazni konfliktushelyzetek megoldásában. A mediáció az iskolában hatékony problémamegoldó lehetőség lenne, mivel az iskola erősen strukturált rendszer, ezért magától értetődik, hogy nyerő-vesztő helyzetek alakulnak ki. Egy harmadik fél bevonásával társadalmi szempontból is sokkal célszerűbb konfliktuskezelést lehetne alkalmazni, ami a konfliktusok hatékonyabb kezelését eredményezné, de az eredményes közvetítés elengedhetetlen előfeltétele az, hogy a vitás felek önként megegyeznek abban, hogy egy harmadik személy közbeiktatásával oldják meg problémájukat. A tárgyalásra (tárgyalásokra) semleges helyszínen, általában a közvetítő irodájában kerül sor.

A közvetítésnek számos előfeltétele, ill. szabályai vannak, amelyek formai lebonyolítási szinten eléggé igénybe veszik a mediátor személyét, ezért megfelelően képzett és tapasztalatokkal rendelkező egyén szükséges a megvalósításához. A mediáció lényege abban van, hogy a nyerő-nyerő helyzetet tartja szem előtt és sikeres közvetítés esetén nem jön létre újabb konfliktus.

⁴⁵ FISCHER, Roges – URY, William – PATTON, Bruce (1998): *A sikeres tárgyalás alapjai*. Budapest, Bagolyvár.

Egyéb megoldások

- A konfliktus elkerülése: erről a Thomas-Kilmann teszt kapcsán tettünk említést.
- Informális megbeszélés: privát döntés a felek részvételével, de úgy, hogy nincsenek jogi következmények.
- Problémamegoldás: demokratikus megoldás, megmarad a kontroll. Akár ötletbörze, akár SWOT-analízis alkalmazása.
- Tárgyalás: privát döntés a felek részvételével. Demokratikus megoldás, a felek kontrollja megmarad.
- Mediáció, közvetítés: privát döntés a felek részvételével. Demokratikus megoldás, a felek kontrollja megmarad, erről fentebb írtunk.
- Arbitráció vagy választott bírósági megoldás. Privát döntés harmadik fél által.
- Jogi megoldás: jogi, autoriter megoldás, harmadik fél által.
- Nem erőszakos direkt akció: jogon kívüli, korlátozott döntés.
- Erőszak: jogon kívüli, korlátozott döntés.

A VÁLSÁG

A nem megfelelően érzékelt és kezelt konfliktus válsággá alakulhat át, amely az egyén, a csoport vagy a társadalom életében súlyos zavart okozhat. A válság típusa attól függ, hogy mennyire pontosan prognosztizálható a kitörése, és hogyan lehet felkészülni az elhárítására. A válság, a társadalmi feszültség prognosztizálásának lehetőségével már korábban foglalkoztunk, mely a Bordás-Hunčík: *FER – Feszültségelőrejelző rendszer* című kötetben jelent meg és a Széchényi Könyvtár honlapján is megtalálható.

Megkülönböztetnek az előrejelzés szerint kemény válságot, amit előre nem látható esemény vagy katasztrófa okoz; puha válságot, amelyet a csoport vagy szervezet szervezetlensége okoz, de különböző konfliktuskezelési eljárásokkal viszonylag gyorsan megszüntethető és lopakodó válságot, amelyek a társadalmi folyamatok zavaaraiból adódnak. Az időtartam szerint megkülönböztetnek gyors lefolyású, elhúzódó és ciklikus válságot.

A válságnak különböző szakaszai vannak, amelyek függnek a zavar nagyságától, elhúzódásának idejétől és egy Gauss-görbével ábrázolhatók. Ha a Gauss-görbét szakaszaira bontjuk, akkor a válság kezdeti szakaszában a veszély megjelenése és annak kialakulása található, amely emelkedésnek indul, és a tetőpontra ér. Egyes értelmezések szerint a válság tetőpontján a beavatkozás lehetősége még megvan és a súlyos események elkerülhetők, ha viszont ez nem történik meg, akkor a katasztrófa bekövetkezik, ez pedig egyértelműen negatív esemény. Más értelmezések szerint a válság tetőpontra érkezése után hanyatlás következik be, melyet a megoldás szakasza követ. Sajátos válsággörbékkel találkozhatunk, amelyek gyors lefolyású, ciklikus vagy éppen elhúzódó válságról tanúskodnak.

Véleményünk szerint, ha a kezeletlen konfliktus válságba csap át és például az etnikai konfliktus megoldása a háború, akkor olyan súlyos következményekkel számolhatunk, amelyek rövidtávon szinte kezelhetetlenek, hosszú távon pedig maradandó következmények alakulnak ki a felek lelki világában. A veszteségek ilyen irányú feldolgozására a lélektan, a szociálpszichológia, a politológia vajmi kevés útmutatóval szolgál, hiszen hiányoznak azok a módszerek, amelyek egy nemzet, egy kultúra kollektív gyászában hatékonyan segíteni tudnának. Jelen konfliktusmegoldó programjainknak az is az egyik célja, hogy megakadályozzuk a válság kialakulását, különösen az etnikai jellegű konfliktusok esetében.

VESZTESÉG ÉS GYÁSZ

Veszteségeink érzelmi feldolgozására, a gyászra, a gyászmunkára egyéni szinten a társadalmak, a kultúrák többnyire berendezkedtek, ebben a vallásoknak, az egyházaknak óriási szerep jutott. A gyász külső jegyeit a Biblia is leírja, ezek: sírás, siratás, a ruha megszaggatása, zsákruha viselése, a haj lenyírása, mezítláb járás, hamu szórása a fejre, böjt, földön ülés hét napon át.

„A veszteségre adott reakciót számos tényező határozza meg: az elhunyttal való kapcsolat jellege, a halál módja, a gyászoló életkora, neme, alapszemélyisége, előzetes életeseményei (elsősorban a korábbi veszteségek), előzetes betegségei (különösen a depresszió), aktuális

pszichés státus (esetleg egyidejű krízishelyzetek), kulturális környezete, vallásossága, szociális kapcsolatrendszere. Ebből adódóan a gyász mindig *egyéni*.” – írja Pilling.⁴⁶ Teljesen egyetérthetünk ezzel a kijelentéssel, viszont azt is tudjuk, hogy a gyászban megjelenő pszichés folyamatok egyénileg megfogható változásait nagyon nehezen tudjuk meghatározni. Ha a korábban említett, kollektívizmusra jellemző társadalomra gondolunk, akkor feltehetjük a kérdést, hogy ott a gyász lefolyása mennyire *egyéni*, illetve mennyire *kollektív*? Gondoljunk csak a szerbekre. Ha igaza van Volkannak, hogy a jugoszláv polgárháború mögött a szerbek 600 évvel korábban elszenvedett rigómezei vesztesége húzódik meg, akkor feltételezhetjük azt is, hogy a kollektív gyász nem fejeződött be, tehát komplikált gyászciklusról beszélhetünk. A kultúra által „választott traumák” valószínűleg fenntartják a gyászt, nem engedik feldolgozni, és a gyászmunka nem fejeződhet be. Ezt a gondolatmenetet folytatva a gyász csak a reváns vagy a bosszú eljövételével oldódna, ami nem biztos, hogy bekövetkezik, sőt a kultúra megsemmisüléséhez is vezethet. További hipotetikus kérdés, hogy ha Szlovákiára is inkább a kollektívizmus a jellemző, akkor a magyarok által a szlovákoknak 1861-től 1918-ig okozott veszteségek mögött a nem feldolgozott kollektív gyász húzódik-e meg, amelynek revánsát a 2006-os szlovákiai parlamenti választások kapcsán és azóta is látjuk? Vagy valami másról van szó, amelyre még nem tudjuk a választ, és csak sejtéseink lehetnek.

Egyéni szinten a normál gyászt több kutató szakaszokra osztja, és szinte mindenütt megtalálható a sokk, a veszteség tudatosulása és a felépülés. Horowitz a normál gyász szakaszait így osztja fel: sokk, elutasítás, elárasztás, átdolgozás, lezárás; Kast viszont az alábbi szakaszokat tartja fontosnak: elzárkózás a tudomásulvétel előtt, az érzelmek feltörése, a keresés, a megtalálás és az elválás stádiuma, új viszony saját magunkkal és a világgal.⁴⁷ Tehát normál gyász esetén a veszteség feldolgozása megtörténik és helyreáll egy új egyensúly a világgal.

Komplikált gyász esetén a fent vázolt folyamat nem zajlik le, hanem különböző jegyek vagy tünetek formájában továbbra is megfigyelhető. Ilyen tünetekkel találkozhatunk: nagyfokú izoláció, hosszantartó de-

46 PILLING János (2003): *Gyász*. Budapest, Medicina Könyvkiadó Rt.

47 Uo.

presszió, apátia, ismétlődő és tartósan fennálló öngyilkossági fantáziák, pszichoszomatikus vagy pszichiátriai betegségek, a fájdalom kifejezésének tartósan fennálló elhárítása, túlzott és tartós aktivitás, hirtelen karakterváltozás, gyorsan feltámadó vad ellenségesség egyes személyekkel kapcsolatban, a gyász tüneteinek tartósan fennálló túlzott mélysége stb.⁴⁸

A józan ész azt mondaná, hogy pár száz év elteltével képtelenség egy nemzet, egy kultúra veszteségének a nem feldolgozott gyászt megtalálni az utódokban, és mégis, gondoljunk csak a szerbek vagy a szlovákok horizontális kommunikációs rendszerére, amely valójában izoláció. Vagy az erdélyi magyarok szegregációjára (amit önkéntes izolációnak is felfoghatunk), amely az erdélyi magyarok és románok egyik legnagyobb konfliktusa, hiszen a trianoni döntést valószínűleg az erdélyi magyarok dolgozták fel legkevésbé.⁴⁹

Azt is elképzelhetőnek tartjuk, hogy a kollektív emlékezetben a nem feldolgozott gyász érzelmi súlyánál fogva olyan tartalmakat mobilizál, amelyek a reváns, a bosszú szolgálatában állnak.

Luhmann megfogalmazását fontosnak tartjuk. E szerint „a béke már nem az emberi együttélés természeti tökéletessége, hanem az állami rend eredménye”⁵⁰ abból kifolyólag, hogy a mindenkori politikai elitnek erkölcsi kötelessége a társadalom és a társadalomban lévő különböző kultúrák kollektív veszteségei következtében kialakult gyász feldolgozásának a segítése, a harmonikus együttélés érdekében.

48 PILLING János (2003): *Gyász*. Budapest, Medicina Könyvkiadó Rt.

49 CSEPELI György – ÖRKÉNY Antal – SZÉKELYI Mária (1998): Jelentés a Tündérkertből. Romániai magyarok és románok nemzeti identitásmintái Erdélyben. In: *Társadalmi riport* 1998. Budapest, TÁRKI. pp. 527-548.

50 KARÁCSONY András (2000): A politika kommunikációelméleti megközelítése Niklas Luhmann munkásságában. In: SZABÓ Márton szerk. *Beszélő politika: a diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete*. Budapest, József Műhely Kiadó.

TOLERANCIA ÉS ELŐÍTÉLET

A kutatási eredményekből⁵¹ felszínre jött a romák iránti, viszonylag erős intolerancia, amellyel foglalkozni kívánunk a konfliktuskezelési programjainkon. A tolerancia elfogadást, békétűrést, mindennemű előítélet elutasítását jelenti. A toleráns magatartásnak különböző formáit és fokozatait ismerjük.

Passzív tolerancia:

- közömbösség: mindentől és mindenkitől nyugalmat akar adni, míg nincs haszna a másiktól, míg nem tud előnyt kovácsolni a kapcsolatból
- Éljen és hagyjon élni!: az egymás mellettélést alapozza meg, egyfajta társadalmi egyezséget hoz létre, a lefegyverzett békéhez hasonlítható

Aktív tolerancia:

- a másik megértésének fontossága
- a polgári egyenrangúság építése
- a másság integrálása – integrálni a másikat teljes önazonosságban és másságával együtt

A tolerancia feltételezi a megértést, a másik fenntartás nélküli elfogadását, kultúrájának, hagyományainak, szokásainak, erkölcsének megismerését, életvitelének és értékeinek bemutatását, elfogadtatását. Az aktív tolerancia a másik megismerésének hajtóereje, célja másságának és eredőinek megértése. Minél több hasonlóságot találunk a másikkal, annál jobban csökken az ismeretlenségből eredő szorongás.

Aki toleráns, tiszteli a másságot, ellentétben azzal, aki diszkriminatív, rasszista vagy xenofób, vagy azokkal szemben, akik valamely etnikum, vallás vagy származás felsőbbrendűségét hirdetik.

Diszkriminációnak számít az emberi jogok megsértése, elnyomása, a zsarolás, a zaklatás, az erősek fölénye a gyengébbek felett, a mindennemű erőszak. A legsérülékenyebb csoportok: faji, vallási, nemzetiségi kisebbségek, nők, gyerekek, szexuális kisebbségek, egészségkárosodottak, öregek, betegek, fogyasztók, közkatonák stb.

51 BORDÁS Sándor – KONTÓ Gizella – UJMA Péter (2014): Történelmi traumáink; adatok a mai vélemények tükrében. In: *Történelmi traumáink: Közös sebek és a gyógyításukra tett kísérletek a Kárpát-medencében*. Szerk. UJVÁRY Gábor Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola

A *rasszizmus* az emberi fajok testi és lelki egyenlőtlenségét feltételezi, és azt, hogy ennek meghatározó jelentősége van az emberiség kultúrtörténetben. Minden faji teória abból indul ki, hogy az emberiség felsőbbrendű és alacsonyabb rendű fajokra osztódik. A felsőbbrendű fajok alkotóak, a civilizáció és a haladás képviselői, az uralkodásra teremtetek. Az alacsonyabb rendű fajok nélkülözik ezt a képességet, ezért vezetni kell őket.

A *xenofóbia* idegengyűlölet minden emberrel szemben, aki más és ismeretlen, aki „nem a mi kutyánk kölyke”, aki nem a mi közegünk-ből származik. A xenofóbia az alapja minden ellenséges ideológiának, így a rasszizmus, a sovinizmus, a nacionalizmus, a faszizmus is ebből merít. Mikor a társadalom szociális, gazdasági vagy politikai válságba jut, avagy olyan helyzet alakul ki, amit nem értünk, akkor védekezésül megnő a xenofób magatartás.

Az intolerancia és az ellenségeskedés diszkriminál. Az egyén védekezik, védelmi magatartást provokál benne a helyzet, így nem képes elfogadni a másik ember másságát. „Mátság” alapja lehet: kor (idős-fiatal), nem (férfi-nő), testi adottság (kövér-sovány, erős-gyenge), egészségi állapot (beteg-fogyatékos), vallás (zsidó, muszlim, szektag), generáció (nyugdíjasok), szociális helyzet (hajléktalan, munkanélküli), nemzetiség (magyar, szláv, német), faj /rassz/ (roma, néger).

A magatartást jelentős mértékben befolyásolják az előítéletek, az általánosítások és a sztereotípiák:

- negatívak – az idegent, az ismeretlent, mást kisebb értékűnek, alacsonyabb rendűnek tartja
- pozitívak – saját környezetét túlértékeli.

Az előítéletek barátságtalan magatartáshoz vezetnek:

- negatív vélekedés másokról, kigúnyolás, csúfnevek használata, gyanúsítgatás
- a másik kikerülése, izolálása, hallgatás
- különböző emberi megítélés, anyagi juttatások, korlátozó intézkedések, kitiltás, a segítség elutasítása
- támadások, közöny, megfélemlítés stb.

Az előítéletekkel egyszerűbb – megmagyarázzák az érthetlent helyettünk is. A faji előítéletek csupán már azért ítélik meg negatívan a másik emberről, mert más népcsoporthoz tartozik.

A *sztereotípiák* érvénytelen általánosításokat tartalmaznak, nem veszik figyelembe az egyéni különbségeket a csoporttagok között. Az előítéletektől abban különböznek, hogy nem feltétlenül negatív és ellenséges véleményt tükröznek. Küldetésük abban rejlik, hogy elősegítik az adott helyzetben való tájékozódást. A *sztereotípiák* igazsága csupán egy emberre jellemző az adott csoportból, a többiek a leegyszerűsített látásmódunknak köszönhetik, hogy ugyanazt a jelzőt kapták (gyakran a fekete-fehér látásmódból adódóan).

A konfliktuskezelési programokban kiemelt hangsúlyt fektetünk arra, hogy felismerjük az egyének és a csoportok magatartásában a fent leírt viselkedési formákat, azok mozgatóit és következményeit. Nagyobb teret kapnak a szabad véleménycserék, a saját élményű helyzetek, a tapasztalatok. Előkerülnek nemcsak a faji, vallási ellentétek, hanem a kortárscsoportokra jellemző etikettezés, kirekesztés is. Figyelmet kap a barátságok felbomlásának elemzése, különösen az 1989-es rendszerváltás után, de az általános helyzetek mérlegelése is, a kompetenciák pontosabb megfogalmazása és a korrekciók alkalmazása.

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

- ALLPORT, G. W. (1977): *Az előítélet*. Budapest, Gondolat.
- ANDERSON, J. A. (2005): *A kommunikációelmélet ismeretelméleti alapjai*. Budapest, Typotex.
- ARONSON, E. (1992): *A társas lény*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kvk..
- ASSMANN, A.–ASSMANN, J. (1990): *Kultur und Konflikt*. Frankfurt/M., Suhrkamp.
- ATKINSON, R. L. [et al.] (1997): *Pszichológia*. Budapest, Osiris.
- AUSTIN, J. L. (1990): *Tetten ért szavak*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- AXTELL, R. E. (1998): *Gesztusok. Ajánlott és tiltott testbeszéd-megnyilvánulások a világ minden tájáról*. [s. l.], Alexandra.
- BAGDY E. (1977): *Családi szocializáció és személyiségzavarok*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BALOGH É. (1995): *Pszichológiai kislexikon*. Debrecen, Tóth Könyvkereskedés.
- BANDURA, A.–WALTERS, R. H. (1963): The role of imitation. In: *Social learning and personality development*. New York, Holt–Rinchart–Winston.
- BANDURA, A. (1977): *Social Learning Theory*. New York, General Learning Press.
- BARLAI R.–KÖVÁGÓ Gy. (2004): *Krízismenedzsment, kríziskommunikáció*. Budapest, Századvég.
- BÉRES I. – HORÁNYI Ö. (szerk.) (2001): *Társadalmi kommunikáció*. Budapest, Osiris.
- BERNE, E. (1984): *Emberi játsszák*. Budapest, Gondolat.
- BETTELHEIM, B. (1988): *A végső határ*. (Tanulmányok). Budapest, Európa.
- BIRKENBIHL, V. F. (1998): *Kommunikációs gyakorlatok*. [s. l.], Trivium.
- BLANK, G. R. (1992): *Ego pszichologie: Theorie a praxe*. Prága, Psychoanalytické nakladatelství.
- BLUMER, H. (1969): *Symbolic Interactionism*. N. J., Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- BODA Zs. (2000): A komunitárius elmélet: identitás, kultúra, értelmezés. In: SZABÓ M. (szerk.): *Beszélő politika. (A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete)*. Budapest, József Műhely.
- BOGARDUS, E. S. (1928): *Immigration and Racial Attitudes*. Boston, [s. n.]
- BOHM, E. (1957): *Lehrbuch der Rorschach Psychodiagnostik*. Bern, Huber.
- BOLTON R. (1987): *A kommunikáció művészete*. Budapest, Cascade.
- BORDÁS S. [et al.] (1995): *Ellenpróbák. (A szlovák–magyar viszony vizsgálata szociológiai és etnopszichológiai módszerekkel Szlovákiában)*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó.
- BORDÁS S. [et al.] (2004): *Együttlét (Egy interetnikus tréning tapasztalatai)*. Budapest, Balassi–Magyar Pax Romana.
- BORDÁS S.– HUNČÍK P. (1998): *Barát- és ellenségkép vizsgálatok Szlovákiában*. Kézirat.
- BORDÁS S.– HUNČÍK P. (1996): *Etnopszichológiai felmérés a Kárpát-medence nyolc országában*. (Kézirat)
- BORDÁS S.– HUNČÍK P. (1999): *FER (Feszültség-előrejelző rendszer)*, Dunaszerdahely, Nap Kiadó. (Megtalálható a Széchenyi Könyvtár honlapján is.)

- BORDÁS S. – LISZNYAI S. (2007): *Az egészséges felsőoktatásért határon innen és túl*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.
- BORDÁS S. [et al.] (2000): *Confidence Building in the Carpathian Basin*. Bratislava–Dunaszerdahely, Márai Sándor Foundation–Nap Kiadó.
- BORDÁS S. (2003): Diszkrimináció az EU küszöbén. Diszkrimináljuk-e a romákat? In: *Európaiság és magyarság. Tanulmánykötet*. Komárom, MTA VEAB.
- BORDÁS S. (1994): *Lelkünk útvesztői*. Pozsony, Kalligram.
- BORDÁS S. (1979): *Öngyilkosságot megkísérelt személyek motivációs hátterének interkulturális vizsgálata magyarországi magyar, jugoszláviai magyar és jugoszláviai szláv közösségekben*. Bölcsészdoktori disszertáció. Budapest.
- BORDÁS S. (2009): *Az agresszív kód*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.
- BORDÁS S. (2011): Történelmi emlékek feldolgozása lakossági paradigma szerepében. In: *A huszonegyedik század kihívásai és Magyarország jövőképe. Tanulmánykötet*. Veszprém, MTA VEAB.
- BORDÁS S. (2014) A magyar kultúra történelmi traumáinak lélektani megközelítései. In: UJVÁRY Gábor (szerk.), *A közös haza konfliktusai / A Kárpát-medence népei és kelet-közép-európai kapcsolataik*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.
- BORDÁS S. [et al.] (2014): Történelmi traumáink, adatok mai vélemények tükrében. In: UJVÁRY Gábor (szerk.) *Történelmi traumáink / Közös sebek és a gyógyításukra tett kísérletek a Kárpát-medencében*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.
- BORDÁS S. – GLAVANOVICS A. (szerk.): *Nemzeti és etnikai konfliktusok a Kárpát-medencében*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.
- BORGULYA I. (1996): *Üzleti kommunikáció a kultúrák találkozásában*. Pécs, JPTE.
- BÖSZÖRMÉNYI – NAGY I. – STARK G. (1973): *Invisible Loyal Ties, Reciprocity in Intergenerational Family Therapy*. New York, Harper and Row.
- BRONFENBRENNER, U. – CROUTER, A. C. (1983): The evolution of environmental models in developmental research. In: MUSSEN, P. (ed.): *Handbook of Child psychology. Vol 1. History, Theory and Method*. New York, John Wiley & Sons.
- BRONFENBRENNER, U. (1971): Az azonosulás Freud-féle elméletei és azok származékai. In: BUDA Béla (szerk.) *A pszichoanalízis és modern irányzatai*. Budapest, Gondolat.
- Buda B. (1994): *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. 3. átdolgozott és bővített kiadás. Budapest, Animula.
- BUDA B. (2001): *A pszichoterápia alapkérdései – Kapcsolat és kommunikáció a pszichoterápiában*. Budapest, Országos Alkoholológiai Intézet.
- BUDA B. (2012): *Az empátia. A beleélés lélektana*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan.
- BURKE, K. (1966): *Language as Symbolic Action, Essays on Life, Literature and Method*. Berkeley, University of California.
- CAGLAR, A. (1997): Hyphenated Identities and the Limits of „Culture”. In: MODOOD, T. – WERBNER P. (eds.): *The Politics of Multiculturalism in the New Europe: Racism*. London, Identity and Community.

- CHAFEE, S. H.–MCLEOD, J. M.–WACKMAN, D. B. (1971): *Parental influences on adolescent media use*. American Behavioral Scientist.
- COSER L. (1957): *Continuities in the Study of Social Conflict*. New York, Free Press.
- COSER, L. (1956): *The Functions of Social Conflict*. Glencoe, Free Press.
- CSEH-SZOMBATHY L. (1979): *Családszociológiai problémák és módszerek*. Budapest, Gondolat.
- CSEPELI Gy. – ÖRKÉNY A. – SZÉKELYI M. (1998): Jelentés a Tündérkertből. Romániai magyarok és románok nemzeti identitásmintái Erdélyben. In.: Kólosi-Tóth–Vukovich (szerk.): *Társadalmi riport 1998*. Budapest, TÁRKI.
- CSEPELI Gy. – ÖRKÉNY A. – SZÉKELYI M. (szerk.) (1997): *Kisebbségpszichológia*. Budapest, ELTE Kisebbségpszichológiai Tanszék.
- CSEPELI Gy. (1993): *A meghatározatlan állat*. Ego School Bt. Budapest.
- CSEPELI Gy. (1997): *Szociálpszichológia*, Budapest, Osiris.
- DAHRENDOR, R. (1976): *Class and Class Conflict in Industrial Society*. London–Henley, Routledge & Kegan Paul.
- DEUTSCH, M. – SHICHMAN, S. (1996): A konfliktus a szociálpszichológia perspektívájában. In: LÁNYI G. (szerk.): *Politikai pszichológia*. Budapest, Balassi Kiadó–ELTE Szociológiai Intézet.
- DEUTSCH, M. (1973): *The Resolution of Conflict: Constructive and Destructive Processes*. New Haven, (Conn.), Yale University Press.
- DUKIČ, S. (1999): *Kraj srpske bajke*. Beograd (Standard 2).
- ELIAS, N. (1990): *Studien über die Deutschen*. Frankfurt/M.,
- ELLIS, D. G. (1992): *From Language to Communication*. Lawrence Erlbaum Ass. Publ., Hillsdale, N. J. Hove and London.
- ERIKSON, E. H. (1968): *Identity: Youth and Crisis*, New York, Norton.
- ERŐS F. (1994): *A válság szociálpszichológiája*. Budapest, T-Twins.
- FALKNÉ BÁNÓ K. (2001): *Kultúraközi kommunikáció*. Budapest, Püski.
- FARBER, M. L. (1973): A nemzeti karakter problémájának módszertani elemzése. In: HUNYADY GY. (szerk.): *Szociálpszichológia*. Budapest, Gondolat. 217
- FERGE ZS. – DARVAS Á. – TAUSZ K. (2002): *A szegénység és a társadalmi kirekesztés Közép-Kelet-Európa átalakuló gazdaságaiban. A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (ILO) In Focus Program on Socio-Economic Security (PSS) nevű programjának zárótanulmánya*. Kézirat.
- FISHER, R.–BROWN, Sc. (1988): *Getting Together*. Penguin Books.
- FISHER, R. – URY, W. – PATTON, B. (1998): *A sikeres tárgyalás alapjai*. Budapest, Bagolyvár.
- FISHER, R.–Ury, W. (1983): *Getting to YES*. Pengiun Books.
- FORGÁCS J. (2007): *A társas érintkezés pszichológiája*. Budapest, Kairosz.
- FRASER, A. Sir. (1996): *A cigányok*. Budapest, Osiris.
- FREUD, A. (1994): *Az én és az elhárító mechanizmusok*. Budapest, Párbeszéd. (Párbeszéd Könyvek)
- FREUD, A. (1971): Die Identifizierung mit dem Angreifer. In: *Das Ich und die Abwehrmechanismen*. München, Kindler Verlag.

- FRÍČ, P. (1994): Mýty a realita južného Slovenska. In: *Etnikai konfliktusok megoldása. Dunaszerdahely*.
- FUKUYAMA, F. (2007): *Bizalom*. Európa, Budapest,
- FÜREDI J.–BUDA B. (1996): *A család szociálpszichiátriája*. Budapest, Medicina.
- GEERTZ, C. (1994): *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Budapest, Századvég.
- GELLNER, E. (1983): *Nations and Nationalism*. Ithaca, Cornell University Press.
- GEREBEN Á. – KARDOS K. – NEMES D. (1996): *A pozitív diszkrimináció elmélete és gyakorlata*. Budapest, Minoritás Alapítvány.
- GEREBEN F. (1999): *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest, Osiris-MTA Kisebbségkutató Műhely.
- GIDDENS, A. (1985): *The Nation State and the Violence*. Cambridge,
- GLATZ F. (szerk.) (1999): *A cigányok Magyarországon*. Budapest, MTA.
- GOLEMAN, D. (1997): *Érzelmi intelligencia*. Budapest, Háttér.
- GOODENOUGH, W. (1981): *Culture, Language, and Society*. Menlo Park.
- GRICE, H. P. (1988): A társalgás logikája. In: Pléh Cs.– Siklaki I.– Terestyéni T. (szerk.) *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- GRIFFIN, E. (2001): *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Budapest, Harmat.
- GYURGYÍK L. (2012) Népszámlálás 2011. Kik vagytok ismeretlenek? In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (Somorja), 2012/2. sz.
- GYURGYÍK L. (2012) Egy csökkenés anatómiája. A szlovákiai magyarság demográfiai folyamatai az 1990-es évektől napjainkig. In: *Kommentár* 2012/3. sz.
- HABERMAS, J. (1999): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest, Osiris.
- HABERMAS, J. (1994): *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Atlantisz.
- HALBWACHS, M. (2000): A kollektív emlékezet és az idő. In: *Szociológiai Irányzatok a XX. század elején*. Budapest.
- HALLOWELL, I. (1962): Culture, personality, and society. In: Tax, S. (ed.): *Anthropology Today*. New York.
- HARTLEY, E. L.–HARTLEY, R. E. (1961): *Fundamentals of Social Psychology*. New York, A. A. Knopf.
- HENDIN, H.(1964): *A psychoanalytic study of culture and character, suicide and Scandinavia*. Grune and Stratton inc. USA.
- HINSCH, R.–PFINGSTEN, U.(1983): *Gruppentrainning sozialer Kompetenzen*. Urban & Schwarzenberg, München.
- HOBSBAWM, E. (1991): *Nationen und Nationalismus, Mythos und Realität seit 1780*. Frankfurt/M.
- HÓDI S. (1992): *A nemzeti identitás zavarai*. Novi Sad, Fórum.
- HOFSTEDE, G.–HOFSTEDE, J. G. (2008): *Kultúrák és szervezetek. Az elme szoftvere*. Pécs, VHE Kft.
- http://www.geert-hofstede.com/hofstede_hungary.shtml, 2014.02.24.
- http://www.geert-hofstede.com/hofstede_austria.shtml, 2014.02.25.
- http://www.geert-hofstede.com/hofstede_romania.shtml, 2014.03.07.
- http://www.geert-hofstede.com/hofstede_serbia.shtml, 2014.03.07.
- http://www.geert-hofstede.com/hofstede_slovakia.shtml, 2014.03.07.

- HOFFMANN, R. (1994): *Prednášky o biosyntéze*, Prága.
- HORÁNYI Ö. (szerk.) (1978): *Kommunikáció I–II*. Budapest, Közgazdasági és Jogi.
- HORÁNYI Ö. (1975): *Jel, jelentés, információ*, Budapest.
- HUNTINGTON, S. (1998): *A civilizációk összezsapása és a világtrend átalakulása*. Budapest, Európa.
- HUNYADY Gy. (szerk.) (1973): *Szociálpszichológia*. Budapest, Gondolat.
- JESCHKE, B. G. (1993): *Konfliktmanagement und Unternehmenserfolg. Ein situativer Ansatz*. Betriebswirtschaftlicher Verlag – Dr. Th. Gabler GmbH, Wiesbaden.
- JUNG, C. G. (1992): *Analytická psychologie, Její teorie a praxe*. Prága, Academia.
- KARÁCSONY A. (2000): A politika kommunikációelméleti megközelítése Niklas Luhmann munkásságában. In: SZABÓ Márton (szerk.): *Beszélő politika (A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete)*. Budapest, József Műhely.
- KEMÉNY I. (szerk.) (1999): *A magyarországi romák*. Budapest, Press Publica. (Változó világ 31.)
- KÉZDI B. (1995): *A negatív kód (Kultúra és öngyilkosság)*. Pécs, Pro Pannonia. (Pannónia Könyvek)
- KIEWITZ, C.–WEAVER, J. B.–WEIMANN, G. (1997): *Cultural differences in listening style preferences 1*. International Journal of Public Opinion Research.
- KISS Gy. Cs. (1993): *Kettős tükörben: Szlovákok és magyarok*. Literárny týždenník, 40.
- KOPP M.–KOVÁCS M. (2006): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Budapest, Semmelweis.
- KÓSÁNÉ DR. ORMAI V. – Dr. MÜNNICH I. (1975): *Szocializációs zavarok – beilleszkedési nehézségek*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- KRIESBERG L., 1973. *The Sociology of Social Conflict*. Prentice – Hall.
- KROEBER, A.– KLUCKHOHN C. (1952): *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. Cambridge.
- KUN M. – SZEGEDI M. (1972): *Az intelligencia mérése*. Budapest, Akadémiai.
- KUSÝ, M.– STREDLOVA, T. (2003): *Príručka k tolerancii*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
- LAING, R. D. (1983): *Gubancok*. Budapest, Helikon.
- LAING, R. D. (1983): *Tényleg szeretsz...?* Budapest, Helikon.
- LÁNYI G. (szerk.) (1996): *Politikai pszichológia*. Budapest, Balassi.
- LASCH, C. (1984): *Az önimádat társadalma*. Budapest, Európa.
- LE BON, G. (1926): *Új idők pszichológiája*. Budapest, Révai.
- LEVINE, R. A. (1971): Culture, Personality and Socialization: An Evolutionary View. In: GOSLIN, D. A. (ed.): *Handbook of Socialization Theory and Research*. Rand McNally and Company.
- LEWIN K. (1975): *Csoportdinamika*. Budapest, Közgazdasági és Jogi.
- LEWIN, K. (1948): *Solving Social Conflicts*. New York–London, Evanston –Harper and Row.
- LORENZ K. (1977): *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Gondolat.
- LOWEN, A. (1969): *The Betrayal of the Body*. New York, Maximilian Publishing Company.
- LUHMANN, N. (1999): *Látom azt, amit te nem látsz*. Budapest, Osiris.

- LUHMANN, N. (1975): *Macht*. Stuttgart, Enke Verlag.
- LUHMANN, N. (1984): *Soziale Systeme*. Frankfurt/M., Suhrkamp.
- LUHMANN, N. (1997): *Szerelem, szenvedély (Az intimitás kódolásáról)*. Budapest, József Műhely.
- LÜDTKE, A. (1989): Einleitung. Was ist und wer treibt Alltagsgeschichte? In: LÜDTKE, A.: *Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen*. Frankfurt/M.
- MACINTYRE, A. (1999): *Az erény nyomában. Erkölcselméleti tanulmány*. Budapest, Osiris.
- MASLOW, A. H. (1970): *Motivation and Personality*. New York, Harper and Row.
- MCPHAIL, C. (1977): Blumer elmélete a tömegviselkedésről. In: LENGYEL Zs. (szerk.): *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris.
- Mead, G. H. (1970): *Mind, Self and Society*. Chicago, University of Chicago Press. (Magyarul: A pszichikum, az én és a társadalom. Gondolat, Budapest, 1973.)
- MEAD, M. (1962): National Character. In: TAX, S. (ed.): *Anthropology Today*. Chicago.
- MÉREI F.–SZAKÁCS F. (1974): *Klinikai pszichodiagnosztikai módszerek*. Budapest, Medicina.
- MÉREI F. (1987): *A pszichodráma önismereti és terápiás alkalmazása*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MÉREI F. (2001): *Közösségek rejtett hálózata: A szociometriai értelmezés*. Budapest, Osiris.
- MÉRŐ L. (1996): *Mindenki másképp egyforma. A játékelmélet és a racionalitás pszichológiája*. Budapest, Tertium.
- MILLER, N. E. – DOLLARD, J. (1945): *Imitation and independent learning. Social Learning and Imitation*. London, Kegan P.– Trench, Trubner and Co.
- MINDELL, A., 1995. *Sitting in the Fire*. Portland (Oregon), Lao Tse Press.
- MORENO, J. L., 1934 *Who Shall Survive? A new approach to the problem of human interrelations*. Washington, Nervous and Mental Disease Publishing Co.. (Monograph 58.)
- MORENO, J. L. (1959): *Gruppenpsychotherapie und Psychodrama. Einleitung in die Theorie und Praxis*. Stuttgart, Georg Thieme.
- MORENO, J. L. (1953): *Who Shall Survive? Foundations of Sociometry, Group Psychotherapy, and Sociodrama*. New York, Becom House.
- Národná rada Slovenskej republiky, 1998. II. volebné obdobie, Správa o 4. schodzi Národnej rady Slovenskej republiky.
- NIEDERMÜLLER P. (2001): A kultúraközi kommunikációról. In: BÉRES I.–HORÁNYI Ö. (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Budapest, Osiris.
- OGBU, J. (1981): *Origins of human competence. A cultural-ecological perspective*. Child Development.
- PARSONS, T. (1964): *Social Structure and Personality*. New York, The Free Press.
- PARSONS, T. (1951): *The Social System*. New York, Free.
- PATAKI F. (szerk.) (1976): *Pedagógiai szociálpszichológia*. Budapest, Gondolat.

- PATAKI F. (1982): *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Budapest, Kossuth.
- PATAKI F. (1997): Nemzetkarakterológia? In: *Magyar Tudomány*.
- PATAKI F. (1977): *Társadalomlélektan és társadalmi valóság*. Budapest, Kossuth.
- PAŽITNÝ P. (2004): Az egészségügy és a déli régiók lakosságának egészségi állapota. In: FAZEKAS J.–HUNČÍK P. (szerk.): *Magyarok Szlovákiában (1989–2004) – Összefoglaló jelentés a rendszerváltástól az Európai Unió csatlakozásig. I. kötet*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum.
- PIAGET J. (1978): Elméletek az utánzásról. In: ZRINSZKY László (szerk.): *Magatartásminták – azonosulás*. Budapest, Gondolat.
- PIETERSE, J. N. (1998): Der Melange-Effekt. Globalisierung im Plural. In: BECK, U. (Hg.): *Perspektiven der Weltgesellschaft*. Frankfurt/M.
- PILLING, J. (szerk.) (2003): *Gyász*. Budapest, Medicina.
- PLÉH CS.– SÍKLAKI I. – TERESTYÉNI T. (szerk.) (2001): *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. Budapest, Osiris.
- PLÉH Cs. (1998): *Bevezetés a megismeréstudományba*. Budapest, Typotex.
- POKOL B. (1991): *A professzionális intézményrendszerek elmélete*. Budapest, Felsőoktatási Koordinációs Iroda.
- RÁBAI L. – HAMP G. – HORÁNYI Ö. (szerk.) (1999): *Magyar megfontolások a Soáról*. Budapest, Balassi–Magyar Pax Romana.
- RADÓ P. (1997): *Jelentés a magyarországi cigány tanulók oktatásáról. (Szakértői tanulmány a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal számára)*. Budapest. <http://www.meh.hu/nekh/Magyar/rado.htm>.
- RANSCHBURG J. (1977): *Félelem, harag, agresszió*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- RANSCHBURG J. (1993): *Szeretet, erkölcs, autonómia*. Budapest, Integra-Projekt Kft.
- RIČAN, I. – ŽENATÝ, P. (1971): *Rorschach-skriptá*. Prága, KU.
- RICOEUR, P. (1997): *Fenomenológia és hermeneutika*. Budapest, Kossuth.
- RIESMAN, D. (1996): *A magányos tömeg*. Budapest, Polgár.
- ROGERS, C. R. (1970): *On Encounter Groups*. New York, Harper and Row. Magyarul: *Encounter csoportok*. Magyar Pszichológiai Társaság megbízásából, 1984.
- ROGERS, C. R. (2003): *Valakivé válni: a személyiség születése*. Budapest, Edge.
- ROSENGREN, K. E. (2004): *Kommunikáció*. Budapest, Typotex.
- SATIROVÁ, V. (1994): *Kniha o rodine*. Prága, Práh-Svan.
- SÉDA E. (1877): *Az öngyilkosság fejtegetve vallási, bölcsészeti, jogi, lélektani, erkölcsi és társadalmi szempontokból*. A „Hunyadi Mátyás” Intézet nyomása.
- SHERIF, M. – SHERIF, C. W. (1969): *Social Psychology*. New York,
- SIMMEL, G. (1973): *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest, Gondolat.
- ŠIŠKOVÁ, T. (1998): *Výchova k tolerancii a proti rasismu*. Portál, Prága,
- SMITH, M. P. (1992): Postmodernism, urban ethnography, and the new social space of ethnic identity. In: *Theory and Society*. 1992/4. sz.
- SOMOS P. [Hunčík P.] (1990): A kisebbségi lét határvonalai. *Regio*, 1990/2. sz.
- SOMOS P. [Hunčík P.] (1990): Nemzetiségek vizsgálata Szlovákiában. *Regio*, 1990/1. sz.

- ŠOVLJANSKI, M.– KAPAMADŽIJA, B. (1969): *Patološka i psihopatološka ispitivanja samoubistva u vojvodini*. Neuropsihijatrija.
- ŠOVLJANSKI, M. (1976): *Samoubistva u vojvodini i njihove karakteristike*. Matica srpska, Novi Sad.
- STEWART, M. S. (1994): *Daltestvérek*. Budapest, T-Twins.
- STIERLIN, H. (1978): *Delegation und Familie, Beitrage zum Heidelberger Familiendynamischen Konzept*. Frankfurt/M., Suhrkamp.
- SZEGEDI M. (1974): *Előadás a Rorschach-tesztről*. [S. l., s. n.]
- SZENES A. (1991): *Igen. Élmények és töprengések Carl Rogers személyközpontú pszichológiájáról*. Budapest, Relaxa.
- SZILÁGYI V. (1979): *Mélylélektan és nevelés*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- SZUHAY P. (1999): *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Budapest, Panoráma.
- TENGELYI L. (1998): *Élettörténet és sorseseemény*. Budapest, Atlantisz.
- TRINGER L. (1992): *A gyógyító beszélgetés*. Magyar Viselkedéstudományi és Kognitív Terápiás Egyesület.
- VAJDA Zs. – KÓSA É. (2005): *Neveléslélektan*. Budapest, Osiris.
- VOLKAN, V. D. (2002): Ha ellenségek beszélnek: az arab–izraeli tárgyalások pszichoanalitikus megfontolásai. *Pannonhalmi Szemle*, 2002/X/1.
- WATZLAWICK, P. – BEAVIN, J. H. – JACKSON, D. D. (1980): Az emberi kommunikáció pragmatikája. In: BUDA B. (szerk.): *Kommunikációelméleti szöveggyűjtemény*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- WATZLAWICK, P.–WEAKLAND, J. H.–FISCH, R. (1990): *Változás. A problémák kezelkezésének és megoldásának elvei*. Budapest, Gondolat.
- WATZLAWICK, P. (1989): *A helyzet reménytelen, de nem súlyos*. Budapest, Helikon.
- WEBER, M. (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, Gondolat.
- WEBER, M. (1987): *Gazdaság és társadalom*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- WINKEL, R. (1977): *Pädagogische Psychiatrie für Eltern, Lehrer und Erzieher*. München, List Verlag.
- WUTHNOW R.– HUNTER J. D.– BERGENSEN A.– KURZWEIL E. (1984): *Cultural Analysis*. Boston–London, Routledge–Kegan Paul.
- ZELÉNÁK, P. (1993): Szlovák–magyar kapcsolatok és az etnikai konfliktus kérdése. In: KOVÁČ, Dušan (ed.): *História és politika*. Bratislava, Európa Kultúralapítvány Cseh-szlovák bizottság.
- ZELINA, M. (1995): *Sloboda osobnosti*. Šamorin (Somorja), Fontana.
- ZRINSZKY L. (szerk.) (1978): *Magatartásminták – azonosulás*. Budapest, Gondolat.
- ZUKER, E. (1989): *The Assertive Manager*. New York, Amacom.

AZ ÉLETESEMÉNY ÉS A STRESSZ ÖSSZEFÜGGÉSEI

Életesemény	Érték
Házastárs halála	100
Válás	73
Különélés	65
Börtön	63
Közei családtag halála	63
Baleset vagy betegség	53
Házasság	50
Állás elvesztése	47
Kibékülés a házastárssal	45
Nyugdíjazás	45
Családtag betegsége	44
Terhesség	40
Szexuális problémák	39
Új családtag befogadása	39
Üzleti problémák	39
Anyagi helyzet változása	38
Közei barát halála	37
Új munkaterület	36
Jelzőlog érvényesítése	30
Új beosztás a munkahelyen	29
Gyermeek elköltözése otthonról	29
Probléma anyóssal, apóssal	29
Kitűnő személyes teljesítmény	28
Feleség munkába állása	
vagy munka abbahagyása	26
Iskola kezdete vagy vége	26
Életkörülmények változása	25
Személyes szokások megváltozása	24
Vita a főnökkel	23
Költözés	20
Iskolaváltoztatás	20

Életesemény	Érték
Hobbiváltoztatás	19
Templombajárási szokások változása	19
Társasági szokások megváltozása	18
Alvási szokások megváltozása	16
Étkezési szokások megváltozása	15
Üdülés	13
Karácsony	12
Apróbb szabálysértések	11

A THOMAS-KILMANN KONFLIKTUSKEZELÉSI TESZT

Kérjük, az egyes pontoknál válassza ki azt az állítást, amelyik Önre inkább jellemző! Előfordulhat, hogy egyik állítás sem igaz Önre, de akkor is válassza ki azt, amelyiket leginkább el tudja fogadni. A vagy B karikázásával válaszoljon! A tesztre a legjobb belátása szerint válaszoljon.

	Válasz	Kijelentés
1.	A	Vannak helyzetek, amikor hagyom, hogy másoké legyen a problémamegoldás lehetősége.
	B	Ahelyett, hogy ne értsünk egyet, inkább azokat a dolgokat igyekszem hangsúlyozni, amelyekben mindketten egyetértünk.
2.	A	Kompromisszumos megoldást próbálok találni.
	B	Igyekszem mindazzal foglalkozni, ami mindkettőnknek fontos.
3.	A	Általában határozott vagyok céljaim követésében.
	B	Igyekszem mások érzéseit kímélni és megőrizni a kapcsolatot.
4.	A	Kompromisszumos megoldást próbálok találni.
	B	Néha lemondok saját kívánságaimról, engedve mások kívánságainak.
5.	A	Állandóan keresem a másik segítségét a megoldás kialakításához.
	B	Igyekszem a haszontalan feszültségeket elkerülni.
6.	A	Igyekszem elkerülni, hogy kellemetlenséget okozzak magamnak.
	B	Igyekszem nyerő helyzetbe kerülni.
7.	A	Megpróbálok későbbre halasztani az ügyet, hogy legyen időm átgondolni.
	B	Kölcsönösségi alapon engedek bizonyos pontoknál.
8.	A	Általában határozott vagyok céljaim követésében.
	B	Azon vagyok, hogy a dolgok minden vonatkozása, minden vitás kérdés kifejtésre kerüljön.
9.	A	Úgy érzem nem mindig érdemes a nézeteltérések miatt gyötrődni.
	B	Nem sajnálom az erőfeszítést, hogy az én elképzelésem valósuljon meg.
10.	A	Határozott vagyok céljaim követésében.
	B	Kompromisszumos megoldást kívánok találni.
11.	A	Azon vagyok, hogy a dolgok minden vonatkozása, minden vitás kérdés kifejtésre kerüljön.
	B	Igyekszem mások érzéseit kímélni és megővni a kapcsolatot.
12.	A	Néha kerülöm az állásfoglalást, ha az vitát eredményezne.
	B	Nem bánom, ha vitapartnerem megtart valamit az álláspontjából, ha én is megtarthatok valamit az enyéimből.
13.	A	Közös alapot javaslok.
	B	Azon vagyok, hogy elfogadtassam az érveim.
14.	A	Elmondom gondolataimat, és érdeklődéssel hallgatom a másikat.
	B	Racionális érvekkel indoklom álláspontomat.

15.	A	Igyeekszem mások érzéseit kímélni és megóvni a kapcsolatot.
	B	Igyeekszem mindent megtenni a feszültségek elkerülése érdekében.
16.	A	Igyeekszem nem megsérteni a másik érzéseit.
	B	Igyeekszem meggyőzni a másikat, hogy álláspontom helytálló.
17.	A	Általában határozott vagyok céljaim követésében.
	B	Igyeekszem a haszontalan feszültségeket elkerülni.
18.	A	Ha ez a másikat boldoggá teszi, nincs ellenemre, hogy ráhagyjam az elképzeléseit.
	B	Nem bánom, ha vitapartnerem megtart valamit az álláspontjából, ha én is megtarthatok valamit a magaméból.
19.	A	Azon vagyok, hogy a dolgok minden vonatkozása, minden vitás kérdés kifejtésre kerüljön.
	B	Megpróbálom halasztani az ügyet, hogy legyen egy kis idő átgondolni.
20.	A	Töreksem a nézeteltérések haladéktalan megbeszélésére.
	B	Próbálom megtalálni a nyereség és veszteség mindkettőnkre nézve méltányos kombinációját.
21.	A	Úgy tárgyalok, hogy igyeekszem tekintetbe venni a másik kívánságait.
	B	Mindig kész vagyok a probléma közvetlen megvitatására.
22.	A	Megpróbálok átmeneti álláspontokat találni az övé és az enyém között.
	B	Érvényesítem a kívánságaimat.
23.	A	Gyakran igyeekszem gondoskodni arról, hogy a megoldás mindnyájunkat elégedettséggel töltsön el.
	B	Vannak helyzetek, amikor hagyom, hogy másoké legyen a problémamegoldás felelőssége.
24.	A	Ha úgy látom a másikról, hogy álláspontja fontos számára, megpróbálok igazodni a szándékaihoz.
	B	Igyeekszem rávenni, hogy érje be egy kompromisszummal.
25.	A	Igyeekszem megvilágítani álláspontom logikáját és előnyeit.
	B	Úgy tárgyalok, hogy igyeekszem tekintetbe venni a másik kívánságait.
26.	A	Közös alapot javaslok.
	B	Szinte mindig törődöm azzal, hogy a megoldás mindkettőnk számára kielégítő legyen.
27.	A	Néha kerülöm az állásfoglalást, amikor az vitát eredményezne.
	B	Ha ez a másikat boldoggá teszi, nincs ellenemre, hogy ráhagyjam az elképzeléseit.
28.	A	Általában határozott vagyok céljaim követésében.
	B	Általában keresem a másik segítségét a megoldás kialakításában.
29.	A	Közös alapot javaslok.
	B	Úgy érzem, nem érdemes a nézeteltérések miatt gyötrődni.
30.	A	Igyeekszem nem megsérteni a másik érzéseit.
	B	Mindig megosztom a problémát a másikkal a megoldás érdekében.

A Thomas-Kilmann konfliktuskezelési teszt értékelőlapja

	Versengés	Probléma megoldása	Kompromisszum keresés	Elkerülés	Alkalmazkodás
1				A	B
2		B	A		
3	A				B
4			A		B
5	A			B	
6	B			A	
7			B	A	
8	A	B			
9	B			A	
10	A		B		
11		A			B
12			B	A	
13	B		A		
14	B	A			
15				B	A
16	B				A
17	A			B	
18			B		A
19		A		B	
20		A	B		
21		B			A
22	B		A		
23		A		B	
24			B		A
25	A				B
26		B	A		
27				A	B
28	A	B			
29			A	B	
30		B			A

EMPÁTIA-TESZT

A Deutsch-Madle empátia-tesztben harminchárom, magára a vizsgált személyre vonatkoztatott mondatnak, a mondatokban foglalt tartalomnak a számára való igaz, illetve hamis voltát kérdezzük meg a vizsgált személytől.

Válaszai alapján megállapítható és a teszt sztenderdjével összevethető a vizsgált személy szociális érzékenysége, feltárulnak különféle társas helyzetek más esetleges veszteseivel kapcsolatban megnyilvánuló érzelmei, megmérhető empatikusságának foka.

- 1) Szomorúvá tesz, ha egy csoportban magányos idegent látok.
- 2) Az emberek túl sok érzékenységet mutatnak az állatok iránt.
- 3) Gyakran bosszant, ha az emberek nyilvánosság előtt jelenetet rendeznek.
- 4) Felbosszantanak az olyan boldogtalan emberek, akik csak magukon sajnálkoznak.
- 5) Én is ideges leszek, ha a többiek körülöttem idegesnek látszanak.
- 6) Ostobaságnak tartom azt, ha az emberek a boldogtalanságuk miatt sírnak.
- 7) Hajlamos vagyok arra, hogy barátom problémáiba érzelmileg beleléjsem magam.
- 8) Néha a szerelmes dalok szövegei mélyen megindítanak.
- 9) Hajlamos vagyok elveszíteni az önuralmamot, ha rossz hírt viszek az embereknek.
- 10) A körülöttem lévő emberek nagy hatással vannak a hangulataimra.
- 11) A legtöbb idegen, akivel találkoztam, hűvösnek és érzelemnélkülinek látszott.
- 12) Jobban szeretnék szociális gondozó lenni, mint a kiképzésükben résztvevő központban dolgozni.
- 13) Nem borulok ki csak azért, mert egy barátom kiborult.
- 14) Szeretem nézni az embereket, akik ajándékokat bontanak ki.
- 15) A magányos emberek valószínűleg barátságtalanok.
- 16) Síró embereket látva feldúlt leszek.
- 17) Némely dal boldoggá tesz.
- 18) Bele tudom élni magam egy regény szereplőinek érzéseibe.

19) Nagyon dühös leszek, ha azt látom, hogy valakivel kegyetlenül bánnak.

20) Képes vagyok arra, hogy nyugodt maradjak, akkor is, ha a többiek körülöttem idegesek.

21) Ha egy barátom a problémáiról kezd beszélni, megpróbálom a társalgást másra terelni.

22) Mások nevetése nem ragad át rám.

23) Néha a moziban azon szórakozom, hogy körülöttem sírnak vagy szipognak.

24) Képes vagyok döntést hozni anélkül, hogy emberek érzései befolyásolnának.

25) Nem vagyok képes továbbra is jól érezni magam, ha az emberek körülöttem lehangoltak.

26) Nehéz azt látnom, hogy némely dolog mennyire kiborítja az embereket.

27) Kiborít, ha látom, hogy egy állatot kínoznak.

28) Egy kicsit ostoba dolog könyvekbe vagy filmekbe beleélni magát az embernek.

29) Felháborít, ha idős embereket segítség nélkül látok.

30) Ha valakinek a könnyeit látom, inkább bosszant, mint együttérzést vált ki belőlem.

31) Nagyon magával ragad a film.

32) Gyakran azt találom, hogy a körülöttem lévő emberek izgatottsága ellenére is hűvö maradok.

33) A kisgyerekek néha értelmetlenül sírnak.

TÖRTÉNELMI TRAUMÁK KONFLIKTUSKEZELÉSE – MÓDSZERTANI AJÁNLÁS¹

Eőry Áron²

BEVEZETÉS

Úgy található, hogy a napjaink serdülő- és ifjúkorú nemzedékéig nyúló magyar történelmi szenvedéstudatok és görcsök személyesíthető mintázatai nem egyneműek, különböző vezető hangsúlyok által meghatározottak, továbbá a közösnek tekinthető talapzatok is mérsékelt arányúak. Ennek következtében ezek oldása vagy „kúrálása” – sajnálatos módon – nem épülhet egységes, irányított tematikára, hiszen egymással kifejezetten vitatkozó, divergens történelemtudatok, műltszemléletek erednek *von haus aus*. A napjainkra már egyaránt közvetített módon beidegződő egyéni és családi szintű történelmi emlékezetek és az ezekből táplálkozó érzelmi-intellektuális predispozíciók egy tekintélyes része ráadásul haragra, félelmekre, averziókra épülő indulati elem, amelyek kedvezőtlen mentálhigiénés folyamatokat tartanak fenn a társadalomban. Ezek a kívánatos szabad állampolgári boldogulás egyik gátját jelentik, fogva tartják és retardálják az egyének lelki fejlődését, múltba mutató – egyben retrográd – önisemléltési gyakorlatokra, hibás körökbe ragadásra ítélik a hordozóikat. A szerencsétlen és blokkoló *ressentiment*-ok enyhítésére és levetkőzésére éppen korunk olyan adottságai adhatnak alapot, mint hogy az éppen „soros” generáció nemcsak hogy békeviselt (ez igaz volt déd- és nagyszüleikre is), nemcsak hogy fogyasztási lehetőségeiben növekvő arányban van kiszolgálva (ebből már szüleinek is jutott

1 A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a `Társadalmi konfliktusok - Társadalmi jól-lét és biztonság - Versenyképesség és társadalmi fejlődés, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

2 Károli Gáspár Református Egyetem, doktorandusz

ízelítő), de mindinkább az információs korszak társadalmában érezheti magát. Igaz ugyanakkor, hogy a kulturális atmoszférából beléivódó jövőorientált felfogása már mind egzisztenciális, mind személyiségépítési téren kihívásokba ütközik, ennél fogva itt szüleinél olykor törékenyebb utak állnak rendelkezésére. Amellett esélyeiben is egyenlőtlenebb indulópozíciók jellemzik néhány korábbi nemzedéknél, amit jobbra a tömegkultúra tágabb szocializációs lehetőségtére lehet képes – korlátozottan bár, de – kompenzálni.

A fentiek alapján úgy található, hogy a '90-es évek szülötteit (és némiképp az átmenetet megélt mai aktív korúakat) mind kulturális hagyaték, mind kulturális szerzemények terén a *sokszerűség* és azon belül is a *másféleség* jellemzi. Amennyiben így áll, mindannyiukat a múltképeik és a jelenük – személyes környezeteik – különbözőségével lehet célszerű szembesíteni és összebarátkoztatni. A cél első közelítésben³ nem lehet kevesebb, mint minél többüknel – legalább részlegesen – előmozdítani az *asszertív*, azaz „szociálisan kompetens” viselkedést, amely készség révén „az önérvényesítés és a szociális alkalmazkodás követelményeit összhangba tudj[ák] hozni” magukban.⁴ Ehhez nevezetes és mindennapi *történelem-* és *másság-reprezentáció*kra építő csoportgyakorlatok eljárását lehet célszerű javasolni, amelyek egyik jelen idejű és magyar vonatkozású metszete a nemzeti, nemzetiségi különféleségek területe. Ennek kapcsán szem előtt tartandó, hogy „Magyarország kétszeresen is érdekelt a kérdésben. Egyrészt hazánkban is léteznek nemzeti-etnikai kisebbségek, másrészt a szomszédos országokban jelentős létszámú magyar népcsoportok élnek. Nyilvánvaló, hogy egyik esetben sem lehetünk közömbösek: „a magyarországi demokrácia jövőjét mindkét problémakör nagymértékben befolyásolja.”⁵

3 A további teleologikus törekvést ld. majd a *Véleményformálók* fejezetben.

4 BORDÁS Sándor (2009): *Az agresszív kód. Az etnikai konfliktusok feltárása, kezelési lehetőségei, előrejelzése és kommunikációs háttere*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola. p. 102.

5 SCHLETT István (1993): *Kisebbségnézőben. Beszélgetések és dokumentumok*. Budapest, Kosuth Könyvkiadó. p. 7. – kiemelés tőlünk.

ÁLTALÁNOS MEGFONTOLÁSOK A MÓDSZEREKET ILLETŐEN

Csoportszituációkban alkalmazandó módszereink elegyesek: részint heurisztikus-intuitív jellegűek és oktatási típusúak, részint a Jacob Levy Moreno-féle pszichodráma-iskola szakmódszertanára építők, ami utóbbi „a történések átélésére irányul [...és ezzel] új, a személyiség számára járható, és eredményesebb utakat nyithat meg.”⁶

A gyakorlatok felépítésük és hatásmechanizmusuk szerint eleinte időben vagy térben némileg el kívánják távolítani az alanyoktól a tárgyalandó problémaköröket (már feltételezhető történelmi ismereteikre, vagy a fiataloknál éppen a kortárs populáris kultúrában, illetve globális hírvilágban szerzett értesültségeikre építve), hogy az érzelmi belevonódás intenzitása először minimális és moderált legyen. A „forró témák” (így a magyar történelmi emlékezet XX. századi vitakérdései, illetőleg a személyes élet példái és az értékválasztó viszonyulások) csak apránként, fakultatív jelleggel és lehetőleg körülírással vagy anonimizált módszerekkel lennének firtatva, kerülve a személyiség „kivallatásának” látszatait.

A foglalkozások zárt (összetélttartóan folytonos) csoportban, naponta legalább kétszer 1,5 órás etapban tartott, mindenképpen több napon át (két nap között legfeljebb egyhetes eltéréssel) folyó lebonyolításban zajlanának. A csoport létszámát 10-12 főben határozzuk meg, amely – egy potenciálisan vibráló és egymásra hangolható csoporttagság feltételezése mellett – az ún. Miller-féle szám⁷ mint befogadási határérték figyelembevételével lett kalkulálva. Az interaktív vita és a játszott szerepjelenetek a tervezés szerint ekkora körben maradnak érzékszervekkel tüzetesen áttekinthetők és kezelhetők. Középiskolásoknál lehetőleg pl. egy osztályt lenne célszerű kettévágni, még hozzá oly módon, hogy az ismeretesen összetartozó társaságokból legyenek kiragadva egyesek, a csoportbeli nemek aránya pedig próbálja leképezni az egész osztályra jellemző megoszlást.

6 BORDÁS Sándor (2009): *Az agresszív kód. Az etnikai konfliktusok feltárása, kezelési lehetőségei, előrejelzése és kommunikációs háttere*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola. p. 96.

7 E szerint az egy észlelési aktussal feldolgozható átlagos információk száma – ha azok csak pontszerűek és nem alakzatok –: 7 ± 2 .

Félkörösen vagy zártvonalban körülülhető szeparált teremrész alakítandó ki leendő játéktér céljaira, és két foglalkozás- és játékvezető járuljon a tréningalkalmakhoz.

A bemutatkozás pillanataiban már fejenként két-három jegyzetcédula osztandó ki, hogy a feladatoknál azokra ír hassanak fel kulcsszavakat, vázlatpontokat – a megismert nevek szintén cetlikre kerüljenek, amelyek szükséges számban egy kikészített „tombolabugyorból” fürgén kihúzhatók.

A neveik birtokában már majd megszólítva lehet rákérdezni az adott kérdésfeltevéseknél az egyesek véleményére, de nem falhoz szögező jelleggel: ha láthatóan átmenetileg híján volnának vagy fukarkodnak válaszokkal, továbbirányítva az érdeklődést máshoz (akinek névelhangzása már a figyelmet is maradéktalanul továbbirányítja). Így időnként bevonhatók a szűkszavúbbak vagy visszahúzódozóbbak, illetve elejét lehet venni a feltett kérdések levegőben fennakadásának és a kopogós csendeknek: valakivel elindítható a diskurzus, akit esetleges tanácstalanságából már kisegíthet majd másvalaki, azaz felhasználható a helyzet a „gyógyító képességek”, illetve a „biztatás”, a felbátorítóan odanyúló gesztusok előcsalására a csoporttagokból.⁸

A véleménycserék során figyelni és „lefülni” szükséges a csoportban bármilyen értelemben többségi helyzetben lévők részéről akaratlanul megnyilvánuló tapintatlanságokat, és rákérdezőleg felhívni azokra a figyelmet.

A látottak, érzékeltek leülepedéséhez, átgondolásához, utólagos ráébredésekhez célszerű „eltenni” – házi feladatként – a következő, nem messzi foglalkozásra egy-egy szerepgyakorlat megbeszélését. Ez segíthet abban, hogy a szellemileg már fáradók, a pillanatnyilag „lépcsőházi agyúak”, a hirtelenkedők, vagy a hamarjában az erős véleményhez húzóknak több eséllyel érleljék ki az autonóm vélekedéseiket, amelyek ilyenkor persze esetlegesen a csoporttagok *ex post* jellegű parakommunikációjában is formálódhatnak.

A tervekbe felvett, szubjektivitások kipuhatolását igénylő feladatokban külön figyelemmel kísérendők „a személyiséggel és az intimi-

8 BORDÁS Sándor (2009): *Az agresszív kód. Az etnikai konfliktusok feltárása, kezelési lehetőségei, előrejelzése és kommunikációs háttere*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola. pp. 95-112.

tással szembeni ellenállás”⁹ effektusai, amikor elsősorban talán a diákok a magánéleti példákra támaszkodást érezhetően lehurrogják, nehogy többek is nyilatkoztatva legyenek számukra kényes kérdésekben. Ilyenkor szükség esetén a programban következő tematikára érdemes váltani, egy későbbi, alkalmasabb apropóra halasztva a kiterjedt együttműködés kialakulását.

SERDÜLŐ- ÉS FIATALKORÚAK

Ahogy a kurrens társadalomelméleti elemzésekből tudható, napjaink késő modern társadalmá Magyarországon is mindinkább az *inkonzisztencia* és az *inkoherencia* társadalmá, különösen a tinédzser és a fiatal felnőtt korosztály életvezetéseiben. A kortárs lét felszólító erejű, létezik egyfajta egyénekre nehezedő nyomás az individuális egységbe szerveződő markáns állásfoglalások, saját stílusirányzat, megfelelő partnerkapcsolat létesítése, stb. iránt, nem beszélve az egzisztenciális boldogulást és önkifejezési praxist egyszerre célzó karrierválasztás elvárásairól, amelyek mázsás súlyú jövőként nehezednek a felnövekvő generációra. A hétköznapi globalizáció által potenciálisan kiváltott bizonytalanságérzetre egy új „muszáj-individualizációs” hullám válaszol, még hozzá kettős hatóerővel: egyfelől esélyt kínál az egyén kiteljesedésére, másfelől frusztrációs tendenciákat is életre hív, és e kettő közül sokaknál gyakorta az utóbbi kerül túlsúlyba. Az egyénnek mindezenre – akarva-akaratlanul – önvizsgáló és stratégiaválasztó döntéseket kell hoznia, *én-projektek*be kell bocsátkoznia, konstruálnia kell önmagát: tehát permanens, mert befejezést nem ígérő „identitásbarkácsolásra” kényszerül. Ehhez azonban – ha családja példáit nem kívánja automatikusan követni, márpedig *nota bene* a kamaszok „hivatásos igazságkeresők” és hajlamosak szabadulási víziókat dédelgetni – egyre inkább csak a széttöredezett életvilágok sokaságából válogatott instant meggyőződések, életstílusok és viselkedésmódok repertoárja áll rendelkezésére, míg tartós és szoros kötődéseket nyújtó

9 BORDÁS Sándor (2009): *Az agresszív kód. Az etnikai konfliktusok feltárása, kezelési lehetőségei, előrejelzése és kommunikációs háttere*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola. p. 94.

platformok egyre kevésbé. „Korunkat az identitásminták növekvő *pluralitása* és szakadatlan *változása* jellemzi.”¹⁰ És a képlékeny viszonyok közt olykor bizony jobb híján „szorongásmenedzselő” stratégiák mentén választanak közösségeket, amelyek ugyan „elmerévített és elszigetelt”, bezárkózó-kiszorító jellegűek, de ezáltal védett identitást ígérnek tagjaiknak. „A reflexív és csináld magad” életút elutasítása együtt jár a régi elbeszélést mesélő, a fragmentáltsággal szemben egységes narratívát hirdető politikai erőkhöz és tömegkultúrákhoz való csatlakozással.” Hozzátehetjük: a történelemmagyarázatok terén szintén hasonlóan járnak el, és a valóság összetettségét manipuláló – rendszerint redukáló – ajánlatokat teszik magukévá.¹¹ A labilisabb világból is fakadó növekvő egyéni veszélyeztetettségi érzés és kockázattudat konkrét és beazonosítható tárgynélkülisége sokszor pótlást, kitöltést kíván: hogy hozzákapcsolhassa szorongását (ennek technikáit ld. később). Az iméntiekben jellemzett orientációs zsákutcák – tkp. dühös és intoleráns „begubózások” – megelőzése érdekében, az „identifikációs forradalom” korában idejekorán érdemes és „ajánlatos a másság értékeit felsorakoztatni”.¹²

A tréning alkalmain megvalósítani tervezett közös programokat az alábbiakban időrendbe szedve közöljük, precíz időtervezés híján azonban csak egy előirányzott, hozzávetőleges „menüként” értendők, amelynek nem minden egyes „fogása” szervírozandó.

a) A csak névbemondásra – esetleg középiskola utáni tervekre – szorítkozó bemutatkozások mellé mondatni kell a többiekkel az illetőről három jó és három rossz tulajdonságot, hogy ezzel segítsenek őt megismerni nekem, idegennek. (Ügyelni rá, hogy mindenki csak egyet-egyet mondjon személyenként, és ne maradjon ki senki a szórásból, ha már tudni a nevét, néven nevezve kérni tőle jelzőt társára vonatkozóan!)

b) Rákérdezni, hogy a világot egyre jobban megismerő kamaszkorukban, egyben egy, az érettségi kapujában álló tanulási folyamatuk

10 PATAKI Ferenc (2011) Történelem és élettörténet. In: Uő.: *A varázsát veszített jövő*. Budapest, Noran Libro Kiadó. p. 39.

11 Lásd még: BÖLCSKEI Balázs (2010): Szorongok, tehát szavazok. Politikai tömegkultúrák és az ifjúság. In: *Beszélő* 1. pp. 44–51.

12 BORDÁS Sándor (2009): *Az agresszív kód. Az etnikai konfliktusok feltárása, kezelési lehetőségei, előrejelzése és kommunikációs háttere*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola. p. 92.

végén, van-e, aki belső, gondolkodásbeli változásokat vett észre magán. Tapasztalták-e magukon, hogy valamely meggyőződésük, világlátásuk, értékválasztásuk, életnézetük részben vagy egészben fel lett adva, hátat fordítottak neki, maguk mögött hagyták, és abban már nem úgy gondolkodnak, mint korábban? (Olyan tetszőleges területeken, mint hogy *hogyan működik a világ? Az ember? A szerelem? Az élet? Az állam? A politika? A történelem? stb.*) Vagy: hogy elutasításaik, ellenérzéseik célkeresztje máshova fordult, más nézet irritálja őket, más, többek fejében uralkodónak látott ítéletet tagadnak meg, mint korábban?¹³ Tud valaki saját példát? Olyat, ami úgy érzi, elmesélhető? Hogy érzi, mi okozta, hogy megmásította a vélekedését, külső hatás vagy saját belátás, ellenpélda az életből, valamilyen drámai élmény, vagy olvasmány? Mit gondol, mennyire áll egyedül az ilyen színeváltozásban? Akad még más, aki hasonló típusú nézetváltást élt meg?¹⁴ Esetleg van-e olyan, aki semmi ilyen élményt nem tapasztalt (vagy „kapásból” nem tud ilyet rekonstruálni), szép harmonikusan alakuló gondolkodásúnak tudja magát? Ő mit gondol, kényszerülhet-e valaha radikálisan felülbírálnia magát?

Aki tapasztalt és meg is osztotta, nála azt a fogós helyzetet kellene szimulálni, amikor a „számára elfogadhatatlan nézeteket egy általa érzelmiileg elfogadott személy közvetíti”.¹⁵ Miután elárulta, milyen új meggyőződésében erősödött meg, odaképzeltetni egy respektábilis személyt az életéből (példaképet, irigyelt ismerőst/rokont), akinek véleményére mindig adott: feltenni, hogy az illető egyik találkozásukkor megkérte a diákot, hogy tegyen meg neki egy szívességet, ami épp az újonnan megtalált meggyőződést teszi súlyosan próbára (sebtiben odakonfabulálni egy kapcsolódó élethelyzetet). Megkérdezni, hogy reagálna erre? Amíg gondolkodik, esetleg előre engedni a válasszal

13 Vö. BORDÁS Sándor (2008): Reváns és identitás. In: *FÓRUM Társadalomtudományi Szemle* 4. pp. 3–26.

14 A levonandók levonásával, de célunk volna, hogy a „csakis az egyénre jellemző[nek hitt] szörnyű titkokról kiderül[jön], hogy korántsem egyéni átkok, melyek csakis egyetlen személyt sújtanak, hanem több csoporttag is hasonló problémával küszködik, hasonló púpot [vagy tarisznyát] hordoz a hátán évek – évtizedek – óta”. (BORDÁS–HUNČIK 1999)

15 BORDÁS Sándor (2009): *Az agresszív kód. Az etnikai konfliktusok feltárása, kezelési lehetőségei, előrejelzése és kommunikációs háttere*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola. p. 122.

másvalakit, aki csak úgy szerepjáteként gondolkodik el a dilemmán, szinte csak elméletben.

„Most akkor nézzetek szét egymáson! Klassz csapatnak néztek ki, már egy ideje folyik is az összecsiszolódások. A jó közösségben rendszerint akaratlanul is javulnak az egyéni képességek is. Arra kérnélek titeket, hogy nevezetek meg egy-egy olyan tulajdonságot, készséget, hozzáállást a másikban, amiben a néhány év alatt előnyére változott! Ki tud ilyet? Ki miben javult az évek során, ami mögött az ő belső átalakulása állt, tehát tőle függött, nem valami rászakadó külső körülménytől? (*Tanulmányi teljesítmény, tornaórai feladat, udvariasság, segítőkészség, lámpaláz, kudarctűrés, találékonyság, humor, divatstílus – bár ez a legszubjektívebbek egyike – pontosság, szerénység, megbízhatóság.*)” Ha érkezik ilyen válasz, megkérni a válaszadót, hogy ha tudja, illusztrálja a változást egy régi és/vagy új esettel, amiből levonta a következtetést. Rákérdezni a többieknel, hogy tapasztalta-e más is ezt. Majd rákérdezni az érintettnél, hogy ezt helyes megfigyelésnek tartja-e. Hogy emlékszik a „régie érzelmekre”, mi változott nála a korábbi állapothoz képest? Volt-e valami különös oka, hogy hajdanában az adott területen kihívásokkal küzdött? (A cél az „átélt élményeket, történeteket jeleníteni meg újrafeldolgozási szándékkal pszichodramatikus elemekkel”¹⁶. Még néhány viszonylaton ugyanígy végigmenni, vagy ha nem érkezik jelentkező, az első érintettet kérni meg, hogy „dobja tovább a labdát” és ő nevezzen meg valakit, akinél előnyös változást lát. A feladat ahhoz szeretne hozzájárulni, hogy a fiatalok a mások előtti képükről minél többet tudjanak meg – így „a vak self területe a visszajelzések által csökkenhet”¹⁷.

c) „Hányadán álltok a *történelem* tantárggyal? (Tehát véletlenül sem a tanárral, hanem mint tématerülettel!) Hobbijaitokhoz, kedvenc érdeklődéseitekhez képest hány pontot adnátok neki egy -5 és +5 közötti skálán? (ahol a -5-ös a visszataszító, utálatos ismeretek, időtöltések, elfoglaltságok szélsősége; nulla a közömbös, semleges, érdektelen; a +5-ös a hozzatok különösen közelálló, jólesően tanulmányozott vagy űzött tevékenységek mérőszáma)” A közben feljegyzett értékeknek nézni vagy nézetni a „számtani közepét”, átlagát.

¹⁶ Uo. p. 108.

¹⁷ BORDÁS Sándor (2009): *Az agresszív kód. Az etnikai konfliktusok feltárása, kezelési lehetőségei, előrejelzése és kommunikációs háttere*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola. p. 114.

„Kinek melyik része izgalmas a történelemnek? A katonai konfliktusok? A békeidők politikai vitái és manőverei? Az ipar, a találmányok, vagy épp a hétköznapi élet társadalomtörténete?” (Röviden kitérni rá, hogy egy érdekes kétágú, vagy ha tetszik „duplafenekű” kifejezésünk a *történelem* szó: jelenti egyszerre az elmúlt idők, a régmúlt megtörtént valóságát, eseményeit; valamint a történettudományt is történelemnek hívja a köznyelv. Az órarendi tárgy megnevezésében a kettő együtt van jelen: a kikutatott régi időről szól, a múlt feldolgozását, többnyire tudományos módszereket igénybe vevő feltérképezését, megismerését és reprodukcióját, megjelenítését, elbeszélését nyújtja. És mindinkább totális: egyes korok társadalmi- és politikai eseménytörténetét, gondolkodás-, művelődés- és gazdaságtörténetét ugyanúgy magában foglalja.)

d) „Ki mit gondol, mikortól válik *történelemként* említhetővé egy konkrét megtörtént szituáció? Már másnap? Vagy annál azért több időbe telik? Mennyi idő múltával érdemes beható vizsgálat alá venni? (Dokumentum-kutathatóság 30-60-90 éves levéltári főszabálya.) Köznyelvi fogódzók: „történelmi lépés”, „történelmi /é: korszakos, maradandó/ jelentőségű esemény”; „ez már történelem” – valami befejezett tényre utalva, amin végleg megszáradt a tinta, ami megpecsételődött, ami már véglegessé vált, avagy ami már elfoglalta helyét a „biztosan megtörténtek” sorában, megváltoztathatatlan, visszafordíthatatlan, vagy csak már lezárult, már elmúlt – pl. egy gitáron tanuló időszak, aminek már vége, azóta letéve a hangszer, és csak múlt időben beszélhetni róla: *ez már történelem*.)

És vajon mindezek milyen viszonyban állnak a nagybetűs Történellemmel? Mi minden éri el a krónikások, az évkönyvek, a visszaemlékező eseménynaptárak ingerküszöbét, hogy meg is írják?

„Mit gondoltok, a történelem kimerül annyiban, amennyi a tankönyvekben és történeti szakmunkákban olvasható, tévésített ismeretterjesztő feldolgozásokban látható, megemlékező beszédekben hallható, kiegészítve azért még a múzeumok kiállítási tárgyaival, közgyűjtemények anyagaival? No és a történelmi témájú szépirodalmi vagy filmművészeti alkotások, képregények, dalok etc.?”

Vagy a *történelem* fogalom megenged-e vajon egy személyesebb, kisebb léptékű, egyénítettebb értelmezést, ami pl. családok történetét,

vagy az egyén, az egyes ember történelmi emlékezetét jelenti (mindenki a maga történésze – *kollektív emlékezet*), átéléstörténeteket, élménytárat, emlékek archívumát, amelyekben esetleg csak személyes fontossággal bíró események, határhelyzetek, sorsfordulók kapnak helyet, és ezek nem esnek egybe feltétlenül a politikatörténet szakaszhatáraival, ugrópontjaival? (Pl. „kis lépés egy embernek, de hatalmas ugrás az emberiségnek” – ki is mondta? – mindenesetre elég rendhagyó, atipikus, kivételes helyzet volt az övé, alig vannak hasonló emberek /elenyésző kisebbség/, akik ilyen egybeesésről beszámolhatnak saját cselekedetei kapcsán, ti. hogy személyes élettörténetük epizódjai egyben társadalmi vagy akár globális horderővel-jelentőséggel is bírnak.)

Utóbbi időszakban bontakozó tendencia, hogy szemben az olykor kissé fűrészpörizű, túlon túl szenvtelen, kiegyensúlyozott, tárgyyszerűsége törekvő, komplikált tényalakzatokat gombolyító, magyarázó ’egyrészt-másrészt’-történelemmel, tör előre az *egyéni történelmi emlékezet* rendszerint részlegesebb és elfogultabb, de jólesőbbben saját, autentikus, egyszeri-egyedi, élettelen színes, közvetlen, nosztalgiaakeltő, érzelmileg megindító, meghitt, önazonos, elkötelezett, minősítő, ferdítő/egyszerűsítő/hazabeszélő számos példája. Ezek lényegében a történészileg konstruálható múltábrázolásnak a személyes érintettség szemszöge által dominált egyéni képmásai. Bennük tipikusan a drámai, rendkívüli, lökésszerű események foglalnak el kiemelt helyet, amelyek vakuemlékként bevésődtek. Ugyanis az erőteljes benyomások hatékony rögzítője az „érzelmi emlékezet”¹⁸, és adott esetben ezek körül fordult meg az élet vagy a világ az egyes ember számára. Ezek ugyanakkor nem okvetlenül esnek egybe a köztörténet tankönyvi jeles éveivel, bár a családok lesüllyedési és emelkedési szakaszait sokszor ezek korszakolták. „A heves *együttés élményeknek* – akár euforikusak, akár traumatikusak – igen nagy az *emlékrögzítő* és *elbeszélésszervező* ereje. A kollektív emlékezet tematizáló gócinak tekinthetjük őket, egyebek közt azért is, mert gyakran az egyéni biográfiákban is *sorseseemények*

18 BORDÁS Sándor (2009): *Az agresszív kód. Az etnikai konfliktusok feltárása, kezelési lehetőségei, előrejelzése és kommunikációs háttere*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola. p. 91.

kötődnek hozzájuk.”¹⁹ Műfajilag a memoár típusú feldolgozások kezdenek nagy felhajtóerőt képviselni, a bennük regényesen, megfoghatóban, átélhetőbben – ezáltal valószerűbben –, erkölcsileg ítélkező betétekkel előadott személyes történelmekkel. A könyvpiac és a filmipar is fogékony a kalandos életvonalakra (napló, önéletírás, visszaemlékezés narrációval, pl. Forrest Gump, életportré-filmek), amelyek a múltból adott riport, beszámoló formájában mutathatók be. Ezért mindjárt élvezetesebbek, mint a steril, száraz, adathalmazos, mai történetírói szakszövegek. „Ismertek ilyeneket? Olvastatok/láttatok erre példát? Vagy netalán olvasott bárki feljegyzéseket a családi felmenők hagyatékából?”

e) A modern nemzeteknél lehet beszélni történelmileg sikeresebb és gyászosabb korszakokról. Vamik Volkan nyomán a közös emlékezés gyakorlataiban – részben a politikai döntéshozók, *mint az emlékezet pedagógusai*, elrendelése alapján, részben a társadalmi emlékezet spontán gyakorlataiban – rendszerint kialakulnak „választott dicsőségek” (ezek „mentális reprezentációi a siker és a győzelem közös élményét nyújtják a csoport tagjai számára”) és „választott traumák” (kapituláció, áldozathozatal, veszteség, megalázó sértettség elegye és nagy élménye, amelyek az adott csoport „áldozati önazonosságának közösségi érzését” teremtik meg, egyben egy revansvágy szimbólumaivá is válhatnak).²⁰ „Tudunk-e példákat egyes nemzetek választott dicsőségeire és választott traumáira?” (Az elnevezés megtévesztő lehet, mert ezek látszólag nem mind önkényesen lettek kijelölve, de involválja a szerves, természetes folyamatokat is.) Milyen választott dicsőségek és traumák kapcsolhatók nagy nemzetekhez, illetve miket kapcsoltak ők maguk saját történelmükhöz? USA? (Függetlenségi háború és nyilatkozat, alkotmány; polgárháború – „áldatlan testvérharc”, belharc) Nagy-Britannia? (A gyarmatbirodalom felbomlása, falklandi háború.) Franciaország? (Német megszállás, forradalmak, Napóleon országlása, nagy francia forradalom.) Németország? (Stunde Null, Wende, újraegyesülés) Más tetszőleges példa? Magyarország? Mi volt a választott

19 PATAKI Ferenc (2011): Kollektív emlékezet és emlékezetpolitika. In: Uő.: *A varázsát vesztett jövő*. Budapest. Noran Libro Kiadó. p. 251.

20 BORDÁS Sándor (2009): *Az agresszív kód. Az etnikai konfliktusok feltárása, kezelési lehetőségei, előrejelzése és kommunikációs háttere*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola. pp. 38-39.

traumánk a XIX-XX. századig? (Mohács.) Mohácsig? (Feltehetőleg a tatárjárás.) Trianonig? (Látszólag a szabadságharc eleste, vérbosszúja, de a dualizmus virágzó békeévtizedeinek fényében? Antinómikus megítélés.) Manapság? (Trianon?) 1848-49 hova tartozik? '48 hova és '49 hova? 1956? 1918, 1919? 1944, 1945? 1989? „Ki mit érez, milyen érzelmi konnotáció tapad ezekhez, amelyek nem tiszta típusként azonosíthatók be? Kedvező vagy inkább kedvezőtlen képzeteket kelt az adott évszám és szimbolikája, jelentésmezője?”

Miért is a bevésődésük? Nemzeti sorsfordulóknak bizonyulás vagy stilizálás. Élmények intenzitása.

„Mit gondoltok: elképzelhető „hibátlan múltú” nemzet? Ha nem: akkor – a jelenben, illetve hosszabb távon – milyen ára lehet a nemzeti identitás szempontjából vállalni a történelem fényeit és árnyékaikat? Mennyire reális, hogy a kálváriákhoz nekünk semmi közünk nem volt, folyvást mások erőszakátétele nyúlt át rajtunk? Kitakarással, retusálással használunk-e önmagunknak? (Elképzelni, hogy epizódokra esik szét a történelmi emlékezet; miközben saját múltunkra alkalmazzuk a „meg nem történtté tevés mágiáját” /Popper P./) Ugyanakkor mi a helyzet akkor, ha rendkívül megterhelt a hagyaték? Ha túl sok a trauma a nemzet történelmében? Időnként nem tagadhat meg néhány régebbit, hogy ne fojtsa, nyomassza tovább?”

Nézőpont kérdése lehet, hogy a különböző oldalon – egy határ egyik, illetve másik oldalán – állóknál ugyanaz az esemény a diadal vagy a megveretés napjaként vonul be a közösségi tudatba. Pl. Rigómező csatái – Koszovopolje, mai Koszovó területén (jún. 28. Szt. Vid [Vitus] napja, Vidovdan) az 1389. rigómezei (oszmán birodalmi expanziót hozó következményeit tekintve) csatavesztés napja, belőle nemzeti ünnep hagyománya. (1448. Hunyadi János is itt csap össze a törökkel, veszít.) 1921-ben e napon kikiáltva az egységes délszláv állam. Koszovó kiszakadása szimbolikus kifosztása is Szerbiának egy kultikus teréből, hosszú vonakodás a hivatalos elismeréssel. Román nemzeti ünnep, az erdélyi románok nagygyűlésének évfordulója, amelyen Erdély és a román állam egyesülésével kikiáltották Nagyromániát: Gyulafehérvár 1918. december 1. Ez a területen élő magyarságnak „impériumváltás”, ahogy a hasonló felségjog-változás a felvidéki magyarok ajkán: „államfordulat”. Majd a bécsi döntések

napjai, a magyar bevonulások átmenetileg és részlegesen visszaállítanak korábbi állami fennhatóságokat. „Míg nekünk Trianon a gyász és a fájdalom jelképe, nekik a diadal és a nemzeti függetlenség forrása. Ez nem a népek bűne, hanem sorsa.”²¹ Romániai magyarok később majd ’89-90-et „a változásnak” mondják, a magyarországiak „rendszerváltásnak” (és a változatos politikai folklorisztika szerinti más módosult névvel is illetik).

f) Kétségkívül különösen a tömegkatasztrófák és kollektív traumaélmények vonzzák leginkább az emlékezési kultuszokat és a történeti magánelbeszélések előtérbe kerülését. Ezek keretében mind szomszédsági, mind társadalmon belüli viszonyokban „az egymással versengő traumaélmények (a narratíváik) alternatív és rivalizáló diskurzusokat teremtenek és állandósítanak. A múlthoz fűződő aktív (szellemi) viszonyt ekkor sem az átdolgozás, egyfajta (metaforikusan értendő) gyázmunka, hanem az ismétlési kényszer és a melankólia szabja meg. Ez pedig egy idő után szinte a hagyomány erejével hat. »Megfigyelhettük azt a jelenséget, hogy a trauma túléli a szenvedőt, a gyerekek, utódok életébe sokszor ismeretlen, nem-tudatos utakon beépül a felmenők ’öröksége’.«”²² Összebékíthetetlen nézeteltérések élhetnek így tovább egymás mellett, alapvető kommunikációs zavarokat okozva.²³ Rövid kérdés a csoportnak: Ha utánagondoltok családi felmenőknak, oldalági rokonoknak, közvetlen ismerősöknek és korosabb hozzátartozóknak, tudtok-e olyanokról, akik történelmi fájdalmakat hordoznak, kifejezetten valamilyen nevezetes történelmi üldözésnek, uralomváltásnak a meghurcoltjai, megszenvedő vesztesei, elítéltei? Ha igen, honnan a tudomásotok: meséltek róla nektek vagy csak félfüllel, lopva hallottátok meg? Sok ilyen személyről tudtok? (A mértékegység lehet nemcsak a *fő*, de a *család* is.) A krónikusan megőrzött megrázkódtatás élményéhez volt, hogy az illetővel szembeni hatósági vagy civil kényszer (nem jogállami eszközökkel való) alkalmazása is társult? (Tehát ne értsük ide a hagyományosan büntetőjogi

21 PATAKI Ferenc (2011): Kollektív emlékezet és emlékezetpolitika. In: Uő.: *A varázsát veszített jövő*. Budapest, Noran Libro Kiadó. p. 250.

22 A szövegben Losonczy Ágnes idézi Gyáni. GYÁNI Gábor (2010): Trauma, emlékezet, kultusz. In: Uő.: *Az elveszített múlt*. Budapest, Nyitott Könyvműhely. p. 278.

23 BORDÁS Sándor – HUNČIK Péter (1999): FER (Feszültség-előrejelző rendszer). In: *FŐRUM Társadalomtudományi Szemle* 1. pp. 45–54.

törvénybe ütköző cselekedetet, az adó-, illeték-, kölcsöntartozás miatti szankciót stb.)

Adott egymást követő történelmi fordulatoknál az üldözöttség vagy üldözés sokszor egymásnak adja a kilincset egyazon embernél. (Vö. Woody Allennél a neurotikus töprengő: utcákon jártában-keltében mindinkább úrrá lett rajta az érzés, hogy követik. Vagy ő követ valakit. Ezt pillanatnyilag nem tudta világosan eldönteni.)

„Netalán ugyanezen személyi körből volt-e, aki úgy azonosítható, mint aki egyénileg kedvezményezettje volt valamely történelmi sorsfordulónak, akinek a történelem kihúzta a nyeroszárait, legalábbis egy időre? Még mielőtt válaszolnátok: mit gondoltok, könnyű szívvel elmondható mindkét életpélda? Vagy melyiknek a megvallásához tartozik hozzá szégyenkezés, feszengés, kényelmetlenségérzés? (Jobban szeretünk siránkozni? Öregbíteni a „magyar panaszskultúrát”? (Memento „gravamina et postulata”! – a „Tekintetes Karok és Rendek” országgyűléseinek idejéből. A „kínjunktúrát” /Horgas B./? Áldozati szerepben tetszelegni?)”

„Van-e, aki úgy érzi, hogy intenzíven együtt él a rokonai történelmi fájdalmaival vagy megkönnyebbüléseivel, vagy van-e olyan, aki kissé már unja hallgatni ezeket, nem igazán tanúsít megértést és figyelmet a „múlt aktái” iránt? Esetleg nem szükséges saját példákkal válaszolni, csak mondjátok, mit láttok magatok körül? (Nem a mostani többiekre vonatkozóan, hanem úgy általában?) A megbántottságra emlékezések vajon inkább csak meddően fogva tartanak, vagy egészségesek, mert előbb-utóbb esedékes tisztázást, felelősségre vonást tartogatnak és kívánnak?”

Leszűrhető, hogy igencsak nagyszámban találhatók a környezetünkben olyanok, akiknek valami felsőbb erő beleszólt az életprogramjába. Történelmi megjelöltség, bélyegzettség került rájuk („a fakéregbe nyomtatott áramköröket rágott a szú”), az érintettség láthatóan tömegesen megterem a társadalomban. A magyar XX. század kétértelműsége a gyakori törések és folytonos újrakezdések, irányváltások, nekilódulások, megtorpanások hullámzásaival jellemezhető, amelyek ellentmondásos társadalmi folyamatokat indukáltak (szétfejlődések, többsebességű modernizációk a társadalmon belül, kompromisszumos, alkalmazkodó életstratégiák, létezés- és túléléstechnikák). Az

éles kanyarok jó néhány egyéni életutat szaggattak-ziláltak szét. Egyeseknek „betiltották”, tabusították a gyerekkorát, mint valami bűnös korszakot; mások örülhetnek, ha lyuk támadt az életrajzukon, mert így nem kompromittálódtak, nem kellett terhelő szégyenfoltot hordozzanak. Osztogattak politikai amnesztiát, megpróbálhattak „elrendelni” közösségi amnéziát, elvárni rugalmas felejtést, szelektív emlékezést, mondván, hogy a jelenben, a közeljövő politikai tetterejét tekintve csak ártanak a közösségnek. Ugyanakkor Európa ezen hányatott vidékén a politika és a kultúra is folyamatosan csordultig van történelemmel, az benne lappang az élet minden szegletében, nem nehéz belebotlani.

Kérdés, hogy miként lássuk: a szóban forgó különféle történelmi sorscsapásokat vajon egy Moloch, egy elsőprő, leghengerlő elementáris erő okozta, vagy konkrét politikai cselekvők idézték elő, akik megnevezhetők, „kikérdezhetők-beszámoltathatók”? (Van-e arca a törtéeteknek? Intézményi, ideológiai/eszmei, személyi, jogi, közösségi? [Eszme: jött, látott, győzött, futótűzként hódított; egy erőszakszervezet, egy hadsereg, egy megtorló szerv; egy kimagasló vezető személyiség; egy népcsoport, egy hódító nemzet.]) Esetleg az elszenvedő/haszonélvező érintettek maguk hordoznak felelősséget? Lehet-e így érezni? „Véleményetek?”

g) Visszatérve még a nagy és meghatározó „történelmi találkozások” emlékét hordozó népek, nemzetek viszonylatára: e téren különösen is érvényes, hogy „[a]z etnikumok, nemzetek között húzódó, múltban történt befejezetlen feladatok, történések [...] generációkon keresztül »öröklődnek« tovább.”²⁴ Pláne szomszéd országokkal maradt kitisztítatlan, fel-felszakadó, gennyedző-gyulladó sebeink, lappangó fekélyeink. Egyes konfliktusok emlékét húsunkba törött nyílhegyként hurcoljuk magunkkal, különösen, amikor az állami politikák érdekeltek is voltak a „közös dolgaink” évtizedes ledugaszolásában, ami nem jelentette, hogy nem sajognak fel folytatólagosan tüskéként, szálkaként. Ily módon több történelmi esemény, illetve két- vagy többoldalú történelmi konfliktus vitatott marad, amit csak megerősít,

24 BORDÁS Sándor (2009): Az agresszív kód. Az etnikai konfliktusok feltárása, kezelési lehetőségei, előrejelzése és kommunikációs háttere. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola. p. 95.

ha egyes politikai közösségek által is értelmezési harcokkal és aktualizálásokkal lesznek körülvéve. Ennek következtében csak még elevenebbül lesznek jelen a köztudatban: „az aktív múlt identitásképző”.²⁵ Ezt többször használja fel a politika saját identitásideológiáinak kiépítésére, mozgósítva a múlt szimbolikus és érvelési forrásait ön-maga népszerűsítésére, fokozottabb elfogadtatására (ki követőjének vallja magát, milyen hagyományt vall magáénak, milyen történelmi szereplőktől határolódik el stb.). Ennek körében sokszor meggondolatlanul és felelőtlenül kisajátít jogos (vagy jogossá konvertálható) fájdalmakat és történelmi érzékenységet, ebből szít masszív türelmetlenségeket, és ezeket teszi politikai tábor-képző elemmé, a múltból sérelmi politikát csinálva a jelenben.

Sokszor az alulmaradás, az alávetettség, az elnyomás éles emléke maradt meg a társadalom széles csoportjaiban. Egy neves német történettudós vizsgálódásaiban ugyanakkor úgy találta: a legyőzöttek meg is bölcsülnek, intelligenciát is fejlesztenek, szenzibilisebbek is lesznek, ugyanis rákényszerülnek a velük történtek – mint „egyszeri, kényszerű tapasztalatgyarapodások” – feldolgozására, annak megfejtésére, hogy miért alakult másképp – végzetes irányba –, mint tervezték. A talpraállást követelő szükséghelyzetből tehát előnyt kívácsolnak: beható oknyomozásba, magyarázatkeresésbe fognak (hol vesztettünk utat?), akár hosszútávú elemzésekbe is kinyújtózkodnak, magasabb szintre emelve (ön)megismerési-felismerési képességeiket.²⁶ Mára már az egykoron politikai berendezkedése okán is elnyomónak számított többségi nemzetiségekkel ugyanakkor szabadabb társadalmi körülmények között is évtizedeket éltek már együtt a vesztes csoportok, és mindennapi *modus vivendiket* alakítottak ki. Egyre több a „köztes, többes vagy hibrid identitású”²⁷ ember például a Magyarországon kívül élő magyarok között, aki többnyelvű társadalmi közegben nőtt fel, esetleg a családja is többnyelvű. Ilyenkor gyakran a többségi államnyelv és kisebbségi privát nyelv él együtt a

²⁵ Uo. p. 47.

²⁶ KOSELLECK, Reinhart (2006): Tapasztalatváltozás és módszerváltás. Történeti-antropológiai vázlat. In: *Korall* 23. pp. 21–59.

²⁷ ABLONCZY Balázs (2007): Őrzők. A többes identitás stratégiái. In: *Századvég* 43. pp. 63–78.

kommunikációban, és a némiképp eltérő gondolkodások összeegyeztetése, szerencsés esetben szintézise az utódokban, akik számára már közelíthetők a szülei korosztályában még egymást kizáró szempontok és attitűdök, kölcsönös megértés ébredhet a történelmileg az egyes nemzetiségekkel azonosítható szempontok iránt, és oldódhatnak a kibékíthetetlennek tetsző ellentétek. Ez hasonlóképp igaz lehet minden etnikailag-kulturálisan vegyes (interetnikus-interkulturális) házasságra, amelyre már szerte a világon mind több egyéni példa akad. És – *mutatis mutandis* – minden mozaikcsalád is, amelynél az adott szülőhöz nem mindegyik gyereket köt egyformán a természet, az együttélés, megértés és elfogadás hasznos iskolája lehet, ha sokszor jóval nehezebb is ezek hosszú távú kohézióját megteremteni.

h) „Ha már a vegyes társadalmaknál tartunk, ismerünk-e homogén nemzetállamokat, azaz nemzeti-népi hovatartozást, származást tekintve egyképletű, egyvérségű országokat, társadalmakat? Van-e ilyenre ötletetek?” (Még leginkább az izlandiak mondhatók közel azonos genetikai állományúnak, kisebb endogámiás bennszülött törzsek helyileg /Egyenlítő-közeli szigetek, őserdei indiánokkal rendelkező országok; apró hegyi, illetve tajgai közösségek/, portugálok, bár ott a volt gyarmati Brazília tulajdonképpen belföld és keveredési alanyag.) Azaz a főszabály az *ösvér* helyett inkább az *öszvér*.

A nyelvileg-kulturálisan elkülönülő másféle emberekre a nép-elnevezés mellett például a hazai történeti közbeszéd tartogatott alternatív, közhasználatba került megnevezéseket az egyes népek, nemzetek, nemzetiségek fiaira-lányaira. „Ismerjük-e, hogy a következő magyaros népelnevezések milyen nemzetek tagjait jelölik? Próbáljuk megsaccolni azt is, hogy az elnevezés elmarasztalónak vagy értéksemlegesnek számított! Tót, rác, illír, rusznyák, cselák, polyák (konnotációs kivétel, szlávságuk alól is „felmentést” kapnak), „sógor”, oláh, ruszki-muszka, ivánok, digó, jenki, viking, szíriai-zsidrák-biboldó-galíciai, „gernyók”, friczek? Tudtok-e még fiatalos, szlenges, jasszos/argó népelnevezéseket? És velünk kapcsolatban születtek-e ilyenek?” (hunglish: „hungarizmusokkal” teli angol beszélt nyelv, a két nyelv keveréke; hunk(e)y: tanulatlan kelet-európai segédmunkás az USA-ban; vengerka: Magyarországról a Balkán országaiba vagy Közel-Keletre került prostituált.)

Toleranciamérési gyakorlat. Elképzelni egy japán cserediákot. A következőket tapasztalni nála a mindennapi találkozások során – mindegyik pontnál kérdés, hogy hogyan fogadnák? –: minden nap haját mos; nem fújja ki az orrát, ha náthás, csak szipog, visszaszívja (de nem harákol vagy krárog); étkezéshez magától értetődően jóízűeket böfög; egyik nap tetőtől-talpig fehérret visel, a gyász jeleként. Környezetünk más nyelven – de magyarul legfeljebb csak törve, nehézkesen – beszélő kisebbségije, aki világról alkotott véleményeiben, ember-, társadalomszemléletében akár másképp is gondolkodik (a nyelvekben csakugyan világok képeződnek le?). Ennek ténye feszélyez minket? Vagy racionalizálható, amennyiben összefüggésbe hozzuk azzal, hogy állítólag létezik az adott ország népére sajátosan jellemző észjárás, ami okvetlenül megelőzi a különben hasonló mindennapi tapasztalatokon alapuló gondolkodásmódok pragmatikusabb és összecsengőbb rétegét?²⁸ „Ez elfogadható magyarázat?”. „Megbízhatóan építhetjük erre a más nemzet tagjaihoz való általános – és előzetes – viszonyulásainkat?” Úgy különben: „Van olyan elvárásunk a barátainkkal szemben, hogy alapjában véve hasonlóan gondolkodjon, mint mi? Mekkora szemléleti eltérést tűrünk el tőle, hogy még ne vonjuk meg tőle a barátságunkat?”²⁹

i) A sajátos népelnevezésekhez tegyük hozzá, hogy a találkozás más kultúrával a történelemben ezer évekig veszélyes eseménynek számított, mert javarészt katonai mozgósítás és kíméletlen konfrontáció formáját kellett öltse (azzal együtt, hogy egy eltolódó háborús front közvetve a kulturális cserék terepe is volt). Ez – mint séma – mélyen beivódott a szociális emlékezetekbe, az egyéneket pedig – szinte evolúciósan – gyanakvóvá, bizalmatlanná kondicionálta a külső – a közösség határain túl élő – idegenekkel szemben. Az ő megjelölésükre forgalomba hozott kifejezések mindmáig ismertek és részben használatosak is. Ennek egyik őstípusa a barbár (területi, természetbeni, temporális, majd kulturális megkülönböztetés). De közösségi szem-

28 Dr. BORDÁS Sándor (2009): *Az agresszív kód. Az etnikai konfliktusok feltárása, kezelési lehetőségei, előrejelzése és kommunikációs háttere*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola. p. 8.

29 BORDÁS Sándor – HUNČIK Péter (1999): FER (Feszültség-előrejelző rendszer). In: *FŐRUM Társadalomtudományi Szemle* 1. pp. 45–54.

pontból a másságot, idegenséget jelölik még – „Ki ismeri fel, hogy kik mondják kikre?: gringo, gádzsó, gój/gentile, latinók-chicanók (utóbbi már országon belül született), colon-ok/feketelábúak (algériai polgártársak, országon kívüli megye, gyarmat), euroidok (amerikai republikánusok az EU-országokról), laovaj (kínaiak a fehér emberre, a.m. nagyorrú).” Ezek kulturális felhangokkal is bírtak, nemcsak játékos szóalkotások voltak: „A kijelentés érvényes, mert kimondták, és mert ennek megfelelően viszonyulnak ahhoz, akiről kimondták.”³⁰

Sok esetben triviális volt az elmozdulás az idegen veszélyessé stilizálása felé – közben megideologizálták azt a természetéről szóló vélelmeikkel (ehhez kapcsolódóan átértelmezték a valóságos és érzékelhető különbséget, pl. testi jegyek vizibilitását). Idegenségéből és megkülönböztető tulajdonságaiból fakadónak mutatták be veszélyességét, amihez segítségül hívták az ezt alátámasztó egyedi tapasztalatokat³¹, hogy azokat általános érvényűvé emeljék, *részt és egészt* megfélemlenének egymással, homogenizáljanak (pl. hamis nemzetsztereotípiákkal máig: lusta, sziesztázós mediterránok, jeges-érzelemtelen északiak, precíz németek/svájciak, könnyűvérű franciák stb. – valami, egyébként racionalizálható igazság volt bennük, csak megnyomták a tollat). A *barát–ellenség* distinkcióval dolgozó politika aztán szükségleteihez mérten az élet sokféleségéből eredő különbözőségeket átdefiniálta – „nyelvileg átkonstruálta” – veszélyes ellentétté, egy sor jellemző, közömbös tartalmát pejorálva, lerontva, vétkességgel, negatívummal töltve meg. A vezető stratégia az *ellenséges idegen* morálisan beszámíthatatlanná nyilvánítása, amihez csakis az (manifeszt vagy látens) egyoldalú kinyilatkoztatások, illetve rámutatások eszközét használták. Párbeszédet véletlenül sem kezdtek az erre méltatlannak gondolt másik féllel – *róla* igen, de *vele* nem beszéltek, eltárgyasították.³² És szónokaik elszabadult népügyészként – akár nemzetközi vádbiztosként –, erkölcsbíróként, közvádlóként ostromozták az *idegent*. Felismerni vélt tulajdonságairól pedig mint természeti

30 SZABÓ Márton (2006): *Politikai idegen. A politika diszkurzív szereplőinek elméleti értelmezése*. Budapest, L'Harmattan Kiadó. p. 33.

31 „A virulencia és a hatékonyság alapja ugyanis nem az állítások igazsága, hanem a konstruált veszélyesség *hihetősége*.” (SZABÓ 2006: 72. – k. e.)

32 U.o. 82.

meghatározottságokról beszéltek, és semmiképp nem történelmi/politikai/társadalmi képződményként, ami legalább kissé mentségére szólhatna. A néven nevezés után aztán már az idegenként azonosítottak bármely megnyilvánulását kártékonynak tüntethető fel, és számos patológikus-kártékony társadalmi jelenséget rájuk lehet visszavezetni.³³ Ezek használhatóságának, az ezek iránti társadalmi fogadókészségnek az előszobája a reflexszerű negatív sztereotípiák és intézményesülő diszkriminációs gyakorlatok világa, amikhez szinte mindig előítéletek társulnak. Ezeknek egy töle (és övéitől) különböző másikkal (csoporttal) szembeni előgyűlölség és rosszhiszeműség esetét érdemes említeni, ami mindannyiunkat jellemez kisebb-nagyobb mértékben. Vagy: „Arról mit gondoltok, hogy olykor állítólag megmutatkozhat egy szenvedő csoport „túlszeretésében”, azaz, hogy a csoport minden említésekor jó előre a védelmére kelne az illető (még talán úgy is, hogy nem támadták), mindennel rokonszenvezik, ami velük kapcsolatos (elfelejtve, hogy a gombnyomásos szimpátia és szolidaritás is valahol leereszkedés). Ilyet el tudtok képzelni? És az mennyire hihető, hogy adott esetben a mellettük való kiállítás bír némi megmutatási elégtétellel (mi több, exhibicionizmussal), a környezet felé megvan az erkölcsi esztétikuma?”

De mindenesetre elterjedt előítéletekből táplálkozhatnak a biológiai, kulturális vagy eszmei alapú ellenségkonstruálások. Láthatóan máig a leggyakoribbak a szomatikus jegyek, a fenotípus, a pigmentáció mértéke szerinti különféleségre építő bűnbakkereső mechanizmusok, amelyekből aztán virulens, eleven, lobogó, marciális, olykor hisztérikus ellenérzések fakadhatnak például más nemzetekbeliek iránt. Ehhez egy „napjainkban bevett, újmódián rasszista nyelv” társul, ami már sokszor „tárgyilagosságot mímelő és utalásos”.³⁴ Nem kiabál teli szájjal, azt meghagyja a kocsmapolitizálásnak, ellenben burkolt, kódolt, körülíró, becsomagolt kifejezésekkel teszi egyértelművé mondandóját. Bújtatásokkal, tulajdonításokkal, sejtetésekkel, összekacsintó, cinkosul hívó célzásokkal dolgozik, amelyek sokszor

33 SZABÓ Márton (2006): *Politikai idegen. A politika diszkurzív szereplőinek elméleti értelmezése*. Budapest, L'Harmattan Kiadó. p. 82.

34 SZABÓ Márton (2006): *Politikai idegen. A politika diszkurzív szereplőinek elméleti értelmezése*. Budapest, L'Harmattan Kiadó. p. 78.

hatékonyabbak a direkt kimondásnál is, mert maróak, alattomosak, elnézhetőek, nehezen tetten érhetőek (ha az illető cinikusan letagadja), de megsemmisítőbbek, erodálóbbak. A problematikus talán itt is az, hogy az alaptalan ellenségképek öngerjesztő ellenségeskedéseket szülhetnek, ugyanis „[a]kit ellenségnek definiáltak, az ellenségként fog visszaneézni mindazokra, akik őt annak tartják.”³⁵

j) Magyarországon élnek a formulázás szerint nemzeti és etnikai kisebbségek is („Mit gondoltok, mi a nemzeti és az etnikai kifejezés elválasztásának alapja? Van anyaországa, vagy nincs?”), akik ugyanakkor kétségek nélkül egyazon „mindenmagyarhoz” tartoznak, és nem pusztán állampolgárságuk okán. Törvényileg 13 bevett, ún. államalkotó kisebbség van megnevezve (kritériumok, amik alapján ekként lettek elismerve: legalább egy évszázada honosak az államterületen; számszerűen kisebbséget képeznek a lakosságon belül; a csoporttagok rendelkeznek magyar állampolgársággal; sajátos nyelvük és kultúrájuk, hagyományaik mentén különülnek el a lakosság többi részétől; aktív összetartozás-tudatuk az előbbieik megőrzésére, történelmi közösségeik érdekvédelmére szolgál). „Össze tudjuk szedni gyorsan ezt a 13-at?” (német, szlovák, lengyel, ukrán, ruszin, román, bolgár, görög, örmény, cigány, szerb, horvát, szlovén)

„Van-e olyan hazai népcsoport közöttük, amelynek a mindennapi – megélt vagy olvasott – tapasztalataitok alapján nem szívesen bújnátok a bőrébe? Miért? Belső (a népben magában – állítólag – benne rejlő) vagy külső (társadalmi) okok miatt?”

Ami érdekes: e térség népeinek sok egymást ismétlő, a politikai romantikából merített egybevágó toposza, nemzeti identitáselemként ható reprezentatív hiedelme, hősi és áldozati mítosza van, amelyekhez természetesen mindegyiknél erős beléjük vetett közösségi hit is társul. Egy, azóta részletes nagymonográfiát is megért történeti összehasonlító vizsgálat a román, a bolgár és a magyar államok közösségi gondolkodásának XIX-XX. századi alakzatait vetette össze, és számtalan különbség mellett érdekes egyezéseket talált.

Az első talán nem lesz túl meglepő: mindhárom ország ápol egy saját honfoglalásáról szóló szájhagyományt – ez az államterületük régmúltbeli megszerzését, kivívását beszéli el, hogy miképp történt

³⁵ Uo. p. 72.

gyökeret verés és a történelmi folytonosság-teremtés, ami a jelent igazolhatja és a jövőt is biztosítja.³⁶

A másik szerint mindhárom társadalom saját múltjában egy heroikus középkor-képet hordoz, amely leginkább történeti regényekben meleg színekkel örökíthető meg, valamint kronikőrök, „emlékirók” tollán elevenedhet meg. Közös motívumuk az *antemurale christianitatis*-felfogás. („Valaki le tudja fordítani, mit jelenthet?”) A középkori kulturálisan érthető Európa határán az összeurópai civilizációért vállalt áldozatokra utal. Ez a védőbástya mítosza (önnön kereszténység védőpajzsa-szerepüket tudvalevően egyébként a lengyelek is vallják és hirdetik).³⁷

A következő jelenséget a *protokronizmus* kifejezésével illeti. „Valakinek ötlete, mit jelenthet ez?” A fogalommal azt a jelenséget írja le, hogy nagy világvívmányokról, korszakos találmányokról, forradalmasító ötletekről mindegyik ország tudni véli, hogy voltaképpen a nemzetük fiainak agyából pattantak ki, hazai eredetűek. Ehhez a kimutathatóan *mi mindent adtunk a világnak?* típusú, büszke gyűjtések kapcsolhatók.³⁸

A következő a *nemzeti költő* figurája. Ugyanis mindhárom nemzet megalkotta magának saját nemzeti költőjét – ha eltérő politikai programokkal is –: Bulgáriában Hriszto Botevet, Romániában Mihai Eminescut, Magyarországon pedig Petőfi Sándort tisztelik ekként. Sőt minden bizonnyal ezen titulushoz leszármazási-öröklési rendek is kapcsolhatók. „Vajon nálunk hogy folytatható a sor? Ki követi Petőfit az elképzelt hiedelmi sorban?” (Pl. Petőfi–Ady–József Attila–Illyés–Csoóri – ? láncolat)

Továbbá mindhárom társadalomban politikai viták tárgya volt a nemzeti polgárságba vegyült asszimilált népelemek (szignifikáns etnikai másság-arányok) kérdése.³⁹

36 TRENCSENYI Balázs (2007): A történelem réműlete. Eszmetörténeti vázlat a két világ-háború közötti kelet-európai nemzetkarakterológiai vitákról. In: Uő.: *A politika nyelvei. Eszmetörténeti tanulmányok*. Budapest, Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely. pp. 302-336.

37 Uo. p. 326.

38 Uo.

39 Uo. p. 324.

Mindhárman kidolgoztak teóriákat a saját nemzeti lényegükre, a néplélekre, a nemzeti alkatra vonatkozóan – bár ez hajdanán kontinensszerte jellemző volt.

Vagy például a nyugati modernitás *mint vonzásközpont*tal kapcsolatban mindhármuk számára dilemma tárgyat képezte, hogy követni akarják formálni, esetleg egyiket sem, inkább saját autochton útjukat járnak.⁴⁰ Mennyit merítsenek kívülről, a fejlett, jövőteljes mintákból, vagy éppen, hogy azokat csak színtelen és vértelen sablonnak lássák, amelyet adaptálni, „domesztikálni” szükséges a hazai alkalmazáshoz, vagy éppen kívül tartandó hatásnak fogni fel, tekintve, hogy a belső hagyomány és adottságok ösvényén kívánnak maradni.

A sor feltehetőleg nem ért véget 1945 után sem, sőt.

k) „Talán mindannyian emlékeztek rá, hogy 2011-ben volt egy népszámlálás egész Európában, így Magyarországon is. Bizonyára ti is szembetalálkoztatok az állandó lakcímeteken vagy tartózkodási helyeteken ezzel, és mindannyiótokról kitöltésre került egy népszámlálási ív, interneten vagy a kérdezőbiztossal együttműködve. Erről van emléketek? Mennyien töltöttétek ki a világhálón? Elképzelhető, hogy helyettetek még a szüleitek válaszoltak; folyt erről egyeztetés, szóltak nektek valamit, vagy volt esetleg, aki maga töltötte ki? Az ívnek volt egy záróoldala, amelyet opcionálisan, választhatóan lehetett kitölteni. Ezen úgynevezett szenzitív kérdések voltak a nemzeti hovatartozásról (Milyen népcsoporthoz érzi közelállónak magát? Milyen egyébhez kötődik még?), vallási meggyőződésről, illetve betegségekről. Ezeket kitöltöttétek?”

Ugye ezeken néhány típusos példája szerepelt a társadalmi következményekkel járó különbözőzés, másság eseteinek. (Ezt lehetőleg valahova felírni, hogy mindenki láthassa.) Ezeket kibővítve ilyen attribútumként határozható meg az életkor; a biológiai (illetve a társadalmi) nem; a biologikum (testi alkat – szervezet eltérése, testi vagy értelmi különösség; egészségi állapot – krónikus és esetleg fertőző betegség; szépségetalonhoz képest meghatározható adottságok – diszharmonikuság, szokatlan arányok; bizonyos intimméreteket; testsúly; bőrszín;

40 Uo.

összefüggésben a rasszal⁴¹); a vallási hovatartozás; a szociális/vagyoni helyzet; ízlés – stílusbeállítottság; a politikai nézet; a nemzetiségi hovatartozás – mielőtt kifejejtenénk.

„A következőkben arra kérnélek benneteket, hogy válasszon mindegyiket, ami kapcsán úgy gondolja, hogy a mindennapokban, társadalmi gyakorlatokban az adott kategória valamilyen megjelenési formájának kizáró vagy éppen hogy megfelelési szempontként érvényesítése jogosult, és ember és ember közti különbségtétel alapja lehet. Feladat, hogy a választott kategóriához találjon olyan kontextust, amiben annak valamely változatának kikötése, feltételül szabása indokolt, ésszerű, védhető, legitim, elfogadható lehet a szituációban, bizonyos elvek alapján. Érveit gyűjtse össze segédletként magának papírcetlire, és majd a tréner lesz az *ördög ügyvédje*, az opponens, aki megpróbálja kikezdeni a felsorakoztatott elveket. (Fel kell hívni a figyelmet arra a nehézségre, hogy amit sokan választanak, annál különösen változatos és egyedi érvek kellenek, mert ki tudja, ha később kerül velük sorra, lehet, hogy már az előtte szereplők „ellövik” őket.)” Még egy kört játszani a senki által nem választott kategóriák felkínálásával. A felsoroltak közül valamelyikben deviáns (átlagostól eltérő, ritkább) paraméterekkel bírót ismernek a környezetükben? Akinél van, annál megkérdezni, hogy netalán épp ilyen szempontot választott? Ha igen, rákérdezni, milyen érzés volt az érintett rokon/ismerős vonásához kötődően a megkülönböztetése mellett érvelni, ezzel lényegében intellektuálisan megteremteni annak lehetőségét, hogy őt és a hozzá hasonlókat diszkriminálják? Ha nem ilyen szempontot választott, megkérdezni, hogy gondolt-e az időre a választáskor, és

41 Ez persze nem szabadna, hogy *fajként* legyen lefordítva, pedig a biológusokon kívül mindenki elköveti ezt a hibát – fajok ugyanis a főemlősök között különíthetők el, amit a primatológusok kutatnak, az ember nem oszlik tovább (al)fajokra, ellenben (ember)fajtái vannak. Profán, de szemléletes analógia a kutyáké: közöttük a kutatóik és a tenyésztők nyilvántartanak fajtatizsita és fajtahibás egyedeket – ha fajtisztát mondunk, az valami olyasmit jelentene, hogy nem keveredett pl. farkassal. Van például kilenc őshonos magyar kutyafajta. „Össze tudjuk írni őket gyorsan? (Vadászkutyák: erdélyi kopó, magyar vizsla /drótszőrű és rövidszőrű/, magyar agár; pásztorkutyák: pumi, puli, mudi (terelő), kuvasz, komondor.) Ezekre különben egy törvényi kivétel is vonatkozik és gazdáik ebadó-mentesek, amennyiben törzskönyvezettek. Ezen kivételezés mögött számotokra milyen méltányolható indokok állnak?” (Külön mondja majd hozzá, hogy kutyatartó /volt/ vagy sem és döntsük el közösen, hogy ez befolyásolja-e a nézetét!)

egyébként ezen jellemzőjét mennyire tekinti a személyiségéről alkotott képe fontos részének?

l) Rákérdezni, milyen kisebbségi jelenlétről tudnak a településen – ahányat mondanak, annyi személyt felkérve egy szituációs játékra (leginkább azokat, akik bementek): egy önkormányzati képviselőtestületi meghallgatáson vannak, amelyen még megmaradt forrásként kell lobbizniuk, amelyekből ugyanakkor nem juthat mindannyiuk céljaira. A saját – lehetőleg reális – igényeik mellett kell érvelni és finoman a többieké ellen. A fantáziát el lehet eresztetni, de a konkurens feleknek nyilvánvalóan valótlan adottságokat nem lehet tulajdonítani. (Pl. az adott nemzetiség anyaországából érkező támogatásaira hivatkozni: plauzibilis, elfogadható; a tudvalevően kevés gyereket vállaló közösségben tapasztalható túlzott gyerekszámra nem.) A nem játszóknak figyelnek és próbálják megjegyezni a frappáns felszólalásokat, ahogy az érvelési hibákat is. A tréningvezető moderátori minőségében adja meg a szót a saját közösségi érdekeikért harcoló játékosoknak, közben a közönség nem avatkozik a játékba. Utólag rákérdezni egy-egy játszó személyre, hogy elképzelhető-e, hogy kissé hatásvadász, sarkos módon tolmácsolta az álláspontját és viszonyulását (mintha csak közönség előtt lett volna...), és valójában tud elfogadóbb és megértőbb is lenni a másik álláspontja iránt? Hasonlóképp az esetleg keresett vagánysággal, lezserül elkomolytalankodott párbeszédéről megkérdezni: ezt ki mennyire találta életszerűnek? Utólag az elhangzottakkal elégedetlenkedők megkérhetők, hogy cseréljék ki a kifogásolt részt saját ötletük szerint.

VÉLEMÉNYFORMÁLÓK

Náluk előzetesen kitapogatatandók volnának bizonyos szociometriailag meghatározható csoportszerűségek, klikkek (céhesen, szociokulturálisan). Ugyancsak rövid előtanulmányt igényelhet, hogy az adott településnek (ha az nem nagyváros) milyen jellegzetes történelmi traumatizáltsága – illetve vonzatos emlékezetpolitikai gyakorlata – és milyen társadalmi összetétel-alakulása ismert. Az adott települési társadalomban kellő fokú reprezentációs erővel bíró csoport

összeválogatási eredményessége esetén az utólagos kiértékelések jó eséllyel tölthetnek be szociális barométeri, „viharjelzői” szerepet, egy „feszültség-ellenőrző rendszerré” avatva a tréningfoglalkozásokat.⁴²

Külön magukról fontosnak érzett paramétereket, mint önazonossági elemeket felsorakoztató bemutatkozásra kérendők meg (ami a bizonyosan „saját élményű csoportnál” jó indikátor a folytatásban tervezett tréningelemek közötti súlyozásra). Ha szerepeltetik köztük nemzeti hovatartozásukat, annál, annak fényében, hogy hányadik helyen teszik ezt, rákérdezni a kiemelés okára. A hangsúlyozás irányul-e valakikkel vagy valamivel szembeni beállítottságra? (Etnikai frusztrációk kezdeti kitapogatása.) Az alig faggató intenzitással történt önbemutattatás után célszerű egy „frusztrációs intervallumot” alkalmazni – kellőképp aktualizált és megosztó tartalmú, másságokra reflektáló idézet- és cikkgyűjtemény előszavas, illetve olvastatott szakaszú alkalmazásával.⁴³

A fiataloknál jelölt tréningpontok a következő módon előadandók: az *a*) csak abban az esetben, ha ismerik egymást. A *c*) esetén pontozás helyett kvalitatív válaszokat várva. A *d*) pontot kevesebb körítéssel és dagályossággal. Az *e*)-ben az adott történelmi dátumok többértékűségéről beszéltetni, nem magyarázni. Az *f*)-ben csak direkt rákérdezések legyenek, a legvége kihagyandó. A *h*)-ban a toleranciamérés átdolgozandó, szituációs gyakorlatban szerepek transzformatív-projektív behelyettesítésével: egy ismertebb, de közömbösebb (kulturálisan és földrajzilag távoli) felek által fenntartott kisebbségi helyzet megjelölése másutt a glóbuszon. Felcserélés, kifordítás technikája: mennyire valószínű, hogy az adott társadalomban kisebbségi részéről éri terror a többségit? (A bizonykodó bólogatók okán szükséges egy visszakötés hazai társadalmi szituációhoz, poentírozva a két helyzet nagyfokú hasonlóságát.) A *j*)-ből csak a népek közös vonásai maradjanak. A *b*), a *g*), az *i*) és a *k*) elhagyandók.

Lévén, hogy a „papírforma szerint” nagyobb tudatosság, felelős pozíció, megbecsült és mértékadó társadalmi tisztség jellemzi a csoporttagokat, egy lényeges identitásrétegnek adódik az „ideológiai

42 BORDÁS Sándor–HUNČIK Péter (1999): FER (Feszültség-előrejelző rendszer). In: FÓRUM Társadalomtudományi Szemle 1. sz. pp. 45–54.

43 U.o.

szintű nemzeti identitásuk”.⁴⁴ Ennek kifejezésre jutása miben érhető tetten? Figyelni a vonatkozó gyakorlatokban általuk előadottakat ebből a szempontból, adott pontokon rákérdezni a hallottakra/meta-kommunikációra.⁴⁵

„Talán hallották már a politikailag és nemzetileg elfogult ragozást: *én: patrióta; te: nacionalista; ő: sovinszta; ti: tribalisták vagytok*. Mit gondolnak az egyes fogalmakról, hogyan határolnák el őket egymástól, milyen értelemben használják?”

A fiatal csoportoknál elhagyott tematizációhoz képest a véleményformálóknál fokozottan aláhúzendó egyezményesen kívánatos fő cél egy „nyílt nemzetfelfogás” és egy „demokratikus nemzeti identitás” elmélyítése és megszilárdítása legyen.⁴⁶ Elsősorban a belső nyitottságra, az inkluzív szemléletmódra érzékenyítés. Amellett náluk is célba veendő a „maszkok széttörése”⁴⁷, egymást ismerő közeg esetén a *rejtett self*-ből a *nyitott self*-be való átvitel elősegítése.

44 Erről lásd: Dr. CSEPELI György (1993): *A meghatározatlan állat. Szociálpszichológia kezdőknek és haladóknak*. Budapest, Ego School Bt. pp. 229-230.

45 Lásd: BORDÁS Sándor (2009): *Az agresszív kód. Az etnikai konfliktusok feltárása, kezelési lehetőségei, előrejelzése és kommunikációs háttere*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola. pp. 129-133.

46 Dr. CSEPELI György (1993): Azonosságtudat és nemzeti identitás. In: Uő.: *A meghatározatlan állat. Szociálpszichológia kezdőknek és haladóknak*. Budapest, Ego School Bt. pp. 226-231. és Dr. CSEPELI György (1993): Nemzet és gondolat. In: Uő.: *A meghatározatlan állat. Szociálpszichológia kezdőknek és haladóknak*. Budapest, Ego School Bt. pp. 238-241.

47 BORDÁS Sándor (2009): *Az agresszív kód. Az etnikai konfliktusok feltárása, kezelési lehetőségei, előrejelzése és kommunikációs háttere*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola. p. 94.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ABLONCZY Balázs (2007): Őrzők. A többes identitás stratégiái. In: *Századvég* 43. pp. 63–78.
- BORDÁS Sándor – HUNČIK Péter (1999): FER (Feszültség-előrejelző rendszer). In: *FÓRUM Társadalomtudományi Szemle* 1. pp. 45–54. <http://epa.oszk.hu/00000/00033/00001/bordas.htm>
- BORDÁS Sándor (2008): Reváns és identitás. In: *FÓRUM Társadalomtudományi Szemle* 4. pp. 3–26.
- BORDÁS Sándor (2009): *Az agresszív kód. Az etnikai konfliktusok feltárása, kezelési lehetőségei, előrejelzése és kommunikációs háttere*. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola.
- BÖLCSKEI Balázs (2010): Szorongók, tehát szavazók. Politikai tömegkultúrák és az ifúság. In: *Beszélő* 1. pp. 44–51.
- Dr. CSEPELI György (1993): Azonosságtudat és nemzeti identitás. In: Uő: *A meghatározatlan állat. Szociálpszichológia kezdőknek és haladóknak*. Budapest: Ego School Bt. pp. 226–231.
- Dr. CSEPELI György (1993): Nemzet és gondolat. In: Uő: *A meghatározatlan állat. Szociálpszichológia kezdőknek és haladóknak*. Budapest: Ego School Bt. pp. 238–241.
- GYÁNI Gábor (2010): Trauma, emlékezet, kultusz. In: Uő: *Az elveszített múlt*. Budapest: Nyitott Könyvműhely. pp. 268–278.
- KOSELLECK, Reinhart (2006): *Tapasztalatváltozás és módszerváltás. Történeti-antropológiai vázlat*. ford.: Hidas Zoltán. In: *Korall* 23. pp. 21–59.
- PATAKI Ferenc (2011): Történelem és élettörténet. In: Uő: *A varázsát vesztett jövő*. Budapest: Noran Libro Kiadó. pp. 32–43.
- PATAKI Ferenc (2011): Kollektív emlékezet és emlékezetpolitika. In: Uő: *A varázsát vesztett jövő*. Budapest: Noran Libro Kiadó. pp. 221–294.
- SCHLETT István (1993): Kisebbségnevezőben. Beszélgetések és dokumentumok. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- SZABÓ Márton (2006): *Politikai idegen. A politika diszkurzív szereplőinek elméleti értelmezése*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- TRENCSENYI Balázs (2007): A történelem réműlete. Eszmetörténeti vázlat a két világháború közötti kelet-európai nemzetkarakterológiai vitákról. In: Uő: *A politika nyelvei. Eszmetörténeti tanulmányok*. Budapest: Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely. pp. 302–336.

KONFLIKTUSOLDÁS ÉS -MEGOLDÁS, AZ INTERKULTURÁLIS KÖLCSÖNHATÁSOK TÜKRÉBEN¹

*Strédl Terézia*²

*„A XXI. század nem éli túl önmagát a tolerancia,
az önuralom és az empátia nélkül!”³*

BEVEZETÉS

A mássággal való találkozás elmélyíti az önismeretet és csökkenti az előítéleteket, természetesen mindez kölcsönhatásban. A kisebbség és a többség kölcsönös kétoldalú kommunikációjára, tapasztalatcseréjére, érzelmi ráhangolódására folyamatosan szükség van. A kétoldalú közlésnek kitett egyének ellenállóbbá válnak az ellenérvekkel szemben, mint az egyoldalú közlésben részesülők. Javul az argumentációs készségük, csökken a védekezési magatartásuk és együttműködőbbé válnak. Képtelenség érzékenyen reagálni a kisebbség képviselőjére, ha nem ismerjük vagy keveset tudunk róla. Ahhoz a felismeréshez eljutni, hogy a másság gazdagít, csupán sajátélményű megtapasztalás vezet. A kisebbség (minoritás) megfogalmazásánál nemcsak a nemzeti kisebbségekre összpontosítunk, hanem ugyanúgy figyelembe vesszük a különböző, marginalizálódott szubkultúrákat, így gondolunk a vallási, egészségi, generációs, szociális, professzionális kisebbségi csoportokra is. Gondolunk mindenkire, aki bőre színében, származásában, kultúrájában, nyelvében, szokásaiban és hagyományvilágában, nézeteiben, hitében és politikai meggyőződésében, életvitelében más-ságot mutat a nagy többségtől (majoritástól), amely általában az adott közösség meghatározója.

1 A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a `Társadalmi konfliktusok - Társadalmi jól-lét és biztonság - Versenyképesség és társadalmi fejlődés, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

2 PhD, Kodolányi János Főiskola, Pszichológia Intézeti Tanszék, tudományos munkatárs, pszichológus, tréner

3 GOLEMAN, Daniel. (2008): *Érzelmi intelligencia*. Budapest, Háttér Kiadó. p. 21.

KULCSKOMPETENCIÁK

A mai kor kihívásai más készségtárat, új készségeket kívánnak meg az egyéntől. Ezeket gyűjtőnéven *kulcskompetenciának* hívjuk, és mindnyájunknak szüksége van elsajátításukra. Elsajátításuk egyéni, és egyben közérdek is. Az alap kompetenciakészletet az EU⁴ 2003-ban fogalmazta meg. Meghatározta, hogy az életszínvonal milyen alapképességekkel, -készségekkel emelhető, biztosítható az egyén számára. A napi kapcsolatokban, a segítő szakmákban egyértelműen az *emocionális-szociális kompetencia* a mérvadó. A hatékony kommunikáció, mint komplex kompetencia biztosítja a kompetenciakészlet működését, így a felmerülő konfliktusok kezelését is.

Ha a kompetencia fogalmát szeretnénk meghatározni, akkor leggyakrabban a következő meghatározásokat találjuk:

1. Az egyén meghatározó, egymással összefüggő jellemzői, melyek hozzáértést és konstruktív magatartást biztosítanak a gazdasági, tanulási vagy közösségi tevékenység gyakorlásához. *Jellemzői:* szakszerűség, színvonalas készségek, perszonális és interperszonális képességek, innovatív problémamegoldás, információs technológia.⁵
2. A kompetenciák valamilyen viselkedésekkel, magatartásmódokkal leírható tulajdonság-együttesek. Általában a kiemelkedő teljesítmény eléréséhez szükséges jellemzőkhöz kötődik.
3. „A kompetenciák egy személy alapvető, meghatározó jellemzői, melyek okozati kapcsolatban állnak a kritériumszintnek megfelelő, hatékony, és/vagy kiváló teljesítménnyel⁶.”
4. A kompetencia: illetékesség, jogosultság, szakértelem.⁷
5. A kompetencia nem más, mint cselekvőképesség. Egy helyzet kezelésének képessége.

4 Čitateľská gramotnosť slovenských žiakov v štúdiu PISA 2003. www.iuventa.sk/files/documents/7.../spravy/davm016/cit_gram_final.pdf. 2014. december 10.

5 TUREK, Ivan (2010): *Didaktika*. Martin: Martinus. p. 275.

6 KLEIN Balázs és KLEIN Sándor. (2006): *A szervezett lelke*. Budapest, EDGE 2000 Kft. p. 65.

7 *Pedagógiai Kislexikon*. (1996): Naszákné dr. Cserfalvi Ilona (szerk.) Budapest, Tóth Könyvkereskedés. p. 207.

A KOMPETENCIAELEMEK FUNKCIÓ SZERINTI CSOPORTOSÍTÁSA

A *tevékenység gyakorlásához szükséges komponensek*: ismeretrendszer, jártasságok, készségek, képességek.

A *tevékenység szociális értékét biztosító elemek*: motivációs rendszer, empátia, attitűdértékek, minták, szokások, példaképek, etikai sajátosságok, esztétikai igényesség.

Kulcskompetenciák: aktivitás kompetenciái, kooperációs kompetenciák, vezetői kompetenciák, kognitív kompetenciák, személyes hatékonyság kompetenciái.

TOLERANCIA

A tolerancia elfogadást, béketűrést, mindennemű előítélet elutasítását jelenti. A toleráns magatartásnak különböző formái és fokozatai vannak⁸ ezzel is pontosabban értelmezve az interkulturalitás alapjait, amiről már a bevezetőben szóltunk:

Passzív tolerancia (közömbösség): mindentől és mindenkitől nyugalmat akar addig, amíg nincs haszna a másiktól, nem tud előnyt követelni a kapcsolatból. Az „*élj és hagyd élni*”-elv: az egymás mellettélést alapozza meg, egyfajta társadalmi egyezséget hoz létre, a lefegyverzett békéhez hasonlítható. Mind egyéni szinten, mind társadalmi szinten is találkozunk különböző válfajaival.

Aktív tolerancia, azaz a másik megértésének fontossága: a polgári egyenrangúság építése a másság inkluzív elfogadása – integrálni a másikat teljes önazonosságában és másságával együtt (integráció/befogadás-inklúzió/elfogadás).

A tolerancia feltételezi a megértést, a másik fenntartás nélküli elfogadását, kultúrájának, hagyományainak, szokásainak, erkölcsének megismerését, életvitelének és értékeinek bemutatását, elfogadtatását. Az aktív tolerancia hajtóereje a másik megismerése, célja másságának és eredőinek megértése. Minél több hasonlóságot találunk a másikkal, annál jobban csökken az ismeretlenségből eredő szorongás. Ebben segít nagy mértékben az empátia.

8 KUSÝ, Miroslav és STREDLOVÁ, Terézia (2003): *Tolerancia*. Dunajská Streda, Lilium Aurum, p. 57.

Aki toleráns, tiszteli a másságot, ellentétben azzal, aki diszkriminatív, rasszista vagy xenofób, vagy azokkal szemben, akik valamely etnikum, vallás vagy származás felsőbbrendűségét hirdetik. Ebből az axiómából vezethetjük le azt a tényt az általunk mért adatok alapján is, hogy a legmagasabb intoleranciával, előítéletekkel, diszkriminatív attitűddel ott találkozunk, ahol izolált, minimális szociális kontaktussal rendelkező, a másikat ismeretlenként megítélő népcsoport van. Ilyen helyzetben gyakran jelen van az etnocentrizmus, a saját védekező álláspontjukból adódóan. A múltat idéző mondások alapján is találunk erre utaló jeleket, mint pl. „adj a tótnak szállást, kiver a házadból”, „járt utat ne cseréld le járatlanra” stb.

EGYÜTTÉLÉS TÍPUSAI

Különböző népcsoportok, nemzetiségek, etnikai csoportok együttélése egy társadalmon belül mindig interetnikus kapcsolatok rendszerét hozza létre, amelyet a kultúra, életstílus, nyelvi sajátságok kölcsönhatása alakít. A társadalmi-gazdasági együttélés, a kultúrák és nyelvek alig észrevehető egymásba szövődése, az együvé tartozás foka különböző integrációs folyamatokat gerjeszt. Minden kulturális közeg kialakítja a maga nyelvezetét, értékrendjét, magatartásformáit, értelmezési sémáit, a közös hagyományokat és szokásokat. Minden ember képviseli azt a közeget, amelyben él, tanul, dolgozik. Egy adott területen élő népcsoportok, nemzetiségek és etnikumok együttélésének négy modelljét mutatjuk be. A különböző kulturális csoportok közös megegyezéssel, illetve külső erőszak hatására egy egész más kultúrával rendelkező sajátságos, a vegyes csoportot összefogó normarendszerrel rendeződnek.⁹

Pluralizmus – ezt az együttélési formát a következő sémával fejezhetjük ki:

$$A + B + C = A + B + C$$

9 NAKHLE, Marie. (1994): *Výchova ku komunikácii medzi etnickými skupinami*. In: *Výchova k ľudským právam*. Bratislava, Minority Rights Group. p. 148.

Az adott társadalomban a különböző csoportok együttélése a kölcsönös tiszteleten alapszik. A kisebbségi csoportnak nem kell feladnia az életstílusát, hagyományait, hanem lehetősége van az önkifejezésre, az előítéletmentes elfogadásra. Egyben kölcsönös pozitív ráhatások érik az együttélésre képes polgárokat. Ez a modell példázza az interetnikus társadalom alapjait. Vagyis minden csoport az aktív toleranciára építve közösen él, együtt gondolkodik, cselekszik, tervez. Az együttélésük interkulturális, másságukat empatikusan egymás gazdagítására használják.

Szegregáció – sémában a következő modell fejezi ki:

$$A + B + C = A / B / C$$

Fizikai különválasztás, a csoportok elkülönítése a lakóhelyen, a munkahelyen és a szociális szerepekben. Általában a domináns csoport él ezzel a lehetőséggel, habár a kisebbségi csoport is, például félelemből, védekezésésként izoláltságba vonulhat. Ritkán kerül sor a szegregáció általános érvényesítésére. A Dél-Afrikai Köztársaságban érvényesített apartheidet említhetnénk, mint politikai szegregációt, ahol a kisebbség elnyomása alatt élt a többség. A történelemből ismert rezervátumokat, gettókat is ide sorolhatjuk. Az önkéntes szegregáció példái New York városi negyedei (pl. Harlem), romatelepek. Vagyis az együttélést a passzív tolerancia jellemzi: *„...míg nem avatkozunk egymás ügyeibe, addig elvagyunk egymás mellett”*.

A szegregáció lehet önként felvállalt, vagy kényszerhelyzet is létrehozhatja. A marginalizálódott csoportok többségét izoláltság, belső biztonságérzet keresése jellemzi.

Asszimiláció – az asszimiláció kifejezése sémában:

$$A + B + C = A$$

Az asszimiláció egy folyamat, amikor egy népcsoport feladja a kulturális hagyományait, szokásait csak azért, hogy a másik kultúra része legyen. Elsősorban a kisebbség képviselői imitálják a többségi csoport szokásait, hogy ne tudják őket megkülönböztetni. Az asszimiláció gyökértelenné tesz, az önazonosságot elveszi és ennek ellenére sem garantált a befogadás, elismerés.

Az *A* a domináns többségi csoportot jelzi, a *B* és *C* a kisebbségi csoportokat. Manapság ezért olyan fontos, hogy az eredettudat jelen legyen minden népcsoportnál, hogy ne asszimilálódjon, hanem integrálódjon a társadalomba, mint az első példa mutatja. Vagyis a többségi

csoport hatalmi és vezető pozíciója alapján a másik két csoportot alkalmazkodásra kényszeríti, szubmisszív szerepet vár el tőlük, lojalitást az adott történéseknél. A többségi elnyomás lehet tudatos, megfontolt, azonban találkozunk tapintatlansággal, nemtörődomséggel és nem tudatosított indíttatásokkal is.

Amalgamáció – az amalgamáció sémája:

$$A + B + C = D$$

Az etnikai és nemzeti csoportok összefognak és kialakítanak egy új csoportot. Egyedi, különbözik mindegyik elődjétől, s egyben eltörölte azokat a jellemzőket, amelyekkel bírtak a megalapító csoportok. Létrejön egy új társadalmi-kulturális csoport, például az amerikai, belga, svájci polgár, aki nemzeti hovatartozás nélkül felvállal egy polgárságot. Vagyis a különböző kulturális csoportok közös megegyezéssel, illetve külső erőszak hatására egy egész más kultúrával rendelkező sajátosság, a egyes csoportot összefogó normarendszerrel rendeződnek.

Ha ehhez a felsoroláshoz még hozzágondoljuk azt a tényt, hogy az Európai Unióban a migráció jelen(tő)sége megnőtt, tudatosítanunk kell a felsorolt együttélési formák különböző kombinációit, további lehetséges modelljeit.

A globalizáció nyitottabb, befogadóbb, együttműködő egyénekké/csoportokká számol. Ha hatásmechanizmusát elemezzük, akkor a következő megjelenítési formákkal találkozhatunk:

1. nyílt forma:

- irányítottan (*pl. kampányok, óriásplakátok, előadás-sorozatok, gasztronómiai hetek*)
- spontán módon (*cserелеhetőségek, sportesemények, kirándulások*)

2. rejtett forma:

- tudatosan (*import termékek*)
- ösztönösen (*zene, film, fordítások*)

Ezt a felosztást a mindennapi élet, a gyakorlat vertikális szórásban sugározza felénk.

A horizontális lehetőségek szintjén:

- egyéni kezdeményezések: *tapasztalatszerzés és -csere, kontaktus-építés és -tartás stb.*
- intézményi lehetőségek: *egyezmények, együttműködések, közös kezdeményezések stb.*
- kisebbségi-többségi csoporthálózatok építése

Miben különböznek az említett kapcsolatok összehasonlítva a múltbeliekkel?

1. a kétoldalú kapcsolatokat felváltották a sokoldalú hálózati rendszerek
2. a rendszer(ek) kiépítése felgyorsult, a kommunikációs lehetőségek kibővültek
3. az információáramlat gazdagodott, flexibilisebb
4. mind a vertikális, mind a horizontális kontaktusok bővültek, többszatszornásak, földrajzilag átjárhatóbbak
5. az intézményi rendszert gazdagítják a személyes kapcsolattartások, a specifikusabb, problémaközpontúbb kapcsolatfelvételek. Ha a határok nélküli Európában gondolkozunk, akkor már több olyan konkrét példát tudunk említeni, ahol a zártságot felváltotta a nyitottság, pl.:
 - *a civil szerveződések*: öntevékeny csoportok, polgári társulások, alapítványok küldetése
 - *a civil szféra* fontos diplomáciai szerepe a regionális együttműködésben
 - az *egyén lehetőségeinek* felismerése és felkarolása,
 - a *specifikus problémák* hatékonyabb kezelése nemzetközi szinten
 - a *magyarok lakta területek* globális felmérése, összehasonlítása, bekapcsolása
 - a *politikamentes hídépítés* hatékonysága

ÉRZELMI INTELLIGENCIA

Az emocionális-szociális kompetencia fejlesztésének két alappillére az érzelmi intelligencia és a kommunikáció. Ez a személyiségi kompetencia ugyanis mindennapjainkban úgy működik, mint a közlekedőedény.

Salovey rámutatott, hogy az értelmi intelligencia mellett az érzelmi intelligenciának meghatározó szerep jut az életképességnél.¹⁰ Öt tényező alkotja az érzelmi intelligenciát: *önismeret, önuralom, empátia,*

¹⁰ GOLEMAN, Daniel. (2004): *Érzelmi intelligencia a munkahelyen*. Budapest, Edge 2000 Kft. p. 79.

motiváció és a kapcsolatok. Látjuk, hogy a kommunikációban oly fontos önreflexió kellő önismeret nélkül nem hatékony. Az empátia szintén a hiteles kommunikáció fontos feltétele. Az empátia, mint az érzelmi intelligencia alappillére, a másik ember érzelmvilágával való azonosulást, átélést jelenti. A konfliktust mellőző, megértő kommunikációs közegnek fontos feltétele a résztvevők empatikus magatartása. A motiváció, mint egy belső energiaforrás (drive) minősíti cselekedeteinket. A kapcsolatkötés és -tartás az interakció lényege, amely nélkül nem jön létre kommunikáció. A kellemes, biztonságot nyújtó emocionális atmoszféra az alkotó munka fontos tényezője.

Az érzelmek felismerése – önismeret:

Az öntudat, az érzelmek azonnali tudatosítása, pillére az érzelmi intelligenciának. Képtelenek vagyunk valódi érzéseink észlelésére, ha ki vagyunk szolgáltatva nekik. Minél biztosabb valaki az érzéseiben, annál határozottabban irányítja életét. Manapság az adott kulturális közeg, amelyben élünk, nem tartotta ugyanolyan fontosnak az egyén megélését, mint a viselkedését, így az elsődleges mércét a külsőségek határoz(t)zák meg. Épp ezért a megélés és a viselkedés között diszharmónia jött létre. Gyakori az egyén hiteltelen magatartása, vagyis más gondol és másképp cselekszik. A kongruens viselkedés a személy hiteles önismeretén alapszik.

Az érzelmek kezelése – önuralom:

Képességünk, hogy érzelmeinken a kívánalmaknak megfelelően igazítsunk, az öntudaton alapul. Akiknél ez a képesség gyenge, állandó harcra kényszerülnek gyötrelmes érzéseikkel, akiknél viszont fejlett, sokkal hamarabb túljutnak az életben adódó kudarcokon, válságokon. A konfliktusok életünk részei, meg kell tanulnunk őket hatékonyan kezelni.

Önmotiválás – motiváció:

Érzelmeink célra orientált mozgósítása elengedhetetlen a figyelem összpontosításához, a teljesítményhez, a kreativitáshoz. Az érzelmi önkontroll, a vágyteljesítés késleltetése, a késztetés megfékezése előfeltétele bármifajta teljesítménynek. E készség birtokában produktívabbak, hatékonyabbak lehetünk, bármibe fogunk is. A motiváció célirányossá teszi viselkedésünket. Kedvvel tenni valamit már fél siker.

Mások érzelmeinek felismerése – empátia:

Az empátia érzékenyebbé teszi az embereket az együttélésre, egymás társas jeleinek vételére. A segítő szakmák, a szervezői posztok, a vezetés egyik meghatározó tulajdonsága. Az empátia, vagyis a beleélő készség, a „*gondolkodj a másik fejével*” elve nagyon fontos.

Kapcsolatkezelés

A kapcsolattartás művészet, aki ennek nincs birtokában, nem tud hatékonyan ellátni pl. vezető beosztást, nem tudja magát a közösségben jól érezni. Manapság nem a kapcsolatkötéssel van probléma, hanem a kapcsolat ápolásával, fenntartásával.

KOMMUNIKÁCIÓ

A *kommunikációs kompetencia* az egyik olyan készségterület, amely eszközként mozgósítja a többi területet. A mindennapok résztvevői kapcsolatot létesítenek és kölcsönösen hatnak egymásra. Az interakciós folyamatban a résztvevő viselkedése úgy módosul, hogy megfeleljen a csoport tagjai által vele szemben támasztott elvárásoknak. Az interakció a személyek egymás felé irányuló és egymás viselkedése által vezérelt aktivitása, magában foglalja az emberi együttműködés minden lehetséges változatát, így a kooperációt, a versengést és a kommunikációt is.

Minden ember bizonyos kulturális közegben nő fel, amely hatással van rá. Ebben a közegben játszik, tanul, dolgozik, él. Szocializálódunk, megtanuljuk, hogy mit várnak el tőlünk, mi a helyes-helytelen, a beszédmodorunk is ráhangolódik a társadalom által elvárt normákra, és még sok minden más, amely meghatározza, formálja mindennapi létezésünket. A kultúrát úgy is értelmezhetjük, hogy ez egy „külső keret”, amelyen belül kialakítottuk-kialakítjuk a közös nyelvet, értékeinket, szokásainkat. Generációkról generációkra átadjuk egymásnak és állandó módosításokat végzünk rajta. Ez a kulturális kontextus segíti az embert eligazodni a mindennapokban, mi az erkölcsös, igazságos, milyen elvárások vannak irányunkban, hogy értelmezzük a vezetőt, beosztottat, milyen a nő- vagy férfiideál stb.

A többségi csoport mindig meghatározója a társadalmi mintáknak, amelyek öröklődnek az egyes generációk között. Több szakember ezért meghatározónak tartja a multikulturális és az interkulturális társadalmi megítélést, mindezt az elfogadás és a kölcsönös egymásra hatás függvényében.¹¹ A nyolcvanas évektől beszélünk az interkulturális nevelésről és az interkulturális tréningekről. Ezek a tréningek a kölcsönös interakción alapszanak, az elmélet és az élményszerzés kombinációjában. Az elméleti rész a történeti háttérrel, a múlt történéseiről, a különböző kulturális normákról, értékekről, szokásokról szól. Majd a modellhelyzetekben a résztvevők megélik saját kulturális háttérüket, feltételrendszereiket, így csökkentve az előítéleteket, diszkriminatív attitűdjeiket, sztereotípiáikat. A hangsúlyt az interperszonális készségek fejlesztése, a konfliktusok konstruktív megoldása (feloldása), a hatékony kommunikáció és a csapatmunka kapják.¹² Egyéni szinten megélem saját életemet, miben vagyok egyedi, sajátos, különleges, majd csoportos szinten észlelem, kihez miben hasonlítok, majd egyetemes szinten elfogadom, hogy mindnyájan egyek vagyunk.

A társadalmon belül különböző alcsoportokhoz, szubkulturákhoz tartozunk, amelyek a közös érdeklődés, származás, a nem, a szociális vagy gazdasági státusz alapján alakulnak ki. Ezek az alcsoportok saját belső renddel, szokásokkal bírnak, amelyek merőben eltérhetnek a többségi kulturális normáktól, más és más igényeket támaszthatnak velünk szemben. Semmi sem fekete-fehér, minden ember egyéniség és nem kell megfelelnie minden esetben a közösség által diktált normáknak, elvárásoknak.

Igyekeztünk összegyűjteni a leggyakoribb eltéréseket az általunk tapasztalt optimális társadalmi viselkedéstől:

Rivalizáció versus kooperáció

A teljesítményorientált társadalom, a tudáscentrikus iskolarendszer vertikálisan osztja le a szerepeket és ez fokozza a rivalizációt. A horizontális, együttműködő, az egymásra odafigyelő kapcsolatokat most tanuljuk, hiszen mindnyájan más és más tudással, élménnyel rendelkezünk, ami szinergikusan többéltudáshoz se-

11 ŠIŠKOVÁ, Tatjana. ed. (1998): *Výchova k toleranci a proti rasismu*. Praha, Portál. p. 203.

12 Uo.

gít minket. Az együttműködés tanult készség. Tudatosítanunk kell szükségességét, fejlesztenünk kell kivitelezését, s alkalmazása a mindennapokban visszajelzi a korrekciót, ha erre igény van. Az oktatásügyben a nemzetközi monitoring PISA (2005)¹³ jelezte, hogy a mi kultúrkörnyezetünkben az egyéni felkészülést, tanulást preferáljuk, pedig a csoportmunka sokkal hatékonyabb. Az említett munkastilus bevezetése, alkalmazása új tanulási folyamatot generál.

Az együttműködés, az együttgondolkodás a jövő zálogát jelenti!

Győztes versus vesztes

Ha a hierarchikus kapcsolatrendszerből indulunk ki, akkor a győztes-vesztes szereposztással találkozunk. Az erősebb győzni akar, mindnyájan győzni akarunk. Ez a megosztás csupán addig működik, míg mi a győztes oldalon állunk. Az agresszió fokozott megjelenését több agressziókutató, pl. Elliot Aronson professzor is, a versengésnek tudja be, amely szerint már az óvodában jelentkezik, és korral csak fokozódik.¹⁴ A problémamegoldás, a konfliktuskezelés ismeri azokat a módokat, amelyek a győztes-győztes pozíciót biztosítják, ilyenek a kompromisszum, konszenzus, integráció, mediáció, negociáció. Élménytanulással, helyzetgyakorlatokkal, csoportos formában elsajátítható, attitűdváltást, önismereti reflexiókat, empátiaszint növelését stb. idézi elő a résztvevőknél.

Az alternatív megoldási módok készségei elsajátíthatóak!

Inkongruencia versus kongruencia

Hitelesség vagy hiteltelenség: megtanultunk úgy viselkedni, ahogy elvárták tőlünk. Megélésünk nem mindig fedi a külső magatartásunkat. Minél nagyobb a megélés és a viselkedés közötti különbség, annál nagyobb teret kap a neurózis. Manapság a neurózis statisztikája mind a felnőtt-, mind a gyermekpopulációnál nagyon magas. Figyelmeztető jelként hirdette meg az UNESCO a lelki egészségvédelem évét! Gyakran ellentmondó külső minták vesznek körül minket, s ezek elbizonytalanítanak. Thomas Gordon és Carl Rogers humanisztikus pszicho-

13 Lásd: Plán hlavných úloh ŠPÚ na rok (2005) - Štátny pedagogický ... www2.statpedu.sk/buxus/docs/zakladne_dokumenty.../PHU_2005.pdf.2014.05.15

14 Lásd. ARONSON, Elliot. (2008): *A társas lény*. Budapest: Akadémiai Kiadó. pp. 1-504.

lógusok voltak az elsők, akik felhívták a figyelmet a kongruencia, az empátia és a feltétel nélküli elfogadásra, amelyek fontos személyiségjegyek az együttélésben.¹⁵ *A hitelesség külső megjelenítője a testbeszéd, amely kevés figyelmet kap a mindennapok kommunikációjában.*

Értékválság

Értékkonfliktusaink vannak családon belül, szűkebb-tágabb környezetünkben és sok esetben a munkahelyeken is. Megismerni egymást, elfogadni egymás másságát úgy, hogy érezzük, a másság gazdagít, ehhez az aktív hallgatásra van szükség, amely értelmezi a hallott szöveget, átéli a beszélő érzéseit és az ő álláspontjából igyekszik reagálni, segíteni a problémamegoldást.

Média hatása

Napjaink új kommunikációs eszközei azok, amelyek kételkedést és vitát váltanak ki. Cole könyvében találkozunk többek között azzal a kérdéssel is, hogy a televízió vajon szelíd bébisitter, vagy veszélyes betolakodó?¹⁶ A véleményformálásban fontos szerep jut a médiáknak, amelyek sok esetben a széthúzó erőt hangsúlyozzák, a különbségeket nagyítják ki, így elhintve a bizonytalanság, az ellenségeskedés magvait.

Kulturális múlt

A származási mintázatok is befolyásolják az ember önmegvalósítását és jövőképét. Az előítéleteket magunkkal hozzuk, szinte örököljük, és mindenféle revízió nélkül alkalmazzuk a mindennapi életben. Fontos, hogy foglalkozzunk a mélyről jövő, a személyiséget befolyásoló, gyakran nem tudatosított sztereotípiákkal, általánosításokkal.

Leggyakrabban a felsorakoztatott tényezők azok, amelyek mindennapjainkban alakítják, befolyásolják az életünket. Manapság a jövő emberének más megküzdési stratégiákra van szüksége, mint elődei-nek. Ehhez sok esetben támogatásra, segítségre van szüksége, amihez a

15 Vö.: GORDON, Thomas. (2010): *T.E.T. Tanári hatékonyság fejlesztése*. Budapest, Gordon Kiadó. p. 338. és ROGERS, Carl. R. (1995): *Ako byt sám so sebou*. Bratislava, Inštitút rozvoja osobnosti. pp. 1-263.

16 COLE, Michael – COLE, Sheila R. (1998): *Fejldéslélektan*. Budapest, Osiris Kiadó. p. 48.

csoportos élményszerzés, a megtapasztalás és a véleményformálás elengedhetetlen.

Az európai idő múlta, jelenre és jövőre tagolódik, méri a percek, az órákat, a heteket, a hónapokat és az éveket. A szubjektív időélmény bennünk azonban másképp tagolódik. Az idős embernek a múlt történései fontosak, a fiatal pedig a jövőjével van elfoglalva. Mindkettőjükön azonban a jelen a történések töredéke, csupán akkor állnak meg, ha emocionális átélésük megállítja, hiszen életük nagy eseménye történik, avagy életveszély fenyegeti stb.¹⁷ Az idő dimenzionális folyamat, és lényegesen befolyásolja az életünket abban, hogy melyik élmény, történet az, amelyiknél elidőzünk és meghatározza értékítéletünket. Ebben a helyzetben az egyénnek szüksége van tudatosan, módszeresen átgondolni, hogy attitűdrendszere miből táplálkozik, mire hivatkozik, mi az, ami befolyásolja. A szemléletváltás tőlünk függ, erre mi vagyunk képesek.

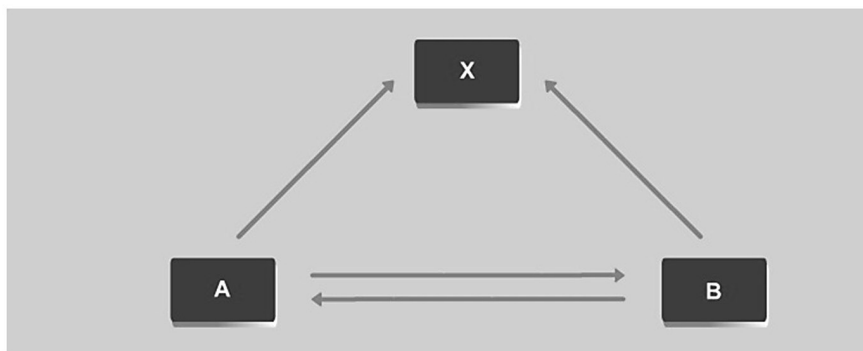
Newcomb a kommunikáció társadalomban, társadalmi kapcsolatokban betöltött szerepét tanulmányozta.¹⁸ Mivel ennek a szerepnek a lényege az egyensúly fenntartása, ezért a rendszer belső elemei kölcsönösen összefüggnek: ha egyik változik, a többi is, s ebből adódóan a viszonyuk is. Feltételezi:

- az embereknek szükségük van információra
- információ birtokában képesek vagyunk azonosulni csoportunkkal, kultúránkkal, szubkultúránk tagjaival
- demokratikus államberendezésben az információ természetes jog, alapvető emberi szükséglet
- információ nélkül nem érezzük, hogy egy adott társadalom tagjai vagyunk

Újítása, hogy háromszögletű modellt alkotott. Ahhoz, hogy azonosulhassunk csoportunk, szubkultúránk, kultúránk tagjaival, szükségünk van megfelelő információra kulturális és társadalmi környezetünkről.

17 ŠIŠKOVÁ, Tatjana. ed. (1998): *Výchova k toleranci a proti rasismu*. Praha, Portál. p. 130.

18 BÉRES István - HORÁNYI Özséb. (1999): *Társadalmi kommunikáció*. Budapest, Osiris Kiadó. p. 415.

1. ábra: A minimális ABX-rendszer vázlatos illusztrációja¹⁹

Az (A) személy információt ad (B) személynek valamiről (X). Az A – B – X rendszer összetevői a következőképp rendeződhetnek:

- az A–X orientáció magában foglalja X-szel kapcsolatos attitűd-jeit A-nak
- az A–B orientáció a két személy közötti pozitív-negatív vonzódás A részéről
- a B–X orientáció a kedvező, vagy kedvezőtlen attitűdje
- a B–A orientáció a két személy közötti pozitív-negatív vonzódás – B részéről

Az (A) kommunikátor és (B) a befogadó, (X) a társadalmi, kulturális környezet egy darabja; az üzenet tartalma. A modell akkor van egyensúlyban, ha (A) és (B) konszenzusra jut (X)-ről, vagy ha (A) és (B) kommunikál (X)-ről. Ha ellenkezik a véleményük, akkor nincs egyensúly. Ebből a tényből adódnak a problémák is, hiszen a modern társadalmakban megnövekedett az igény az információra, azonban a tájékoztatás eszközei korlátozottak, valamint a tömegmédia az egyetlen elérhető eszköz. Így a befogadó a tömegmédiától függ, amely a negatív hírközlésekre épít. A negatív hír manipulációs hatékonysága nagyobb, sok esetben félretájékoztat, ill. az emocionális nyomás alatt az egyén hamarabb hibásan interpretálja az eseményeket, gyorsabban

¹⁹ A társadalmi kommunikációs modell – kommunikációelmélet forgos.ektf.hu/wp-content/tananyagok/.../0063_0_0_0.htm. letöltve 2014.05.15. NEWCOMB, Theodore M. (1977): A kommunikatív aktus. In.: *Kommunikáció I-II. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. pp. 51-65.

beépül véleménykészletébe és hatása alatt cselekszik, ítélkezik. Nem működik az a kontrollmechanizmus, amely megszűri a manipulációt és kivédhetővé teszi. A véleményformáló személyiségek felelőssége azért nagyobb, mivel sok esetben ők a hírközlők, értelmezők, értékelők a hír valóságtartalma mögött. Többéves tapasztalatunk azt mutatja, hogy a Bogardus-skála segítségével hatékonyan lehet mérni az előítéleteket.²⁰ Mindezek mögött azokat az örökölt előítéleteket kell figyelembe vennünk, amelyek sok esetben torzítják a valóságot, és a múltból táplálkoznak.

TRANZAKCIÓS ELMÉLET

Berne a kommunikációban az én-állapotokra figyel és felhívja a figyelmet, hogy nem mindegy, hogy a kölcsönös kommunikációban a két vagy több fél milyen én-állapotban szól a többiekhez. Minden egyénben három én-állapot van jelen különböző tulajdonságok prezentálásában: a szülő (előítéletes, bíráló, gondoskodó), a felnőtt (felelősségteljes) és a gyermek (alkalmazkodó, dacos, zsaroló, spontán). Könyvében leírja az egyes kommunikációs modelleket, pl. amikor a gondoskodó szülő óvja a párját, hogy öltözzön fel melegebben, mert lehűlt a levegő. Ő érett felnőttként válaszol: „Tudom...”. Szófogadó gyermekként szó nélkül kabátot vesz fel. Dacos gyerekként megsértődik, hogy kiskorúsítják stb. Mindegyik én-állapotból indulhat tranzakció a másik fél bármelyik én-állapotát megcélózva.²¹

A tranzakció foglalkozik azzal a szükségletkészlettel is, amely kielégítése hozzásegít a hatékonyabb tevékenységhez.

- *Az ingerlés szükséglete:* az ingerhiányos környezet visszaveti az emberi alkotást, míg kielégítésük elégedettséghez vezet. Az ismeretszerzésben pl. a kíváncsiság, döntő fontosságú.
- *Az elismerés szükséglete:* Érintés, elismerés, megerősítés: történhet szóban, testbeszéddel, lehet pozitív és negatív is, szituációhoz kötődő vagy általános. Fontos, hogy az ember visszajelzéseket kapjon ahhoz, hogy képes legyen eligazodni a külső világban, és így önmagában.

20 Lásd: BORDÁS Sándor. [et al.] (2004): *Együttlét*. Budapest, Balassi Kiadó.

21 Lásd: BERNE, Eric. (2009): *Emberi játzmák*. Budapest, Háttér Kiadó Kft. pp. 1-228.

- *A pozíció szükséglete:* A kapcsolatrendszerben való mozgást, a helyzetünk állapotát, lehetőségeit K. Ernst által javasolt OK-keret segít elrendezni:²²

-+ Én nem vagyok jól, de a másik igen. „Lássatok hozzá!”	++ Én is jól vagyok, a másik is. „Fogjunk neki!”
-- Én sem vagyok jól, de a másik sem. „Hagyjuk az egészet!”	+- Én jól vagyok, de a másik nem. „Megcsinálom egyedül!”

A ++ helyzetben képesek vagyunk elfogadni magunkat, másokat: szavakkal, érintéssel, gesztusokkal ki is fejezzük ezt, nyilvánossá tesz-
szük.

A +- pozícióban kevésbé fogunk másoknak pozitív jelzést küldeni, s
itt fordulhat elő a feltétel nélküli negatív jelzés.

A -+ helyzetből elismerjük a másikat, de magunk fölé helyezzük.
Ilyenkor nem tudjuk, vagy nem akarjuk visszautasítani a negatív visz-
szajelzést, a számonkérést, szubmisszív pozíciónk van.

A -- helyzetben sem magunknak, sem másnak nem jelzünk vissza
pozitív dolgokat.

- *A struktúra szükséglete:* Ahhoz, hogy a bennünk rejlő képességeket kibontakoztathassuk, feladatainkat sikeresen megoldhas-
suk, arra van szükség, hogy felismerjük, elrendezzük magun-
kat térben és időben. Tudnunk kell, milyen szabályokat kell és
érdemes betartanunk. Az egyedüllét vagy együttlét különböző
módozataiban eltérő mértékben nyílik lehetőség elismerések
begyűjtésére, cseréjére. Minél több visszajelzést kapunk szemé-
lyiségünkre, fontosságunkra vonatkozóan, annál elégedetteb-
bek lehetünk.

A tranzakciós analízis (TA) bármely területen használható, ahol
emberek közötti megértésre van szükség, ahol fontos szerepet játsza-
nak az emberi kapcsolatok, fontos a tiszta kommunikáció.

²² STRÉDL, Terézia (2006): *Kommunikáció és konfliktusmegoldás*. Komárno, SZAKI. p. 71.

KOMMUNIKÁCIÓS KORLÁTOK

A szociális kommunikáció egyik mítosza, ha egy nyelvet beszélünk, akkor értjük egymást. Az értő beszédet különböző objektív és szubjektív okok gátolhatják. Az alábbiakban közöljük a leggyakoribb kommunikációs korlátokat és negatív hatásukat a kommunikációra:

Kulturális különbségek	Érzelmi beállítódás	Következetlen kommunikáció
Nyelvi különbségek	Előítéletek	Zaj
Eltérő észlelések	Viszonyulás – attitűd	Bizalomhiány

Eltérő észlelések: mindnyájunk külső szemlélődése a belső tapasztalati világából merít. „Azt látom, amire érzékeny vagyok...”, „Azt hallom, amihez hozzászoktam...”, „Úgy cselekszem, amiben gyakorlatom van...”, és más hasonló kijelzések. Vagyis ugyanarról a szemlélt tárgyról mindnyájunknak más és más benyomása lesz (lehet), amit, ha szóban megfogalmazunk, nagy eltéréseket mutathat.

Nyelvi különbségek: a nyelvi különbségek alatt nemcsak az idegennyelvi különbségeket értjük, hanem tájegységek, régiók, szociális csoportok nyelvi különbségeit is. Egyazon nyelvet beszélők között is sok esetben más kódok jelzik a fogalmakat, ami a közérthetőséget zavarja. Egy adott csoportban mindig akadnak olyan szavak, fogalmak, amelyeket tagjai közül nem mindenki érti, ismeri.

Érzelmi síkra terelés: egyértelmű, hogy a pozitív benyomás a nyelvi kódokat is befolyásolja. Aki szimpatikus, vagy ellenkezője, a nyelvünkben is megjelenítődik. A beszélő lelkiállapotát legjobban a testbeszéd jelzi.

Zaj: a XXI. század egyik komoly stressztényezője a zaj, amely torzító hatással van a megértésre, meg nem értésre és a félrehallásra, nem hallásra is.

Következetlen kommunikáció: a pontatlan kifejezés, a nem pontos kérdés megválaszolása nagyon sok félreértelmezést, meg nem értést jelent a mindennapi kommunikációban. A konfliktusok leggyakoribb forrása.

Bizalomhiány: aki felé érdeklődéssel fordulunk, jobban értjük a beszédét, mint annak, akit elítélünk, nem akarunk megérteni stb.

AZ AKTÍV HALLGATÁS

Az aktív hallgatásnak fontos szerepe van a kapcsolatteremtésben és -tartásban. Ha beszélgetünk egymással, ez még nem azt jelenti, hogy halljuk is egymást. A hallgató nem figyel oda, elfoglalja a saját gondolatvilága, félrehall valamit és nem kérdez vissza. A leggyakoribb hiba, hogy már a saját gondolatával van elfoglalva, hogy mit fog válaszolni a hallottakra.

Az *aktív hallgatás* segíti a kommunikáció hatékonyságát. Mikor nyitott, fenntartás nélküli elfogadással vagyok a másik iránt, akkor pontosan értelmezni tudom mondanivalóját. Ha azonban a beszélgetés közben már saját gondolatommal vagyok elfoglalva, azzal, hogy mit fogok válaszolni a hallottakra, akkor már nem vagyok figyelmes hallgató, hanem párhuzamos kommunikátor.

Az aktív hallgatás azt jelenti, hogy a beszélőnek nonverbálisan visszajelzünk, hogy itt vagyunk, figyelünk, hallgatjuk őt, és ez számára biztatás, biztosíték. Hogyan tegyük ezt? Fejünkkel bólogathatunk, szemünkkel jelezhetünk, hümmöghetünk (hmm... hmm, nohát), rövid kijelzéseket tehetünk, valamint parafrázissal élve, vissza-kérdezhetjük a hallottakat: „...vagyis úgy gondolod, hogy neked oda kell menned?”

Az aktív hallgatás technikái:

- támogató, ösztönző, érdeklődést kifejező: „*Mondanál róla többet?*”
- felderítő, magyarázó, több információt gyűjtő: „*Mikor történt?*”
- átformáló: a megértést ellenőrző: „*Vagyis azt mondod, hogy...*”
- reflektáló, a benyomást megfogalmazó: „*Látom, mérges vagy.*”
- összegező, mérlegeli az eddigi tapasztalatokat: „*Úgy látszik, ezek a dolgok a legfontosabbak...*”
- értékelő, validizáló, elismerést, értékelést kifejező: „*Őszintén örülök, hogy a megoldást keresed.*”

A bizalom, a meghallgatás növeli a kommunikáció hatékonyságát. Főleg problémamegoldás közben nagyon fontos! Versenyhelyzetek alakulnak ki, mindenki győztesként szeretné megélni azokat, így rivalizálunk. Ritkán alakul ki egy olyan kiscsapat, sokszor családon belül sem, ahol többen vagyunk, mind heten. Ha e számot túllépi a csapat, akkor alcsoportok alakulnak ki, és ezek együttműködhetnek és egymás ellen is tehetnek. Ezért nagyon fontos a hatékony magatartás formáinak, így a jogérvényesítő, szimpátiakeltő vagy a kapcsolatmenedzselő magatartás elsajátítása. Elsődleges feladatunk együttműködő, kooperáló „csapatokat” létrehozni, nevelni.

JOHARI ABLAK

Ez az „ablak” ábrázolja az egyén és környezete viszonyát.

INTIM: Én tudom... Ők nem tudják...	NYILVÁNOS: Én tudom... Ők is tudják...
ISMERETLEN: Én sem tudom... Ők sem tudják...	VAK: Én nem tudom... Ők tudják...

A *nyilvános részben* az ember elmondja magáról, amit akar, fontosnak tart és ezt a környezete jegyzi.

Az *intim rész* arról szól, hogy az egyén eldönti, hogy mennyit mond el magáról, mit tart fontosnak és mennyit tart meg magának.

A *vak rész* arról szól, hogy az egyén nem is sejti, hogy viselkedését a környezete „olvassa” (pl. kényszeres szóhasználatát), csupán nem jelzi vissza.

Az *ismeretlen rész* pedig azt jelzi, hogy az egyén és a környezete kölcsönhatásában van egy rész, ami nem tárul fel.

Ha az egyén növeli a nyilvános részt, többet közöl magáról, nyitottabb közlést használ, akkor a környezete a vak ablakból is többet visszajelez, ami hozzájárul a kommunikáció hatékonyságához, mélyíti az önismeretet és magabiztosabbá teszi a közlőt. Ha növeljük a nyilvános

ablakot, akkor az ismeretlen részből is felfedezünk lehetőségeket. Pl. az egyén környezete eddig nem tudta, hogy fest. Egy alkalommal megmutatja festményeit, amit a környezete pozitívan értékel és visszajelez, hogy ez bizony további munkálkodással művészi teljesítmény is lehet. Az egyén megerősítést kap, hogy az ismeretlen személyiségéből az alkotás nem csupán vágyálom, hanem lehetőség a festészet felé. Minél nyitottabb az egyén, annál több visszajelzést kap környezetéből és ez önbizalomnövelő!

Én-közlések használata

A kommunikáció során figyelniünk kell, hogy elsősorban saját érzéseinkről, véleményünkről, álláspontunkról adjunk számot. Ennek ellenére beszédünk tele van vádaskodással, minősítéssel, vagyis az egyes szám második személyében szólítjuk meg társunkat, ami eleve vádló.

A te-közlések agresszióval telítettek, védekezésre szólítja fel az egyént. Az én-közlések saját magunkról szólnak, ezért közlésértéktűek. A másik meghallgatja, mérlegeli, megfontolja és lehetősége van rá érdemben reagálni. Pl.: „Mit csinálsz, ahelyett, hogy nekem segítenél...?!“ – vádló, minősítő követelés vagy „Segítségre van szükségem!“ – egyértelmű kijelzés.

A zónák ismerete

A kommunikáció nemcsak tartalmában, üzeneteiben rejlik, hanem térben is történik. A téri elhelyezés befolyásolja a kommunikáció, a problémamegoldás színvonalát, hatékonyságát, eredményességét. Ha pl. a tárgyalás körasztalnál történik, akkor az erőviszonyokat meghatározhatjuk az óra mutatójának járásával. A 12 órával szemben a hatoson foglal helyet az, aki hajlamos az ellenkezésre, vitát gerjeszteni. A negyed és a háromnegyed helyén ülők a semleges megfigyelők, és a 12, 6 óra mutatójától jobbra, balra ülők pedig az együttműködők. Mindezeket az általánosított szabályokat tartalmazza a testbeszéddel foglalkozó szakirodalom.²³

23 THIEL, Erhard (1993): *Řeč lidského těla*. Bratislava, Plasma Service p. 104.

A távolságtartás négy zónaszintet különböztet meg:

- *Intim zóna*: karnyújtásnyira, ide csak azt engedjük be, akihez pozitívan viszonyulunk, akinek ezt megengedjük.
- *Személyes zóna*: kézadásnyira, ez egy társalkodó zóna, a legtöbb érintkezés, beszélgetés ezen a szinten zajlik.
- *Társasági zóna*: terem, ahol még szemkontaktust tudunk tartani a jelenlevőkkel
- *Nyilvános zóna*: tér, ahol már személyes kapcsolatok nem jönnek létre

Az *ülésrend* is meghatározza az erőviszonyokat:

- Vis-a-vis ülés mód
- Egymás mellett
- Egymásnak háttal
- Barátságos sarok

A modern kommunikációelmélet szerint a barátságos sarok ülés mód a legdemokratikusabb, mivel a szemkontaktusra lehetőség van, azonban az alternatíváira is: kipillanthat, kifordulhat, testmozgással jelölheti érzelmi állapotát stb. A szemtől szembe ülés mód kényszerítő helyzet, az egymás melletti nem ad lehetőséget a szemkontaktusra és az egymással háttal ülés mód „lerendezett” kapcsolatra utal. Nemcsak az ülés mód fontos testbeszéd, közvetítő, hanem a magasságok is: a szimmetrikus magasság optimális közlést biztosít, míg ha az egyik fél áll, a másik ül, hierarchikus elrendeződés, nem azonos starthelyzet a kommunikációban.

KONFLIKTUSOK

A konfliktusok az életvitelünkhöz tartoznak, nem tagadni kell őket, hanem felvállalni a megoldásukat. A szociális interakció egy folyamat, ahol az egyik ember viselkedését és megélését befolyásolja a másik ember megélése és viselkedése. Kölcönhatás jön létre, amely erősítő, ellenséges vagy konfliktussal teli. A kommunikációban rejlő agresszió kifejezését a nevelés formálja, így különböző viselkedési mintákat kapunk. A kommunikációban lévő negatív kód és/vagy

agresszív kód elindítói („elsütő szerkezetei”) lehetnek a szocializációs folyamatokban eltanult viselkedési formák kiváltásának.²⁴

Konfliktushelyzetben alapvetően kétféle stratégia között választhatunk:

- Nyerő-vesztő (versengő stratégia)
- Nyerő-nyerő (együttműködő stratégia)

Továbbá ismerünk vesztes-vesztes pozíciót is („*Ha nem lehet az enyém, a tiéd sem lesz!*”- több szakember szerint ez a viselkedési minta az a mi kulturális közegünkre jellemző, mindez a múlt megélt tapasztalataiból merítve.

A konfliktus ott jön létre, ahol a két fél véleményét, szükségleteit, céljait, cselekvését ellentmondónak, összeférhetetlennek tudja be. Régóta ismert probléma, hogy az emberek nagy része nem a konfliktust akarja megoldani, hanem győzedelmeskedni akar. A kooperáló, együttműködő viselkedés a következő döntéshozatali formákat alkalmazza: *konszenzus, kompromisszum, sorsolás, többségi szavazat*, vagyis megoldást keres és talál.

A versengő viselkedés következménye a győztes-vesztes megoldás. Míg az egyik fél győz, addig a másik fél veszteséget szenved és bosszút fontolgat. Így a konfliktushelyzet továbbra is fennáll, csupán a kivitelezése van „áthelyezve” más/jobb alkalomra. A leggyakoribb hibák, amit elkövetünk a másik fél elfogadásánál: *első benyomás hatása, sztereotípiák (skatulyázás), projekció (kivetítés), elítélés, általánosítás stb.*

Konfliktusmegoldási lehetőségek

A konfliktusban három féle megoldási típust különböztetünk meg: *aktív, passzív és agresszív* megoldást.

Az aktív megoldó az asszertív problémamegoldást alkalmazza a „*Tiszteletben tartom jogaid, de elvárom, hogy te is az enyéimet!*”-elv alapján. Az asszertivitás hatékony magatartást jelent és a következő viselkedési formákat ismeri: *érdekérvényesítő, jogalkalmazó, szimpátiakeltő és kapcsolatmenedzselő* magatartást.

A passzív problémamegoldó lemond saját jogairól: inkább megcsinálja, csak ne legyen vele probléma, nem veszi észre a problémákat, hogy ne kelljen állást foglalnia, másra hagyja a döntést, pedig érdekeivel ez nem összeegyeztethető stb.

24 Lásd: BORDÁS Sándor (2009): *Agresszív kód*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.

Az agresszív problémamegoldó csupán a saját érdekeinek érvényesítésére gondol, teszi ezt a másik kárára, jellemző rá az önzés, elfogultság, saját igényeinek preferálása.

Aktív kompromisszum konszenzus integráció szavazás	Passzív megfelelés kikerülés ignorálás véletlen	Agresszív dominancia egyoldalú elfogult

1. táblázat: A konfliktusok megoldási formáinak alkalmazása az egyes típusoknál

A személyközi helyzetekben egyes emberek állandóan alárendelt helyzetbe kerülnek, alkalmazkodó módon viselkednek. Másokra inkább az jellemző, hogy nem tudnak veszíteni, önérvényesítésre törekednek és nem riadnak vissza az agressziótól sem. A kívánatos viselkedési forma egy konfliktusban az *asszertivitás*. Gyakorlatban minden konfliktuskezelésnél két vagy több ember van jelen. Ha a felek nem tudnak megegyezni abban, hogy a problémát miként oldják, a konfliktus tovább gerjed. Egy semleges közvetítő (mediátor) a probléma objektív mérlegelésére képes, így elősegíti a hatékony megoldást.

Információgyűjtés	Kontaktuskezelés
Helyzetelemzés	Problémaelemzés
Érdekérvényesítés	Rangsorképzés
Érdekelemzés	Konfliktuselemzés

2. táblázat: Konfliktuskezelési technikák

Konstruktív vita

A vitakultúránk gyakran csak a veszekedést, az erőszakos vitát ismeri. A vita destruktív vagy konstruktív kivitelezését az irányítás befolyásolja. Ha a vezető felvállalja az irányítást, aki természetes vagy kiválasztott tagja a csoportnak, akkor hatékony problémamegoldás is létrejöhet. A hatékony vezető jellemzője a csoportvita tervezése és vezetése, a problémamegoldás és konfliktuskezelés konstruktív kivitelezése.

Lehetőségei:

- *kommunikációs egyezkedés és alku*: meghallgatja a jelenlévő felek álláspontját, nem foglal állást, semleges marad és igyekszik olyan megoldásokat javasolni, amely mindkét fél számára elfogadható
- *a kapcsolat definíciója, szabályalkotás, határmegjelölések*: a viselkedési normák, a közösségi szabályok megfogalmazása, a kölcsönös elvárások megfogalmazása
- *minden jelenlévő fél tiszteletben tartása, az érdekek közös érvényesítése a győztes-győztes elv alapján*: az asszertív magatartás érvényesítése, egymás iránti tolerancia, tisztelet alkalmazása, az esélyegyenlőség deklarálása, az együttműködés elvének alkalmazása
- *a kommunikációs én-közlések használata*: a kommunikációban, ha az egyes szám első személyében fejezzük ki magunkat, akkor arról beszélünk, ami a saját személyünket érinti (szerintem, azt javaslom, én úgy érzem), ha a te-közléseket alkalmazzuk, azt a másik fél támadásnak, agressziónak tarthatja és védekezésre, avagy támadásra sarkallja
- *a bizalmi légkör biztosítása*: minden résztvevő számára fontos a pozitív alkotólégkör, ahol minden minősítés, tagadás, támadás nélkül elmondhatja álláspontját, javaslatokat tehet stb.

A vita kivitelezéseinek feltételei:

- a résztvevők egyenjogúsága, hierarchia mentesség
- jog a tévedéshez
- a nézetet kritizáljuk és nem az embert
- a hallgatás joga
- vélemény helyett pontosítás, kérdezés

Problémamegoldó stratégia jellemzői:

- mindkét megoldás fontos
- nyitottságot, bizalmat kíván
- időigényes
- kölcsönös önérvényesítést tételez fel

Elkerülési stratégia jellemzői:

- időt, információt lehet nyerni
- hátha más jobban meg tudja oldani
- látszatharmónia megőrzése
- félelemből, kényszerből, tapintatból
- pedagógiai célzattal
- kikényszerített alkalmazkodás
- egy későbbi fontos üggyhez támogatottságot kiépíteni

Kompromisszummal megoldás jellemzői:

- a probléma túl bonyolult és átmeneti megoldás is megfelelő
- amikor kevés az idő
- tartalékmegoldás arra az esetre, ha más nem működik

Versengési stratégia jellemzői:

- hiedelmen alapul
- a konfliktust hatalmi harcként értelmezi olyan emberek ellenében, akik szintén versengő módon a maguk javára szeretnék megoldani a problémát
- ha az ügy fontos és népszerűtlen lépéseket kell végrehajtani
- ha válsághelyzet van

Döntéshozatali formák

A legrosszabb konfliktushelyzet az, amikor nem születik megoldás. Sok esetben azért történik így, mert nincs módunkban alkalmazni, vagy nem ismerjük a döntéshozatali formákat.

A problémamegoldás három fázisra tagolódik:

1. információszerzés
2. tárgyalás
3. döntéshozatal

Az információszerzés a legfontosabb mozzanat egy megoldási folyamatban, mivel sok esetben egy utólag megszerzett lényeges információ felborítja a már megoldásként kezelt helyzetet, a jól feltérképezett, előkészített problémahelyzet már fél megoldást jelent.

A tárgyalás rövidebb, vagy majdnem olyan hosszú folyamat, mint az információszerzés. Ügyelni kell, hogy minden vitapartnernek lehetősége legyen az első körben a véleménynyilvánításra, ne keverjük a két folyamatot, amely azt jelenti, hogy minden egyes elhangzott véleménynyilvánítás után megoldást keresünk, arról tárgyalunk. Ez nem hatékony módszer, időigényes. Ha az első körben minden információ elhangzott, akkor tárgyalási alapul szolgál minden résztvevő álláspontja és érdemben lehet arról tárgyalni

Ha a tárgyalási folyamat lecsengett, akkor a döntéshozatal már nagyon gyors része a problémamegoldásnak, hiszen ehhez csupán el kell dönteni, hogy melyik módozatát ismerjük el (ezért fontos több módot ismerni).

Konszenzus: addig beszélünk a problémáról, míg minden egyes résztvevő nem hangolódik azonos megoldásra. Ez a megoldási mód a legdemokratikusabb, azonban a legkevésbé használt, mivel nagyon időigényes

Kompromisszum: minden résztvevő a saját álláspontját védi, azonban képes az ügy megoldása végett elfogadni egy köztes megoldást, közelíteni az álláspontokat. A résztvevőkben marad egy kicsi elégedetlenség, hogy nem az ő álláspontjukat sikerült megoldásra vinni, azonban az ügy lerendezése végett elfogadják a kínált megoldást.

Szakértő dönt: minden szakterület ismeri a saját elismert szakembereit, és ha a csoport nem tud megoldást találni, akkor abban egyeznek meg, hogy meghívják a csoport által megnevezett szakembert és az ő állásfoglalását magukévá teszik.

Véletlen dönt: gyakori problémamegoldás, pl. feldobunk egy pénzérmét (fej vagy írás), gyufaszálat húzunk (kié a rövidebb) stb. Az ilyen megoldás is előrerendíti, megoldáshoz segíti a sok esetben megoldatlannak tűnő helyzetet.

Sorsolás: a csoport nem tudja felvállalni a döntést, túl nagy felelősségként éli meg és ekkor megegyezik a csoport, hogy minden lehető megoldást egy kalapba tesznek és kisorsolják (kihúzzák) a megoldást, amit elfogad mindenki. A lényeg azon van, hogy ez a megoldás mindenki számára érvényes legyen, hiszen csak a megoldási módban egyezett meg a csoport

Szavazás: leggyakoribb megoldási mód, a többség leszavazza kisebbséget. Azért ilyen gyakran használt megoldási forma, mivel nem időigényes, azonnal hatályba lép stb. Nem egy demokratikus mód, azonban hatékony.

ALTERNATÍV KONFLIKTUSKEZELÉS

A mi társadalmi kultúránk konfliktuskezelését a történelem is bizonyítja azzal, hogy hány csatában, háborúban vett részt az ország. A válások száma is magas. Az iskolai kudarcok egyik jelentős okozója az agresszió. Ezért szükségünk van olyan alternatív konfliktuskezelési stratégiákat megismerni, amelyek segítenek a konstruktív problémamegoldás kivitelezésben.

Brainstorming (ötletbörze)

Munkamenet:

1. a probléma pontos meghatározása
2. a felek ötleteket gyűjtenek a megoldásra (*Feltétel: egymás ötleteit nem lehet bírálni!*)
3. az ötletek mérlegelése (*a kivitelezhetetlen ötletek szelektálása*)
4. zsetonozás: mindenki kap 3 pontot, és saját mérlegelése szerint egy megoldás mellé teszi le pontjait, vagy elosztja több megoldás között
5. mennyiségi összegzés, a végső megoldás kihirdetése

Előnye:

Hatékony, a probléma megoldását követi, a problémát kezeli, tény-szerű, mindenkit bevon a megoldásba, csoportfelelősség alakul ki, a megoldás mindenki számára kötelező érvényű.

Facilitáció (segítés)

A problémamegoldás alatt egy választott személy (facilitátor) ügyel a konstruktív lépésekre, igyekszik a feszültséget elhárítani, semlegesíteni és felvállalni az ösztönző, pozitív, rásegítő szerepet. Ezt a szerepkört csupán olyan személy tudja ellátni, akit elfogad a többség.

Negociáció (kiegyezés)

Negociátor az a kiegyező, aki a konfliktusban a két vagy több haragos, ellenkező oldalon álló, összeegyeztethetetlen fél/felek között a

semleges kiegyezésre törekszik mindkét fél érveinek mérlegelésével, pl. főleg háborús konfliktusok idején a nemzetközi képviselő biztossítja a küldöttet.

Mediáció (közvetítés)

A közvetítés a semleges mediátor vezetésével zajlik. EU elvárás, hogy a bíróságokon manapság már hivatalos mediátorok működjenek, akik mérlegelik azokat a peres ügyeket, amelyeket nem szükséges bírósági tárgyalásra kitűzni: válóper közös megegyezéssel, gyermeklátogatás, vagyoni, örökösödési perek stb. A mediátor egy semleges képviselő, aki dolgozik mindkét peres féllel, és csupán akkor ülnek le egy asztalhoz közösen, amikor már megszületett a kiközvetített egységes döntés, és ebbe mindkét fél beleegyezik. Döntése ugyanolyan hatályos, mint a bírósági döntés.

A kortárs-, az ún. peer-mediáció is fontos fiataljaink körében, hogy megtapasztalják, nem csak előnytelen konfliktusmegoldások léteznek, hanem az indulatok lecsillapodásával, egy semleges közvetítő beiktatásával, megoldást találnak. A mediátor biztosságot nyújt, esélyegyenlőséget biztosít a résztvevőknek és felügyeli nemcsak a folyamatot, hanem a végleges döntés betartását is. Gyors, olcsó, hatékony megoldás.

Az alternatív konfliktusmegoldások szerepe, hogy a kultúránkban rögződött győztes-vesztes pozíció mellett teret adjanak a győztes-győztes megoldásoknak is.

ASSZERTIVITÁS

Három fajta hatékony magatartási formát ismerünk, ahol mindkét fél jogainak betartásával megoldás jön/jöhet létre.

Hatékony magatartási formák

Jogérvényesítő

„Tiszteletben tartom a jogaid, de elvárom, hogy te is az enyéimet!”

Ez a magatartási forma akkor érvényesülhet, ha az érdekeltek jogi ismeretei lehetővé teszik azok érvényesítését. Aki nem ismeri joga-

it, nem képes eldönteni azok megsértését vagy korlátozását, hiányát. Ezért szükséges megismerkedni azzal a jogi háttérrel, amely kezdve az alapvető emberi jogoktól a vásárló jogi védelmén keresztül ezt biztosítja. Ha nem ismerjük jogainkat, nem tudunk érdemben érvelni, csupán indulati, érzelmi védekezésre futja. Pl. „Jogom van a pénzemért friss, hibátlan árut kapni!”, „Jogom van az információra!”

Szimpátiakeltő

„Tudom, hogy hibáztam, de szeretném, ha megoldhatnánk. Bízom benne, hogy nem utasít el...”

Mivel a kommunikáció egész személyiségünket szólítja meg, az érzelmi kommunikáció is teret kap olyan helyzetekben, mint pl. ha a hivatalba akkor érkezem, amikor nincs félfogadás. Megpróbálok bekopogni, megkérdezni, hogy ennek ellenére nem foglalkoznának-e az ügyemmel. Tisztában vagyok vele, hogy elutasíthatnak, azonban megpróbálom. Ha a postára pontosan a záráskor érkezem, akkor passzív magatartást gyakorolva elmegyek, mert már záróra. Ha agresszív vagyok, akkor bizonygatni fogom, hogy még nincs itt a záróra, miért akarják 5 perccel előbb becsukni a postát – ezzel a hatalmi, agresszív viselkedéssel elérhetem, hogy még fogadnak, azonban ez csak az én önös érdekemet elégítette ki. Ha szimpátiakeltő magatartást szeretnék gyakorolni, akkor megkérdezem, van-e még lehetőségem. Nyitva marad a kérés, elutasíthatnak, de fogadhatnak is. Mindig a fogadó fél dönti el, mennyire szólítja meg, van-e rá lehetősége, hogy elintézzé az ügyet.

Kapcsolatmenedzselő

„Szeretnék veled találkozni, de most nem érek rá. Ha megegyezünk egy időpontban, szívesen elbeszélgetek veled.”

Gyakran előfordul, hogy váratlan látogató, találkozás jön létre, ahol a másik fél szeretné velünk tölteni az idejét. Ez nem mindig adott, mivel szó van a saját érdekeimről is. Lehetőségem van passzívan alkalmazkodni az érkezőhöz, agresszívan visszautasítani, vagy megegyezni vele, hogy most nincs időm, de szívesen találkoznék, ha megegyezünk egy adott időpontban. Ezért fontos látogatásainkat előre bejelenteni, megkérdezni, megfelelő-e az időpont. Pl. telefonkapcsolatban már elfogadott, hogy megkérjük a hívó felet, hívjon vissza később. Személyes kapcsolatnál nehezebb a kivitelezés, de egy jó találkozáshoz arra van szükség, hogy mindkét fél ráhangolódjon az adott helyzetre.

A jogérvényesítő és a kapcsolatmenedzselő viselkedés általában kizárja egymást. Az asseritivitás kivitelezésében segítenek az asseratív jogok.²⁵

ASSZERTÍV JOGOK

- *Jogom van a saját viselkedésem, gondolataim és érzéseim megítélésére és vállalni érte a felelősséget.*
- *Jogom van nem megmagyarázni, igazolni viselkedésem.*
- *Jogom van megítélni a felelősségem mások problémáinak megoldásában.*
- *Jogom van megváltoztatni a véleményem.*
- *Jogom van hibázni és ezért vállalni a felelősséget.*
- *Jogom van azt mondani, hogy „nem tudom”.*
- *Jogom van nem függeni az emberek jóakarától.*
- *Jogom van logikátlan következtetéseket tenni.*
- *Jogom van azt mondani, hogy „nem értelek”.*
- *Jogom van azt mondani: „nekem mindegy”.*
- *Az utolsó jog lehetőséget ad alkalmazójának arra, hogy döntson: Jogom van eldönteni, hogy asseratívén viselkedem, avagy nem.*

Assertív készségek gyakorlása

Mivel nem hagyományos magatartási formáról van szó, ezért a gyakorlásukhoz példákat sorolunk fel.

Assertív „NEM”: kellemetlen kérdések lelkiismeret-furdalás nélküli elutasítása – higgadtan, érzelemmentesen, határozottan.

Önfeltárás: „Mondd el, mi bánt! Mi meghallgatunk, ha tudunk, segítünk...” – bizalomteremtés, feszültségoldás, együttműködés: a kérő fél dönti el, él-e a lehetőséggel.

Elromlott lemez: az érdek érvényesítése kitartó, higgadt ismétléssel, a harag kizárásával – „Jogom van a hibás cipő cseréjére!”

Elfogadható kompromisszum: a beszélgetés alatt igyekszünk megoldást javasolni, ami mindkét félnek megfelel.

25 Ld. CAPPONI, Věra – NOVÁK, Tomáš. (2004): *Asertivně do života*. Praha, Grada. pp. 1-176.

Nyitott ajtó: elfogadjuk a kritikát, a bírálót biztosítjuk, hogy valamilyen igaza lehet. Nem kap megerősítést, végül ránk hagyja a döntést.

Negatív asszerció: feltétel nélküli elfogadása a bírálatnak, védekezés nélkül és ez csökkenti a bíráló ellenállását.

Negatív kérdezés: a kritika aktív elfogadása, pl. Miért gondolja ezt? Segíteni akar vele? – a konstruktív kritika segít.

Szelektív ignorálás: nem figyelünk azokra a megjegyzésekre, amelyek nem fontosak, vagy amelyekről tudjuk, hogy a másik indulata okozza.

A kommunikációban alkalmazott alternatív konfliktusmegoldó módszerek és az asszertív hatékony magatartás gyakorlása csökkenti, hogy elhatalmasodjanak a konfliktusok, ellenségeskedések az interakcióban. A kisebbség és a többség kölcsönös kétoldalú kommunikációjára, tapasztalatcseréjére, érzelmi ráhangolódására folyamatosan szükség van, főleg akkor, amikor polarizálódik a társadalom, nézetkülönbségek uralkodnak és ütköznek.

KONFLIKTUSOLDÁS ÉS -MEGOLDÁS

A konfliktuskezelés hatékony formája a csoportos saját élményű megtapasztalás. Az eddigi szakmai értékelések alapján javaslatot teszünk egy *történelmi krízisfeloldó és konfliktuselemző képzés* gyakorlati kivitelezésére. A képzés egynapos, rövidített modelljét dolgoztuk ki, amely alapot képez a hosszútávú megvalósításra ugyanúgy, mint a célcsoport igény szintjéhez mérten a modifikáció(k)ra.

A felkészülésnél figyelembe vettük Yalom elméleti és gyakorlati megtapasztalását, ajánlásait a csoportmunka szempontjából, amelyek modifikált formában meghatározóak számunkra is:

Korrektív emocionális élmény – „...tegyük ki a páciens kedvezőbb körülmények között olyan érzelmi helyzeteknek, amelyeket a múltban nem tudott kezelni!”²⁶ – így lehetőséget adunk a résztvevőnek arra a felismerésre, hogy a kapcsolati reakciói nem megfelelőek – a helyzet megteremtése, alkalmazása csoportban hatékonyabb.

26 YALOM, Irvin D. (2000): *A csoportpszichoterápia elmélete és gyakorlata*. Budapest, Animula, p. 33.

Az egyén fejlődésében a csoport elfogadása és helyeslése döntő fontosságú – a csoportvezető mint facilitátor van jelen, biztosítva a jelenlévők számára a pozitív élményszerzést.

Minél inkább az „itt és most”-ra összpontosít a csoport, annál inkább nő az ereje és hatékonysága – a szerző által említett felmérés²⁷ is kodifikálja, hogy a csoporttagok értelmezésében az „itt és most” 60%-ban jelenik meg, míg a történeti okokra 20% vezethető vissza, és a másik 20% a motivációra. A csoportfolyamatok térben és időben való értékelése, aktualitása/aktualizálása fontos szempont.

Az „itt-és-most aktiválása”²⁸ – A múlt elemzése nélkülözhetetlen a konfliktusok feltárásában. A jövőbe mutató elővételezés (úgy az óhajtott, mint a félt) és a múlt, illetve az aktuális élmények az emberi diskurzus elválaszthatatlan részei.²⁹

Yalom arra is figyelmeztet minket, hogy a találkozások túlzott strukturálásánál számolnunk kell a hatékonyság csökkenésével, vagyis gondolnunk kell a csoporttagok spontán igényére is, hogy megosszák azt az élményanyagot, amivel jöttek, amit követnek, s mindezt a csoportvezetőnek figyelembe kell vennie és együtt meghatározni a tagokkal azt az utat, amit célként követ a csoporttal.³⁰

I.	Én és az életvitelem	Perszonális kompetencia fejlesztése
		Érzelmi intelligencia mutatói: önismeret, önuralom, empátia, motiváció, kapcsolatok Önreflexió – korrektív emocionális élmény
II.	Én és a környezetem	Szociális kompetencia fejlesztése
		Johari ablak Interaktív csoportfoglalkozás
III.	Én és a hazám	Polgári kompetencia
		Család – haza Gyökerek és szárnyak Kulturális kölcsönhatások

27 Uo. p. 114.

28 Uo. p.113.

29 Uo. p.149.

30 Lásd: YALOM, Irvin D.. (2000): *A csoportpszichoterápia elmélete és gyakorlata*. Budapest, Animula. pp. 1-448.

IV.	Lehetőségem/eink	Állampolgári kompetencia
		SWOT: <i>előnyök – hátrányok</i> <i>lehetőségek – veszélyek</i> Jövőkép
V.	Konklúzió	Összegző értékelés

3. táblázat: Tartalmi kivitelezés

Az alkalmazott szociálpszichológiai aktivitások megválasztása a felnőtt véleményformáló csoportokat ugyanúgy megcélozta, mint a középiskolások és egyetemisták csoportjait. Amivel számolnunk kell, az a csoportok különböző tapasztalati szintje, motiváltsága, elvárásai, valamint az interakció igénye. Ezért olyan célt követő technikákat gyűjtöttünk össze, amelyek alkalmazása univerzális, modifikálható, a célcsoport igényeinek megfelelően kombinálhatóak. A csoporttagok együttműködése adott, hiszen önkéntes alapon jelentkeznek, és a résztvevők aktivitása szubjektív tényezőként van jelen. A csoportmunka ad egy keretet, és szimbolikusan azt is mondhatnánk, mindenki annyit visz el belőle, amennyit beletesz. Nem utolsósorban gondolnunk kellett arra a tényre is, hogy a tréningek kivitelezése nem egy adott helyhez kötődik, így az eszközhasználatot minimalizáltuk.

1. témakör – egyéni munka:

Névkártya: 3 jellemző tulajdonság, 3 - 3 kedvenc tárgy és időtöltés – ezzel bemutatkozni

Térkép: vaktérképen berajzolni a születési helyet, bemutatni azt és egy meghatározó élményt kötni hozzá

Életem: milyen volt 5 évvel ezelőtt, milyen most és milyen lesz 5 és 15 év múlva? Az időintervallumok alakíthatóak a csoportösszetétel alapján.

Ki vagyok én?: ötször egymás után megválaszolni a kérdést, majd fontossági sorrendbe rakni, elengedni a kevésbé meghatározóakat, és csak egy-két választ meghagyni.

Aranyhalacska: három kívánságot megfogalmazni.

Szív: szívet rajzolni, belerajzolni azokat, akiket a szívemben hordok és érzésként visszajelezni.

Fa: gyökerekbe beleírni azt, amit kaptunk az életbatyunkba, a törzsbe írni azt, ami van, és a lomboszatba azt, amit szeretnénk elérni
Spranger-i tipológia

2. témakör - csoportmunka:

Ki van a fényképen?: bemutatni, korát, lakhelyét meghatározni, mit csinál, majd az egész képet bemutatni és összehasonlítani a megelőző értékelésekkel.

Álarcosbál: mindenki kap a hátára egy ismert személyiség nevét és a többieknek úgy kell viselkednie vele, hogy rájöjjön, ki is ő.

Siker-sikertelen ember jellemzése (közös rajz)

Oscar díj – Arany málna: kinek ítelnénk oda? (zsűrizés)

Kedvenc könyv: meghatározó irodalmi, film vagy zenei élmény (egyéni beszámoló, csoportos dramatizálás).

Pozitív hősök – negatív hősök: akik formálták a történelmünket; dramatizáció.

Csodaiskola /csodamunkahely/csodaváros/csodaország: vizionálás.

3. témakör:

Családfa összeállítása, megrajzolása.

Bábel Tornya: hány nyelvet ismerek, beszélek, milyen társaság vesz körül?

Kivel laknék egy házban?: helyzetgyakorlat

Idegének: megrajzolni a kisebbséget, milyen szimbólumok jellemzik?

Lucullus: étlap készítése ismert nemzeti, nemzetközi ételekből.

Világkörüli út: megjeleníteni az útvonalat az adott ország jellegzetességeivel (nagy csoportos munka).

4. témakör:

Regionalizmus-religionizmus: konstruktív vita

Halálbüntetés, marihuana legalizációja, eutanázia: véleménycsere

Bogardus-skála

Noé bárkája: kit vinnék magammal?

Parlament: ökológiai szemlélet, generációk együttélése; vita

Európa kimerülése – Afrika ébredése: kivándorlásról

Migráció – immigráció: tapasztalatok, vélemények, nézetek cseréje
Idővonal: határozzuk meg, hova utazunk, milyen korban és milyen szerepekben.

5. témakör:

SWOT-analízis készítése: az erősségek-lehetőségek, gyengeségek-ve-szélyek megfogalmazása a csoportmunka értékelése alapján.

Zárókör

A csoportigény és az idő lesz az a két tényező, amely meghatározza a tevékenység alpmatricáját. Természetesen a folyamatos tapasztalatgyűjtés alapján számolunk további modifikációkkal is.

ÖSSZEGZÉS

A XXI. század a virtualitás világát éli, s napjainkban a kommunikáció felgyorsulását tapasztaljuk minden szinten. Mivel a hagyományos kommunikációs eszközök már nem győzik feldolgozni, továbbítani, átadni az információkat, ún. alternatív közlési csatornák alakultak ki.

A kommunikáció sokkal több annál, hogy csak a folyamatot lásuk benne, amely révén a közlő valamilyen információt eljuttat a címzetthez. Egyszerre több funkciót ellátó társas eseménysorozat, amely ugyanúgy közvetít érzelmeket, információkat, tényeket, merít a jelen, a múlt történéseiből. Kommunikációs kompetenciaként többek között a társas kapcsolatok zökkenőmentes lebonyolításához szükséges tudás és készségek készletét határozzuk meg. A kommunikációs kompetencia megnyilvánulásának jele az is, ha a kapcsolat romlásával a résztvevők képesek annak megjavítására vállalkozni, illetve a kapcsolatnak véget vetni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ARONSON, E. (2008): Társas lény. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÉRES, I. – HORÁNYI, Ö. (1999): Társadalmi kommunikáció. Budapest, Osiris.
- BERNE, Eric (2009): Emberi játszmák. Budapest, Háttér Kiadó.
- BORDÁS Sándor (2009): Agresszív kód. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.
- BORDÁS Sándor [et al.] (2004): Együttlét. Budapest, Balassi Kiadó.
- BOYATYIS, Richard E. (1982): The competent manager. New York, Wiley.
- CAPPONI, V. – NOVÁK, T. (2004): Asertívně do života. Praha, Grada.
- COLE (1998): Fejlődéslelektan. Budapest, Osiris Kiadó.
- DAHL, Robert A.: A polgári kompetencia problémája <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-polgari-kompetencia-problemaja> letöltve: 2014.05.14.
- GOLEMAN, D. (2008): Érzelmi intelligencia. Budapest, Háttér Kiadó.
- GOLEMAN, D. (2004): Érzelmi intelligencia a munkahelyen. Budapest, Edge.
- GORDON, T. (2010): T.E.T. Tanári hatékonyság fejlesztése. Budapest: Gordon Kiadó.
- KLEIN B.–KLEIN S. (2006): A szervezet lelke. Budapest, Edge.
- KUSÝ, M. – STREDLOVÁ, T. (2003): Tolerancia. Dunajská Streda, Lilium Aurum.
- NAKHLE, M. (1994): Výchova ku komunikácii medzi etnickými skupinami. In: Výchova k ľudským právam. Bratislava, Minority Rights Group.
- ŠÍŠKOVÁ, T. ed. (1998): Výchova k toleranci a proti rasismu. Praha, Portál.
- STRÉDL Terézia (2006): Kommunikáció és konfliktusmegoldás. Komárno, SZAKI.
- THIEL, E. (1993): Řeč lidského těla. Bratislava, Plasma Service.
- TUREK, I. (2010): Didaktika. Martin, Martinus.
- PEDAGÓGIAI KISLEXIKON. Budapest, Tóth Könyvkereskedés. 1996.
- ROGERS, C. R. (1995): Ako byť sám so sebou. Bratislava, Inštitút rozvoja osobnosti.
- YALOM, I. (2000): A csoportpszichoterápia elmélete és gyakorlata. Budapest, Animula.

TÖRTÉNELMI TRAUMÁK ÉS POLITIKAI ATTITÜDÖK MAGYAR VÉLEMÉNYFORMÁLÓKKAL FELVETT STRUKTURÁLT INTERJÚK ALAPJÁN¹

Ujma Przemyslaw Péter²

BEVEZETÉS

A 20. század radikális változásokat hozott a Kárpát-medence politikai viszonyaiban. Ezeknek a változásoknak egy része – például a II. világháború harcai, az azt követő szovjet megszállás és a kialakuló kommunista rendszerek – valamennyi itt élő népet negatívan érintette. Ezzel szemben a trianoni békeszerződés a történelmi Magyarországot megszüntette és a magyarság számára a mai napig élő traumát, a környező népek számára viszont pozitív fordulatot jelentett. Ez a kettősség a mai napig etnikai konfliktusok forrása a Kárpát-medencében. Korábbi vizsgálatunk³ megerősítette, hogy a trianoni békeszerződés mind a magyarországi, mind a határon túli magyar válaszdók szemében élő és aktuális trauma, ugyanakkor fény derül arra is, hogy a környező országok többségi társadalmában sem uralkodó az a nézet, hogy a trianoni békeszerződésre a magyarság „rászolgált”, és (legalábbis részben) elismerik annak igazságtalan és traumatikus voltát. Szerencsés módon a magyarországi válaszdók nem mutatkoztak különösebben előítéletesnek és elutasítónak a környező népekkel kapcsolatban, a magyarság elfogadottsága a környező népek többségi társadalmában pedig kifejezetten magas.

1 A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a `Társadalmi konfliktusok - Társadalmi jól-lét és biztonság - Versenyképesség és társadalmi fejlődés, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

2 Kodolányi János Főiskola, pszichológus, Semmelweis Egyetem, doktorandusz

3 BORDÁS Sándor – KONTÓ Gizella – UJMA Péter (2014): Történelmi traumáink; adatok, mai vélemények tükrében. In: *Történelmi traumáink: közös sebek és a gyógyításukra tett kísérletek a Kárpát-medencében*. Szerk. UJVÁRY Gábor. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola. pp. 75-242.

Fény derült ugyanakkor arra is, hogy a politikai és világnézeti hovatartozás befolyásolja a történelmi traumák megítélését. A saját bevallásuk alapján baloldali, illetve (gazdaságpolitikai szempontok alapján) liberális világnézetet valló válaszadók mind aktualitását, mind személyes jelentőségét tekintve kevésbé érezték súlyosnak és fontosnak a trianoni békeszerződés (és más történelmi traumák, például a magyarországi kommunizmus) hatását. Ugyanakkor ezek a válaszadók is úgy ítélték meg, hogy a magyarországi társadalom egésze számára ezeknek a történelmi traumáknak az észlelt jelentősége magas.

Korábbi eredményeink alapján, azokat kiegészítve, ez a tanulmány magyarországi véleményformálókkal készült interjúk tükrében vizsgálja meg a történelmi traumákkal és előítéletességgel kapcsolatos attitűdöket, illetve azok összefüggését a politikai és világnézeti hovatartozással.

A MINTAVÉTEL ÉS AZ ELEMZÉS MÓDSZERTANA

Vizsgálatunkban összesen 35, Magyarországon élő magyar véleményformálóval készítettünk strukturált interjúkat, amelyekben a magyar történelem traumáival, politikai véleményükkel, a környező országokban élőkkel, a romákkal kapcsolatos véleményükkel, valamint vallásos meggyőződéseikkel kapcsolatban tettünk fel kérdéseket. Ezen kívül 3-3 (összesen 12) határon túli magyar véleményformálóval vettünk fel interjúkat Burgenlandban, Felvidéken, Erdélyben, illetve a Vajdaságban. Az egy régióból származó határon túli véleményformálók alacsony elemszáma miatt azonban ezeket az interjúkat nem elemeztük a Magyarországon felvettekhez hasonló részletességgel. A tőlük származó eredmények külön alfejezetben kerülnek bemutatásra.

A véleményformálók kritériuma megegyezett a korábbi tanulmányunkban használttal⁴: olyan személyekkel készítettük az interjúkat, akik mindennapi munkájuk során sok emberrel találkoznak és vagyoni helyzetük vagy a társadalomban elfoglalt befolyásos pozíciójuk, megbecsült szerepük miatt feltehetően alkalmasak a véleményük

⁴ Uo. p. 77.

befolyásolására. Alapvetően a következő foglalkozási kategóriákba tartozó személyeket tartottuk véleményformálónak:

- a.) polgármester vagy más tisztviselő
- b.) pap
- c.) tanár
- d.) orvos
- e.) vállalkozó

Ezen kívül egy „Egyéb” kategóriába besorolhatóak voltak más, a fenti kritériumoknak megfelelő személyek is, amennyiben az interjú készítője ezt megfelelőnek ítélte, például újságírók vagy közösségi intézmények vezetői. A véleményformálók kiválasztása kényelmi mintavétellel történt, az interjút készítő személyek saját választásuk szerint toborozhattak véleményformálókat az interjú elkészítéséhez.

Az interjúkészítők strukturált interjút vettek fel, amelyekben valamennyi interjúalany azonos kérdéseket kapott, de az interjúkra adott válaszok hosszát és tartalmát az interjúalany maga választhatta meg.

A felvett interjúk egy feleletválasztásos, demográfiai adatokat és egyszerű attitűdöket felmérő kérdéssorral kezdődött, amelynek kérdései a következők voltak (idézőjelben, amennyiben a kérdés szó szerint így lett feltéve, zárójelben a lehetséges válaszok):

1. a válaszadó neve (férfi/nő)
2. a válaszadó életkora években
3. a válaszadó foglalkozása (a fent ismertetett kategóriák alapján)
4. a válaszadó családi állapota (házas, egyedülálló, elvált vagy özvegy)
5. a válaszadó gyermekeinek száma
6. „Ön hisz Istenben?” (igen, nem, nem kíván válaszolni, nem tudja eldönteni)
7. „Az Ön felekezeti hovatartozása” (katolikus, református, evangélikus, egyéb keresztény, izraelita, egyéb, nem kíván válaszolni)
8. „Ön (saját megítélése szerint) inkább jobb- vagy baloldali politikai nézeteket vall?” (jobboldali, baloldali, nem tudom eldönteni, nem kívánok válaszolni)

9. Gazdaságpolitikai konzervativizmus vagy liberalizmus (konzervatív, liberális, nem tudja eldönteni, nem kíván válaszolni)

10. Erkölcsi konzervativizmus vagy liberalizmus (konzervatív, liberális, nem tudja eldönteni, nem kíván válaszolni)

A jobb- vagy baloldali politikai nézeteket nem definiáltuk ezek rendkívül széles értelmezhetősége és az ebben megnyilvánuló, esetleges szociokulturális különbségek miatt, szándékosan öndefiníciókra voltunk kíváncsiak. A konzervatív/liberális felosztásnál azonban – mivel ezeknek a széles történelmi beágyazottsággal rendelkező, sokrétű jelentésű fogalmaknak az egységes ismeretét nem tekintettük adotttnak minden válaszadó részéről – a fogalmakat meghatároztuk, hogy javítsuk a kapott válaszok felhasználhatóságát. Ezért a gazdaságpolitikára való kérdést a következőképpen tettük fel:

„Gazdaságpolitikai kérdésekben sokszor azokat nevezik konzervatívnak, akik az erős államban, és magasabb adóterhekért cserébe több ingyenes állami szolgáltatásban, erősebb szociális hálóban hisznek. Liberálisnak ezzel szemben azokat nevezik, akik inkább minimális állami szerepvállalást, az alacsony adókat, és ezért kevesebb állami szolgáltatást tartanak kívánatosnak. Egy ilyen felosztásban gazdasági nézeteit tekintve Ön inkább konzervatív, vagy inkább liberális?”

Az erkölcsi nézetekre vonatkozó kérdést a következőképpen tettük fel:

„Erkölcsi kérdésekben – például a hagyományos családmodell, a nemi szerepek, a hagyományos vallásos és világi etikai szokások, előírások megítélésében – Ön inkább konzervatív vagy liberális?”

A feleletválasztásos kérdések után az interjúalanyoknak a magyar történelem következő traumáit kellett súlyosságuk szerint rangsorolniuk:

- a tatárjárás
- a török hódoltság
- az 1848-as szabadságharc leverése
- a trianoni békeszerződés
- a második világháború utáni kommunista hatalomátvétel Magyarországon
- az 1956-os forradalom leverése

Ezek közül az utolsó két kategóriát – hasonló jelentéstartalmuk és a kapott válaszok jelentős hasonlósága miatt, az egyszerűbb elemez-

hetőség érdekében – az elemzés céljából egy kategóriává vontuk össze („A kommunizmus Magyarországon”).

A feleletválasztásos kérdések után az interjúalanyok szabadon megválaszolható kérdéseket is kaptak. Ezek a következők voltak:

1. „Indokolja a rangsort!” (a történelmi traumákra vonatkozóan)
2. „Mit gondol az Ön világnézeti/politikai felfogásától eltérő politikai nézeteket vallókról, és miért? Ellenségnek tekinti őket vagy ellenfélnek?”
3. Ebben a kérdésben a válaszadóknak négy környező népet (oszt-rákok, szlovákok, románok és szerbek), illetve a romákat kellett a Bogardus-skálának megfelelően rangsorolnia annak függvényében, mennyire fogadja el őket, és döntését indokolnia kellett.

Az interjú legvégén az interjú készítője (az interjúalannyal való egyeztetés nélkül) leírta, hogy az interjúalany hangulata, hozzáállása, reakciói hogyan alakultak az interjú során. Ezt az információt szintén felhasználtuk az interjúk kiértékelésénél.

A szabadon megválaszolható kérdésekre kapott válaszokat az interjúkészítők szabad választásuk szerint jegyzeteléssel, vagy az interjú rögzítve annak hanganyaga alapján utólag, vázlatosan rögzítették, az elemzés tárgyát az így készült vázlatok képezték.

Az interjúk feleletválasztásos részei külön feldolgozás nélkül is alkalmasak voltak statisztikai elemzésre, ezért ezeknek elemzésénél közvetlenül a kapott válaszokat használtuk fel. Az interjú szabadon választható részeinél a kapott válaszokban motívumokat, véleménykategóriákat kerestünk, és ezeket rögzítettük statisztikai elemzés céljából.

A történelmi traumák megítélésénél minden válaszadónál csak az első két választ (a leg súlyosabbnak, illetve második leg súlyosabbnak ítélt traumát) vettük figyelembe. Ezen kívül a két leggyakrabban említett és részletesen leírt történelmi traumával („Trianon”, illetve „A kommunizmus Magyarországon”) kapcsolatban három jellemző, gyakran előforduló sztereotip válaszmintázatot, attitűdöt kerestünk. Amennyiben az interjúalany részletes válaszaiban ezek a motívumok, attitűdök megtalálhatóak voltak, választát a megfelelő kategóriaként rögzítettük. Amennyiben a válaszadó nem beszélt részletesen a szóban forgó történelmi traumáról, vagy válasza nem felelt meg egyik motívumnak sem, nem rögzítettünk választ.

A trianoni békeszerződéssel kapcsolatban a következő válaszmintázatokat, attitűdkategóriákat kerestük:

1. „Trianonért elsősorban a magyarok voltak felelősek, megérdemelték.” és/vagy „Trianon történelmi relevanciája eltúlzott, szükséges volna túllépni rajta, ma már elsősorban csak az emberek hiszterizálására szolgál.”
2. „Trianon nagyon súlyos és igazságtalan esemény volt, de most már fontos volna túllépni rajta és kevesebbet foglalkozni vele.”
3. „Trianon nagyon súlyos, máig ható és releváns trauma.” (ezt tompító vélemények nélkül)

A magyarországi kommunizmussal kapcsolatban a következő válaszmintázatokat, attitűdkategóriákat kerestük:

1. „A kommunizmus inkább pozitív esemény volt Magyarország történelmében.”
2. „A kommunizmusnak jó és rossz oldalai is voltak, egyesek sokat profitáltak belőle, mások inkább a rosszabb oldalát látták.”
3. „A kommunizmus súlyos és kizárólagosan negatív esemény volt Magyarország történelmében.”

A környező népekkel kapcsolatos előítéletekre vonatkozóan egyszerűen azt rögzítettük, hogy a válaszadó említ-e negatív előítéleteket a négy környező néppel (osztrákokkal, szlovákokkal, románokkal és szerbekkel) kapcsolatban. A romákkal kapcsolatos előítéletekkel viszont részletesebben is foglalkoztunk azoknak sokkal gyakoribb említése miatt. Ebben az esetben is három sztereotip válaszmintázatot (attitűdkategóriát) kerestünk, amelyeket csak akkor rögzítettünk, ha az interjúalany válaszai megfeleltek valamelyiknek.

1. Mindenfajta, a romákkal kapcsolatos negatív véleményről (esetleg magától a véleményalkotástól) való elhatárolódás, a kérdésre adott válaszként a rasszizmus elutasításának kihangsúlyozása.
2. A romákkal kapcsolatos negatív attitűdök, ám nehéz helyzetük hangsúlyozása és a többségi társadalom felelősségének, az együttélés fontosságának említése mellett.
3. A romák teljes elutasítása.

A másképp gondolkodókkal szembeni attitűdök kapcsán négy válaszmintázatot rögzítettünk, amennyiben az interjúalany kitért erre a kérdésre és válasza valamelyik mintázatba besorolható volt:

1. a politika elutasítása, akár az attól való undorodás
2. az aktuálpolitikától és a politikai vitától való elzárkózás, esetleg az emberi kapcsolatok féltése a politikai nézetkülönbségektől
3. határozott politikai vélemény mellett a másképp gondolkodók ellenfélnek tekintése, a velük való vita és érvütköztetés fontosságának hangsúlyozása
4. a másképp gondolkodók ellenségnek tekintése

Ezenkívül az interjúkészítők leírása alapján egyszerű bináris módon jeleztük, hogy az interjúalany mutatott-e érzelmi bevonódást az interjú közben. Egy további skálán azt jeleztük, hogy előadásmódja, hangulata hogyan alakult. Alapvetően három kategóriát különböztettünk meg, ha a besorolást a feljegyzett interjú alapján egyértelműen meg lehetett tenni:

1. indulatos, érzelemteli interjúk
2. semleges hangnemben előadott interjúk
3. élénken bevonódó előadásmód, amelyben az interjúalany lelkes, a kérdésekről szívesen beszél, világos állásponttal rendelkezik, ami mellett objektíven érvel

A MINTA ALAPVETŐ DEMOGRÁFIAI TULAJDONSÁGAI

A válaszadók 80%-a a Dunántúlon él, valamivel több mint kétharmaduk férfi. A legfiatalabb válaszadó 29 éves, a legidősebb 80 éves, az átlagos életkor 52,26 év (szórás: 10,16 év). A válaszadók több mint fele házas, további több mint negyede pedig elvált. Több mint 90% gyermekes szülő, a leggyakrabban két gyermekkel; a legtöbb gyermeke egy ötgyermekes interjúalanynak van. Foglalkozását tekintve közel egyharmaduk nem tartozik a felajánlott kategóriákba, viszont ezen túl a vállalkozókat leszámítva a többi kategória hasonló arányban képviselik az interjúalanyok között. Az interjúalanyok jelentős része hisz Istenben, és egy ateistát leszámítva valamennyi felekezetét megnevező válaszadó keresztény, döntő többségben katolikus. A demográfiai változók eloszlását az 1-7. táblázatok mutatják be.

		Gyakoriság	Százalékos gyakoriság
Lakhely	Budapest és agglomeráció	1	2,9
	Dunántúl	28	80,0
	Duna-Tisza köze	3	8,6
	Tiszántúl	3	8,6
	Összesen	35	100,0

1. táblázat: A válaszadók lakóhely szerinti eloszlása

		Gyakoriság	Százalékos gyakoriság
Nem	Férfi	24	68,6
	Nő	11	31,4
	Összesen	35	100,0

2. táblázat: A válaszadók neme

		Gyakoriság	Százalékos gyakoriság
Foglalkozás	Nincs válasz	3	8,6
	Polgármester vagy más tisztviselő	6	17,1
	Pap	4	11,4
	Tanár	5	14,3
	Orvos	5	14,3
	Vállalkozó	1	2,9
	Egyéb	11	31,4
	Összesen	35	100,0

3. táblázat: A válaszadók foglalkozása

		Gyakoriság	Százalékos gyakoriság
Családi állapot	Házas	20	57,1
	Egyedülálló	3	8,6
	Elvált	9	25,7
	Özvegy	3	8,6
	Összesen	35	100,0

4. táblázat: A válaszadók családi állapota

		Gyakoriság	Százalékos gyakoriság
Gyermekek száma	0	2	5,7
	1	6	17,1
	2	16	45,7
	3	8	22,9
	4	2	5,7
	5	1	2,9
	Összesen	35	100,0

5. táblázat: A válaszadók gyermekeinek száma

		Gyakoriság	Százalékos gyakoriság
Hisz Ön Istenben?	Nem kíván válaszolni	2	5,7
	Igen	28	80,0
	Nem	3	8,6
	Nem tudja eldönteni	2	5,7
	Összesen	35	100,0

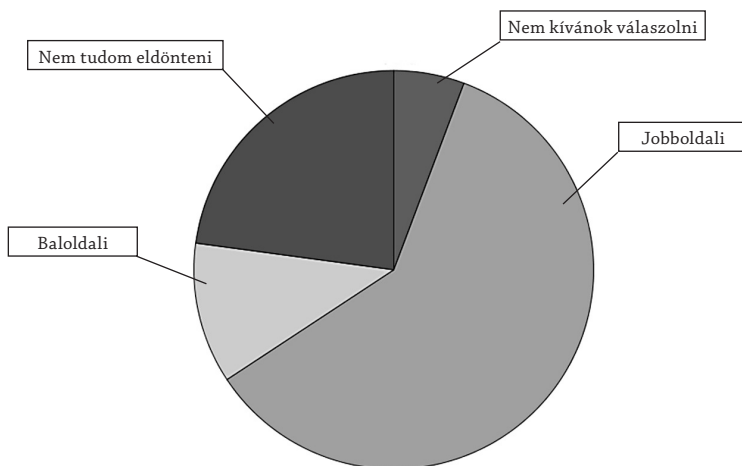
6. táblázat: A válaszadók eloszlása az istenhitre vonatkozó kérdésre
adott válaszuk alapján

		Gyakoriság	Százalékos gyakoriság
Felekezet	Katolikus	25	71,4
	Református	3	8,6
	Evangelikus	3	8,6
	Egyéb	1	2,9
	Nem kíván válaszolni	3	8,6
	Összesen	35	100,0

7. táblázat: A válaszadók felekezeti hovatartozásának megoszlása

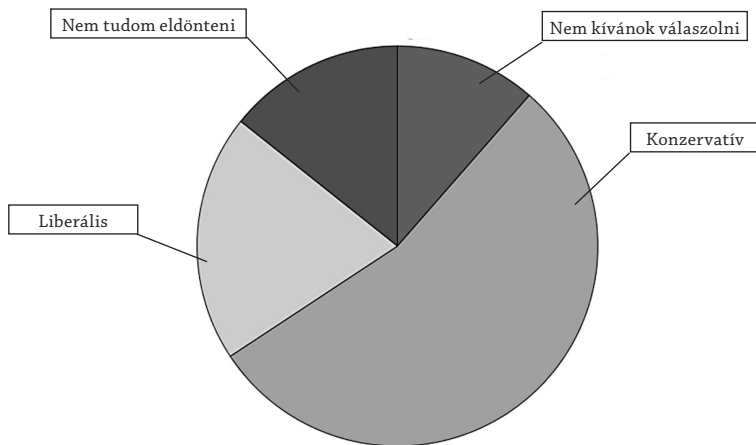
POLITIKAI ATTITÜDÖK, TÖRTÉNELMI TRAUMÁK ÉS ELŐÍTÉLETEK

A válaszadók jelentős része fejezte ki azt a véleményét, hogy a felajánlott politikai kategóriák (jobboldali-baloldali, illetve konzervatív-liberális) meghaladtak, illetve nehezen meghatározhatóak, ezért nehezen tudják meghatározni álláspontjukat még az általunk szolgáltatott definíciók birtokában is. Ennek ellenére többségük állást foglalt valamilyen politikai attitűd mellett. A minta egészét tekintve többségben vannak a magukat jobboldali, illetve konzervatív elkötelezettségűnek valló válaszadók.

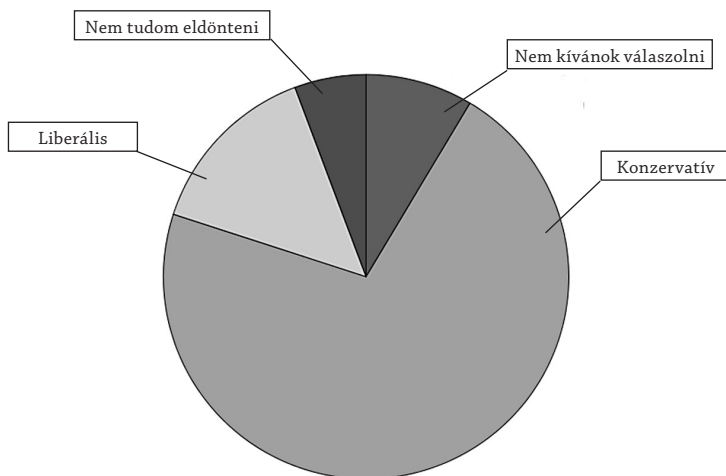
1. ábra: A válaszadók megoszlása politikai állásfoglalásuk alapján, saját bevallásuk szerint

Politikai meggyőződését tekintve a válaszadók 60%-a jobboldali, 11,4%-a baloldali elkötelezettségűnek vallja magát. A bizonytalanok aránya 22,9%, nem válaszolt 5,8% (1. ábra).

2. ábra: A válaszadók megoszlása gazdaságpolitikai attitűdjeik alapján, saját bevallásuk szerint

Gazdaságpolitikai elképzeléseit tekintve a válaszadók 54,3%-a konzervatív, 20%-a pedig liberális elkötelezettségű, a bizonytalanok aránya 14,3%. 11,4% nem válaszolt (2. ábra).

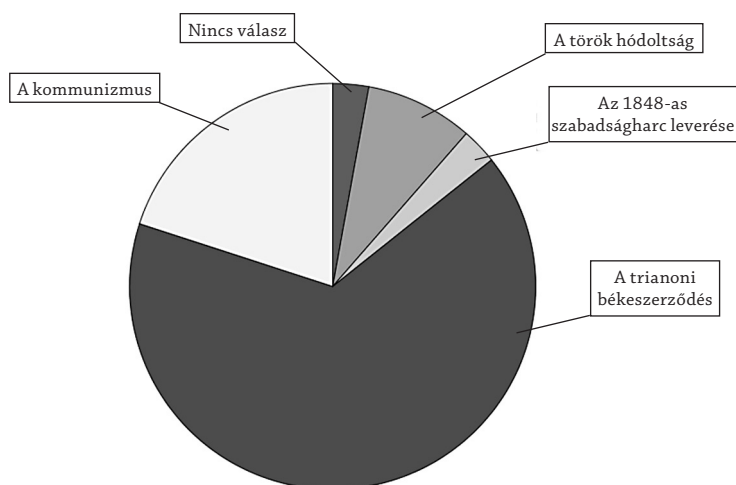

3. ábra: A válaszadók megoszlása erkölcsi attitűdjeik alapján, saját bevallásuk szerint.

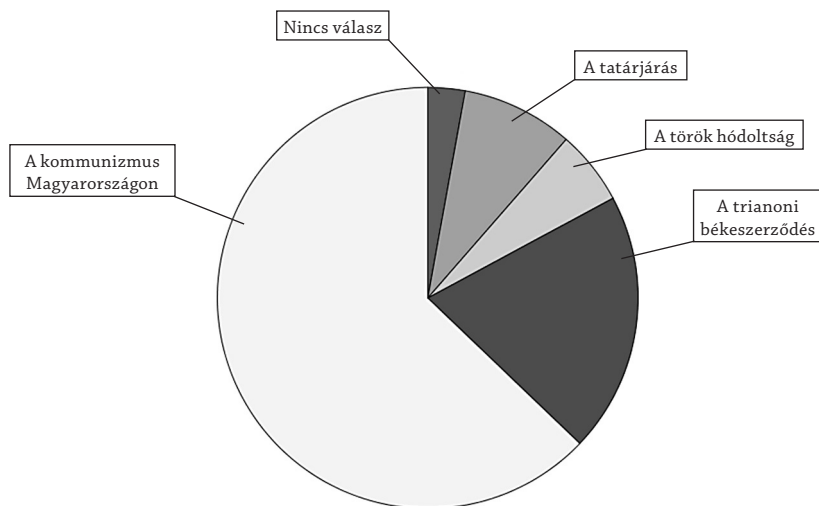
Erkölcsei attitűdjeit tekintve a válaszadók 71,4%-a konzervatív, 14,3%-a pedig liberális elkötelezettségről számolt be. A bizonytalank aránya 5,7%, nem válaszolt 8,6% (3. ábra).

A történelmi traumák tekintetében – megfelelően korábbi kérdőíves attitűdvizsgálatunk eredményeinek⁵ – a válaszadók elsőprő többségben a trianoni békeszerződést (4. ábra), illetve a magyarországi kommunizmust (5. ábra) tekintik az ország legsúlyosabb történelmi traumájának. Trianon az első, a kommunizmus pedig a második helyre választott traumák között dominál, de a két trauma együttesen mind az első, mind a második helyen a válaszok több mint 80%-ában szerepel. Az interjúk elemzésénél viszonylag egységes kép rajzolódik ki a két történelmi esemény traumatikus voltának magyarázatánál. A válaszadók Trianon esetében a történelmi Magyarország felbomlásán és a magyarság jelentős részének határon kívülre kerülésén túl az ország gazdasági potenciáljának meggyengülését, illetve a szomszédos népekkel való, a mai napig megromlott viszonyt emelik ki, míg a kommunizmus esetében az ország gazdasági tönkretételén kívül a magyarság hagyományainak, erkölcsi tartásának felszámolását említik. Különösen erős konszenzus mutatkozik Trianon megítélésében: ezt a történelmi eseményt a válaszadók 88,6%-a részletesen említi és ezen belül 80%-a 3. motívumkategória szerint értékeli, azaz szélsőségesen negatív, igazságtalan és a mai napig súlyos következményekkel járó traumaként kezeli. A konszenzus a kommunizmus esetében már kevésbé erős: ezt csak a válaszadók 62,9%-a említette részletesen, és ezen belül 54,3 százaléka értékeli a 3. motívumkategória szerint. Természetesen figyelembe kell vennünk, hogy sok interjúalany Trianonról beszélt először, és annyira fontosnak tartotta, hogy a második traumát már nem is említette.

5 Uo. pp. 99-135.

4. ábra: A Magyarország legsúlyosabb történelmi traumáinak tartott események megoszlása

5. ábra: A Magyarország második legsúlyosabb történelmi traumáinak tartott események megoszlása

Más történelmi eseményeket érdemben nem említeneek súlyos traumaként. A tatárjárás, a török hódoltság és az 1848-as szabadságharc leverése marginális gyakorisággal szerepel csupán az említett traumák között. Egy válaszadó elzárkózott attól, hogy a traumákról nyilatkozzon, mert káros múltba révedésnek tartaná a velük való foglalkozást, ugyanakkor az interjú készítésekor regnáló Orbán-kormány tevékenységét tartja a magyar történelem legsúlyosabb traumájának. Egy válaszadó a Rákóczi-szabadságharc leverését hiányolta a listáról. Ezeken kívül kiugró válaszok a történelmi traumákkal kapcsolatban nem születtek.

A válaszadók viszonylag ritkán tápláltak előítéleteket a környező népekkel szemben. Azok a válaszadók, akik előítéletekről számoltak be, a legtöbbször arról nyilatkoztak, hogy előítéleteik alapja valamilyen személyes tapasztalat, például az adott országban töltött éveikből vagy onnan származó üzletfeleikkel kapcsolatban, esetleg azon alapulnak, amit az adott országban élő magyar nemzetiségű rokonai meséltek. Az osztrákokkal szemben 8,6%, a szlovákokkal szemben 20%, a szerbekkel kapcsolatban 22,9%, a románokkal kapcsolatban pedig 25,7% számolt be negatív attitűdökről. Az előítéletek tartalma hasonló volt a negatív attitűdökről beszámoló válaszadóknál: az osztrákokat jellemzően fellelkesítő, beképzelt embereknek, a szlovákokat kisebbségi érzésektől gyötört és a magyarokkal ellenséges népeknek, a románokat ravasznak, gátlástalannak és magyarellenesnek, a szerbeket pedig erőszakosnak és vadnak írta le a válaszadóknak az a kisebbsége, amely negatív attitűdökről számolt be az adott néppel kapcsolatban. Ezekből eltérő sztereotípiák lényegében nem kerültek elő.

Várakozásainknak megfelelően az előítéletekről szóló szabadon megválaszolható kérdésnél a válaszadók elsöprő többsége (85,7%) beszélt részletesen a romákkal kapcsolatos előítéletekről, attitűdökről és esetenként saját elképzeléseiről. A válaszadók 14,3%-a teljesen elutasítónak bizonyult a romákkal szemben, míg 25,7% mindenféle negatív véleményalkotástól elzárkózik (jellemzően elvi alapon). A válaszadók közel fele (45,7%) a 2. attitűdkategóriába tartozó választ adott, azaz bár többnyire negatív véleménnyel rendelkezik a romákkal kapcsolatban, elismeri nehéz helyzetüket és a többségi társadalom felelősségét, illetve fontosnak tartja a sikeres integráció kérdését.

Egy válaszadó értetlenségét fejezte amiatt, hogy a környező országok népeit és a romákat meg kellett ítélnie, elmondása szerint még soha nem gondolt erre korábban. Két válaszadó a romákat (és egy esetben rajtuk kívül a szlovákokat) azzal az indoklással nevezte meg első helyen a leginkább elfogadott népek között, hogy a velük való együttélés a legfontosabb.

POLITIKAI ATTITŰDCSOPORTOK: „KONZERVATÍVOK” ÉS „KÜLÖNVÉLEMÉNYESEK”

Ahogy korábban leírtam, a válaszadók jelentős része komoly nehézségbe ütközött, amikor be kellett sorolnia magát a felajánlott jobboldali/baloldali, illetve liberális/konzervatív világnézeti kategóriákba, és a kategóriák pontatlan és meghaladott voltát hangsúlyozta. Ezen nem minden esetben segítettek az általunk megadott kategória-definíciók sem.

Bár a válaszadók gyakran hezitáltak politikai önbesorolásuknál, a válaszadók egy csoportja láthatóan gyorsan tudott dönteni a felajánlott kategóriák egyike mellett, részletesen le is tudta írni, illetve meg tudta indokolni választását. Ezek a válaszadók istenhívőnek, jobboldalinak, és mind gazdaságpolitikai, mind erkölcsi értelemben konzervatív értékrenddel rendelkezőnek vallották magukat és jellemzően könnyen besorolták magukat ezekbe a kategóriákba. Ebben a csoportban („konzervatívok”) a következő világnézeti preferencia volt megfigyelhető:

- határozott istenhit, sokszor erős keresztény elkötelezettség
- „kereszténydemokrácia”, sőt, akár „keresztény-szocializmus”: piacellenesség, egyenlőségelvűség, a rászoruló, szegények támogatásának igénye a keresztény tanításokat követve
- hagyományos értékekben (különösen a család erejében) való hit, a változásokkal, modernitással kapcsolatos szkepszis.

A „konzervatívok” közé nem besorolható válaszadókat nem volna korrekt a „különvéleményeseken” kívül más megnevezéssel illetni, ugyanis ebben a válaszadói csoportban figyelemremélőan heterogén világnézeti attitűdök és interjúválaszok voltak megfigyelhetőek. Azok,

akik nem tagozódnak be a „konzervatívok” közé, gyakran fejtették ki nézeteiket bővebben az interjúban, sajátos, a megadottól eltérő ideológiai megnevezéseket is használva. Egy-egy válaszadó nevezte magát „liberális konzervatívnak”, „centristának”, „centrumgondolkodásúnak”, „pragmatikus opportunistának”, illetve a gazdaságpolitikáról alkotott véleménye alapján „liberális, de baloldali” elköteleződésűnek (annak ellenére, hogy az általunk megadott definíció alapján ez a két kategória gyakorlatilag kizárta egymást). A „különvéleményesek” között feltűnően kevés konszenzus tapasztalható világnézeti válaszaik mintázatában: négyen nevezték magukat baloldalinak, hatan gazdaságpolitikai véleményük alapján liberálisnak (ebből kettő a baloldaliak közül kerül ki), négyen pedig erkölcsi elveik alapján liberálisnak (de ezek közül csak az egyik liberális a gazdasági elképzeléseik alapján, és egyikük sem vallja magát baloldalinak). Összhangban azzal, hogy a hagyományos világnézeti kategóriákat meghaladottnak tartják, sok közöttük a bizonytalan. Általánosságban úgy tűnik, hogy mind a „baloldali”, mind a „liberális” jelző negatív konnotációkat hívott elő a válaszadók jelentős részében, és ezekkel a kategóriákkal kevésbé azonosulnak, mint mások azok ellenkezőjével.

A „különvéleményesek” interjúkban meghatározott véleményeiből sem rajzolódik ki egységes világnézeti kép. Közülük kerül ki valamennyi olyan vélemény, ami a kommunizmust nem a 3. (egyértelműen negatív) attitűdkategóriában értékeli – elsősorban az idősebb, feltehetően nosztalgikus módon viszonyuló válaszadóknál –, de a kommunizmus pozitív értékelése egyáltalán nem tipikus a „különvéleményesek” körében. A „különvéleményesek” közül kerül ki a rasszizmust, a cigányság kollektív megítélését leginkább elutasítók jelentős része (1. attitűdkategória), de vannak közöttük olyanok is, akik teljes mértékben elutasítják a cigányságot. A „különvéleményesek” közül került ki az egyetlen olyan válaszadó is, aki a másképpen gondolkodót „ha magamban kell válaszolnom erre a kérdésre, akkor ellenségnek” tekinti. A vallásosság vagy annak elutasítása sem feltétlenül közös horgonypont: a fenti szélsőséges véleményt megfogalmazó válaszadó egy református lelkész, ugyanakkor az egyetlen deklarált ateista, illetve a vallásosságukban bizonytalanok is a „különvéleményesek” közé tartoznak.

Saját szubjektív kategóriaalkotásomban (az ilyen válaszok gyakori és tipikus volta alapján) azokat tekintettem konzervatívnak, akik 1.) hisznek Istenben, 2.) politikailag jobboldalinak, 3.) gazdaságpolitikai és 4.) erkölcsi nézeteikben pedig konzervatívnak vallották magukat. Hogy ezt az elképzelést statisztikailag alátámasszam, a négy szóban forgó kérdésre (istenhit, politikai, gazdaságpolitikai és erkölcsi világnézet) adott válaszokat klaszterelemzésnek vetettem alá a TwoStep hierarchikus klaszterező algoritmus⁶ segítségével. Az algoritmus megerősítette a szubjektív benyomás alapján feltételezett kategóriákat: a legjobb megoldás szintén két klaszterbe sorolja a válaszadókat (8. táblázat). A klaszterezés eredményét a sziluett-koefficiens segítségével validáltam.⁷

$$s = \sum ((1 - a_i / b)) / N$$

ahol a_i az egyes klaszterelem átlagos távolsága a saját klaszter többi elemétől, b pedig a legkisebb távolság a klaszterelem és egy másik klaszterbe tartozó valamelyik elem között, N pedig a klaszterelemek száma. Erre a klaszterelemzésre $s=0,5$, ami a minta erős klaszterezhetőségére utal.

		Kézi csoportosítás		Összesen
		„Különvéleményesek	„Konzervatívok”	
TwoStep klaszterek	1	11	0	11
	2	8	16	24
Összesen		19	16	35

8. táblázat: A „különvéleményesek” és „konzervatívok” megfelelése az automatikus klaszterezéssel készített kategóriákkal.

A két módszer egyezése statisztikailag erős
(kontingencia-együttható 0,528, $p < 0,001$).

6 BACHER, Johann – WENZIG, Knut – VOGLER, Melanie (2004): SPSS TwoStep Cluster – a first evaluation. Arbeits- und Diskussionspapiere 2004-2. Lehrstuhl für Soziologie. Nürnberg. pp. 578-588.

7 ROUSSEEUW, Peter J.: Silhouettes: a Graphical Aid to the Interpretation and Validation of Cluster Analysis. Journal of Computational and Applied Mathematics, Volume 20. November 1987. pp. 53–65.

A klaszterezés valamennyi „konzervatívot” egy klaszterba csoportosította, és a másik klaszterba került a „különvéleményesek” jelentős része is, de az átfedés a kézi csoportosítással nem tökéletes. Ennek fő oka, hogy a klaszterezés jóval megengedőbbnek bizonyult a „konzervatívok” közé sorolásnál, mint a kézi csoportosítás: míg a kézi csoportosítás szabályai alapján kizárólag az istenhívó, jobboldali, mindkét önjellemzés alapján konzervatív válaszadók kerülhettek a „konzervatív” csoportba, a klaszterező algoritmus bizonyos fokú toleranciát mutatott ezzel kapcsolatban, és ettől minimálisan eltérő válaszokat adó személyeket is a „konzervatívokkal” egy klaszterba sorolt. Ez a klaszterezés matematikai sajátosságaiból adódik, és természetesen mindkét módszer jelentős mértékű szubjektivitást tartalmaz, ami miatt bármelyik módszer szuperioritásának kimondása lehetetlen és szükségtelen.

Bármelyik módszert vesszük azonban alapul, összességében véve a magyar véleményformálók között egyedül a konzervatív, kereszténydemokrata elkötelezettségűek jelentettek világnézeti szempontból homogén (és jelentős arányú, a válaszadók felét-kétharmadát kitevő) tömböt. Az ide be nem sorolható véleményformálók világnézete rendkívül heterogén, lényegében a kommunista rendszer iránt nosztalgiát érző idősebb válaszadóktól a harmadik generációs szabadságjogok amerikai értelemben vett „liberális” hívein át a – szintén az Amerikai Egyesült Államokban használt értelemben – gazdasági neokonzervativizmus elkötelezettjeiig nagyon sokféle mozgalom, ideológia és politikai elképzelés megtalálható közöttük. A következőkben azt vizsgáltuk meg, van-e különbség a magyar történelmi traumák megítélésében, illetve az előítéletekben a jól elkülönülő világnézeti csoportok között.

KÜLÖNBSÉGEK A POLITIKAI ATTITŰDCSOPORTOK
VÁLASZTENDENCIÁIBAN

A „konzervatívokat” és „különvéleményeseket” a TwoStep klaszterelemzés általi besorolás alapján hasonlítottam össze politikai attitűdjeik, előítéletességük és interjúik hangulata szerint. A TwoStep klaszterelemzés alapján 11 személy tartozott az első, és 24 a második klaszterba: ezek rendre a „különvéleményesekkel”, illetve a „konzervatívokkal” mutattak jelentős átfedést (8. táblázat), ezért a továbbiakban a klaszterekbe sorolt személyekre is így hivatkozom. Ez az elemszám egyenlőtlenebb ugyan, mint az előzetes szubjektív kategorizálás alapján alkotott besorolásoké, viszont csak a statisztikai modell alapján volt lehetséges elkerülni azt az esetleges tautológiát, ami az interjúelemző személy szubjektív értelmezési tendenciáiból adódhat.

Az interjúkban leírt motívumok megjelenési gyakoriságának összehasonlítását kereszttáblákkal és a várhatóan alacsony (de nem triviális vagy elhanyagolható válaszkategóriákra vonatkozó) cellagyakoriságok jelenléte miatt Fisher-teszttel végeztem.

A „különvéleményesek” és „konzervatívok” egyaránt a trianoni békeszerződést tartották a legfontosabb magyar történelmi traumának ($p=0,251$), és szórványosan voltak ettől eltérő válaszok. Jelentős különbség mutatkozott azonban a második legsúlyosabb trauma megítélésében: ezt „konzervatívok” azonosították a magyarországi kommunizmussal, a „különvéleményesek” viszont hasonló arányban neveztek meg a török hódoltságot és a tatárjárást is ($p=0,012$).

		Mi volt a magyar történelem legsúlyosabb traumája?					Összesen
		Nincs válasz	A török hódoltság	Az 1848-as szabadságharc leverése	A trianoni békeszerződés	A kommunizmus Magyarországon	
Klaszter	„Különvéleményesek”	1	0	1	7	2	11
	„Konzervatívok”	0	3	0	16	5	24
Összesen		1	3	1	23	7	35

9. táblázat: A válaszadók által legfontosabbnak tartott történelmi traumák

		Mi volt a magyar történelem második legsúlyosabb traumája?					Összesen
		Nincs válasz	A tatárjárás	A török hódoltság	A trianoni békeszerződés	A kommunizmus Magyarországon	
Klaszter	„Különvéleményesek”	1	3	1	2	4	11
	„Konzervatívok”	0	0	1	5	18	24
Összesen		1	3	2	7	22	35

10. táblázat: A válaszadók által második legfontosabbnak tartott történelmi traumák.

Ezzel összhangban Trianon megítélése is hasonlóan súlyos mindkét csoportban: a válaszadók döntő többsége a 3. attitűdkategóriát (a történelmi esemény rendkívüli súlyosságának mai napig tartó relevanciáját és igazságtalanságát) hangsúlyozta, egyéb válaszok elenyésző gyakorisággal születtek ($p=0,268$). Különbözik azonban a két csoport a magyarországi kommunizmus megítélésében: valamennyi, a történelmi eseményről részletesen beszélő „konzervatív” a legsúlyosabb, 3. attitűdkategóriába tartozó leírást adott róla, míg a „különvéleményesek” között gyakoribbak a magyarországi kommunizmus árnyaltabb, adott esetben akár pozitív leírásai, illetve a „különvéleményesek” arányaiban ritkábban beszéltek a magyarországi kommunizmusról a történelmi traumákra vonatkozó kérdésre adott válaszukban ($p=0,023$).

		Trianon megítélése				Összesen
		Nincs válasz	1	2	3	
Klaszter	„Különvéleményesek”	2	1	1	7	11
	„Konzervatívok”	2	0	1	21	24
Összesen		4	1	2	28	35

11. táblázat: A válaszadók véleménye a trianoni békeszerződés történelmi jelentőségéről. Az 1-2-3. számok a „Mintavétel és az elemzés módszertana” alfejezetben leírt, a kérdéshez tartozó attitűdkategóriákat jelölik

		A kommunizmus megítélése				Összesen
		Nincs válasz	1	2	3	
Klaszter	„Különvéleményesek”	6	2	1	2	11
	„Konzervatívok”	7	0	0	17	24
Összesen		13	2	1	19	35

12. táblázat: A válaszadók véleménye a magyarországi kommunizmus történelmi jelentőségéről. Az 1-2-3. számok a „Mintavétel és az elemzés módszertana” alfejezetben leírt, a kérdéshez tartozó attitűdkategóriákat jelölik.

A „különvéleményesek” és „konzervatívok” romákkal szembeni előítéletessége szignifikánsan különbözik ($p=0,046$). A „konzervatívok” elsőprő többségben 2. attitűdkategóriába sorolható választ adtak a romákkal szembeni előítéletességgel kapcsolatban: azaz bár vannak (sokszor tapasztalatokon alapuló) negatív attitűdjeik a romákkal kapcsolatban, elismerik azok nehéz helyzetét és fontosnak tartják az integrációt. A „különvéleményesek” elképzelései sokkal szélsőségesebbek: nem csak arányaiban, de abszolútértékben is többen vannak közülük azok, akik mindenféle sztereotipizálást elutasítanak, vagy a rasszizmussal szembeni felháborodásukat fejezik ki a kérdésre adott válaszukban (1. attitűdkategória), de többen vannak azok is, akik szélsőségesen elutasítóak a romákkal szemben (3. attitűdkategória).

		A romákkal szembeni előítélet				Összesen
		Nincs válasz	1	2	3	
Klaszter	„Különvéleményesek”	1	5	2	3	11
	„Konzervatívok”	4	4	14	2	24
Összesen		5	9	16	5	35

13. táblázat: A válaszadók romákkal szembeni előítéletei és véleménye a romákkal szembeni előítéletességről.
Az 1-2-3. számok a „Mintavétel és az elemzés módszertana” alfejezetben leírt, a kérdéshez tartozó attitűdkategóriákat jelölik.

A két világnézeti klaszterbe soroltak azonban nem különböznek egymástól az osztrákokkal ($p \approx 1$), szlovákokkal ($p = 0,652$), románokkal ($p \approx 1$) és szerbekkel ($p = 0,226$) szembeni előítéletességük mértékében.

Nincs különbség a csoportok között továbbá az interjú során mutatott érzelmi bevonódás gyakoriságában ($p = 0,088$), illetve az interjú hangnemében sem ($p \approx 1$). Meg kell azonban jegyezni, hogy ez utóbbi változók az interjúk legszubjektívebb és legbizonytalanabb mutatói, ugyanis ezeket az interjú kiértékelője az interjú készítőjének erősen változó fókuszú és részletességű szubjektív leírása alapján osztályozta.

A válaszadói csoportok szignifikánsan különböztek azonban a politikához való viszonyukban. A „konzervatívok” között sokkal többen ($p = 0,006$) voltak azok, akik határozott véleménnyel rendelkeznek és fontosnak tartják a politikai vitákat, amelyben az ellenkező véleményt képviselőket ellenfélnek (de nem ellenségnek) látják, míg a „különvéleményesekre” inkább az elzárkózás és az apolitikus attitűd a jellemző.

		Politikai attitűd					Összesen
		A politika elutasítása	Az aktuálpolitikai viták elutasítása	A másképp gondolkodó ellenfél	A másképp gondolkodó ellenség	Nincs válasz	
Klaszter	„Különvéleményesek”	4	0	3	1	3	11
	„Konzervatívok”	0	1	12	0	11	24
Összesen		4	1	15	1	14	35

14. táblázat: A válaszadók politikai attitűdjeinek eloszlása.

HATÁRON TÚLI VÁLASZADÓK

Régiónként 3-3 határon túli válaszadónk túlságosan csekély minta volt részletes régiónkénti elemzéshez, együttes elemzésükre a minták feltételezett (és az interjúk elemzése során beigazolódott) jelentős heterogenitása, a különböző régiókban élő, eltérő háttérű magyar közös-

ségek összevonhatatlansága miatt nem vállalkoztunk. A határon túli minta interjúinak értékelését ezért csak röviden ismertetjük.

A határon túli véleményformálók politikai önmeghatározása eltért az anyaországiakétól. Bár a válaszadók többsége itt is jobboldali-konzervatív (öndefiníciója alapján), itt is szembesültünk a politikai kategóriák meghaladottságát, rugalmatlanságát hangsúlyozó véleményekkel és a politikai önmeghatározás bizonytalan voltával. Ezen kívül szerepeltek a mintában önmagukat „kereszténydemokratának” (Burgenlandban) illetve „liberálisnak” (egy-egy valamennyi régióban) valló válaszadók, utóbbiak közül az Erdélyben élő ráadásul országgyűlési képviselőként. Ezekkel a kategóriákkal Magyarországon sokkal ritkábban találkoztunk. A határon túli mintában általában kisebb fokú averzió tapasztalható a „baloldali”, illetve „liberális” öndefiníciók felé. Ez feltehetően a határon túli magyar közösségek országaiban tapasztalható eltérő politikai viszonyokkal, a rendszerváltás után kialakuló eltérő politikai struktúrákkal magyarázható.

A történelmi traumákat tekintve a határon túli válaszadók interjúi a magyarországiakhoz nagyon hasonló eredményt hoztak. Egy felvidéki válaszadó az 1848-as szabadságharc leverését tartotta a legfontosabb történelmi traumának, egy burgenlandi válaszadó pedig elutasította a válaszadást. Az összes többi válaszadó a trianoni békeszerződést vagy a magyarországi kommunizmust említette a legsúlyosabb, illetve második legsúlyosabb történelmi traumaként. Érdekes módon mindkét, választ is adó burgenlandi interjúalany a kommunista hatalomátvételt emelte ki (az ország gazdasági tönkretételét hangsúlyozva) első helyen, míg a többi határon túli magyar régióban Trianon említése dominált.

Az előítéletekkel kapcsolatban korábbi kérdőíves vizsgálatunkhoz hasonló eredményeket kaptunk. A Magyarország szomszédságában élő népek közül az osztrákok és a szlovákok elfogadottsága a legmagasabb, a szerbeké és a románoké lényegesen alacsonyabb, a legerősebb és leggyakoribb előítélet pedig a romák irányában tapasztalható (sokszor a többi néppel szemben magas fokon toleráns válaszadóknál is). A válaszadók jelentős része azonban – a magyarországi mintához hasonlóan – nem tanúsított előítéleteket egyik környező néppel szemben sem, azt hangsúlyozva, hogy minden nép tagjai

között akadnak jó és rossz emberek is. Előfordult olyan (burgenlandi) válaszadó is, aki kifejezetten felháborítónak érezte a népek rangsorolására való felhívást.

Összességében véve határon túli válaszadóink körében is általánosnak tekinthető vélemény, hogy Trianon és a kommunizmus időszaka súlyos és máig ható trauma volt a magyar történelemben, ám a környező népekkel ezek a válaszadók is magas fokú toleranciát tanúsítanak.

AZ EREDMÉNYEK ÉRTÉKELESE

Interjúvizsgálatunk eredményei több szempontból is sajátos tendenciákra világítanak rá a magyarországi véleményformálók történelmi, politikai és társadalmi elképzeléseivel kapcsolatban.

Korábbi kérdőíves vizsgálatunk⁸ megerősítette, hogy mind a Magyarországon élő, mind a határon túli magyarok körében egyfajta recenciahatás mérhető a történelmi események észlelt súlyában: a válaszadók az időben legközelebbi történelmi traumákat érzik a leg-súlyosabbnak. Ebből a tendenciából kiemelkedik azonban a trianoni békeszerződés, amelyet nem csak a határokon inneni és túli magyarok, de a környező országok többségi társadalmához tartozó véleményformálók is kiemelkedően súlyos, és a mai napig meghatározó eseménynek tartanak. Vizsgálatunk alapján a környező országokban élő véleményformálók nem előítéletesek a magyarokkal szemben (az osztrákokkal azonos szinten, vagy még náluk is nagyobb mértékben fogadják el őket), és nem dominál körükben az a vélemény sem, hogy a trianoni békeszerződést a magyarság megérdemelte.

Interjúelemzéseink más módszerrel is megerősítik ezt az eredményt: a megkérdezett válaszadók elsőprő többsége politikai véleménytől függetlenül súlyos, igazságtalan és a mai napig releváns történelmi eseménynek érzi a trianoni békeszerződést.

Észlelt súlyossága szempontjából a történelmi traumák közül ki-

8 BORDÁS Sándor – KONTÓ Gizella – UJMA Péter (2014): Történelmi traumáink; adatok, mai vélemények tükrében. In: *Történelmi traumáink: közös sebek és a gyógyításukra tett kísérletek a Kárpát-medencében*. Szerk. UJVÁRY Gábor. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola. pp. 99-135.

emelkedik a magyarországi kommunizmus is, amelyet a válaszadók második legnépesebb csoportja tartott a legsúlyosabb, és legnépesebb csoportja a második legsúlyosabb magyar történelmi traumának. A magyarországi kommunizmus megítélése azonban kevésbé egységes, mint ahogy azt a trianoni békeszerződés esetében megfigyelhettük. Ezt a történelmi eseményt egyrészt lényegesen kevesebb válaszadó említi, másrészt pedig Trianonnal ellentétben a magyarországi kommunizmus kapcsán jelen vannak nosztalgikus vélemények is. Ennek legvalószínűbb magyarázata az, hogy a magyarországi kommunizmus kezdeti véres periódusát egy, a keleti blokkban szokatlanul megengedő és a lehetőségekhez képest jelentős jólétet biztosító rendszer követte, és ezeknek a pozitív vonásoknak a súlya egyes válaszadók szemében meghaladja a kommunista hatalomátvétel okozta károkat.

A környező népekkel szemben a válaszadók 20-25%-a számolt be negatív előítéletekről. Az előítéletes válaszadók azonban gyakran arról számoltak be, hogy előítéleteiknek jelentős, a megítélt csoportba tartozó emberekkel kapcsolatos személyes tapasztalatokon nyugvó alapja van. A magyarokhoz kulturálisan közel álló osztrákokkal és szlovákokkal szemben kisebb, míg a románokkal és szerbekkel kapcsolatban több előítéletesség volt tapasztalható. A romákkal kapcsolatban a válaszadók ritkán helyezkedtek teljesen elutasító álláspont-ra: többségük határozott negatív attitűdökről számolt be, kiemelve ugyanakkor a többségi társadalom felelősségét az integráció megoldásában. A válaszadók között nem igazán jelentek meg fanatikus, forradalmian kemény politikai nézetek. Összességében véve, bár a válaszadók nem voltak mentesek az előítéletektől, kevesen számoltak be valóban szélsőséges és ellenséges világnépről, míg a konszenzuskeresés fontosságának motívuma gyakran megjelent beszámolóikban.

Elemzésünk egyik legérdekesebb eredménye a politikai vélemények sajátos rendszereződése, és ennek hatása a történelmi eseményekről alkotott véleményre. Interjúink alapján elmondható, hogy a magyarországi véleményformálók körében számos társadalmi-politikai világnézet megfigyelhető, ám csupán egyetlen tömb igazán homogén. Ez a rendkívül egységes világnézeti tömb a vallásosság, a hagyományos értékek tisztelete (konzervativizmus), illetve a társadalmi egyenlőség és szolidaritás igénye – bizonyos szempontból a piacellenesség – köré

csoportosítható. Az ide tartozó válaszadók könnyen azonosulnak a „jobboldali” és „konzervatív” címkékkel – a politikai önmeghatározás másoknál nem ennyire egyszerű. A válaszadók a „liberalizmust” többnyire nem a felvilágosodás klasszikus értékeivel, hanem ennél sokkal modernebb fogalmakkal, például az alternatív családmodellekkel azonosítják, és ezeket elutasítják, híveiket pedig sokszor intoleránsnak írják le.

Bár a válaszadók fele-harmada semmiképpen sem tartozik a „konzervatív” válaszadók közé, ők sokkal kevésbé homogén véleményeket képviselnek. Ezek a „különvéleményes” válaszadók számos olyan világmépről számolnak be, amelyekben rá lehet ismerni Nyugat-Európában vagy az Egyesült Államokban elterjedt politikai irányzatokra (például zöld vagy szélsőbaloldali ideológiákra, vagy a „jobboldal” nemzetközi definíciójának talán a Magyarországon szokásosnál jobban megfelelő, piacpárti, antietatista elképzelésekre). Ezek között azonban nem jelennek meg egységes véleménytömbök, a válaszadók nehezen azonosulnak hívószavakkal, politikai vagy világnézeti címkékkel, és sokszor nagyon különböző véleményeket képviselnek, amelyeket csak az köt össze, hogy nem tartoznak a „konzervatív” kategóriába. A határon túli magyarság körében a politikai véleménykategóriák azonban ettől eltérőek.

Bár a fent leírt világnézeti kategóriák szubjektív benyomások és a válaszadók önbesorolásának statisztikai elemzése alapján is markánsan elkülönültek, számos, a magyar történelmi traumákkal vagy a magyar társadalom alapkérdéseivel kapcsolatos kérdésben valamilyen válaszadó véleménye feltűnően hasonló. A válaszadók között stabil konszenzus mutatkozott a trianoni békeszerződés traumatikus és máig ható voltának megítélésében: ebben nem mutatkozott szignifikáns különbség a két világnézeti kategóriába tartozó válaszadók között. A magyarországi és határon túli véleményformálók ezen kívül – politikai, világnézeti meggyőződésüktől függetlenül – Trianon jelentőségének hangsúlyozása mellett sem elutasítóak vagy bosszúvágyók a környező népekkel kapcsolatban. Ennek alapján elmondható, hogy a trianoni trauma súlyának elfogadása – a környező népekkel való ellenségeskedés elutasítása mellett – általánosan elfogadott nézet a politikailag általában szélsőségesen megosztottnak tartott ma-

gyar társadalmon belül. Figyelembe véve a környező országok többségi társadalmában mért, sok szempontból hasonló tendenciákat⁹, a 20. századi traumák és következményeik elismerése, ugyanakkor a környező népekkel szembeni tolerancia ideája alkalmas lehet egyfajta „nemzeti minimum”, sőt, akár „Kárpát-medencei minimum” alkotórészének.

Fontos azonban megemlíteni, hogy korábbi, nagyobb elemszámú kérdőíves vizsgálatunk talált világnézeti különbségeket a trianoni békeszerződés megítélésében is, illetve a jobboldali és konzervatív válaszadók körében a környező népekkel (de nem a romákkal) kapcsolatban valamivel negatívabb attitűdöket mért a Bogardus-skála alapján. Ilyen különbségeket ez az interjúkon alapuló vizsgálat nem talált, aminek oka lehet az eltérő módszertan, de a lényegesen alacsonyabb elemszám is. A kérdőíves vizsgálat eredményeivel összhangban apró, de konzisztens különbség lehet a „konzervatív” és „különvéleményes” válaszadók között ezekben a kérdésekben is. Radikális véleménykülönbségek azonban valószínűleg nincsenek, és ilyeneket a kérdőíves vizsgálat sem tárt fel.

Vizsgálatunk korlátai természetesen ezen kívül befolyásolják az eredmények általános alkalmazhatóságát. A felhasznált minta létszáma viszonylag korlátozott, ezen kívül földrajzilag behatárolt: a válaszadók jelentős része dunántúli, és szinte teljesen hiányoznak a fővárosi és főváros környéki válaszadók, ami a politikai vélemények reprezentativitását jelentős mértékben befolyásolhatja. Vizsgálatunk célja bevallottan nem a válaszadók politikai és világnézeti attitűdjeinek részletes vizsgálata volt: ennek pontos felmérése javíthatná a felmérés alkalmazhatóságát. Végezetül: a véleményformálók közül a valóban, objektív szempontok alapján nagy véleménybefolyásoló erővel bírók (pl. politikusok, újságírók) kiemelésével pontosabban becsülhetnénk meg a véleményformálók attitűdjeinek társadalomformáló erejét. Ilyen válaszadók azonban a mintában korlátozott számban fordultak csak elő.

9 Uo. pp. 201-211.

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

- BACHER, J. – WENZIG, K. – VOGLER, M. (2004). *SPSS TwoStep Cluster - a first evaluation* (pp. 578-588). Lehrstuhl für Soziologie.
- BANDURA, A., 1977. *Social Learning Theory*. New York, General Learning Press.
- BOGARDUS, E. S., 1928. *Immigration and Racial Attitudes*. Boston, [s. n.]
- BORDÁS S. – HUNČÍK P., 1998. *Barát- és ellenségkép vizsgálatok Szlovákiában*. Kézirat.
- BORDÁS S. – HUNČÍK P., 1996. *Etnopszichológiai felmérés a Kárpát-medence nyolc országában*. (Kézirat)
- BORDÁS S. et al., 2000. *Confidence Building in the Carpathian Basin*. Bratislava–Dunaszerdahely, Márai Sándor Foundation–Nap Kiadó.
- BORDÁS S., 2011. Történelmi emlékek feldolgozása lakossági paradigma szerepében. In: *A huszonegyedik század kihívásai és Magyarország jövőképe. Tanulmánykötet*. Veszprém, MTA VEAB.
- BORDÁS S., 2014. A magyar kultúra történelmi traumáinak lélektani megközelítései. In: UJVÁRY Gábor (szerk.), *A közös haza konfliktusai / A Kárpát-medence népei és kelet-közép-európai kapcsolataik*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.
- BORDÁS S. et al., 2014. Történelmi traumáink, adatok mai vélemények tükrében. In: UJVÁRY Gábor (szerk.), *Történelmi traumáink / Közös sebek és a gyógyításukra tett kísérletek a Kárpát-medencében*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.
- BORDÁS S. – GLAVANOVICS A. (szerk.): *Nemzeti és etnikai konfliktusok a Kárpát-medencében*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.
- CSEPELI Gy. – ÖRKÉNY A. – SZÉKELYI M., 1998. Jelentés a Tündérkertből. Romániai magyarok és románok nemzeti identitásintái Erdélyben. In.: KOLOSI-TÓTH-VUKOVICH (szerk.): *Társadalmi riport 1988*. Budapest, TÁRKI.
- CSEPELI Gy. – ÖRKÉNY A. – SZÉKELYI M. (szerk.), 1997. *Kisebbségsszociológia*. Budapest, ELTE Kisebbségsszociológiai Tanszék.
- HOFSTEDE, G. – HOFSTEDE, J. G., 2008. *Kultúrák és szervezetek. Az elme szoftvere*. Pécs, VHE Kft.
- KISS Gy. Cs., 1993. Kettős tükörben: Szlovákok és magyarok. *Literárny tízennél*, 40.
- KOPP M. – KOVÁCS M., 2006. *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Budapest, Semmelweis.
- ROUSSEAU P. J. (1987). Silhouettes: a Graphical Aid to the Interpretation and Validation of Cluster Analysis. *Computational and Applied Mathematics* 20: 53–65.

A MÚLTRÓL A JELENBEN – A TRÉNINGEK ÉRTÉKELÉSE¹

*Strédl Terézia*²

BEVEZETÉS

A mai kor történései felgyorsult tempóban valósulnak meg, és ez a jelenség megfosztja a ma emberét újra átélni, átértékelni és főleg a tapasztalatokat levonni abból, amit megélt, kipróbált, cselekedett stb. Gyakran tapasztaljuk az összefüggések hiányát, a következtetések mellőzését és a megvalósulás utólagos átértékelését, módosítását. Ha ez a jelen történéseire vonatkozik – és már itt tapasztaljuk ezt a hiányt a legújabb események láncolatában – akkor csak feltételezéseink lehetnek, hogy a múlt-jelen-jövő időzóna eseményei mennyire erősítik egymást, segítik vagy korrekcióra hajlamosítanak. Manapság a problémaoldásnál, avagy a konfliktuskezelésnél gyakran találkozunk olyan eredendőkkal, amelyeket a múltban kell keresni. Természetesen a megoldásnál mindig fontos az ok-okozati feltárás, amely látens, sok esetben traumatikus élményből táplálkozik.

A KONFLIKTUSOK GYÖKEREI

A konfliktusok az életünk részei. Mindegyikünknek meg kell tanulnia oldani őket, nem pedig kikerülni vagy gerjeszteni ezeket. Ebben a saját élményű csoportfoglalkozás segít.

A szociális folyamat részesei különböző kapcsolatokat hoznak létre, a hatalom irányában is más és más szociális interakciók jönnek létre,

1 A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a "Társadalmi konfliktusok - Társadalmi jól-lét és biztonság - Versenyképesség és társadalmi fejlődés, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

2 PhD, Kodolányi János Főiskola, Pszichológia Intézeti Tanszék, tudományos munkatárs, pszichológus, tréner

majd az ebben való részvétel is minden személy esetében különböző. Ezt befolyásolja minden egyén saját belső élményvilága is, szubjektív megélése, attitűdjei, emlékképei stb. Szociális konfliktus minden társadalomban létezik, ahol különböző szociális csoportok élnek³. A szociális konfliktus egy megrögzött szociális helyzetben a szociális ellentéttel vagy inkompatibilitással azonos. Ezek a konfliktusok manifesztálódhatnak vagy látenszen vannak jelen a társadalomban. Sok esetben a konfliktusos attitűdök és viselkedés hozza felszínre a rejtetten maradt elégedetlenségeket, amelyek az igazi kiváltó okok. Ezért volt a kutatás egyik hipotézise, hogy a történelmi traumák a következő generációkra különböző rejtett vagy látens konfliktusgócokat hagyományoztak. Ezek ventilációja segít a társadalmi konszenzusban, harmonizálja a társadalmi együttélést és növeli a toleranciát. Nem egyértelmű, hogy ki definiálja a konfliktust. Ha a résztvevő, akkor elfogultság van jelen, ha ezt semleges független teszi, objektív visszajelzésről van szó. A szociális identitás⁴ azonosítja az ember hovatartozását a szociális kategóriák között, s ez meghatározza viselkedését. Egyszerre több csoportba tartozhat, ez így releváns. A konfliktus dinamikája szempontjából meghatározó a szociális identitás folyamata, hiszen interpretációt minősít, lehetővé teszi ennek befolyásolását, módosítását, multidimenzionális jelenségként van jelen.

A tolerancia a konfliktuskezelés és -megoldás nélkülözhetetlen kelléke.⁵ A tolerancia igényli a konfliktusok keletkezésekor a cselekvési alternatívák (tolerancia, látszólagos tolerancia, intolerancia) lehetséges következményeinek felismerését, valamint a toleráns cselekvés határainak és alternatíváinak ismeretét. A modern társadalmakban az intolerancia jelensége négy alapvető okra vezethető vissza:

1. A hagyományos családi, közösségi kötelékek felbomlása.
2. Az életforma és életstílus hirtelen változásai.
3. A társadalmi, gazdasági viszonyok komplexitása (globalizáció).

3 DENCÍK, Lars (1992): Vybrané aspekty etnického spoluzitia po roku. In: PLICHTOVÁ, Jana ed. *Minority v politike*. Bratislava, Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie. p. 123.

4 EDWARDSOVÁ, Gwyneth E. (1992): Príčiny medzietnických konfliktov a ich riešenie v kontexte európskej integrácie. In: PLICHTOVÁ, Jana ed. *Minority v politike*. Bratislava, Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie. p. 125.

5 VARGA Szabolcs (2007): *Toleranciára nevelés*. Sopron, Nyugat-magyarországi Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar. p. 9.

4. Az információk sokasága, az információáramlás felgyorsulása.

A toleranciának három együttesen érvényesítendő kritériuma fogalmazható meg:

- konfliktustűrő képesség
- a jogegyenlőség elfogadása
- az erőszak elutasítása

A társadalom egészséges működésének az alapja évezredek óta az volt, hogy az ember valamilyen közösséghez tartozott. Tartozott a családhoz, a lakóhelyéhez, munkahelyéhez, a nemzethez. Másik fontos feltétel, hogy megbízhatom-e a másokban, hogy a társadalom működése nagyvonalakban kiszámítható-e? Az életünknek van-e célja és értelme? Ezt nevezzük társadalmi tőkének, bizalmi tőkének. Ez a bizonytalan, elbizonytalanodott, jövőkép nélküli állapot olyan tartós stresszhelyzetet jelent az ember számára, amely az egészségi állapot romlásában nagyon komoly szerepet játszik. Ez különösen súlyos probléma a társadalom leszakadó, szegényebb, alacsonyabb végzettségű rétegeiben. Az a társadalom, ahol elvesznek a közös erkölcsi elvek, a szó szoros értelmében elpusztítja önmagát.⁶

A tréninganyag kidolgozásánál figyelembe vettük a történések sorrendiségét, az egyéni értékrendek különbözőségét és természetesen kíváncsian követtük a személyes reflexiókat, valamint a csoporthatást, egymás megszólítását, az interakciók milyenségét, minőségét.

A TRÉNINGEK ÉRTÉKELÉSE

A tréningek megvalósításánál célcsoportként a véleményformálókat (pedagógusok, lelkészek, újságírók, orvosok, helyi képviselők, polgármesterek, kultúráért felelős szakemberek) jelöltük ki. A megvalósításnál, a szervezésnél azonban látnunk kellett, hogy a heterogén összetételű csoportok kialakítása nehézségekbe ütközik és a homogén csoportok, mint pl. a pedagógusok esetében nagyobb hatékonyság rejlik, egyáltalán a megélt, átélt élményanyag átadásá-

⁶ KOPP Mária: *A magyar társadalom állapota*. Az egyes társadalmi rétegek helyzete, munkahelyi kiszolgáltatottsága, a munkanélküli ember pszichés traumái - előadásanyag. www.polgarokhaza.hu/item/get_item.php?id_embed=70. 2015.01.10.

ban, implementációjában is, így a projekt szempontjából ez a tény is komoly jelentőséget kapott. A kormeghatározásnál szintén korrekcióra került sor, hiszen a felnőtt célcsoport mellett – aki már a munkaerőpiacon jelen van – foglalkoztunk az egyetemistákkal és a középiskolásokkal is. Ebben az esetben érdekes volt megtapasztalni, hogy a fiatal korosztály hogyan értékeli történelmi múltját, mennyire épül be ez a tudatába, mennyire racionalizálódik vagy látenszen van jelen.

A célcsoportok esetében a megvalósítás értékelésénél három korcsoport köré gyűjtöttük az észrevételeket, a megtapasztalásokat és a visszajelzéseket. Ebből a tapasztalatanyagból szeretnénk olyan következtetéseket levonni, amelyek általánosíthatóak a történelmi traumák, a múltbeli megélt élményanyag traumatizáló hatásmechanizmusának megértésénél, megoldásánál. Javaslataink e folyamat következményeként fogalmazódnak majd meg.

Középiskolások

Kende B. Hanna⁷ írja le, hogy a fiatal csoportok hajlamosak a játékoságra, elviszi őket az együttlét öröme. Ezért első dolgunk volt módosítani a programot és a korcsoport igényeihez igazítani. Ezért nagyobb hangsúlyt kaptak a foglalkozásokon az önismereti elemek, az önreflexió, amely sok esetben nem lett kihangsúlyozva, hanem általános visszajelzés alapján orientálódhatott a fiatal. Jelen volt az „itt és most” élménye, majd a Yalom⁸ által említett „nézői terápia”, amikor is a figyelők és az aránylag passzívnak tűnők is a megfigyelések alapján vagy az előttük pergő eseményekből vonhatták le a következtetéseket.

A történelmi sík nem a múltból indult, hanem a jelen kihangsúlyozásával kapott a csoport lehetőséget összekapcsolni az eseményeket a múltbéliekkel.

Egyetemisták

A találkozó az egyetemistákkal való egyeztetés után jött létre, s főleg a történelem szakos diákok részéről volt fokozott érdeklődés. Ahol a csoport összetétele véletlenszerű volt, heterogén összetétele elsődlegesen igényelte a csapatépítést, hogy létrejöjjön az a bizalmi légkör, ahol véleménycserére kerülhet sor. A csoport néha különböző szakos

⁷ Lásd KENDE B. Hanna (szerk.) (2002): *Gyermek-pszichoterápia*. Osiris: Budapest. pp.1-400.

⁸ Lásd: YALOM, Irvin D. (2000): *A csoportpszichoterápia elmélete és gyakorlata*. Budapest, Animula.

egyetemistákból állt, akik kevésbé ismerték egymást, sok esetben a csoportban véleményformáló mag alakult ki, akik kellő humorral oldották a kezdeti feszültséget és ez átragadt az egész csoportra. Szakszerű vezetés mellett a fő vonalat tartottuk, azonban lehetőség volt a szabadjátékra is, ami alapvetően jellemzi a fiatal csoportokat.

Az egyetemistákat először a tréning kivitelezése fogta meg, az együttlét szokatlansága, a nondirektív vezetés. Ha a csoport nem, vagy felületesen ismerte egymást, számukra hasznos volt egymás megismerése, az egymásra való odafigyelés, a kölcsönös véleménycseré. A csoporttagok gyakran ott hallottak először egymásról, és ezek az információk erősítették a csoportközösséget. Az érdeklődés adekvát volt; már eleve a tréning módszereinek alkalmazása is – körben ülni, szabadon megnyilvánulni, projektív technikák stb. – pozitív fogadtatásra lelt a diákoknál. Először a projektív technikáknál gondolkodtak el a történelmi események sodrásán, a személyes vélemények csak ezután következtek. Legérzékenyebben a vitára reagáltak: szokatlan volt számukra, hogy kimondhatják a véleményüket akkor is, ha az nem egyezik a többségivel, és ez nem konfliktus, hanem kommunikációs fordulattal (énközlés) kezelni lehet. Legjobban az énkép alakulása, a személyes reflexiók kötötték le őket. A történelmi események didaktikus feladatként prezentálódtak, amit meg kell oldani...

A tréning módszertana részben modifikációt igényelt, ugyanis a diákokat a legújabbkori események kötötték le és ott voltak a legaktívabbak. A játékosság mellett lekötötte őket a családfelelősség felállítása, így információkat kaptak egymásról, a másságokról (roma, orosz, horvát, német származás), és ezt tiszteletben tartván kellő tolerancia alakult ki. Érdekes technikaként mutatkozott az előítélet-mérés, ahol parázs véleménycserékre is sor került. A történelmi pozitív-negatív hősök meghatározását inkább társítással jelenítették meg a mindennapokból.

Véleményformálók

Különböző véleményformáló csoportokat sikerült meghívni a tréningre, így voltak azonos szakmai profilációval, jó csoportkohézióval működő csoportok is. Az olyan vegyes összetételű csoportnál, ahol önkormányzati képviselők voltak, hangadókká váltak, akik indokoltak, bizonyítottak, azonban nyitottak voltak az irányított együttműködésre is.

A *gyógypedagógusokból* álló csoport esetében, szakmájukból adódóan, a múlt-jelen-jövő történései az akadályozott személyek életútján keresztül jelentek meg. Nyílt vitát váltott ki az intézményi ellátás, vagy az otthoni önmegvalósítás szükségessége a rászorultaknál, illetve azok az előítéletek, amelyek látenszen, de jelen vannak a mai társadalmában. A társadalmi szolidaritás genézise is gazdagító momentum volt a csoportnak, amely kölcsönös reflexiók alapján valósult meg. Mi a jobb? A szegregáció vagy a passzív integráció – és akkor hogyan jutunk el az elfogadáshoz, az inkluzív társadalom alapjainak lerakásához?! A példák Brunszvik Teréztől Mária Montessorin keresztül egészen a mai valóságig jelen voltak. A társadalom fontos szerepet tölt be elesettjeinek segítésében – ez mennyire valósul meg, hogyan lehetne jobban, másképp?!

Az *önkormányzati képviselők* a történelmi vonalat a politikai események tükrében értelmezték, erőteljesen manifesztálódott a trianoni múlt és az ebből levezetett következtetések a „mi lett volna, ha” összefüggésben. Visszajelzésként a konfliktusmegoldó teszt szolgált, ami után mindenki konfrontálódott saját megoldási módjával és lehetőséget kapott olyan kommunikációs sémák alkalmazására is, ami a vitáknál a konstruktív elemeket használta. Érdekes elemként volt itt jelen a társadalom anómiás állapota, az elbizonytalanodás is. Ezt egyébként Durkheim⁹ írta le először, még a XIX. század végén. Amikor az emberek tömegével beáramlottak a városokba, elvesztették a gyökereiket. Gyökértelenné válva pedig elvesztették a közös erkölcsi elveket, s ezek meggyengülése miatt elveszett a közös jövőkép is, és egyáltalán, a közösséget összetartó szolidaritás is.

A további csoportot az *egyházi általános iskola pedagógusai* alkották, akik közös konzervatív beállítódásukkal érzékenyen reagáltak a történelmi traumák meghatározására. Ebből többet is kiemeltek és csoportdöntésként azoknál az eseményeknél maradtunk, amelyek a mai napig jelen vannak az iskola életében emlénapok formájában. Ilyenek: 1848-as megemlékezés, Trianon, 1956-os események, rendszerváltás. Ha a régebbi eseményeket említjük, természetesen a reformáció időszaka volt fontos, azonban ez egyházi emlékezésként jelenik

9 DURKHEIM, Emile: *Ďejiny sociologie*. www.dejiny sociologie.cz/emile-durkheim/. 2015.01.10.

meg. Aktuális konfliktusként jelent meg a történelmi egyházak és az új felekezetek megjelenése, a szekták destruktív ereje, és az ez ellen való cselekvés. A hovatartozás, az identitás meghatározásánál a véleményformáló személyek jelentősége, társadalmi funkciója fogalmazódott meg, s egyben helyi szinten is fontos szerepvállalásuk.

Ahol a csoport tagjai *nőkből* álltak, az érzékenysükből adódóan a témafelvetésnél, a negatív eseményeknél a szorongás, a félelem jelent meg. A múlt felelevenítése a jövőt illető aggodalomban fogalmazódott meg, hiszen a gyermekeik iránti aggodás volt jelen. Emocionálisan felfokozva a családtagjaikat, rokonságot, közeli ismerőst ért sérelmek manifesztálódtak. Leggyakrabban a kitelepítés témaköre vált központivá, a jelenlévőkben közvetlen vagy közvetett emlékek jelentek meg. A mindennapok eseményeivel való összekapcsolásnál inkább a szubmisszív hozzáállás manifesztálódott, pl. kommunális politika, választásokon való részvétel stb.

Ahol a csoport összetétele az *érdeklődőkből* állt – akik elvárásai a konfliktusok és megoldásai voltak –, ott számolni lehetett az aktív interpretatív hozzáállással. Mikor a történelmünk eseményeiről kezdtünk beszélni és ezt egy történelmi háttérbe tettük, akkor nagyon gazdag visszajelzések jöttek: „vesztett a nép”, mert a „magyar mindig vesztes”, „sokszor rossz lóra teszünk”. Gyorsan beindult a csoportdinamika, közös hangnemben gondolkodó csapat alakult ki. A mai napi relevanciát a csoport úgy fogalmazta meg: „a magyarnak elég a magyar, hogy probléma legyen.” A konfliktusmegoldó teszt objektívizált, majd ez alapján módszeresen felépíthettük azt a stratégiát, amely segít a konstruktív megoldásoknál, az ún. „coping technikákkal”. Ami a csapatot gazdagította, hogy olyan információk birtokába jutott, amely hasznos volt számára. A visszajelzéseket a résztvevők az egyéni sorsokon keresztül szerezték, meghallgatva egymást, ki hogy élt meg bizonyos helyzeteket és így kivetítve saját életükre, személyes érzékenységüket alakítva. Ehhez az információhoz a zárókörben jutottunk, amikor a csoporttagok visszajelezték az együttlét hozadékát.

Ahol a csoportban több *sajtóközeli szakember* volt, így a csoport központi témájaként a médiák manipulatív szerepe prezentálódott,

kezdve az írott sajtómentes hírvivéstől a holocaust tagadáson keresztül, egészen a mai polarizált politikai színtérig, az elektronikus sajtó által alkalmazott gyakori manipulációig. A manipuláció előhozta a diktatorikus vezetők személyiségjegyeinek meghatározását, jelentőségét és a behódolást is. Szintén beszéltünk a manipulálható egyénről is, hiszen a bizalom a legfontosabb társadalmat összetartó erő. Az anómiás állapotot jellemzi az, hogy minden olyan gyorsan változik, hogy az ember azt sem tudja már, hogy miben higgyen. Akikre ez jellemző, azoknak nincs biztos világképük, világnézetük. Nem tudják, hogy mire számítsanak, nem tudják, hogy miben és kiben hihetnek. Az anómiás állapot nagyon erősen együtt jár a manipulálhatósággal, a befolyásolhatósággal. Az az ember, aki úgy érzi, hogy nincs mihez tartania magát, nem talál biztos fogódzót az életben, és miután ilyen nincs, ezért könnyen befolyásolható és manipulálható.¹⁰ A csoport egyöntetű véleményét fogalmazta meg a hasonló jellegű aktivitások szükségességére.

Abban a csoportban, ahol több *teológus* volt jelen, a keresztény értékformálás volt túlsúlyban. Decens történelemszemlélet, szolid véleményalkotás jellemezte a csoportot, amely a vezetőre hagyatkozott a program strukturáltságában. Pozitív történelmi hősként jelent meg: Mátyás király, II. Rákóczi Ferenc, Horthy Miklós. Negatív hősként prezentálódott Rákosi Mátyás, a történelmi korszakoknál a dualizmus, Trianon időszaka volt az, ahol elidőzött a csoport. Az erkölcsi magatartás kapott központi szerepet, amely hozta magával a témát, hogy a lelki megélés és erkölcsösség mikor segíti egymást, vagy egymás ellen is szólhat?! Az egymás segítése, mint összefogó kapocs fontossága, a közös együttlétek szervezése és ezek rendszeressége szintén hangsúlyt kaptak a „hogyan tovább?” megfogalmazásánál.

10 KOPP Mária: *A magyar társadalom állapota*. Az egyes társadalmi rétegek helyzete, munkahelyi kiszolgáltatottsága, a munkanélküli ember pszichés traumái - előadásanyag. www.polgarokhaza.hu/item/get_item.php?id_embed=70. 2015.01.10.

A tréningek kivitelezése

Az előzőekben már szó volt róla, hogy a megtervezett tréningprogram több esetben modifikációra került, hiszen ezt befolyásolta pl. a csoport átlagéletkora. Most az eredeti tervhez mérten próbáljuk értékelni a megvalósítás eredményességét és jelentőségét. Természetesen a meghatározó mindig a csoportdinamika volt, mert nagyobb jelentősége volt egy aktuális témának, ami a csoportban megjelent, mint a vezetett, irányított aktivitásoknak.

1. rész

A származási mintázatok befolyásolják az ember önmegvalósítását és jövőképét. Az előítéleteket magunkkal hozzuk, szinte örököljük, és mindenféle kontroll nélkül alkalmazzuk a mindennapi életben. Fontos, hogy foglalkozzunk a mélyről jövő, a személyiséget befolyásoló, gyakran nem tudatosított sztereotípiákkal, általánosításokkal, amelyek alakítják és befolyásolják minennapjainkat. Az idő dimenzionális folyamat és lényegesen befolyásolja az életünket abban, hogy melyik élmény, történés az, amelyiknél elidőzünk és meghatározza értékítéletünket. Ebben a helyzetben az egyénnek szüksége van tudatosan, módszeresen átgondolni, hogy attitűdrendszere miből táplálkozik, mire hivatkozik, mi az, ami befolyásolja.

Ebből az indíttatásból állítottuk össze az első rész programanyagát.

Térkép:

Bevált technika volt a csoportindításkor, aktivizálta a jelenlévőket, mindenki a kezdeti információk birtokába jutott és mindjárt az elején megfogalmazódtak olyan üzenetek, amelyek befolyásolhatták a csoportszabályokat (pl. tolerancia, aktív hallgatás).

Ha magát a technika megvalósítását értékeljük, akkor el kell mondanunk, hogy a történelmi Magyarország földrajzi meghatározása, határai kevesek voltak a jelenlévők születési helyének meghatározására. Szintén erőteljesen megmutatkozott a földrajzi és a pszichológiai haza fogalma – nem mindenki érezte magát otthon ott, ahol született. Ez a tény inkább ebben az emocionális megfogalmazásban volt jelen: „ott érzem magam otthon, ahol vannak a szeretteim“. Mikor a családfa szimbolikus megfogalmazására került sor, akkor értékes információk hangoztak el, mert lényegtelen számban voltak jelen

azok, akiknél homogén volt a származási háttér. Több esetben megfogalmazódott a nemzeti kisebbség jelenléte is, mivel ennek megélése más, mint a többségi nemzeté. Minden egyes ilyen eset gazdagító volt a többiek számára. Az esetleges ellenvetések, konfrontatív megnyilvánulások, legalábbis a csoportfolyamat alatt, nem manifesztálódtak.

Érmék:

Ez a technika főleg a fiatal csoportoknál vált be, hiszen nem is ismerték sok esetben az adott pénznemet, és főleg az érmén lévő évszám számukra egész más élményt hozott elő, mint a véleményformáló csoportoknál. Ez a technika szolgált egy másodlagos jelentőséggel is, mert beszélgetést provokált az adott társadalmi formáról, illetve az országról vagy országokról is, amely az adott pénznemet használja, például az Európai Unióról, az euro esetében.

Idővonat:

Ez a technika állandó jelleggel jelen volt a tréning alatt, mivel imaginatív hatása lehetővé tette megfelelő használatát: jegyet váltani, felülni arra a vonatra, amit a résztvevő választ. Egyes csoportokban használtuk úgy is, ha a csoporttagok már a felvetett témát lezártak tekintették, akkor lehetőségük volt megajánlani egy „menetrendet“.

Alternatív technikák:

Minden olyan lehetőséggel éltünk, amely a csoportfolyamatban használhatóvá vált vagy igény volt rá. Ilyenek voltak az önismeretet célzó technikák, az empátiafejlesztés, vagy az önkontroll, agresszivitás-levezető módszerek. A relaxáció jelen volt minden olyan eshetőségnél, ahol fokozott emocionális teherként jelent meg a történés a csoportban, vagy „megült” a csoportdinamika és váltást igényelt a program.

2. rész

A kapcsolatkötés és -tartás az interakció lényege, amely nélkül nem jön létre kommunikáció. A kellemes, biztonságot nyújtó emocionális atmoszféra az alkotó munka fontos tényezője. A *kommunikációs kompetencia* az egyik olyan készségterület, amely eszközként mozgósítja a többi területet. A mindennapok résztvevői kapcsolatot létesítenek és

kölcsönösen hatnak egymásra. Az interakciós folyamatban a résztvevő viselkedése úgy módosul, hogy megfeleljen a tagjai által vele szemben támasztott elvárásoknak. Az interakció a személyek egymás felé irányuló, és egymás viselkedése által vezérelt aktivitása, magában foglalja az emberi együttműködés minden lehetséges változatát, így a kooperációt, versengést és kommunikációt is. Newcomb¹¹ a kommunikáció társadalomban, társadalmi kapcsolatokban betöltött szerepét tanulmányozta. Mivel ennek a szerepnek a lényege az egyensúly fenntartása, ezért a rendszer belső elemei kölcsönösen összefüggnek: ha egyik változik, a többi is, s ebből adódóan a viszonyuk is. Feltételezi:

- az embereknek szükségük van információra
- információ birtokában képesek vagyunk azonosulni csoportunkkal, kultúránkkal szubkultúránk tagjaival
- demokratikus államberendezkedésben az információ természetes jog, alapvető emberi szükséglet
- információ nélkül nem érezzük, hogy egy adott társadalom tagjai vagyunk

A múlt elemzése nélkülözhetetlen a konfliktusok feltárásában. A jövőbe mutató elővételezés (úgy az óhajtott, mint a félt) és a múlt, illetve az aktuális élmények az emberi diskurzus elválaszthatatlan részei.¹²

Az ebben a részben használt technikák voltak a leggyakrabban módosítva, kiegészítve, lecserélve más, hatékonyabb lehetőségre, vagy kihagyva. Itt volt a legtöbb párbeszéd, csoportvita, ahol lehetősége volt a csoporttagoknak ventilálni azt a belső élményanyagukat, amely előjött a megadott téma alapján.

Hirdetőtábla: történelmi áttekintés – megfogalmazni az adott korszakra jellemző eseményt

Ez a technika lehetőséget adott a csoporttörténesek mellett kihasználni az egyéni véleményeket, reflexiókat is, hiszen mindig fenn volt a falon egy hirdetőtábla, amire azt írták, rajzolták, azt függesztették ki a tagok, amire gondoltak, szükségük volt. Vagyis ennek a módszernek az alkalmazása inkább ventil-funkció volt. Természetesen a tréner feladata volt odafigyelni a tartalom változására, de ezt mindig

11 Lásd: BÉRES István és HORÁNYI Özséb (2002): *Társadalmi kommunikáció*. Budapest, Osiris.

12 YALOM, Irvin D. (2000): *A csoportpszichoterápia elmélete és gyakorlata*. Budapest, Animula. p. 149.

megelőzte a csoporttagok ébersége, észrevételezése. Alacsony arányban fordult elő a tábla használata, és a csoport döntötte el, hogy foglalkozunk vele, vagy csak észrevételezzük a kifüggesztést.

Hősök: negatív, pozitív véleményformálók

Minden csoportban alkalmaztuk ezt a technikát és a reflexiók nem mutattak nagy eltérést. Ami konfrontációra adott okot, az a legújabbkori események hősei. Volt olyan történelmi személy is, aki megosztotta a véleményt, pl. Horthy Miklós személye. Ebben a polarizált véleményszabadságban mindkettő bizonyítására elég indokot találunk, ezért igyekeztünk mediálni az ilyen és hasonló helyzeteket. Távol állt tőlünk állást foglalni, ami a csoport számára gyakran egyszerűbb megoldás lett volna, hiszen ehhez igazodtak volna a véleményükkel.

Történelmi események – hatásai

Ha általánosságban, a tapasztalataink alapján, szeretnénk értékelni ezt a technikát, akkor el kell mondani, hogy a nagyobb konfrontatív eszmecseréket nem a történelmi személyek, események váltották ki, hanem a mai kor frusztráló történései, amelyek mindenki esetében személyre lebontva különbözőek voltak. A csoportfolyamatban azt kellett kellőképpen kezelni, ha hasonló vélemények jogot formáltak a domináns állásfoglalásra, kisajátítva a saját igazukat, hogy ne megosztó tégelyként jelenítődjenek meg, hanem kellő toleranciával kezelt más véleményként.

Thomas-Kilmann-féle konfliktusmegoldó teszt

A csoporttagok beleegyezésével, érdeklődés szerint lehetőség volt tesztfelvételre is, természetesen saját maguk visszajelzésére. A legközkedveltebb teszt a fent említett konfliktusmegoldó teszt volt. Alkalmazását mindig megelőzte a passzív-aktív-agresszív problémamegoldás és a konfliktuskezelés kellő elméleti és gyakorlati bemutatása történelmi síkon. A döntéshozatali módzatokból a legnagyobb vitát kiváltó forma a kompromisszum volt, a történelmi eseményeknél a kiegyezést hoztuk fel példának. Gyakorlatként szerepelt a vita fórum, ahol mindig két ellentétes vélemény volt ütköztetve (pl. migráció – imigráció kérdése).

Alternatív technikák

Foglalkoztunk az alternatív konfliktusmegoldás lehetőségeivel is, mint a mediáció alkalmazási lehetőségeivel, feltételeivel.

3. rész

A szociális interakció egy folyamat, ahol az egyik ember viselkedését és megélését befolyásolja a másik ember megélése és viselkedése. Kölcsönhatás jön létre, amely erősítő, ellenséges vagy konfliktussal teli. A kommunikációban rejlő agresszió kifejezését a nevelés formálja, így különböző viselkedési mintákat kapunk. A kommunikációban lévő negatív és/vagy agresszív kódok elindítói („elsütő szerkezetei”) lehetnek a szocializációs folyamatokban eltanult viselkedési formák kiváltásának.¹³

Ebben a részben a tolerancia, az együttműködés kapott hangsúlyos szerepet, és ennek megbeszélésére, kipróbálására, valamint alternatív technikák alkalmazására került sor. Sokan megelégszenek azzal az érzéssel, hogy ők toleránsak, azonban ez passzív toleranciát jelent, ami erőteljesen manifesztálódik a Bogardus-skálán, az aktív elfogadás kipróbálásánál, ami a közeli érzelmi elfogadást jelenti. Szintén szubjektív problémaként jelent meg, hogy „nincsenek előítéleteim”, ami nem természetes jelenség, vagyis látenszen jelentkezik az elégedetlenség, és megoldása is kritikus, mivel a kiváltó okok nem racionalizálódhatnak.

Kivel szeretnék egy házban lakni?

Ez a technika lehetőséget adott az elfogadás-elutasítás síkján beazonosítani a zavaró személyeket, visszajelzésként volt jelen az etnocentrizmusnál, ahol csupán saját népem életformáját használom az elfogadás/elutasítás kritériumának, ezzel felértékelve fontosságát. Ami meglepő jelenséggé vált jelen: a generációs problémák manifesztálódása a fiatal korcsoportoknál. Ha ezt általánosíthatjuk (további verifikációra lenne szükség ehhez), akkor látnunk kell, hogy ez komoly társadalmi problémát vet fel és a történelmi traumák mellett foglalkoznunk kell az élő generációk együttműködésének lehetőségeivel, az egymás iránt gyakorolt toleranciával és feltétel nélküli elfogadásával.

13 Lásd: BORDÁS Sándor (2009): *Agresszív kód*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.

Az eddigi tréningtapasztalataink alapján¹⁴ elmondhatjuk, hogy az aktív toleranciát a középiskolásoknál elértük a romák esetében, de nyitva maradt további probléma a zsidókkal szemben, amit a fiatalok a tréning végén megfogalmaztak. Látjuk, hogy a személy attitűdrendszere csak lassan befolyásolható, és ehhez állandó saját élményű pozitív tapasztalatra van szüksége.

Régiók sajátosságai

Mivel a csoportjaink nagyobb földrajzi területről valók voltak, így sajátos regionális különbségekkel is találkoztunk. A határon kívüliek esetében hangsúlyosabban voltak jelen azok a történelmi korszakok, ahol az együttélés jelen volt, vagy megkérdőjeleződött, másképp rendeződött le. Ilyen volt Trianon, a kitelepítés, a kettős állampolgárság és a kulturális vagy földrajzi autonómia kérdésköre. A szegényebb régiók történelem-érzékenysége sok esetben a munkahely mibenléte körül mozgott, az elszegényesedés okozati meghatározásánál is más indikátorok fogalmazódtak meg. Előfordult, hogy diktatorikus vezetők szerepe a történelemben pozitív hozadékként jelent meg, ami szubjektív értékítéletből fakadt. A véleményformálók között a pedagógusok magas számban voltak jelen, és nem minden esetben voltak elutasítóak a régi rendszerek iskolahálózatával és oktatásügyi politikájával szemben.

Közösségformálás lehetőségei

A modern társadalmakban a korábbi évszázadokhoz képest lazult a közösségi élet, nagyobb az elidegenedés, kialakult az érdektelenség is, nagyobb tér jut az öntörvényű viselkedésnek, az önös érdekérvényesítésnek. A társadalmat a közös erkölcsi elvek, a közös normák tartják össze, ahol biztonságban érzi magát az ember. A társadalmi kohézió gyenge, ezért fontos szerep jut a civil szerveződéseknek, amelyek a helyi közösségekben összetartó erővel bírnak. A csoport befejezésekor igyekeztünk azokra a lehetőségekre rámutatni, amelyek segítenek ebben. Ehhez felhasználtuk Spranger tipológiáját is, így modellezve a lehetőségeket, az egyes típusok pozitív és negatív lehetőségeit, fókuszálva a hozadékra.

Alternatív technikák

14 Lásd: BORDÁS Sándor-DOMONKOS, Mikulás., HUNČÍK, Péter., STRÉDL, Terézia (2004): *Együttlét*. Budapest, Balassi Kiadó. pp. 1-106.

A tréning megvalósításának menetét lényegesen limitálta az időkeret, és igyekeztünk egy fő gondolat köré építeni a történéseket. Ezért csupán azoknál a csoportoknál dolgoztunk részletesebben az előítéletekkel, ahol erre igényt láttunk. A Bogardus-skálán mért előítéletek célcsoportjait mindig a csoport választotta, ezzel is követve a közös véleményformálást.

ÖSSZEGZÉS

A „rövid csoport” különbözőképpen definiálható. Mi abban az értelemezésben használtuk, miszerint a legrövidebb élettartamú csoport az, amely valamilyen célt képes elérni.¹⁵ Célkitűzésként a projekt hipotézise szolgált, vagyis oldani és megoldani a történelmi traumákból adódó feszültségeket, látens konfliktusgóccokat, valamint az ok-okozati összefüggéseket feltárni, racionalizálni. A résztvevők visszajelzései alapján bővült az ismeretanyaguk, olyan információkhoz jutottak, amelyek eddig jelentéktelennek tűntek, fontosak voltak az egymásról szerzett információik, gyakorolták az aktív hallgatást, módosult a kommunikációs stílusuk a konfliktushelyzetekben, a megoldásra fókuszálnak majd, nem a konfrontációra stb. Szükségesnek érezték, hogy a problémamegoldásnál szélesebb kontextusban elemezzék nemcsak a megoldást, hanem annak kiváltó okait.

A cél teljesítését úgy értékelhetjük, hogy a résztvevők lehetőséget kaptak arra, hogy másképpen (is) tudjanak problémát oldani, a konfliktusok eredetére (is) érdemes odafigyelni, több esetben hatékonyabb csoportban gondolkodni, csoportban keresni a megoldásokat, nyitottnak lenni más véleményre (is), amely segítő (is) lehet.

15 YALOM, Irvin D. (2000): *A csoportpszichoterápia elmélete és gyakorlata*. Animula, Budapest. p. 223.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BÉRES István – HORÁNYI Özséb (2002): *Társadalmi kommunikáció*. Budapest, Osiris Kiadó.
- BORDÁS Sándor (2009): *Agresszív kód*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.
- BORDÁS S. [et al.] (2004): *Együttlét*. Budapest, Balassi Kiadó.
- DENCIK, Lars (1992): Vybrané aspekty etnického spolužitia po roku 1989. In: PLICHTOVÁ, Jana ed. *Minority v politike*. Bratislava, Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie.
- DURKHEIM, Emile: *Ďejiny sociologie*. www.dejiny sociologie.cz/emile-durkheim/. 2015
- EDWARDSOVÁ, Gwyneth E. (1992): *Príčiny medzietnických konfliktov a ich riešenie v kontexte európskej integrácie*. In: PLICHTOVÁ, Jana ed. *Minority v politike*. Bratislava, Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie.
- KENDE B. Hanna szerk. (2002): *Gyermek-pszichoterápia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- KOPP Mária: *A magyar társadalom állapota. Az egyes társadalmi rétegek helyzete, munkahelyi kiszolgáltatottsága, a munkanélküli ember pszichés traumái*. www.polgarokhaza.hu/item/get_item.php?id_embed=70. 2015.01.10.
- KUSY, M. – STREDLOVÁ, T. (2003): *Tolerancia*. Dunajská Streda, Lilium Aurum.
- STRÉDL Terézia (2006): *Kommunikáció és konfliktusmegoldás*. Komárom, Szaki.
- VARGA Szabolcs (2007): *Toleranciára nevelés*. Sopron, Nyugat-magyarországi Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar.
- YALOM, Irvin D. (2001): *A csoportpszichoterápia elmélete és gyakorlata*. Budapest, Animula.

HUMÁNERŐFORRÁS-FEJLESZTŐ HÁZAK MŰKÖDÉSÉNEK ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI PROGRAMJA¹

*Jankó Judit*²

BEVEZETÉS

A humán erőforrás-fejlesztés a társadalmi tevékenységek igen széles körében jelenik meg és ezek a képzések alapvetően az adott szervezet, intézmény működéséhez igazodnak, így mindezzel összefüggésben speciális irányokat is kijelölnek.

A fejlesztés egyes társadalmi, illetve munkavállalói csoportokat a képzési rendszereknek csak bizonyos moduljaiba vonja be, illetve számos olyan képzési program működik, ami az oktatás-képzés színterén túl olyan átfogó célokat jelöl meg, mint a társadalmi leszakadás megelőzése/csökkentése, a munkanélküliség kezelése, a versenyképesség növelése, az eltérő esélyek kiegyenlítése, különös tekintettel a társadalom peremére szorult társadalmi csoportokra.

Ilyen programokat támogat az Európai Unió is, legerőteljesebben az Európai Szociális Alapban. Ez az alap csaknem harmadát teszi ki a strukturális forrásoknak. Humán erőforrás-fejlesztési célok megjelennek az Európai Regionális Fejlesztési Alap támogatási iniciatívái, sőt a Közösségi Kezdeményezések között is.

¹ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a `Társadalmi konfliktusok - Társadalmi jól-lét és biztonság - Versenyképesség és társadalmi fejlődés, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

² Kodolányi János Főiskola, Szociális Tanulmányok Intézeti Tanszék, adjunktus

EGY KOMPLEX PROGRAM VÁZLATA

A humánerőforrás-fejlesztés eddig ismert hazai programjai alapvetően tartalmazzák a társadalmi élethez szükséges egyéni kompetenciák erősítését, a problémamegoldó képességet, kooperativitást, rugalmasságot, a változás képességének kiszélesítését, sőt ezeken túl még olyan ismereteket is, mint a fizikai és mentális egészség, valamint a szociális helyzet stabilitásával összefüggő ismereteket.

Úgy látjuk viszont, hogy erőteljesebben kellene figyelembe venni azt a bennfoglaló társadalmi közeget, ami döntően meghatározza az egyéni cselekvések, ítéletek és döntések mögött húzódó értékeket, normákat, sőt az azok közt feszülő ellentéteket, valamint az értékrendszer dinamizmusát, a legfontosabb változástendenciákat.

Ezzel összefüggésben ugyancsak nagyobb szerepet kellene kapnia mindazon mechanizmusok megértésének, amik a társas kapcsolatok formálódását, működését ugyancsak meghatározza. A történelmi múltban gyökerező értékválasztások, előítéletek, különböző értékek és ideológiák mentén magyarázott társadalmi cselekvések objektív megközelítése elősegítheti a letisztultabb, világosabb, érthetőbb kommunikatív folyamatok kibontakozását.

A fenti általános megközelítést konkrétabban megjelenítő problémafelvetés szerepel abban a kutatásban, ami a magyar történelem nagy traumáival, dilemmáival kapcsolatos attitűdöket vizsgálta, különböző társadalmi csoportokban, illetve régiókban.³

Ennek a kutatásnak a célkitűzései, illetve a vizsgálat során kapott eredmények különös súllyal indokolják és inspirálják egy új konfliktuskezelő modell kialakítását.

A kutatás, a teljesség igénye nélkül, arra tesz kísérletet, hogy választ kapjon arra a kérdésre, hogy a magyar kultúra által elszenvedett történelmi traumák, mennyire élnek a mai emberben, mennyire befolyásolja a mindennapokat, és mely traumát dolgoztuk fel legkevésbé.

³ BORDÁS Sándor (2014) A magyar kultúra történelmi traumáinak lélektani megközelítései. In: UJVÁRY Gábor szerk. *A közös haza konfliktusai / A Kárpát-medence népei és kelet-közép-európai kapcsolataik*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola és BORDÁS Sándor [et al.] (2014): *Történelmi traumáink, adatok mai vélemények tükrében*. In: UJVÁRY Gábor szerk. *Történelmi traumáink / Közös sebek és a gyógyításukra tett kísérletek a Kárpát-medencében*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.

A KUTATÁS MÓDSZERTANA ÉS CÉLCSOPORTJAI

Kérdőíves eljárás: a kérdőív sajnos kognitív, nem projektív, ami jobban mért volna ebben az esetben, de az anyagi keretek nem tették lehetővé.

Célcsoport: véleményformálók (polgármester, pap, tanár, orvos, vállalkozó stb.). 1000-es minta Magyarországon. A kérdőívet kicsit átdolgozva lekérdeztük Erdélyben, Szlovákiában, Vajdaságban és Ausztriában 400-as mintán, szintén véleményformálókkal.

A kérdőív lefordításra került román, szlovák, szerb és német nyelvre. A minta így alakult: 85 romániai magyar, 85 romániai román, 50 vajdasági magyar, 50 vajdasági szerb, 50 szlovákiai magyar, 50 szlovákiai szlovák, 15 ausztriai magyar, 15 ausztriai német.

Interjú véleményformálókkal, ahol a cél főleg a történelmi traumákra fókuszált, de egyéb kérdések is fontosak voltak. A minta Magyarországon 36 fős, a többi négy országban 6-6, ahol 3-3 magyar és 3-3 nem magyar volt az interjú alanya.

A kérdőív 4 tartalmi körből áll össze: általános adatok és világnézet, Geert Hofstede dimenzióira való rákérdezés, 6 történelmi traumánk megítélése, valamint a Bogardus-skála.

A kapott eredményeket szeretnénk beépíteni egy konfliktusmegoldó programba, melyeket kiscsoportos beszélgetéseken képzelünk el véleményformálókkal (14-16 fő).⁴

A fent idézett kutatás legfontosabb eredményei a következők voltak:

A magyar múlt történelmi traumáinak megítélésében vannak olyan sajátosságok, amik összefüggést mutatnak a nemmel, a felekezeti hovatartozással, a politikai beállítódással, a lakóhellyel (régiónál) és a foglalkozással egyaránt.

„A felsorolt történelmi események közül a magyar történelem legnagyobb tragédiájának szintén az időben hozzánk közelebb állókat tartják, súlyosabbnak Trianont. Az 1-5-ös skálán 4-es érték fölötti átlag csak erre adódott. Az átlagok csökkenő sorrendben a következők: Trianon = 4,2; kommunizmus = 3,6; 1956 = 3,5; 1848 = 2,8; török = 2,2; tatár = 1,9. Összehasonlítva a napjainkra gyakorolt mély

⁴ Uo. pp. 4-5.

hatással, a legnagyobb tragédiaként való beállítás, alacsonyabb értéket kapott mindhárom XX. századi eseményre, míg a korábbiakra szinte azonosat.”⁵

Itt tehát még nem jelennek meg a kor és nem, illetve a többi dimenzió szerinti különbségek, de a véleményformálók szerinti vizsgálódás során már jól érzékelhető a változás: a lelkészek, polgármesterek körében nagyobb tragédiaként értékelődnek ezek az események, Trianont az orvosok látják a leginkább súlyos veszteségnek, míg a másik végletet a vállalkozók jelentik, akik körében sokkal kisebb mindezeknek a problémáknak a súlya.⁶

A múlt megítélésében markáns eltérés látszik a különböző vallású és politikai hovatartozású megkérdezettek között: a jobb oldali nézetet vallók és a hívő emberek számára érzékenyebb veszteségként értékelődnek a múltbeli tragédiák.

A területi-regionális eltérések is igen beszédesek:

„A Duna-Tisza közén lakók tartják legkevésbé tragikusnak a vizsgált események hatását (legalacsonyabb átlagok), szignifikánsan alacsonyabbak a középértékeik a Dunántúl és a Tiszántúl lakosaihoz képest (pl. legmagasabb átlagok Trianonnál: Duna-Tisza köze 3,9 < Dunántúl 4,4 < Tiszántúl 4,5). A 2. vh. hatására legérzékenyebben a dunántúliak reagálnak, legkevésbé a Duna-Tisza közén lakók, itt minden érték jelentősen eltér a másiktól: Dunántúl 3,9 > Tiszántúl 3,7 > Duna-Tisza köze 3,4.”⁷

A kutatás mindezekén túl természetesen még számos egyéb dimenzióját, összefüggését vizsgálja a múlt eseményeinek megítélése kapcsán. Az események súlyosságának mérlegelése után szó esik többek között a történelmi tragédiák hatásának, feltételezett következményeinek vizsgálatáról, más népekhez viszonyításáról, egyediségről, arról, hogy vajon sikerült-e túltenni magunkat ezeken, mennyire fontosak a tanulságai és milyen érzelmeket váltanak ki a jelen korban. A kutatás vizsgálja még a környező nemzetekhez fűződő attitűdöket, ami szintén fontos támpontokat adhat a kommunikációt befolyásoló előítéletek kezelésé szempontjából.

⁵ Uo. p. 36.

⁶ Uo. pp. 36-39.

⁷ Uo. p. 40.

A vizsgálat kiterjedt még a határon túli magyarság értékorientációinak és attitűdjeinek elemzésére is. Megállapíthatták például azt, hogy a hosszú távú orientációik erősebbek, mint az anyaországbeliek adatai, így feltehetően jobban feldolgozták a történelmi traumákat.⁸

A kutatási beszámoló szólt a magyar értékrendet jelentősen befolyásoló bizalmatlanságról, ami mögött a társadalmi tőke hiányát feltételezik. Ezek nyomán az a vélekedés is bizonyítottnak látszik, hogy a magyar kultúrát erőteljesen jellemzi a törekvés a bizonytalanság elkerülésére, ami számos nem kívánatos magatartás (deviancia) forrása lehet.

További lényeges megállapítások vonatkoznak még az individualizmus, illetve a társadalom maszkulin vonásaira is.

Mindezek nyomán egyértelműen jelezhetjük, hogy valóban szükséges egy olyan humánerőforrás-fejlesztő program kialakítása, ami egyfelől olyan társadalmi csoportokat illetve szakembereket céloz meg, akik – bár korábban esetleg vettek már részt a fent jellemzett képzési programok valamelyikében – véleményformálók, azaz közvetlenül és közvetve is erőteljes befolyással bírnak a környezetükre. A számukra kidolgozott program fő célja, hogy olyan erőforrásokkal vértessze fel a résztvevőket, amik abban segítik őket, hogy a korábbinál is hatékonyabban legyenek képesek kommunikálni, illetve a kommunikatív folyamatokat nehezítő, akadályozó beidegződéseket (előítéletesség, rossz helyzetértelmezésből fakadó dilemmák) megfelelően kezelni és formálni. A komplex program által megcélzott csoportok:

- pedagógusok
- orvosok
- lelkészek
- művelődési szakemberek
- vállalkozók
- pályakezdő friss diplomások

Ehhez tartalmában tehát olyan program látszik szükségesnek, ami erősebben fókuszál a konkrét történelmi-társadalmi helyzetre, kiemelten azokra a magyar társadalmat megosztó, és a mindennapi kommunikációban és cselekvésben is jelen lévő vitákra, amik a több elemében feldolgozatlan múltban gyökereznek. Továbbá szükséges

⁸ Uo. p. 91.

feleleveníteni, illetve bővíteni mindazokat a kommunikációs stratégiákat és technikákat, amik mindebben segítséget nyújthatnak.

Egy komplex program kialakításakor a következőket érdemes figyelembe venni:

A különböző humánerőforrás-fejlesztési programok tipikus területei:

1. humánerőforrás (szakképzés, személyiségfejlesztés)
2. kommunikáció (hatékony és meggyőző kommunikáció)
3. motiváció
4. stresszkezelés
5. konfliktuskezelés
6. döntési tréning
7. közösség- és szervezetfejlesztés
8. lean menedzsment

Programunk ezeket a dimenziókat – kiegészítve többek között az asszertív kommunikációval, a coaching tréninggel, illetve a SWOT-analízissel – a konkrét társadalmi létbe ágyazottan közelíti meg.

A következőkben vázoljuk a kommunikáció itt értelmezett fogalmait, azok tartalmát és sajátosságait annak érdekében, hogy a kialakítandó programnak kellő alaposságú elméleti háttérrel adjon. Kitérünk a társadalmi kommunikáció jelenségének értelmezésére, különös tekintettel arra, miként határozza meg egy adott társadalmi helyzet a kommunikációt, illetve a kommunikatív cselekvést.

Összefoglaljuk továbbá a kommunikációs-információs társadalom egyes új jelenségeit, illetve az információ természetének (hozzáférés, rendelkezés, kompetencia) kiemelt területeit, az új információs jelenségek sajátosságait (tömegkommunikáció, globális kommunikáció) és lehetséges társadalmi következményeit.

Felrajzoljuk egy lehetséges modell alapelemeit, ami – integrálva a fenti kategóriákkal – azt célozza meg, hogy hozzásegítse a résztvevőket a hatékony kommunikáció és társadalmi cselekvés tudatosabb kialakításához.

KOMMUNIKÁCIÓ

A modern kor számos új jelzője között is kitüntetett fontosságú a „kommunikáció társadalma”.

Az információ az egyik legfontosabb hatalmi kérdéssé lett, s ezzel együtt felértékelődött minden, ami ezzel összefügg. Stratégiai kérdésé vált a hír keletkezése, forrása, birtokosa, közvetítője, alakítója, a befogadók elérése és befolyásolása.⁹

Mindezekkel együtt az információcsere folyamatában kibomló konfliktusok kezelése is hatványozottan fontossá lett.

A kommunikációs konfliktusok forrása több minden lehet az egyszerű információközlési hibáktól kezdve a befogadó értelmezési kompetenciáin át a kommunikációban részt vevők hatalmi pozíciójáig, az üzenetközvetítés akusztikai problémáitól a csoportnyomásban megnyilvánuló kommunikációs kényszerekig.

A modern kommunikációkutatás egyik legfontosabb felismerése abból a már közhelyesnek ható tételtől indul ki, hogy az ember társas lény. A társas kifejezés ebben az esetben a társadalmi fogalmával még jobban érzékeltethető.

Ebből pedig logikusan következik, hogy minden kommunikációs aktusban ott van az adott egyén társadalmi közege, annak minden befolyásoló hatásával: a szimbólumrendszerek társadalmi konstruált-ságával, az adott történelmi helyzet által diktált értékekkel, normákkal, a konkrét szituációt átható erőviszonyokkal, hatalmi játszmákkal, szerepekkel és szerepelvárásokkal, stb.

Éppen ezért mára különösen alacsony hatásfokúakká váltak azok a kommunikációs stratégiák, illetve az ezeket tanító tréningek, amik olyan globális kultúrából indulnak ki, amik a helyi kommunikációs szinteken még nem léteznek, sőt az adott társadalomra jellemző viszonyok mentén sajátos rendszerré alakultak. Azok a kommunikációs fogások, amik jól működnek egy amerikai üzletembernél, bizony sok esetben kevésbé relevánsak egy magyar munkavállaló, dolgozó, vezető életében.

⁹ Lásd erről bővebben: ANGELUSZ Róbert (1980): *Kommunikáló társadalom*. Budapest, Gondolat.

Egy valóban korszerű kommunikációs stratégiákat, eszközöket és módszereket magában foglaló tréningnek tehát figyelembe kell vennie azokat a nemzeti karaktereket, amik az adott társadalom életében döntően befolyásolják az emberek közötti viszonyokat, így azt is, hogyan kommunikálnak.

Társadalmi kommunikáció

A kommunikáció e modellje, illetve szemlélete¹⁰ az 1960-as évek végétől formálódott és egyik alapja lett a mai kommunikáció-felfogásoknak. Alapvetése, hogy a társadalom működésének függvényében értelmezi a kommunikációs jelenségeket. Mindehhez szervesen kapcsolható J. Habermas teóriája, a kommunikatív cselekvés elmélete. Ez a kommunikációt egy olyan folyamatként feltételezi, amiben messze nem csak információk cseréje folyik, hanem a kommunikálók ön- és helyzetértelmezései az adott szituációban és mindez egyúttal cselekvés is, hiszen értékelési, döntési mozzanatok is tartalmaz, és mindezek mentén szabályozódik a résztvevők cselekvése, reakciói is.¹¹

A kommunikáció participációs felfogása¹² egy újabb dimenzió. Eszerint a kommunikáció részesülés egy olyan állapotban, ami a problémamegoldáshoz (helyzetértelmezéshez) szükséges felkészülés (képesség) elérhetőségét jelenti. Mindezt döntően meghatározza a társadalmi struktúra. Tehát ez a felfogás is kapcsolódik a társadalom működéséhez, emellett nagy súlyt helyez arra, hogy a kommunikálók milyen képességekkel, esélyekkel, erőforrásokkal rendelkeznek ahhoz, hogy sikeresen, hatékonyan vegyenek részt a kommunikáció folyamatában.

10 BÉRES István–HORÁNYI Özséb (szerk.) (1999): *Társadalmi kommunikáció*. Budapest, Osiris. p. 13.

11 Lásd erről bővebben: HABERMAS, Jürgen (2011): *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest, Gondolat.

12 BÉRES István–HORÁNYI Özséb (szerk.) (1999): *Társadalmi kommunikáció*. Budapest, Osiris. p. 22.

Ezek az előfeltételek, képességek, esélyek a következők lehetnek:

1. Nyelvi kompetenciák

A nyelvi kompetenciákat alapvetően meghatározza a tudásszint, a képzettség, amit a társadalmi helyzet (elsődleges és másodlagos szocializáció) döntően meghatároz.

Elsődleges szinten a mikrokörnyezeti hatások (a nyelvelsajátítás folyamata, a családi, illetve közvetlen környezeti befolyásoló tényezők), másodlagos szinten pedig a szándékolt nevelési-oktatási folyamatok (az intézményesült nevelés, a családi-rokonsági-kisközösségi szabályrendszerek tudatos megismertetése, elvárása és szankcionálása, illetve a külsődleges intézmények – óvoda, iskola, egyéb oktatással is foglalkozó szervezetek – működése).

A modellünk szempontjából kitüntetett jelentőségű kérdés, hogy miként befolyásolhatja a nyelvi kompetenciákat az egyén adott társas környezete. A családi szocializáció során belsővé vált kommunikációs minták rendkívül erős hatásán túl az adott társadalmi csoport, sőt a lakóhely és egyéb mikroközösségek döntő súllyal befolyásolják az egyén értékválasztásait, döntéseit, világértelmezését, és ezzel összefüggésben mindazt, amit a mindennapi kommunikációja során közvetít, illetve érzékel.

2. Az információhoz való hozzáférés esélyei

Az információhoz jutás lényegében hatalmi kérdésként is felfogható. Azok, akik a megfelelő információval rendelkeznek, képesek arra, nagy az esélyük arra, hogy az információból nem, vagy kevésbé részesülőkkel szemben érvényesítsék akaratukat. Ez érvényes akár a mikroközösségek (család, kortárscsoport, munkahelyi közösség, stb.), akár a szélesebb körű társadalmi szerveződések szintjén is. Az információhoz jutásnak vannak tárgyi (fizikai) és szellemi feltételei. Különös súllyal jelentkezik mindez a modern társadalmakban, ahol az alkalmazkodás alapvető eleme a megfelelő információval rendelkezés. Másik oldalról az információ forrása, az üzenet küldője mind több lehetőséggel bír ahhoz, hogy a közleményt szelektálja, súlyozza, átalakítsa, sőt manipulálja, és ezzel képessé válhat a befogadók viselkedésének befolyásolására. Így van ez minden szocializáló intézmény esetében (a családtól a helyi közösségeken át az iskolarendszerig). A tömegmédia intézményei pedig lényegében az ilyen befolyásolási folyamatok üzemszerűen intézményesített rendszerévé fejlődtek.

3. Döntési képesség (hatalmi helyzet)

Minden társas helyzet szintén felfogható valamiféle hatalmi helyzetnek, illetve annak optimalizálására, kiegyensúlyozására vagy éppen arányainak megváltoztatására irányuló törekvés is egyben. Ebben a folyamatban a hatalom azt a lehetőséget jelenti, ami esélyt adhat a másik viselkedésének befolyásolására. Az esélyt adó lehetőség pedig a kommunikációs kompetenciáktól is erőteljesen függ. A döntési képesség szoros összefüggésben van a fent vázolt információval rendelkezés lehetőségével.

4. Szociális kapcsolatrendszerek (elismerés-elfogadás, társas pozíció)

A különböző közösségekben elfoglalt hely, az azokhoz fűződő szerepek, feladatok, jogosítványok, illetve a közösségben cselekvés ad lehetőséget az ön- és helyzetértelmezésre, ami lényegében egy szakadatlan kommunikációs folyamatban zajlik. Erről bővebben a kommunikációs jóllét alcím alatt lesz szó.

5. Közvetítettség

A személyek közötti kommunikációban a kölcsönösség az, ami lehetővé teszi a kommunikálást. A kölcsönösség mint lehetőség nyit kaput az üzenetek küldésére és fogadására. A társadalmi kommunikációban szerepek, intézmények rendszerén, „szűrőin” keresztül közvetítődnek az üzenetek.

6. Csoportkommunikáció

a) diszkurzív univerzum (közös jelek, jelentések rendszere, gesztusok, szimbólumok)

b) a közlés mint kommunikációs tevékenység

c) kölcsönös befolyásolások kialakulása

d) a csoport tagolódása (a kommunikáció csoportdinamikai hatása)

e) csoportnyomás (csoporton belül a tagok könnyebben veszik át egymás véleményét)

7. Tömegkommunikáció

A tömegkommunikáció sajátosságai:

a) intézményesültség (szervezettség)

A tömegkommunikációs eszközök történeti fejlődésük során rendszerszerűen megszervezett, tagolt intézményekké váltak. Az információk gyűjtése, kezelése és forgalmazása iparszerű tevékenységgé vált.

b) tömegesség

A tömegkommunikációs eszközök hírmonopóliuma hatalmas információtömeg kezelésére terjed ki. Ez nyilvánvalóan megköveteli a különböző motívumok, szempontok, érdekek szerinti szelektálást, súlyozást, csoportosítást, és a hírek közvetítésének mindenre kiterjedő szabályozását.

A hírek által közvetített üzenetek tartalmának formálása, a célcsoportok igényeinek feltérképezése és a tömegek befolyásolása szintén fontos része a működésüknek.

A szelekció két oldala:

- a közlő oldaláról a célközönség irányába
- a befogadó szelektáló tevékenysége (kitől, mikor és milyen információt kér, fogad be)

c) heterogenitás

A közvetített információk különbözősége (minőség, jelleg, funkció, célterület) is speciális jellemző.

A különböző médiák más és más gazdasági, politikai érdekeltségek lehetnek, más és más feladatot vállalhatnak. Emiatt is különbözik például a közszolgálati és a kereskedelmi televíziók műsorstratégiája. Ugyanakkor sok olyan közös jellemző van, ami egységesíti mind a közlőket (iparszerű technológiák kiépítése a versenyképesség növelésére, a tömegkommunikáció ismert hatásmechanizmusainak és eszközeinek mind tudatosabb alkalmazása, stb.), mind a befogadókat is (bizonyos értékek, trendek követése, választások, döntések egységsülése).

d) közvetítettség

kommunikátor --- (inger) --- közvetítő közeg --- befogadó
(intézmény) (intézmény techn.) (visszacsatolás)

A tömegkommunikációs intézmények által közvetített információkat a közvetítő közeg is döntő mértékben befolyásolhatja. Az adott intézmény jellege, értékvallásai, illetve működésének céljai meghatározzák, milyen információkat válogatnak ki, azt hogyan formálják üzenetté, és milyen céljai vannak.

e) egyirányúság

A tömegkommunikációs intézmények működése során korlátozott a szerepcsere: a közlő mindig közlő, a befogadó pedig befogadó marad. Az interaktivitás előretörése, elterjedése ezeket a szerepeket napjainkban folyamatosan felülírja.

f) strukturálisan tagolt rendszer

- horizontális (sajtó, rádió, TV, film, lemez, CD, internet)
- vertikális (helyi, intézményi, regionális, országos, nemzetközi)

g) sajátos funkciók

A tömegkommunikációs eszközök manifeszt funkciója többek között a tájékoztatás, értékközvetítés, szórakoztatás, kereskedelmi tevékenység. Látens funkciói például a homogenizálás, a társadalmi folyamatok befolyásolása, a befogadó hasonló értékekre, fogyasztásra készítése.

h) történeti jelleg

- hagyományos intézmények hagyományos funkciókkal, célokkal (közszolgálati TV)
- speciális intézmények kialakulása (finanszírozás, témastruktúra – gazdasági, politikai, kulturális profil – alapján)

i) az egyén a tömegkommunikációban

A tömegkommunikáció hatása a vélemények alakulására. A befolyásolás módjai, a véleményváltoztatás esélyei, lehetőségei.

j) tömegkommunikáció és hatalom

A mindenkori hatalom (az állam és annak intézményei) befolyása a tömegkommunikációra és azon keresztül az emberekre.

Az információhoz jutás és közvetítés monopóliumai, hatalmi-szakmai és társadalmi kontroll.

k) A tömegkommunikáció beágyazottsága

A tömegkommunikációs eszközök működése egyszerre volt feltétele és szerves része, hajtóereje a globális társadalom/kultúra kialakulásának és jelenlegi működésének.

8. A globális kommunikáció jelenségei¹³

A globális kommunikáció kibontakozásának előfeltétele volt a nyilvánosság szerkezetének megváltozása, a demokratizálódás új folyamatai és mindezekkel összefüggésben az a technikai fejlődés, ami az új típusú szerveződések (új gazdasági szerveződések, civil szervezetek, politikai közösségek, stb.) létrejöttében és működésében szerepet játszanak.

Az új információs rendszerek és az információáramlás gyökeres átalakulása egy sor elméleti és gyakorlati dilemmát vet fel, így például az információhoz való hozzáférés, szabadság, befolyásolás, globális terror, szerzői jogok stb. kérdéseit, vagy azt, hogy az állam teret veszített, illetve kiszorult az internet által összefűzött civil társadalom kontrolljából.

A globális kommunikáció következményei:

- új közösségeket hoz létre (gazdasági, szociális, kulturális és politikai közösségek)
- növeli a társadalmi mobilitást: az információ aktivizál, a kommunikáció mind gyakrabban válik cselekvéssé (szavazások, részvétel fórumokon, véleménynyilvánítás, kereskedelmi és egyéb tevékenységek gyarapodása)
- az internet és a civil társadalom sajátos összekapcsolódása és kölcsönhatása: az interaktivitás, a jelenidejűség – az információ megjelenése, és befogadása közötti idő minimálisra rövidülése, a visszacsatolás lehetőségének kiterjedése – óriási mértékben gyorsítja az információáramlást
- a hozzáférés esélyeinek gazdasági, politikai és kulturális meghatározottsága
- az új rendszerek (internet, Computer Mediated Communication – számítógép által közvetített információ –, Virtual Civic Space – virtuális civil tér –, mobil alkalmazások) elterjedése, amiken belül nem csak civil információáramlás megy, hanem üzleti, politikai, stb.
- a virtuális térben létező közösségek legitimitása (a virtuális térben létrejövő közösségek kommunikációjának konkrét

13 SZABÓ Máté (2008): Globális kommunikáció, civil társadalom, tiltakozás. In: *Fordulat* 1. pp. 96-119.

cselekvésben megvalósulása az adott közösség valódi létezését legitimálja)

- a piac és az állam igyekezete a virtuális terek ellenőrzésére (gazdasági eszközök, saját információs rendszerének bővítése, monopóliumra törekvés, politikai nyomás)
- sajátos következmények: átláthatóság, a magánélet eróziója, kommercializált manipuláció, bizonyos szociális hálók megerősödése
- új globális, virtuális civil társadalom létrejötte (a virtuális közösségek összekapcsolódásával, a különböző valóságban létező korlátok lebomlásával – országhatárok, regionális, település, foglalkozási, származási, stb. különbségek – újfajta közösségi hálók jönnek létre)
- a nyilvánosság átalakulása átformálja a politikai szerveződéseket
- a globális kultúra és a globális média összekapcsolódása: a tömegkultúra olyan globális univerzummá vált, ami a korábbinál sokkal hatékonyabb, ráadásul abba az irányba hat, hogy a fogyasztónak mind nagyobb szabadsága lesz abban, hogy milyen szolgáltatást és tartalmakat válasszon¹⁴

Az internet kommunikációra gyakorolt hatásai:

- integrálja a közvetlen szóbeli kommunikáció résztvevőit (beszélgetés, telefonálás) a nyomtatott médiumokéval (levél, röplap, újság, könyv, fax) és az audiovizuális médiumokéval (rádió, televízió, videó)
- megnöveli kapacitásait és tranzakciós sűrűségüket (a magasabb befogadó- és archiválóképesség révén)
- csökkenti tranzakciós költségeiket
- megnöveli távhatásukat (mint globális hálózat),
- kioldja az információkat tér-idő kontextusukból (virtualizáció)
- az interaktív kétcsatornás kommunikáció feloldja a hagyományos adó-vevő viszony hierarchiáját, amennyiben minden résztvevő fogadó és küldő szerepekkel egyaránt rendelkezhet

14 BAYER József (2002): Globális média, globális kultúra. In: *Magyar Tudomány*. 6. p. 746.

- a hálózati kommunikációnak nincsen többé rögzített központja, ez a helyzet relativizálja a korábbi gate keeper szerepeket a vélemény- és akaratformálásban („régi média”, pártok és érdekszervezetek), kikerüli cenzúrájukat és manipulációjukat
- új társadalmi hierarchiákat és kommunikációtechnikailag szűk keresztmetszeteket termel

9. Kommunikációs jól-lét

A kommunikáció és érdekérvényesítés hatékonyságát alapvetően befolyásolja, hogy az egyén az adott formális – azaz intézményszerű, rendszerszerűen működő – szervezetben, intézményben, munkahelyen rendelkezik-e valamilyen szintű elfogadással, elismeréssel, tekintéllyel, hatalommal, illetve milyen jellegűek és dinamikájúak a kapcsolatai.

Az objektív jól-lét legfontosabb elemei:

- milyen pozíciót foglal el az adott szervezetben (tag, marginális helyzetű vagy véleményformáló, gyér vagy sűrű szervezeten belüli kommunikációs kapcsolati háló veszi körül, a vele szembeni elfogadás, lojalitás mértéke, annak kifejeződése a kommunikáció különböző szintjein)
- milyen érdekérvényesítési lehetőségei vannak (kötelességei, jogai, felelőssége, döntési kompetenciái, szankcionálási eszközei, és azok tényleges megvalósulása a kommunikációban)
- rendelkezésére állnak-e megfelelő, hatékony fórumai és módszerei a konfliktus- és stresszkezelésnek (közösségi fórumok, beszélgetések, formális és informális vita- és konfliktuskezelési lehetőségek, személyiségfejlesztő, hatékonyságra ösztönző tréningek)

Szubjektív jól-lét

- Az objektív helyzet értelmezése, annak megélése, és szubjektív értékelése.
- Az adott körülmények között végzett cselekvés és annak következményei, visszacsatolás lehetősége.

A HUMÁNERŐFORRÁS-FEJLESZTÉSI MODELL

A tréning gerincét négy modul adja:

A *csoportdinamika* modulban a résztvevők funkcionális csoporttá szerveződését szolgáló ismeretek és gyakorlatok szerepelnek.

A *társas kölcsönhatás* anyaga ahhoz nyújt segítséget, hogy megismerjék a kommunikatív helyzetekben működő erőviszonyokat, szociálpszichológiai törvényszerűségeket.

A *társadalmi kommunikáció* modulban valós szituációk elemzése, illetve azokhoz fűződő gyakorlatok segítségével kaphatnak képet arról, hogy az adott társadalmi helyzetben miként is lehetséges a megfelelő önmeghatározással, helyzetértelmezéssel hatékony módon kommunikálni.

A *magyar társadalom nagy vitakérdései, értékkonfliktusai* modulban a felelevenített történelmi események kommunikatív megközelítése szerepel.

1. modul: Csoportdinamika

Cél:

- a helyzet strukturálása, a kezdeti feszültség oldása, motiváció, célmeghatározás
- a csoporttagok kölcsönös megismerése
- megnyilatkozás különböző típusainak (bemutatkozás, csoportba lépés, szerepek, pozíciók konstruálása, feladatértelmezés, csoportszervezés) gyakorlása félig strukturált csoportban

Ismeretanyag: idő- és térstrukturálás, a kapcsolatteremtés formái, szabályai, a feszültségcsökkentés módszerei, az önkifejezés, önreflexió, a másik észlelése

Módszerek:

- konkrét helyzetek modellezése (bemutatkozás, figyelemfelkeltés, érdeklődés, segítségkérés)
- problémahelyzet megoldása egyénileg, illetve *ad hoc* csoport szervezésével

2. modul: A társas kölcsönhatás

Cél: a személyközi kapcsolatok alakulásának, működés módjának megismerése, a folyamatot meghatározó törvényszerűségek megvilágítása.

Ismeretanyag:

a társas kölcsönhatás folyamatának jellemzői:

1. személyészlelés: a fizikai és a szociális észlelés sajátosságai
2. személyészlelési hibák: sztereotipizálás, burkolt személyiségelméletek, holdudvarhatás, oktulajdonítás, előítéletek
3. az *én* megmutatkozása: önreprezentációs eszközök és módszerek, az *én* felépítése, az image természete, kialakításának, befolyásolásának módjai
4. A személyköziség (mi-tudat, magától értetődőségek, érték, norma, kultúra szerepe a személyközi kapcsolatokban, értékkonfliktusok, bűnbakképzés, sztereotípiák, előítéletek)

a konformitás

1. a vélemény- és viselkedésváltozás eredői, befolyásoló tényezői
2. a befolyásolhatóság szinterei, lehetőségei
3. konformitás és hatalom

Módszerek: szituációs játékok

3. modul: A társadalmi kommunikáció

Cél:

- az emberi kommunikáció szabályszerűségeinek összefoglalása
- a kommunikáció hatékonyságát befolyásoló tényezők megismerése és alkalmazásának elsajátítása
- konkrét társadalmi problémák kommunikatív megközelítése
- kommunikációs technikák, módszerek működésének elemzése és gyakorlása

*Ismeretanyag:**A kommunikáció fajtái, formái, jellemzői*

1. személyes kommunikáció (metakommunikáció)
2. tömegkommunikáció
3. kultúraközi kommunikáció
4. globális kommunikáció

A kommunikáció folyamatának elemei

1. a kommunikáció feladata:
 - jelentések (üzenet, információ) forgalmazása
 - a kommunikációban résztvevők közötti kapcsolat szabályozása (önmeghatározás, helyzetértelmezés, viszonykijelölés és szabályozás, játszmák, együttműködés, konfliktus, döntés)
2. A kommunikációs folyamatot befolyásoló tényezők:
 - a megértés problémája (a kódolás-dekódolás alapvető problémái)
 - a kommunikátorok személyisége (tudás, hitelesség, kompetencia, szerep, szerepkonfliktusok)
 - a közvetítő csatorna jellemzői
 - a közlés minősége (az üzenet információs tartalma, terjedelme, szerkezete, a közlés formája)
 - a kommunikációs helyzet, mint konkrét társadalmi színtér
3. A kommunikáció multidimenzionalitása:
 - az emberek fizikai együttességének társadalmi színtérré, rendszerré formálása
 - a kommunikáció közös nevezője: az adott kultúra érték- és normarendje által meghatározott viselkedésminták, szerepek, szokások, szimbólumrendszerek sajátosságai, működése
 - a magyar társadalom értékproblémái, az ebből fakadó konfliktusok
 - a kommunikáció mint kölcsönfolyamat (kölcsönösség, érdekek artikulálása, egymásra hatás)
 - a kommunikáció (megértés) korlátai
 - a kommunikáció hatékonyságának növelése

Kommunikációs stratégiák, technikák

1. tér és kommunikáció (térszervezés, légkörteremtés, tárgyi környezet)
2. az első benyomás szerepe, befolyásolása (önreprezentációs stratégiák, az én megmutatkozása, érdeklődés és bizalom felkeltése, figyelemfenntartás, bevonás a szituációba)
3. a megnyilatkozás formái és technikái:
 - kapcsolatfelvétel
 - a hatásos beszéd
 - a meggyőzés szabályai (megbízhatóság növelése, vonzerő, az érzelmek szerepe, a kompetencia kifejeződése, a forrás hitelessége, a közlés szándékoltsága, téri, idői, deduktív, induktív, oksági, problémamegoldási és pszichológiai előadásmód)
 - a vita (véleménykülönbségek kezelése, konfliktus felismerése és feloldási módjai, érvelés, bizonyítás, alku)
 - vitavezetés (álláspontok megvilágítása, cél-eszköz viszonyok, lehetőségek, következmények, alternatívák és kockázatok számbavétele, döntéselőkészítés, döntés)

Az asszertív kommunikáció

Az *asszertivitás* olyan önérvényesítő viselkedés, amikor egyrészt ki tudunk állni magunkért, úgy, hogy közben másokra is tekintettel vagyunk, másrészt elérjük, hogy mások is tekintettel legyenek ránk, vagy kimondják az igényeiket. Aki nem tud, vagy nem akar kiállni magáért, de másokra tekintettel van, az *alárendelődik*. Aki kiáll magáért, de közben másokra nem figyel, az *agresszív* módon viselkedik. Az asszertív kommunikáció és viselkedés a legtöbb kulcskompetencia (konfliktus- és agressziókezelés, együttműködés, változáskezelés stb.) alapja:

- Az asszertivitást fejlesztő tréningen választ kap rá, miért és hogyan határozza meg az önérvényesítés szintjét.
- Fejlesztheti azt, hogy aktívan és hitelesen viszonyuljon másokhoz.
- Nyitott legyen az igényeikre, elvárásaikra és problémáikra.

- Képesse válik arra, hogy hatékonyabban fogalmazza meg a saját igényeit, és azt akár konfrontálódva is érvényre tudja juttatni.
- A másik kommunikációját is képes lesz az asszertivitás felé fordítani.

Módszerek:

- az önértékesítés kialakulásának folyamatát önismereti tesztek, gyakorlatok segítségével felfedni
- valós, konkrét élethelyzeteken keresztül megvilágítani a szükséges változtatásokat
- asszertivitást elősegítő, fejlesztő gyakorlatok

Coaching

A 70-es években a sportpszichológiából érkező *coaching* kifejezés és szemlélet mára meghonosodott, ez a szemlélet minden hatékonyságnövelésre, eredményességre felkészítő tréningben jelen van. Kulcsszavai: akadályok, problémák felismerése, teljesítmény növelése és tanulásra ösztönzés. A coaching a legkülönbözőbb színtereken működhet. Létezik többek között különböző szintű vezetői, csoportos, üzleti és life coaching is.

A coaching nem a múlt elemzésével foglalkozik, hanem a jelenből kiindulva a jövőre orientálódik.

A kiindulópont az adott, konkrét helyzet, amit a pontos cél meghatározása követ. Ebben a folyamatban a coach csupán segíti a gondolatok rendezését, a lehetséges alternatívák számbavételét, és ösztönzi a másikat a kreatív, lényegre törő megoldás megtalálásában.¹⁵

A coaching módszer tehát egy folyamatos együttműködés a tréner és az ügyfél között, a sikeres coach hozzásegít másokat ahhoz, hogy magukon segítsenek.

Módszerek:

A coaching viszonylag standard módszertani apparátussal rendelkezik. A legfontosabb módszertani pillérek:

- az aktuális kiindulópont értelmezése (benne a coach és a másik viszonya, tudatosítás és felelősségvállalás)

¹⁵ Lásd erről bővebben: VOGELAUER, W. (2002): *Coaching a gyakorlatban. Személyes tanácsadás – vezetők szakszerű kísérése, támogatása*. Budapest, Libri Kiadó és COPE, M. (2007): *A Coaching módszertana*. Budapest, Manager Kiadó és Könyvkereskedő Kft.

- a cél meghatározása (ezzel szemben több feltétel is van, például mérhető, reális, tervezhető, pozitív módon megfogalmazott, releváns, etikus stb.)
- helyzetelemzés
- lehetőségek számbavétele
- terv kidolgozása
- cselekvés
- mérés, ellenőrzés, értékelés

Közösségfejlesztés¹⁶

1. Közösségfejlesztés, közösségszervezés

A közösségfejlesztés nem azonos egy csoport elszigetelt befolyásolásával, öncélú alakításával. Egy közösség akkor jöhet létre, ha a csoport tagjai az azonos vagy hasonló léthelyzetükből fakadó problémáikat együttes tevékenységgel igyekeznek megoldani. A felismert közös érdek és a közösen végzett munka során alakulnak, változnak kapcsolataik, formálódnak az egymáshoz és környezetükhöz fűződő viszonyaik. A közösség egyrészt alanya a közösségfejlesztés feladatorientált folyamatának, másrészt eszköze a közösséget körülvevő fizikai és társadalmi környezet jobbításáért végzett munkának. A hatékony közösségfejlesztés „eredményeként” tehát életre kel, és egyre tökéletesebb működésével életterét alakítja az adott közösség.

A közösségfejlesztés vagy közösségszervezés a település, városrész társadalmi-kulturális-gazdasági fejlesztése, mely folyamat végigvivője egy tudatos, tervezett támogató-bátorító (animáló), informáló, kapcsolatszervező munkával kialakított önszervező közösség, közösségek hálózata.

A közösségfejlesztés a civil társadalom (a demokrácia alapintézményei és az állampolgárok önszerveződő kisközösségeinek) kiteljesedését szolgáló tevékenység.

¹⁶ FEKETE Sándor (1998): *Közösségfejlesztés*. Pécs. Pécsi Regionális Munkaerőfejlesztő és Képző Intézet. pp. 2-25.

2. A közösségfejlesztés mint szemlélet

A közösségfejlesztés szemléleti irányultságának alapvetése, hogy ráébredsz az érintetteket:

- lehetőségük van sorsuk szabad irányítására
- létező tudásuk, tapasztalatuk olyan érték, melyet hasznosítani kell
- a közösségi lét pozitív élményeket hoz
- az önkéntesség szabad választáson alapul, nem előírt kötelesség

A közösségfejlesztés egy olyan szemlélet, mely szerint az ember kiteljesedését, életminőségének javítását, hátrányainak megszüntetését, esélyeinek növelését elsősorban a közösségi keretekben folyó együttes tevékenység biztosíthatja. A közösségfejlesztés tehát nem azt jelenti, hogy egy létező, vagy mesterségesen kialakított kiscsoportot terápiás eszközökkel tökéletesítsenek. Arról van szó, hogy támogatni, segíteni szükséges az emberek kiscsoportjait, szerveződéseit abban, hogy megtanuljanak közösen cselekedni:

- ismerjék fel szükségleteiket, érdekeiket
- lássák meg problémáikat
- tárják fel lehetőségeiket
- értékeljék és hasznosítsák tudásukat, tapasztalataikat
- higgyenek sorsuk szabad alakításában
- fogalmazzanak meg célokat
- keressenek megoldásokat
- szervezzék meg a közös munkát.

Egy ilyen együttes cselekvés eredménye:

1. működteti és tökéletesíti a közösséget
2. kezeli, megoldja a közösség, illetve az egyének problémáit, azaz alakítja, fejleszti a polgárok létkörülményeit:
 - a gazdasági környezetet (munkahelyteremtés, célszerűbb gazdálkodás, új erőforrások felfedezése)
 - a társadalmi környezetet (harmonikusabb emberi kapcsolatok, új közösségek, s ezzel új értékek létrejötte, egymás jobb megértése, segítése, tolerancia, stb.)
 - kulturális környezetet (régis szokások és hagyományok életre keltése, a tudás értékének megjelenítése, az önismeret és önazonosság tudatának erősödése)

3. A közösségfejlesztés mint eszköz

A létviszonyok javításának eszközeként is felfogható a közösségfejlesztő folyamat. Az összefogás, a célirányos, tervezett, motivált együttes cselekvés feltétele, hogy képessé tegyék az embereket az összefogásra, együtt cselekedve oldják meg a felismert, tudatosított problémákat.

SWOT-analízis¹⁷

A SWOT-elemzés (Strengths/erősségek, Weaknesses/gyengeségek, Opportunities/lehetőségek, Threats/veszélyek) a négy feltétel szám-bavétele alapján, azok rendszerszerű elemzése nyomán ad áttekintést egy adott helyzetről, és mutatja meg a tervező és előkészítő munka számára lehetséges opciókat.

Olyan helyzetek, feladatok elemzése és előkészítése során használható, ahol fontosabbak között:

- lényegkiemelő helyzetelemzés
- az eltérő adottságok, álláspontok megfogalmazása és ütköztetése
- a támogató és hátráltató körülmények, erők mérlegelése
- döntéshelyzet alapjainak tisztázása
- a döntés várható következményeinek vázolása
- a cselekvést segítő erőforrások és akadályok feltérképezése
- a döntés és cselekvés lehetséges előnyeinek és káros következményeinek előrejelzése

A SWOT-analízis szakaszai:

- információgyűjtés
- elemzés (érték- és problémalista készítés)
- értékelés

Cselekvési terv készítése:

- diagnózis
- tervezés – megoldáskeresés
- döntés
- megvalósítás
- értékelés

¹⁷ FEKETE Sándor (1998): *SWOT-analízis és közösségfejlesztés*. Pécs, Pécsi Regionális Munkaerőfejlesztő és Képző Központ. pp. 2-20.

*Lean menedzsment*¹⁸

A lean szemlélet lényege az, hogy kevesebb erőforrással (befektetéssel, energiafelhasználással, erőlkövéssel) minél több értéket állítsanak elő, azaz optimalizálják a folyamatokat, emellett fontos vezérelv a takarékoság, a fajlagos energiafelhasználás csökkentése és a hatékonyabb humánerőforrás-működés.

A lean szemlélet gazdasági orientáltságú alapelvei a gazdasági szervezetek tevékenységére íródtak, de jól lefordíthatók a humánerőforrás-fejlesztés színterére is:

- érték meghatározás (az elérendő cél kitűzése)
- értékáram (a legideálisabb tevékenységfolyamat)
- áramlás (a cél eléréséhez szükséges tevékenységek lendületes, megszakítás nélküli folyamata)
- húzásos rendszer (a befogadó szemszögének, igényeinek figyelembevétele)
- folyamatos fejlesztés

A lean szemlélet kiterjed arra is, hogy a munkavállalók egyben partnerek is, ezért figyelni kell a javaslataikra, észrevételeikre, nyitottá és érdekeltté kell őket tenni a folyamatos megújulásra, fejlődésre. Erősíteni kell készségeiket a hatékonyabb csoportmunkára, együttműködésre, fejleszteni szükséges a problémaérzékenységüket és a megoldások aktív keresésére, a megalapozott döntések meghozatalára és a felelősségvállalásra.

4. modul: A magyar társadalom nagy vitakérdései, értékkonfliktusai

Cél: A magyar közbeszédet terhelő, alapvetően a történelmi múltban gyökerező viták, értékválasztások közötti konfliktusok objektív megközelítése a lehetséges közös nevezők kialakítására, kompromisszumokra törekvő kommunikáció elérése.

18 LOSONCI Dávid (2010): *Bevezetés a leanmenedzsmentbe - a lean stratégia alapjai. Műhelytanulmány.* Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem. pp. 4-6.

Ismeretanyag:

- a magyar közbeszédben döntő súllyal szereplő nagy vitakérdések számbavétele, a motívumok megismerése
- érvek és ellenérvek ütköztetésének módjai, a másként vélekedőkkel szembeni nyitottság erősítésének eszközei
- a kompromisszumok lehetséges kereteinek kidolgozási módjai
- az értékválasztások etikai kérdései

A feldolgozható vitakérdések:

A magyar társadalom értékrendjével foglalkozó kutatások alapvető megállapításai egyrészt arra vonatkoznak, hogy az értékek sajátos rendszerre szerveződve hogyan határozzák meg az emberek viselkedését, döntéseit.¹⁹ Olvashatunk az értékrendszer és a normák összefüggéseiről.²⁰ Számos kutatás boncolgatja az értékváltozások természetét, a magyar értékrendszert nemzetközi összehasonlítások keresttüzébe állítva felrajzolják annak sajátosságait, és például üres individualizációról és ellentmondásos modernizációról számolnak be.²¹ A későbbi kutatások az értékválság vagy értékváltozás dilemmait feszegetik.²²

Egyetértünk azzal a meggyőződéssel, hogy a mai magyar társadalom kommunikációs folyamatait különös súllyal terheli – és viszi gyakran félre, színezi át, vagy teszi feszültté – az a sok kibeszéletlen, feloldatlan dilemma, ami a történelmi múltban gyökerezik. E feszültségek tipikusan értékválasztásokban, és ennek következtében értékkonfliktusokban manifesztálódnak, áthatva ezzel mind a személyes kommunikációt, mind a közbeszédet, és gyakorlatilag minden társadalmi folyamatot. A múlt nagy történelmi eseményeinek megítélése eléggé differenciált, a kutatások szerint a vallási hovatartozás, a politikai beállítódás, a lakóhely, a foglalkozás, sőt, a nem is hatással van minderre, így kétségtelen, hogy a közbeszédben és a mindennapi interakciókban is mély nyomot hagy. Különösen azért lehet ez így, mert

19 KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor (1995): *Rejtjelek* 2. Kossuth. Budapest. p. 105.

20 FEKETE Sándor (2001): *Deviancia és társadalom*. Pécs, Comenius. pp. 27-29.

21 HANKISS Elemér [et. al.] (1982): *Kényszerpályán? A magyar társadalom értékrendszerének átalakulása 1930 és 1980 között*. Budapest, MTA Szociológiai Intézet. pp. 267-274.

22 FÜSTÖS László – TÁRNOK Orsolya (szerk.) (2013): *Értékváltozások Magyarországon 1978–2009*. Budapest, Present Művészeti és Szolgáltató Kft. pp. 2-196.

ezeknek az eseményeknek az objektív megítélése, értelmezése nehézségekbe ütközik, és ki vannak téve a napi politikai csatározások hatásainak is.

Nem vállalhatja fel egy ilyen tréning azt, hogy igazságot oszt, megállapítja a helyes válaszokat és valami egységes értékrendet közvetít. Arra viszont törekedhet, hogy strukturált teret adjon a problémák nyíltabb felszínre kerülésének, a motívumok feltérképezésének és a lehetséges kompromisszumok és együttműködés kialakításának.

Mindezek alapján megteremthető annak lehetősége, hogy a félreértések, előítéletek, sztereotípiák kevésbé terheljék a kommunikatív cselekvést.

A legfontosabb feldolgozható történelmi dilemmák és a mögöttük húzódó értékválasztások, ítéletek, általánosítások:

1. történeti gyökerek: sorsfordító események (világháborúk, Trianon, az 1956-os forradalom, rendszerváltás), korszakok (Horthy, Rákosi és Kádár-korszak), társadalmi helyzetekkel, folyamatokkal kapcsolatos vélemények (zsidókérdés, a romák helyzete, szegénység, hajléktalanság, munkanélküliség, generációs feszültségek, értékkonfliktusok, külföldiek Magyarországon)
2. értékválasztások, ítéletek, közvélemény, társadalmi csoportok minősítése (előítéletek, bűnbakképzés, felelősség áthárítás, önigazolás, túláltalánosítás, sztereotípiák, téveszmék)

Módszerek:

- dokumentumelemzések (filmrészletek, irodalmi alkotások, tanulmányrészletek)
- strukturált viták (érvek és ellenérvek ütköztetése konkrét dilemmák feldolgozásával)
- csoportfeladatok (rendezvény forgatókönyvének kidolgozása, internetes kiadvány szerkesztése – blog, fórum, honlap –, szociális kapcsolatok feltérképezése, szabályozása)²³

²³ A magyar kultúra történelmi traumái. Történelmi krízisfeloldó és konfliktuskezelő képzés. Kodolányi János Főiskola. Székesfehérvár. (A Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés c. TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV.2012.0069. projekt)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANGELUSZ Róbert (1980): *Kommunikáló társadalom*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- BAYER J. (2002): Globális média, globális kultúra. In: *Magyar Tudomány*. 6.
- BÉRES I.–HORÁNYI Ö. (szerk.) (1999): *Társadalmi kommunikáció*. Budapest, Osiris.
- BORDÁS Sándor (2014): A magyar kultúra történelmi traumáinak lélektani megközelítései. In: UJVÁRY Gábor (szerk.) *A közös haza konfliktusai / A Kárpát-medence népei és kelet-közép-európai kapcsolataik*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.
- BORDÁS Sándor [et al.] (2014): Történelmi traumáink, adatok mai vélemények tükrében. In: UJVÁRY Gábor (szerk.): *Történelmi traumáink / Közös sebek és a gyógyításukra tett kísérletek a Kárpát-medencében*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.
- COPE, M. (2007): *A Coaching módszertana*. Budapest, Manager Kiadó és Könyvkereskedő Kft.
- FEKETE S. (1998): *Közösségfejlesztés*. Pécs, Pécsi Regionális Munkaerőfejlesztő és Képző Intézet.
- FEKETE S. (1998): *SWOT-analízis és közösségfejlesztés*. Pécs, Pécsi Regionális Munkaerőfejlesztő és Képző Központ.
- FEKETE S. (2001): *Deviancia és társadalom*. Pécs, Comenius.
- FÜSTÖS L.–TÁRNOK O. (szerk.) (2013): *Értékváltozások Magyarországon 1978 – 2009*. Budapest, Present Művészeti és Szolgáltató Kft.
- HABERMAS, J. (2011): *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- HANKISS E. [et al.] (1982): *Kényszerpályán? A magyar társadalom értékrendszerének átalakulása 1930 és 1980 között*. Budapest, MTA Szociológiai Intézet.
- KAPITÁNY Á.–KAPITÁNY G. (1995): *Rejtjelek 2*. Budapest, Kossuth Kiadó
- LOSONCI D. (2010): *Bevezetés a lean menedzsmentbe – a lean stratégia alapjai. Műhelytanulmány*. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem.
- SZABÓ M. (2008): Globális kommunikáció, civil társadalom, tiltakozás. In: *Fordu-lat 1*.
- VOGELAUER, W. (2002): *Coaching a gyakorlatban. Személyes tanácsadás – vezetők szakszerű kísérése, támogatása*. Budapest, Libri Kiadó.

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE